

YLLI POLOVINA

**HISTORIA E SHQIPËRISË
KALON EDHE NGA BUTKA**

Botart 2018

Autor: Ylli Polovina
Redaktor: Zylyftar Hoxha
Faqosja: Studio BlueLine

© Të gjitha të drejtat e botimit i takojnë autorit. Nuk lejohet riprodhimi i pjesshëm apo i plotë i librit pa lejen me shkrim të tij.

ISBN: 978-9928-219-71-8

Shtëpia Botuese Botart
Adesa: Rruga “Dora D’Istria”
Nr. 2/87, Tiranë
Tel: +35542222213
Cel: +355692098808
E-mail: info@botart.al
botartinfo@gmail.com
Web: www.botart.al
Facebook: Botart Shtepi Botuese

PASQYRA E LËNDËS

ENVER HOXHA KA NJË INAT.....	5
SAFET BUTKA QËLLON VETEN.....	9
UDHËTIMI I MORTIT.....	13
TRE EPISODE ME MUHARREM BUTKËN.....	54
"E PO NË MOS MARRIN VESH ME FJALË, ME FORCË".....	56
PSE?!	59
PKSH NUK BËN REHAT PA SHKATËRRUAR SAFET BUTKËN.....	72
NJË HISTORI INTRIGE ME KOLONELIN E ZBULIMIT USHTARAK ITALIAN, ANXHELO DE MATEIS.....	81
KRIMI I TEQESË SË TURANIT.....	89
TRAKTI SHUMË I VONUAR I BALLIT KOMBËTAR.....	94
"LUFTË CIVILE" APO "LUFTË VËLLAVRASËSE".....	98
FISHATI ME NJË GRUSHT SHTËRI.....	101
SABRI GODO, NJË LIBËR PËR BUTKËT.....	107
TË FUTUR KËRTHI NË SHTRATIN BASHKËSHORTOR.....	112
MEMEJA.....	114
SELMANËT, TË PA FAT: VDES I MADHI, PASTAJ I VOGLI.....	118
ELMAJA TREMB VDEKJEN.....	121
VJENË, KONSULLI ZOGIST ÇATIN SARAÇI I DREJTON KOBURËN.....	124
MONUMENTI I LIRISË NË MES TË TIRANËS.....	128
ARRATISJA.....	130
NJERIU IDEOLOGJIK M.....	142
NDËRKOHË JO IDEOLOGJIKU.....	150
GREKËT MUNDIN PËRKOHËSISHT ITALIANËT.....	152
TAKIMI I MUHARREM BUTKËS ME ENVER HOXHËN.....	168
MASAKRA NË DITËTHEMELIM TË PKSH.....	170
ME TËRË FAMILJEN PARTIZAN NË MAL.....	177
QEMAL BUTKA NË NJË DOSJË TË SHËRBIMIT TË FSHEHTË BRITANIK.....	181
TË KESH APO JO VLEFSHMËRI HISTORIKE!?	186

MESTAN UJANIKU ME NË BALLË SHQIPONJËN, PËRKRENAREN E SKËNDERBEUT DHE YLLIN E KUQ	189
ISHTË NË KONFERENCËN E PEZËS, POR JA ZHDUKËN EMRIN	193
ÇETAT	201
NË NJË ÇAST BASHKËPUNIMI	213
PRANVERA NJËVJECARE BALLISTO-KOMUNISTE DHE MBAJTJA E SAJ FSHEHUR NGA HISTORIA E SHKRUAR	214
EMINEJA NUK RRI DOT PA SHAPKA	222
KALI KIÇO	225
PESË VAJZA DHE NJË DJALË	227
NJË LETËR PËR UDHËHEQJEN E BALLIT KOMBËTAR	231
TAKIMI I DYTË I MUHARREMIT ME ENVER HOXHËN	236
E DENONCON APO E DISTANCON TË VËLLANË?	240
VIJON LETRA E FETAH BUTKËS PËR UDHËHEQJEN E BALLIT KOMBËTAR.....	246
"NUK VAITET SHQIPTARI KËSHITU"	249
REBELIMI I XHAFFERIT NËPËR DIMRIN E RËNDË	264
VRASJA E NJË GJERMANI TË VETËDORËZUAR.....	267
FETAHU NË TIRANË: NJË KËSHILLË NGA MIT'HAQ FRASHËRI.....	270
AS YLLIN DHE AS SHALLIN E KUQ(!)	272
HYRI KOMUNIZMI: RRUGË DHE FATE TË NDRYSHME.....	279
FILLOI DIKTATURA	284
100 LEKË ASISTENCË(!).....	287
ORTODOKSËT KOÇI XOXE DHE ARSIMANDRITI PASHKO	288
MBËSHTET QEVERINË E RE TË TIRANËS.....	291
FETAHU SHPËTON NGA PUSHKATIMI, POR ARRATISËT XHAFFERI	295
TAKIMI I TRETË I MUHARREMIT ME ENVER HOXHËN	304
AS ME MBRETIN, AS ME "DOVLETIN"!.....	309
TMERRET E BURRELIT, VRASJE DHE MBYTJE NË QELI	311
NGA BURG, NË INTERNIM	318
NJË BURSË PËR STUDIME NË BASHKIMIN SOVJETIK	324
KRONIKË: BUTKAT, ÇEREK SHEKULLI PAS LUFTËS	328
ZANA DHE VANGJELL, DASHURIA E BUKUR	334
"DUA T'I BËJ NJË LETËR ENVER HOXHËS"	343
VIJNË NJË PAS NJË VDEKJET.....	351
QEMAL BUTKA RISHEH SHQIPËRINË DHE NJË KOINCIDENCË, NDËRRON JETË ATY, DITËN E FLAMURIT	354
GJENERATAT NË VAZHDIM	363

ENVER HOXHA KA NJË INAT

Në 23 maj 1965 ai bëri një vizitë disaditore në zonën e Korçës dhe të Kolonjës. Ajo zuri shumë vend në shtypin e vetëm zyrtar, por kjo nuk qe ndonjë risi dhe nuk iu ra në sy lexuesve. Kishte mjaft kohë, të paktën që nga prishja me sovjetikët, që lëvizjet e veçanërisht fjalimet e tij, përcilleshin tek shqiptarët me ritëm mjaft ngulmues.

Në 1965 Hoxha e kishte fituar përplasjen e rrezikshme me grupin e Nikita Hrushovit dhe vetë qendrën e lëvizjes komuniste botërore, Moskën. Ishte dëshmuar vërtetë si një sfidant i madh, ato kohë edhe i përkëdhelur nga gazeta e zyra të Perëndimit.

Mes këtyre të fundit për disa muaj qe përhapur iluzioni se kryekomunisti shqiptar do të përsëriste gjestin e Josip Broz Titos, kur ky u prish me Stalinin dhe Bashkimin Sovjetik, duke i mbështetur shpatullat tek Shtetet e Bashkuara të Amerikës me aleatët e saj evropianë.

Por i forti i Tiranës nuk veproi si Tito. Ai kreu një manovër tjetër: u kthye nga Kina Popullore, vendi tjetër i madh komunist në botë. Qe një lëvizje e përsosur për të amshuar pushtetin e tij.

Ndërkohë ndarja me Moskën i pati dhënë edhe një fat, madje fshehtas të tjerëve, ai këtë e kishte zgjedhur vetë. Grupi i Hrushovit vepronte në arenën ndërkombëtare me taktikën e zbutjes së marrëdhënieve me anglo-amerikanët, kurse brenda vendit atë të moderimit të luftës së klasave. Duke qenë se në Shqipëri nevojat e

pushtetit të tij personal lypnin veprimin e kundërt, shtrëngimin e shtypjes politike të mospajtuësve me të, duke i shpallur sovjetikët si revizionistë, Enver Hoxha gjeti një ekuilibër të ri qëndrimi mes superfuqive globale. Por edhe protagonizëm global, çfarë që një nga ambiciet e tij. Për të Ballkani ishte tepër i vogël.

Ajo që e kishte bërë ëndrrën e vjetër të tij për famë botërore të guxonte për t'u shndërruar në një objektiv të cilin duhej ta arrinte me çdo kusht, ishte çfarë pati deklaruar për të presidenti francez Charl De Gol.

Qenë fjalë aq shumë lavdëruese, sa të hutojnë edhe tani: “Askush më tepër se Enver Hoxha nuk e meriton thënien: Lavdia shkon tek ai që nuk e kërkon atë”.

Kur më 16 nëntor 1960 mbajti në sallën “Gjeorgjevskaja” të Kremlinit, para delegacioneve të 81 partive komuniste të të gjithë botës, fjalën e tij rebeluese kundër Nikita Hrushovit dhe mbështetësve të tij, i gjëmonin në vesh këto fjalë grishëse.

Në 23 maj 1965, ndërsa Hoxha po bënte vizitën e tij disaditore në zonën e Korçës dhe të Kolonjës, nuk e bezdisnin “klasat e përmbysura”, sepse i pati vënë poshtë me kohë. Më të rrezikshëm dhe kanosës qenë të vetët.

Sidoqoftë, duke mos pasur probleme me të gjallët e klasës së vjetër armike me të, Enver Hoxha kishte me të vdekurit. Ata nuk i kishte në dorë t'i fuste në burg, t'i pushkatonte apo në rastet më fatlume t'i detyronte të deklaropin të kundërtën e asaj që ndjenin dhe mendonin.

Ata qenë eter, ajër që të rrëshqiste nga duart. Ishin histori.

Por edhe këtu, në pjesën e shkruar, kryekomunisti shqiptar mund të ndërhynte, duke i mbushur tekstet e librave të shkollave dhe ato që shiteshin në treg, me

interpretimin e tij. Ndërkohë nuk ekzistonin vetëm shkronjat e librave dhe të gazetave, të cilat i rradhisje si të doje. Jetonte edhe kujtesa e njerëzve. Ruheshin atje të gjitha të dhënat dhe opinionet që nuk mund të pajtoheshin me të vetat.

Pikërisht me në vetëdije këtë betejë të re mjaft të vështirë, por prej të cilës nuk tutej, Enver Hoxha u paraqit para banorëve të fshatit kolonjar të Vodicës. Kishte ardhur aty për të përkujtuar 22-vjetorin e batalionit partizan “Hakmarrja”. Ja pse fjalën e tij e nisi me nderimin e kësaj ngjarjeje e disa herë theksoi se ato vise qenë shquar për traditat e tyre atdhetare. Madje ato kundër pushtimit turk, vuri në dukje ai, kishin bërë emër që në kohën e Zylyftar Podës.

Pastaj erdhi çasti kur Hoxha në mesazhin e tij zyrtar shqiptoi edhe këto fjalë: “Sa e sa patriotë, si Zalo Prodani, Petro Nini Luarasi, Papa Kristo Negovani, Themistokli Germenji, Gani Butka, Muço Qulli, Sali Butka, Hasan Qinami e shumë e shumë të tjerë, kanë dalë nga kjo krahinë dhe kanë luftuar me pushkë e penë për lirinë e atdheut! Dhe atëherë kishin rëndësi pushka dhe pena, siç kishin rëndësi gjatë Luftës Nacionalçlirimtare pushka, pena dhe politika.....”

Menjëherë pas ngjashmërisë, dhe po aq diferencimit që i bëri dy periudhave çlirimtare të historisë së Shqipërisë, sigurisht me qëllimin që të spikaste si të dorës së parë luftën partizane të drejtuar nga PKSH dhe ai, e vetëm më pas, si të dytë, Rilindjen Kombëtare, Hoxha kushtroi: “Rini, kanë qenë kohë të vështira atëherë, armiq të italianë, më vonë gjermanët, na kishin pllakosur vatrën”. Pastaj në kujtesën e gjeneratës së re E. Hoxha hodhi njëra pas tjetrës këtë frazë: “Me ta u bashkuan tradhtarët

ballistë që në rrethin e Kolonjës kishin influencë, duke shfrytëzuar të kaluarën e tyre”.

Tani që e kishte bërë gati për ta përpunuar opinionin e të rinjve, Enver Hoxha nuk vonoi asnjë sekondë, por shqiptoi fort: “Një fjalë e urtë popullore thotë: “Trëndafili bën gjembin”. Familja e Butkës nxori trëndafila, nxori edhe gjemba. Njëri nga gjembat më të helmatisur të kësaj familjeje ishte Safeti”.

Pasi shpjegoi se të gjithë atyre që ishin lidhur me pushtuesit PKSH u kishte bërë thirrje të bashkoheshin me të e të mos e luftonin partinë (sepse ndryshe, sipas tij, do të shkatërroheshin), Hoxha shtoi me theks të veçantë e pothuaj profetik: “Dhe ashtu ndodhi”.

Tani për të kishte ardhur çasti i duhur të shpërthente tek akuza më e fortë e atij fjalimi. Shqiptoi fjalë për fjalë: “Qysh gjatë Luftës Nacionalçlirimtare u duk fare qartë se këta tradhtarë, që mbanin emrin shqiptar, nuk kishin baza në popull, prandaj u izoluan, u demaskuan. Populli u bashkua me partizanët, me Partinë, kurse ata u gjendën të vetmuar në mënyrë të tillë sa nuk u mbeti rrugë tjetër përveçse t’ia hiqnin vetes, sikundër bëri Safet Butka, bile në një vend ashtu siç e meritonte”.

Pasi e akuzoi si gjembin më të helmatisur të familjes, Enver Hoxha ripërhapi tek kolonjarët e pranishëm në miting fjalënjën e vjetër se Safet Butka që vetëvrarë në nevojtoje(!).

Dy ditë më pas, në 25 maj, Hoxha do të mbante një fjalim tjetër të gjatë me kuadrot e rrethit të Korçës, por për Butkajt nuk do të kishte asnjë nëntekst e jo më citime konkrete. Mesazhi i tij për këtë familje pati qenë vetëm në krahinën e Kolonjës. Aty, mendonte ai, që territori i ndikimit të saj.

SAFET BUTKA QËLLON VETEN

Sipas Elami Hados dhe librit të tij “Vlerat e LANÇ dhe disfata e nacionalistëve shqiptarë”, mes të tjerash shkruhet: “Më 8 shtator 1943 kapitulloi Italia. Forcat italiane jashtë territorit duhej t’u dorëzoheshin forcave aleate të koalicionit antifashist...Dy ditë mbas kapitullimit, garnizoni i Korçës nisi marshimin për të shkuar në Durrës, ku priste të imbarkohej e të shkonte në Itali”.

Më tej: “Në zonën e Maliqit forcat partizane i zunë pritë dhe filloi një luftë e ashpër. Në Korçë kishte edhe një garnizon gjerman, por akoma nuk dihej qëndrimi që do të mbanin gjermanët ndaj aleatit të tyre që kapitulloi. Një pjesë e forcave partizane, ku kam qenë edhe unë, kishin zënë pozicion gjatë rrëzës, për të siguruar krahun e djathtë të forcave që luftonin në Maliq nga ndonjë sulm i papritur i gjermanëve për t’u ardhur në ndihmë italianëve. Mua më kishte qëlluar pozicioni bashkë me tre shokë të tjerë pranë teqesë së Melçanit, në një distancë jo më shumë se 300 metra nga teqeja.

Në atë kohë në teqe zhvillohej mbledhja e qarkorit të Ballit Kombëtar të Korçës. Ne e dinim që bëhej kjo mbledhje. Shikonim që hynin e dilnin njerëz në teqe. Jashtë saj, afër nesh, lëvizje ballistësh, roje me armë etj.

Në një moment, koha që afër drekës, pamë një njeri që doli e u mbështet në trungun e një peme në anë të rrugës në hyrje të oborrit ose lëmit të teqesë. Pas pak

dëgjuam një krishtë të lehtë arme. Krisma nuk na e tërhoqi vëmendjen, se në atë kohë krisma dëgjoheshin nga të gjitha anët. Vëmendjen na e tërhoqën njerëzit që vrapuan e u grumbulluan atje përreth, që hynin e dilnin me vrap në ndërtesë, dhe pastaj e morën në krahë, e futën brenda. Menduam se ndonjë roje i është shkrehur arma aksidentalisht dhe është plagosur ose është vrarë. Mbas nja dy ose tri orësh na vjen një partizan nga fshati, që na solli ushqim. Ai na tha se Safet Butka vrau veten se ishte zënë me të tjerët në mbledhje. Këtë e kish dëgjuar nga bisedat që bëheshin në fshat. Për shkakun pse ishin zënë nuk dinin gjë”.

Kjo ndodhi në 19 shtator 1943.

Sipas kujtimeve të jetës së Fetah Butkës, të shkruara prej rrëfimeve të tij gojore nga kushëriri shumë i afërt, Eqrem Maluka, i cili gjatë Luftës pati qenë gjashtë muaj partizan në çetën e Petrit Dumes dhe pasi u sëmur u la të kthehej në shtëpi, “...në Melçan kishin ardhur edhe disa të kryesisë së Korçës me Jani Dilon”. Ato vijnë: “... grumbullimi i çetave partizane rreth Melçanit, Vinçanit, Goskovës, tregonte se diçka po përgatitej”.

Në vazhdim të kujtimeve të Fetahut, Safet Butka ka parë me dylbi dhe pati dalluar një grup njerëzish, të cilët po vinin në drejtim të teqesë. Prej drejtimit nga vinin i identifikoi se qenë nga fshati i Goskovës.

Lëvizja e madhe e të armatosurve përreth, sipër mbi kodër e poshtë saj, në të majtë e në të djathtë, si edhe këta të fundit që po nguteshin drejt teqesë, i lanë Safetit përshtypjen se bënë pjesë në një plan të partizanëve, i cili kishte synim goditjen e forcave të Ballit Kombëtar. Veçanërisht e kuptoi gjendjen si një përpjekje për të vënë

në rrethim, dhe pastaj kapur apo vrarë, drejtuesit lokalë të nacionalistëve, të mbledhur në teqenë e Melçanit për të diskutuar si do të vepronin në situatën e re të krahinës dhe të vendit.

Kujtimet e shkruara pohojnë: “Safeti lajmëroi Avdulla Alarupin për të ardhur aty me forca” dhe “Lajmëron edhe me një nga Kreshova Fetanë në Butkë që të merrte shokët e të nisej për në Melçan”.

Fetah Butka në kujtimet e tij e ka treguar dy herë episodin e vetëvrasjes së Safetit. Njëherë thotë se, pasi kishte dalë nga mbledhja e krerëve lokalë të Ballit Kombëtar për Korçën dhe ajo ndërkohë vazhdonte, “... kish hyrë në një dhomë ku kolonjarët po këndonin, hapi derën, i pa e ju tha: vazhdoni këndonin se qenka e bukur. Del nga dhoma, por e ndjek Alo Luarasi, në oborrin e teqesë afër një peme nxjerr revolen për të qëlluar veten. Alua e kap, por s’mund t’ia ulë dorën, ay e shkrep dhe plumbi e zë mbi buzën e sipërme e i ngeli në krahë”.

Herën tjetër Fetah Butka pohon: “Mbas 1-2 ore del e vjen në ashefet, në një godinë tjetër, ku këndonin kolonjarët...Ju flet të vazhdojnë këngën e del jashtë. Alo Luarasi i bie nga pas në oborrin e Teqesë ku qenë nja dy pemë. Ndjeu Alon e i thotë: “Pse dolle se më vrasin edhe këtu partizanët? Unë do të vi po të derdh pak ujët”. Alua kthen kurriz, por vuri re që ai nxori revolen dhe e kapi nga pas, por Alua, me gjithë që e mbështolli me krahët e tij ay mundi ta qëllojë veten në buzën e sipërme e jo në gojë”.

Në këtë çast të kujtimeve të shkruara, Eqerem Maluka saktëson: “Kështu e kam dëgjuar kur i tregonin Fetahut”.

Sidoqoftë në këtë rrëfim pas rrëfimi ndodhet një

pasaktësi: Alo Luarasi, ndryshe prej një vëllai të tij të shkurtër, vetë qe shtatlartë. Pak vite më parë nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës, ku emigroi, gjatësinë e trupit të tij e cilësoi si një rrethanë të pafavorshme për ta penguar Safetin të qëllonte veten. Duke qenë se ky i fundit qe me shtat të shkurtër, teksa truplartë Alo i hodhi nga pas duart për t'ia marrë revolverin, nuk ia arriti dot dhe tjetri, duke përfituar prej kësaj, ia doli ta drejtojë grykën e armës nga vetja, duke shtirë menjëherë.

UDHËTIMI I MORTIT

Më 19 shtator 1943, në ditën e vetëvrasjes së Safetit, pothuaj të gjithë pjesëtarët e familjes së madhe të Butkallinjve kishte diçka më tepër se dy javë që Fetahu i pati strehuar në Koriye. Qe një pyll në të majtë të fshatit, jo më shumë se një çerek ore larg prej dy shtëpive të tyre. Zakonisht aty bënëin dru.

Në këtë Koriye kishte edhe një përrua me ujë të bollshëm, pemë të shumta po ashtu. Nëpër to mund të fshiheshe lehtësisht. Drurët e dushkut me degët e tejmbushura me gjethe mbulonin jo vetëm siluetat e njerëzve, por edhe zjarrin e ndezur për gatim apo nevoja të tjera. Ndërkohë në të djathtë ishte mali me në krye Qafën e Kazanit. Në kufi me Greqinë, ai masiv qe një lloj mbrojtjeje për kodrinën e dymbëdhjetë shtëpive të fshatit Butkë. Njëkohësisht edhe për vendstrehimin në pyll, Korijen. Në kampingun e të shpërngulurve, Fetah Butka pati ngritur gjashtë çadra të mëdha.

Arsyeja e kësaj zhvendosjeje jo të zakonshme, dhe që Butkallinjve gjatë asaj lufte u ndodhte për herë të parë, kishte qenë një bombardim i papritur dhe fare i çakërdisur gjerman. Topat e tyre patën hedhur dhjetëra gjyle shumë afër shtëpive të fshatit si edhe shpërndarë nëpër faqet e malit pranë. Artileria kishte shtënë që prej buzërrugës, nga ku lëviznin pa pushim autokolonat ushtarake në drejtimin Greqi-Shqipëri dhe në kahun e anasjellë.

Mes afro tridhjetë frymëve të fshehur në Korije qe edhe një i porsalindur, dalë në jetë në muajin korrik: Muhameti. Ishte fëmija e fundit e Fetahut dhe i bashkëshortes së tij, Elma.

Atë 19 shtator, kur ora i qe afruar treshit të pasdites, hipur mbi pelën e shalës të baba Zylfos së Teqesë së Melçanit, erdhi në Butkë një banor i këtij fshati. Quhej Gazi Pojanku. Ishte i dërguar i çetëkomandantit partizan nga Skrapari, Mestan Ujanikut. Ai njoftoi lajmin e hidhur të vetëvrasjes së Safetit.

E solli me letër. Ia dorëzoi atë, me dorë të dridhur, Fetah Butkës. Ky, sapo e lexoi, u drodh i tëri. U përpoq të nxirrte fjalë, por nuk mundi.

Atëherë, si të shpëtonte nga memecllëku i beftë, Fetahu filloi të klithte. Pastaj nisi t'i binte kokës me grushte. Një minutë më vonë vijoi të vinte vërdallë pa kuptim.

Xhaferri, vëllai i vogël i Safetit, njeri që tërë jetën pati qenë vetëm një bujk i thjeshtë i shtëpisë, në çast iu mblodh trupi dhe iu bë shuk. U tërhoq mënjanë dhe filloi të lotonte, krejtësisht i heshtur. Nga mënyra si i dridhej shtati, ngjante si një shpend me krahë të goditur. Herë e herë dukej sikur dëshironte të ikte nga sytë e të gjithëve dhe ta vuante mortin si njeri fillikat.

Ndërkohë një kushëri shumë i afërt i Butkajve, i cili banonte pranë, Ibrahim, lëkundte supet si të deshte të përmbante lotët. Nuk ia delte dot, dhe i lëshonte ato si të qe fëmijë.

Por ajo që e bëri dhimbjen të kulmonte e të ngrihej gjer në kupë të qiellit, ishte shpërthimi i kujës tek plakati. Qante Nazimeja, gruaja e tretë e Sali Butkës, me të cilin ky nuk kishte pasur asnjë të pjellë. Ajo qe edhe njerka e Safetit.

Ra në një dënesë me gulçe, si në një kllapi, Fatimeja, nëna e Fetahut.

Të dyja ato e gdhinin dhe e ngrysnin ditën aty dhe jo në Koriye, me më të shumtët e familjes së shpërngulur.

Pas disa minutash në shtëpinë e madhe trekatëshe të Sali Butkës, të ndarë nga jeta vetëm pesë vite të shkuara, në 20 tetor 1938, nuk ishte më vetëm zi e kob, por edhe kaos. Lajmin e tmerrshëm, edhe pse nuk e dëgjoi me fjalë, e kuptoi edhe i biri i Safetit, djali i madh i tij, i cili qe aty. Mbante emrin e gjyshit. Quhej Sali. Ishte vetëm dhjetë vjeç.

Ndërsa Fetahu lotonte dhe ende i binte kokës me grushte, Ibrahim i thirri: “Mblijdh veten e thuaj çdo bëjmë?”

Një çast më pas qe pikërisht Ibrahim, i cili mori rrugën me nxitim për në Koriye, siç tashmë e pati porositur Fetahu. Do të lajmërohej Hatixheja, gruaja e Safetit. Ajo lypsej të vinte sa më parë në shtëpi. Nuk do t'i zbulohet e vërteta deri sa të vinte. Do t'i thuhej se po e thërrisnin sepse gjoja qe sëmure Fatimeja ose Memeja, siç shkurtimisht ia përdornin emrin. Elmaja, gruaja e Fetahut, po të ngulte këmbë që do të vinte edhe ajo për të ndihmuar vjehrrën e sëmure, të kthehej patjetër mbrapsht. T'i mbushej mendja se vendi i saj qe në Koriye për t'u kujdesur ndaj fëmijës së vet as dyzetë ditësh.

Kur mbërriti në Koriye që në fillim Ibrahim u përpoq t'i thoshte Hatixhesë me fjalë sa më të qeta se Fatimeja qe sëmure dhe për këtë arsye duhej të vinte në shtëpi e t'i shërbente. Tjetra, sapo e dëgjoi, brofi menjëherë dhe u përgjigj “Për Memenë si të mos vij unë!” Pastaj bëri menjëherë përpara të ecte, ashtu siç ishte veshur për pyll.

Nga Koriya deri tek shtëpia e tyre nuk qe më shumë se dhjetë minuta larg. Donika, e bija e Fetahut, me të dëgjuar që ishte e sëmurë gjyshja e saj, filloi të qante. Këmbënguli se do të vinte edhe ajo. Duke qenë se nuk ia mbushën dot mendjen të mos lëvizte nga Koriya, madje për këtë gjë as edhe kishin kohë, Ibrahimimi dhe Hatixheja e lanë t'i ndiqte nga pas.

Me Donikën u bashkua edhe djali i dytë i Safetit, Iljazi. U ngjit edhe ai pas të ëmës që pothuaj vraponte duke iu marrë fryma. Mbase vogëlushi, me instinkt, diçka kishte parandjerë. Dalloi se si nëna e tij u bë papritur në fytyrë qiell i mbushur me re të zeza.

Kur mbërritën tek vendi i quajtur Cyлина, që qe një burim uji në formë çezme, mbi kodër, në breg, atje ku ishin shtëpitë e larta të Butkajve, Hatixheja dalloi Fetahun që po bënte ec e jake me një ritëm dukshëm të turbullt. Kishte vënë edhe syze të errëta, nga ato që mbajnë motoçiklistët.

Gruaja e Safetit këtë herë u ngurosoi. Ndjeu se nuk pati më fuqi të ngjiste kodrën. “Ibrahim bej, mezi i belbëzoi kushëririt të familjes që e kishte në krah, më thuaj çfarë më ka ndodhur se kjo ecja e Fetahut nuk po më pëlqen”.

–“Ti e di që atij i dhëmbin herë pas here sytë”, ia ktheu tjetri në një përpjekje të kotë për ta qetësuar. Pastaj shtoi: “Nuk ka ndodhur gjë, moj Xhexhé!”

Nga syzet e errëta të Fetahut u ndje i befasuar edhe Ibrahimimi, por, megjithëse e dinte që ky vuante dhe shpesh sytë i lyente me të bardhë veze, këtë herë vendosjen e tyre e shpjegoi me përpjekjen për të fshehur nga Hatixheja ënjtjen e tyre, skuqjen prej përlotjes.

–“Jo, jo!”, rënkoj e shoqja e Safet Butkës dhe përsëriti: “Kjo e ecur e Fetahut nuk më pëlqen”.

Përveç të shoqit që ish në Luftë, ajo në Koriye prej mjaft ditësh nuk kishte pranë as Saliun, djalë e madh.

“Mirë e ka Xhexhëja, e lëshoi zërin mënjanë Donika e vogël, pse ecën ashtu ai vu-vu-vu-vu!” I qe drejtuar me këto fjalë fëminore Iljazit vocërrak, por ky e kishte shtangur vështrimin fare.

Kur më në fund mbërritën në majë të kodrës dhe Hatixheja u gjet përballë Fetahut, nuk i kishte mbetur më gjak në fytyrë. Buzët, si të vinte nga ecja nëpër një shkretëtirë të pafund, i qenë tharë e bërë eshkë. Prishjet e pamjes së saj në fytyrë, nga që ishte një grua e gjatë dhe me hire, qenë gjëra pothuaj të pangjara për të. Fetahu uli sytë. Në pak minuta vuajtja nga parandjenja se një fatkeqësi e rëndë i pati rënë në familje, e kishte shndërruar në një masë prej dylly në shkrirje.

“Fetah, më thuaj çfarë më ka gjetur, Salua apo Safeti?”, rënkoi Hatixheja.

Tjetrit iu drodh mjekra: “O Xhexhe, na ka gjetur hata e madhe”!...

Ajo u epua dhe pastaj u lëkund aq shumë, sa u duk sikur do të shembej përtokë:

“Ç’është, më thuaj!”

Fetahu ende i kishte sytë të fshehur pas xhamave të errëta të syzeve. Mezi shqiptoi: “Safeti është plagosur”. “Mos thuaj ashtu, klithi Hatixheja, thuaj që ka vdekur!”

“Nuk di as unë saktë, o Xhexhë. Kur të vemi do ta shikojmë”.

Aty pranë Donikës dhjetëvjeçare dhe të vocërrakut Iljaz u duk sikur tashmë Fetahu dhe Hatixheja patën ngrirë përballë njëri-tjetrit. Nuk kishte më shenjë jete në trupat e tyre. Qenë bërë si gurët dhe tërë dheu përreth.

Një çast kështu, por pas pak lëvizën. Dhe që prej këtij

momenti, ndërsa hynë në shtëpi dhe mes ngashërimesh Hatixheja u përqaftua me Nazimenë dhe Fatimenë, u mor vesh e tërë e vërteta. Atëherë që të gjithë u bënë më të fortë dhe nisën të bisedonin se ku do ta varrosnin të ndjerin, në Butkë apo në Teqenë e Melçanit.

Më në fund, me shumë pikëllim, që Hatixheja nuk do ta kish trupin e të shoqit pranë dhe prej kësaj mungese do të vuante shumë, ranë dakord për në nëndheun e teqesë. Ajo prej aty që pothuaj katër orë larg.

U vendos të iknin sa më shpejt. Ora sapo kishte kaluar katrën e pasdites dhe në Melçan duhej të mbërrinin para se të binte nata. Për të marrë pjesë në mort u bënë gati të udhëtonin gjashtë gra, mes tyre edhe njerka e Safetit, që ai e konsideronte si nënë. Po ashtu edhe e ëma e Fetahut.

Ndërkohë lajmi i vdekjes së papritur që përhapur edhe nëpër fshatrat e tjerë të Kolonjës. Në Butkë kishin filluar të vinin grupe-grupe burra. Një pjesë qenë të armatosur.

Ndërsa udhëtonte bashkë me gratë drejt Teqesë së Melçanit, nga ajo që kishte ndodhur Fetah Butka nuk dihej vetëm shumë i tronditur, por edhe fajtor. Kjo ndjenjë e fundit i që shndërruar në helm dhe, e shpërndarë në të tërë trupin, po ia mbushte me mornicat e mpirjes. Kishte një brengë që nuk e linte të qetë: ai mund ta kishte shpëtuar nga vdekja Safet Butkën.

Pas tij, të vënë në mes prej një grupi bashkëfshatarësh të armatosur, ecnin mbi kuaj gjashtë gratë që do të kryenin në Teqenë e Melçanit, sipas zakonit, ritin e mortit. Për Fetahun ai ishte udhëtimi më mundonjës në tërë jetën e tij.

Karvani i njerëzve, rreth dyzetë vetë, si edhe i gjashtë kuajve ku rrinin plakati dhe gratë e shtëpisë Butka, ecte

për të mbërritur sa më shpejt në Teqenë e Melçanit. Ndërkaq pas supeve të tyre marshonte edhe terri i natës. Ai i mbuloi përfundimisht kur kishin bërë orën e parë të rrugëtimit. Fetahu pati nxjerrë me djem të shpejtë një pararojë të vogël dhe nuk kishte hall as kalimin e rrugës automobilistike Janinë-Ersekë-Korçë. Me rënien e natës, gjermanët nuk lëviznin edhe sikur të kishin me vete në çdo metër të saj nga një top apo autobлиндë.

Tërë shqetësimin e kishte me veten. Qe në luftë kacafytëshe me të. Ajo ditë ishte për të e njëllajtë si me një përmbysje bote. Qe tërësisht tragjike, shumë e mbrapsht, tepër e pafat. Si të ishte bërë enkas fare e pabesë.

Ai 19 shtator me asgjë nuk e kishte ndihmuar për t'i vajtur në ndihmë Safet Butkës. Në të kundërt të mundësisë patën shkuar gjërat që kur mori letrën e tij, ato pak radhë ku i shkruante se duhej të mblidhte sa më shumë njerëz të armatosur dhe të vinte pa u vonuar në Melçan. Nuk ia thoshte përse-në, por kuptohej se e kishte zënë një hall i madh. Sepse ky duhej të qe i tillë, hall mbi hall, ishte edhe arsyeja kryesore përse nuk e shkruante troç.

Ndërkaq korrieri i nisur prej tij në pasditen e 18 shtatorit, kur kishte mbërritur në Butkë, nuk qe kthyer tek Fetahu, siç kishte porosinë dhe detyrën për të dorëzuar letrën, por pati ndjekur rrugën e fshatit të vet, pak kilometra më tej, në Kreshovë. I erdhi me pusullën e zarfosur në dorë vetëm në mëngjesin e ditës tjetër. Kur lexoi tekstin dhe kuptoi urgjencën e nisjes për në Teqenë e Melçanit, e pyeti i nervozuar se kur ia pati dhënë letrën Safet Butka.

Tjetri, i hutuar nga prishja e menjëhershme fytyrës

së Fetahut, tha të vërtetën. Qe kthyer për ca orë në shtëpinë e vet, sepse nuk mund ta dinte se ajo kartë e shkruar pati brenda saj thirrjen për një veprim shumë të shpejtë. Me fjalë që tashmë nuk po i gjente lehtë, shpjegoi se komandant Safeti nuk ia kish bërë të qartë këtë rrethanë. Pastaj, duke e vijuar justifikimin e vet, korrieri pati shqiptuar disa togje me gjysma fjalësh, duke lënë të kuptohej se nata e thellë e kishte zënë pranë Butkës dhe me që gjithkund qentë ishin lëshuar dhe ata nuk e njihnin, ai u tut të hynte në këtë fshat. Në fund të fundit çështja e vonesës, belbëzoi sërish ai, qe për fare pak orë nate, sepse të nesërmen do të gdhihej herët dhe do të gjendej tek Fetahu ende pa nisur dita e re.

“Po të më vije mbrëmë, i foli tjetri, unë do të kisha kohë të mjaftueshme të mbledhja luftëtarë dhe bashkë me ta, nëpër natë, ta kaloja xhadenë e t’u shpëtoja gjermanëve. Tani, edhe në qenkësia i zoti që për vetëm një minutë t’i grumbulloj në çetë shumë nga njerëzit e mi, përsëri më duhet të rri duarkryq deri sa të vijë nata e re. Domethënë më duhet të pres edhe më e pakta dymbëdhjetë orë të tjera”.

Pastaj, si ta ndjente veten të dorëzuar, ngriti të dy duart lart: “Të përpiqesh ta kalosh xhadenë automobilistike nëpër ditë do të thotë të biesh ballë për ballë me gjermanët”. “E marr vesh, e marr vesh”, bërbëliste korrieri, i cili tashmë dukej singerisht i penduar, por kjo nuk e zbuste dot zemërimin e mezipërmbajtur të Fetah Butkës. Këtij pak nga pak po i skuqeshin anësytë. “Dreqi të të marrë, sokëlliti, kishe kohë boll që, pasi të ma jepje mua letrën, të shkoje në shtëpi!”

Nënteksti që ua dha me ton këtyre fjalëve, donte të thoshte se korrierit i qe ndezur koka që pas shumë

ditësh qëndrimi në çetën e Safetit në Melçan, të futej sa më shpejt nëpër shalët e të shoqes.

–“Apo doje të bëje një banjë?”, e pyeti me një zë më të butë, por sërish me nëntekst ironik. Tjetri nuk nxori fare zë. Anësyhtë e Fetah Butkës qenë përsququr edhe më shumë.

Kur korrieri që e pati vonuar, iku, ai thirri menjëherë tetë luftëtarë të tij dhe i porositi të merrnin rrugën veç e veç për në fshatrat më të afërt: në Starje, Milec, Kreshovë, Skorovat, Bejkovë, Selenicë, Qinam, Psar, në Gostivisht dhe në Kamenicë. Duhej sa më shpejt të mbledhnin pjesëtarët e çetës së madhe, asaj që mobilizohej vetëm kur kishte ndonjë gjendje të jashtëzakonshme.

Ndërsa ata u nisën, Fetahu shkoi nëpër mend, vagëllimthi, nëse, po të udhëtonte drejt Safetit duke shmangur në të djathtë xhadenë kryesore dhe më pas larg saj t’u vinte vërdallë maleve dhe fshatrave, a do të mbërrinte më shpejt se të priste natën e të ndiqte itinerarin e ecjes në anën tjetër, përmatanë rrugës automobilistike, pra duke kaluar nga Kamenica në Fushën e Korçës dhe më pas për në Melçan.

Iu duk menjëherë shpresë e kotë. Nuk fitonte asnjë grimcë kohe me vërdallosjen e gjatë nëpër dritën e ditës, sidomos në një territor ku pjesën më të madhe e zotëronin partizanët. Me pak fjalë që një pesë me hiç. Atëherë u mor me nxjerrje municioni dhe armatimi prej depos së tij, të mbushur bollshëm që në motin e Luftës Italo-Greke. Po ashtu grumbulloi edhe ushqim. Kur tetë të dërguarit e tij bashkë me njerëzit e mbledhur nëpër fshatra erdhën, ora që rreth dymbëdhjetës. I përshëndeti të gjithë një për një. Nuk ua fshehu dot mirënjohjen. Shumë prej tyre, nga që nuk gjente dot fjalë për tua

shprehur falënderimin, i kapi përqafe. Tashmë kishte në formacion pesëdhjetë burra të armatosur.

–“Na kërkon Safeti”, u foli atyre shkurt dhe më pas u shpjegoi përse nuk dinte më tepër se kaq. U tha në vazhdim se për të nisur ecjen drejt Teqesë së Melçanit qenë të detyruar të prisnin rënien e natës. Si çetarë që ishin, të pesëdhjetët filluan veprimet përgatitore për marshimin luftarak. Në pak minuta u zhvendosën në një vendqëndrim të ri: tek Lëmi i Tefikut. Aty të gjithë u morën me armët e tyre si edhe plotësimin me municion. Fetahu u ndau bukë dhe djathë për dy ditë. Ndërkaq me njëri-tjetrin shkëmbenin fare pak fjalë dhe kur heshtnin, dukej që e ndjenin veten më mirë.

Nuk ishin të qetë. Të gjithë mezi e fshihnin padurimin për t’i shkuar në ndihmë Safet Butkës. Profesori që idhulli i tyre, dhe të mbetur në atë gjendje pamundësie për të shkuar sa më shpejt tek ai, ndiqnin me bisht të syrit veprimet e Fetahut. I gëzonte hamendja mos ai ndryshonte plan dhe jepte urdhrin e nisjes pa e pritur fare ardhjen e natës.

Ishte ky moment pritjeje të pezullt, kur e panë komandantin e tyre të lyente sytë me të bardhë veze. I pati të sëmurë apo përskuqjen e tyre, të cilën e dalluan që në fillim dhe e morën për një hiçgjë të rëndësishme, për shembull thjesht pagjumësi, Fetahu e kishte pasojë të ndonjë ngjarjeje të rëndë, të mbajtur fshehur?

U nisën për rrugë në orën nëntë dhe në dhjetë e gjysmë të natës karvani i të pesëdhjetëve mbërriti në Kamenicë. Këtu i prisnin më tepër se 20 burra të armatosur dhe kështu çeta u bë me të paktën shtatëdhjetë luftëtarë. Tashmë Fetahu e shtoi pararojën: dhjetë djem të rinj me vezmet dhe karikatorët e armëve të mbushur plot.

Xhadenë Ersekë-Korçë e kaluan këtu, afër Kamenicës, kur ende nuk kishte ardhur mesnata. Pastaj nëpër terr ecën fushës mes fshatrave dhe rrugës automobilistike. Kur po zbardhte qenë poshtë Turanit dhe pak çaste më pas iu afruan luadheve të Melçanit. Aty dhjetë luftëtarët e pararojës zunë në gjumë dy partizanë dhe pasi i çarmatosën, ia sollën menjëherë Fetahut. Ky u tha të mos i trazonin. U ktheu edhe armët. Pastaj karvani vazhdoi rrugën.

Kur po futeshin në fshat u doli përpara një patrullë partizane dhe i ndaloi. Fetahu nxitoi hapat të dilte në krye e të kuptonte çfarë po ndodhte.

–“Ç’është?”, i pyeti njerëzit e armatosur që i pengonin të lëviznin. “Kemi urdhër të mos hyjë njeri në Melçan”, sqaruan ata. “Nuk e besoj, tha Fetahu, në Melçan ka ndodhur një vdekje dhe ne po shkojmë për këtë mort”, shtoi. “Kemi urdhër!”, erdhi përgjigja. “Nuk ka mundësi”, vijoi Fetahu. “Atëherë duhet të vijë dikush nga ju në komandë”, shqiptoi rëndë njëri prej partizanëve. “Po vij unë”, tha prerë edhe Fetahu.

Papritmas njëra nga gratë e hipura mbi kuaj lëshoi një zë rënkues. Fetahu mendoi se ishte e ëma, Fatimeja. Ktheu kokën drejt tyre, më shumë për t’i qetësuar se asgjë nuk kishte për të ndodhur. Atë çast pati përshtypjen se zëri rënkues kishte dalë prej gruas së Safet Butkës.

Hatixheja rrinte mbi kalë gjysmë e përmbysur, si të qe goditur mes për mes prej një tehu shpate.

–“Nuk do të më ndodhë asnjë gjë, shqiptoi me zë të lartë Fetahu, do të vij shumë shpejt”. I shoqëruar nga dy partizanë të patrullës që i kishte ndalur, u ngjit në kodër dhe shkoi atje ku, mes njerëzve të vet, po rrinte komandanti i tyre. “Kush më kërkon prej jush?”, pyeti

sapo iu afrua grumbullit, ndërsa dy rojet e postbllokut qëndruan më mbrapa.

Ai që mes grumbullit duhej të qe komandanti e pa me habi, pastaj e hodhi vështrimin tek dy partizanët që rrinin si hije të palëvizura disa metra më tutje. “Pse na pengoni?”, përsëriti Fetahu. “Kush ju ka penguar?, u habit edhe më shumë tjetri. “Na kanë penguar rojet tuaja. U keni dhënë ju urdhër”. “Nuk kam dhënë asnjë urdhër të tillë. Shkoni në punën tuaj!”

Thirri menjëherë të dy partizanët fajtorë dhe nisi t'i qortonte. Ndërkohë Fetahu mori rrugën për të zbritur poshtë kodrës, atje ku po e priste karvani i gjashtë grave të përzishme si edhe i shtatëdhjetë luftëtarëve të çetës. Duke iu larguar majëkodrës të zënë nga partizanët, në prag të Melçanit, ndërsa po i ikte një sherri që për pak, kot së koti, mund edhe të kishte ndodhur, as që i shkonte ndërmend se mes atyre partizanëve kishte qenë edhe vëllai i madh i Safetit, Muharrem Butka me të gjithë familjen e tij, dalë prej kohësh në mal.

Me t'u bashkuar me të vetët, kolona filloi të ngjitej në kodrën tjetër të Melçanit, atje ku ndodhej teqeja. Sapo mbërritën në prag të saj u dolën përpara të gjithë shokët e Safetit, ata të qarkorit të Ballit për Korçën si edhe çetëkomandantët, Mestan Ujaniku dhe Abdulla Alarupi. Ky i fundit, i thirrur me një korrier nga vetë Safeti, pati mbërritur një gjysmë ore pas vetëvrasjes së tij. E kishte gjetur ende të ngrohtë trupin e mikut të tij.

Në dhomën, ku e kishin shtrirë të vdekurin, fillimisht hynë gratë. Safet Butka qe i veshur me ato rroba siç e pati vrrarë veten: një xhaketë stofi me ngjyrë kafe me vija të bardha. Pantallonat e kishte qëllota të verdha.

Gratë, me dënese, i ranë përsipër një nga një.

Hatixheja, duke qarë mbi trupin e tij dhe duke e përkëdhelur, me shpresë të vagëlluar mos i pati lënë ndonjë letër lamtumire, e futi dorën në xhepin e xhaketës dhe gjeti atje një copë kore kulaçi.

Filloi të qante me kujë.

Kur hyri Fetahu dhe e puthi në faqen e ftohtë, vuri re se Safetin plumbi e kishte zënë në buzën e sipërme, tek kocka e hundës. Fytyra e tij me tipare të buta, shumë e bukur, ishte si një qelq i thyer. Ndërsa pas pak doli në oborr, vuri re se njerëzit e shumtë nuk po i dallonte dot qartazi. I bëheshin si hije, përziheshin me njëritjetrin. Mes siluetave të rrëshqitshme të tyre futej e shumëfishohej pamja e Safet Butkës. Ashtu i shtrirë dhe me atë plagë të tmerrshme në fytyrë.

Fetahu u tërhoq mënjane turmës që gjithsesi rrinte e pazhurmë në oborr të teqesë dhe nisi të fërkonte fort sytë. Ata tashmë i dhembnin më shumë se më parë e mbase i qenë edhe tejskuqur. Por lot nuk nxirrnin.

Ajo vdekje e parë tashmë nga afër nuk të ngashërente, të trondiste. As që do ta kishte shkuar ndërmend ndonjëherë se një bir i Sali Butkës mund ta mbyllte jetën me një plumb dhënë vetes. Kishin rënë të gjithë nga plumbat e të tjerëve, armiqve të vendit. Safeti duke u bërë armik i vetvetes, nuk mund të ndryshonte të gjithë boshtin e jetës së Butkave. Ai patjetër, në veprimin e tij të papritur, duhej të qe orientuar prej të njëjtit ligj të familjes: kishte dalluar një armik të ri më të tmerrshëm se tërë të tjerët. Ishte ky që e kishte goditur me plumb, edhe pse nëpërmjet dorës së vetë Safetit.

–“Është patjetër vëllavrasja”, shqiptoi ngadalë Fetah Butka. Pastaj ndjeu se nga pas iu afruan disa persona dhe menjëherë ktheu trupin. Qenë përfaqësuesit e

komitetit qarkor të Ballit Kombëtar për Korçën. Me siguri do të përpiqeshin t'i shpjegonin se si ndodhi që Safeti, duke u lënë të nënkuptojë se kishte thjesht një nevojë, e pati lënë përgjysmë mbledhjen dhe në vend që të rivinte shumë shpejt, nuk u kthye më.

Filluan të bisedonin, por vështirësisht, me pauza të gjata përmes fjalëve që mezi shtyheshin. Madje tashmë ato dukeshin edhe si të kota. Çfarë nuk duhej të ndodhte, pati ngjarë dhe asgjë nuk kthehej mbrapsht që të ngushëllonte njeri. Dikush prej qarkoristëve të Ballit tha një çast se diçka të përafërt me vetëvrasjen e tij Safet Butka e pati paralajmëruar po atë ditë. Sipas tij, kur në debatin e brendshëm në dhomën e madhe të teqesë po fitonte mendimi se rrugëdalja e vetme prej atij presioni, kërcënimi dhe rrethimi partizan, që t'u binin me armë, Safeti pati thirrur me zë të fortë, si të duhej tamam ato çaste të uleshin grykët e ngritura të pushkëve: "Vetëm kur të kaloni mbi trupin tim!"

Fetahut i mbetën në mendje këto fjalë të fundit. I besoi. Në fakt deshte t'i besonte. Safeti duhej të kishte dalë nga mbledhja jo sepse krerët e tjerë të Ballit qenë vendosmërisht që me partizanët të mos kryhej përplasja e armatosur, por vetëm pasi pati qenë i bindur se ata që dëshironin përplasjen vëllavrasëse me komunistët ishin bërë shumica.

Po vinte ora njëmbëdhjetë, koha kur do të bëhej varrimi. Gratë e Butkave vazhdonin të qenë pranë të ndjerit dhe luftëtarët e tij kolonjarë, duke lëvizur të zymtë, të shpërndarë gjithkund nëpër turmë. Ata të qarkorit të Korçës më në fund u larguan dhe shkuan për t'u takuar me të tjerë. Kështu Fetahu për disa minuta

mundi të rrinte sërish mënjanë, vetëm me vetveten. Asgjë nuk e qetësonte edhe pse tashmë përmidis siluetave të njerëzve në sheshin para teqesë nuk shihte të futej si më parë pamja e mjegulluar e Safetit të shtrirë me plagën e plumbit të hyrë në buzën e sipërme dhe duke thyer më tej kockën në hundë.

Jeta e Safetit për të pati qenë një lartësi. Ai i takonte tërë Shqipërisë. “Profesor” e thërritnin jo aq sepse pati qenë mësues e drejtor gjimnazi, por sepse kishte mendim të urtë. Ndërkaq ai, Fetahu, pati marrë nëpër bankat e shkollës vetëm katër klasë.

Kishte mbaruar shkollën e Ersekës dhe për të shkuar deri në gjimnazin e Korçës, siç kishte pati bërë Muharrem Butka, askush nuk qe përpjekur. As ai vetë. Me të atin e vdekur që kur ishte fare vocërrak, mbetur gjysmëjetim, këtë shkollim të mëtëjshëm mund ta vendoste vetëm Saliu, xhaxhai i tij në trungun e Butkave, por në thelb babai. Ishte ai që e mbante familjen e të vëllait jetëhumbur dhe as Qemalit, njërit nip si edhe tjetrit, Fetahut, nuk ia kursente dashurinë si për një bir zemre.

“Plaku” ishte shumë i mençur dhe tek i pari dalloj që ishte plot pasion për shkollë, tërë talent për t’u bërë njeri i dijes, prandaj edhe e nisi për shkollim në Austri, atje ku me kohë studionte Safeti. Fetahut i dha misionin të jetonte në Butkë e të bëhej shtylla e familjes së tyre në Kolonjë. E asaj foleje që nga brezi në brez duhej të përtëritej aty, në vendlindje, ku kishin hedhur themele shtëpitë, rritur pronat dhe shtuar famën.

Saliu nga që e pati vëzhguar mirë e mirë Fetahun, e shpalli atë si krahun e tij të djathtë. E merrte nga pas në të gjitha gëzimet apo ngjarjet e hidhura, atje ku kishte zi apo kënga buçiste dhe vallja hidhej. Nipi i tij e kishte

me bollëk dhuntinë të qe një shoqërues mjaft i zoti. Në muhabet dhe në këngë Fetahu nuk binte më poshtë. Ishte i qetë dhe gojëmbël, i gatshëm të mos zemëronte kërkënd dhe i rrëshqitshëm t'i shmangej çdo grindjeje. Ngjante me një dinak të çiltër që kishe qejf ta kishe pranë. Ishte si një “dhelpër” zemërmirë, e cila mund të bashkëjetonte pa asnjë pasojë me ujkun dhe me lepurin.

Mik i të gjithëve dhe armik i asnjërit, Fetah Butka megjithatë zotëronte aftësinë të bënte autoritet nëpërmjet baraspeshimit dhe jo të qenit i njëanshëm.

Befas ndjeu dhe pastaj pa turmën e ngushëlluesve që po lëvizte drejt portës së brendshme të teqesë. Kuptoi se po bëheshin gati të nxirrnin arkivolin. Duhej të qe patjetër pranë tij, afër Hatixhesë. Nxitoi i zënë në faj që pati qëndruar mënjane më shumë nga sa zakoni i mortit e donte.

Kur arkivoli i Safet Butkës doli dhe fytyra e Baba Zylfos u shfaq krejt e përlotur, Fetahu ndjeu t'i dridhej në syrin e majtë, si nën ngërç, qerpiku, por pika e një loti që u bë gati të rridhte, mbeti atje, në mëdyshje. “Ah, i psherëtiu pa dashje gjoksi, po na lë vetëm, o Safet!” Zëri i thellë i brenda kraharorit iu vërtit poshtë brinjëve, por edhe ai, si pika e lotit, nuk doli jashtë.

Fetahu nuk po mësohej dot me pamjen ku kishte ngulur vështrimin: arkivolin me brenda trupin e pajetë të Safet Butkës. Bëri “Ah!” dhe dëboi menjëherë një mendim që ia behu pavullnetshëm: me cilin revolver e kishte vrarë veten? Sepse, si për një simbol trashëgimie lufte kundër pushtuesit, përveç pushkës së Sali Butkës, Safeti mbante edhe revolverin e tij. Thua qe vetëvrarë me këtë të fundit? Po të ishte kështu, pra t'i kishte dhënë fund jetës me armën e të atit, mesazhi që po linte pas, qe akoma edhe më shumë tronditës.

Dy armët që ruante shtëpia e Butkëve, të njohura si të të zotit të saj, Saliut, qenë vërtet një pushkë dhe një revolver. Ky i fundit nga më të shumtit nënkuptohej se ishte e të njëjtit person, Plakut, por në të vërtetë qe armë e përdorur shpesh prej djalit të tij të madh, Ganiut.

Kur Fetah Butka, bashkë me të gjithë të përmortshmit e tjerë të grumbulluar në Teqenë e Melçanit, pothuaj njëmijë frymë, bënte hapat e përzishëm pas arkivolit të Safet Butkës, ankthi mos vetëvrasja kishte ndodhur me armën simbolike të shtëpisë, nuk i qe shkaktuar vetëm prej një emocioni të çastit. I parathoshte shenjë të keqe. Pushka dhe revolveri në familjen Butka qenë vetëm mesazhe lufte mbrojtëse kundër pushtuesve të huaj, aspak ndaj vetes. Safeti nuk mund ta kishte tjetërsuar këtë rregull.

Maliheri i Saliut qe armë e Luftës së Parë Botërore, po ashtu edhe revolveri. Për Luftën e Dytë qenë të papërshtatshme. Ndoshta veten e ka vrarë me ndonjë pistoletë tjetër, nga këto të kohës, mendoi heshtur Fetahu dhe në çast vendosi që, kur të niste rrugën e rikthimit për në shtëpi, të mos harronte të merrte nga Baba Zylfua pushkën maliher. Po ashtu edhe revolverin, në rast se ishte.

Maliheri i Sali Butkës qe i shkurtër. Metali i tij ishte veshur i tëri, deri tek thepi, me dru të rëndë dhe të fortë po aq sa vetë një hekur. Në kondak masa e drunjtë qe gërryer brenda saj me disa thelloma, “kutira” siç u thoshte Plaku. Një pjesë e tyre qenë të fshehura mirë nga syri i zakonshëm. Ishin vende shumë sekrete.

Kjo pushkë rrinte në një dhomë mjaft të madhe, një lloj salle, e cila ndodhej në mbikatin e tretë të shtëpisë Butka, brenda e pikturuar me një flamur me shqiponjën

e zezë në mes. Ai zinte një hapësirë prej dhjetë metrash katrorë. Këtu pas vdekjes në 24 tetor 1938 të Saliut, maliheri u ruajt pa u prekur prej askujt nga pjesëtarët trashëgues. Kur u kthye nga internimi politik në ishullin Ventotene dhe shpalli qëllimin e tij për të ngritur një çetë të armatosur, Safeti kreu gjestin simbolik: shkoi tek dhoma e shenjtë e shtëpisë dhe e mori maliherin. Kolonjarët qenë të dëshiruar ta shihnin me të në sup. Ishte mesazh kuptimplotë i vazhdimit prej një trashëgimtari të veprës atdhetare me armë në dorë të heroit të krahinës së tyre.

Fetahu i shkante të gjitha këto nëpër mend ndërsa arkivoli i Safetit tashmë qe ulur në buzë të gropës dhe pati filluar lutja fetare e ndarjes me të ndjerin. Fjalëve arabisht që po thuheshin ai ua dinte të tërë kuptimin, por nuk ishte aspak i qetë për t'u përhumbur pas tyre dhe kështu lehtësuar sadopak prej dhimbjes që ndjente në shpirt. Po i ndodhte e kundërta. Fjalët e ritit që dëgjonte, të lidhura me njëra-tjetrën nëpërmjet një melodie si të kënduar para një porte qiellore, ku i vdekuri pas pak, do të hynte për të ikur dhe tretur përtej, në vend që ta mpinin, ia kishin shumuar ndjeshmërinë e çdo nervi. Kjo e Safetit ishte një vdekje e pazakonshme mes Butkave, tjetërlluj: rënë në kohë lufte dhe megjithatë jo në luftë. Butkat deri ato çaste kishin pasur një model dhënieje jete: Ganiun. Vargjet e këngës për të, rënë njëzetë e nëntë vite të shkuara, po i binin mbi supe si të qenë lot qielli.

Pas pak mes turmës së madhe mortore të Teqesë së Melçanit nisi hedhja e dheut mbi arkivol. Kush e bënte këtë rit me një lopatë të vendosur enkas, të tjerë, shumica, edhe me dorë. Fetahut ngashërimi, ngulshëm, i erdhi deri në fyt, por pas një drithërime të fortë që i dha trupit, iu mek aty.

I mbuluar me dheun e oborrit të Teqesë së Melçanit, tashmë Safet Butka kishte ikur përfundimisht nga kjo mbitokë. Trupi i tij qe larguar, por shpirti i qëndroi aty, mes njerëzve. Fetahu ia ndjeu rishfaqjen nëpërmjet dallgëve të mëdha të kujtimeve që i ranë përsipër.

Trembëdhjetë muaj më parë, në fundgusht 1942, Safet Butka qe kthyer nga internimi i gjatë në ishullin Ventotene. Fetahu nuk dinte gjë për këtë ngjarje, po ashtu edhe Hatixheja bashkë me fëmijët. Ai vazhdonte si më parë të kujdesej për familjen e Safetit. Kur e kishin arrestuar ky ndodhej në Shkodër, si drejtor i gjimnazit. Për ta marrë familjen e tij të mbetur pa të atin dhe për ta sjellë në Butkë, Fetahut iu desh të shpejtonte. Ndarja e fëmijëve me babanë kishte qenë shumë dramatike dhe gropa e hapur në shpirtin e tyre të ndjeshëm duhej mbushur sadopak me atmosferën e familjes së stërmadhe të Butkave. Njëlloj veproi, duke i marrë në shtëpinë e madhe të Saliut, edhe ata të Selman Rizës, kunatit të tij. Edhe ky qe arrestuar dhe izoluar në Ventotene.

Streha e gjerë e sarajeve kryelarta të Sali Butkës, tashmë, në fund të vitit 1939, mbante pothuaj të gjithë pinjollët e tij. Larg saj, në qytetin e Korçës, ndodhej vetëm Muharremi me të vetët, madje ky i ikur që prej moteve kur Plaku qe gjallë.

Ardhjen e Safetit nga internimi Fetahu e mësoi kur ndodhej në disa fshatra të Fushës së Korçës. Me kohë pati ngritur një çetë të tij dhe kujdesi për ta mbajtur atë aktive e bënte të lëvizte shpesh nga Kolonja deri në Gorë dhe Opar.

Për ta takuar Safetin, Fetahu, i shoqëruar nga dy mbështetës të tij, mori menjëherë rrugën e Korçës.

I patën thënë që ai ndodhej aty. Kur u takuan, pasi e pyeti gjatë për situatën në përgjithësi si edhe për atë të veçantën, gjendjen në Ersekë e në të gjithë krahinën, Safet Butka i tha: "Unë kam vendosur të ngre çetën në Kolonjë". Fetahu iu përgjigj qetësisht se kjo gjë nuk kishte asnjë vështirësi. "Çeta ngrihet për 3-4 ditë, i tha, sepse gati e keni, por ti rri një muaj, çmallu me fëmijët. Pastaj shohim punët si do venë dhe e bëjmë edhe atë".

Pas këtyre fjalëve të Fetahut Safeti nuk mëdyshoi asnjë sekondë, prandaj nguli këmbë: "Unë nuk do pres aq, sepse u kam dhënë fjalën atyre të Tiranës, Mit'hatit sidomos".

Atë natë të dy e gdhinë duke biseduar dhe Fetahu mësoi se Safeti, para se të nisej për në Butkë, kishte qëndruar disa ditë në Tiranë. Aty qe takuar me Mit'hat Frashërin dhe patën biseduar gjatë. Bashkë me rrëfimin për çfarë kishte përjetuar në internimin trevjeçar, Safeti i pati thënë se do të shkonte në Butkën e tij për t'u çmallur me fëmijët, por mbi të gjitha për të vazhduar luftën kundër italianëve. Kjo e fundit kishte qenë rruga e tij e palëkundur që prej 7 prillit, por ndërsa kohë më parë si mjet lufte ishte edhe fjala, tashmë pati ardhur koha e armëve.

Pas këtyre fjalëve Mit'hati fillimisht e kishte parë me vëmendje, duke ia ngulur vështrimin, por ky çast hetimi pati përfunduar shumë shpejt. Ra dakord me idenë e Safetit. Madje shtoi se edhe ai e kishte këtë bindje: krahui i armatosur i Ballit Kombëtar duhej të zgjerohej me shpejtësi, po ashtu edhe forcuar. Italianët duhej të druheshin jo vetëm prej masës së madhe të nacionalistëve dhe propagandës së tyre të përditshme, por edhe nga pushkët. Plumbat do t'i përdornin me kujdes, sa më

rrallë të qe e mundur, vetëm në vendin e kohën e duhur, por pushkët krahaqafë duheshin hedhur. “Pastaj, kishte vazhduar rrjedhën e mendimit të tij Mit’hat Frashëri, njësitë e forta të Ballit Kombëtar në Kolonjë do të qenë një baraspeshim i mirë ndaj Korçës me ndikim tepër të madh komunist”. “Kemi dy armiq”, pati shtuar më pas.

Këtë çast Safeti pati pohuar me një lëvizje të veçantë të kokës, por u duk menjëherë se kjo temë e tundonte për t’i shkuar më tej. Megjithatë heshti. Tani për tani do ta linte përgjysmë. Më mirë ta bisedonin një herë tjetër përse nacionalistët kishin përballë dy armiq dhe cili prej tyre qe aktualisht më i rrezikshmi. Duhej të nisej sa më shpejt për në vendlindjen e vet, tek fëmijët dhe Hatixheja e tij.

Dheu mbi varrin e Safetit më në fund qe bërë me kurriz dhe kjo donte të thoshte se ngushëlluesit, mes tyre edhe luftëtarët e çetës së tij, pasi të takoheshin me përfaqësuesit e shtëpisë Butka dhe Baba Zylfon, do të largoheshin.

Fetahu shtrëngonte ritmikuish duart e njerëzve. I falënderonte një për një. Ndjente që nuk e zotëronte mirë trupin dhe ky herë pas here mënjanohet lehtë, tamam sikur bëhej gati të binte. Nuk po mësohej dot me këtë vdekje dhe mbase nuk do të mësohej kurrë. Një ndjenjë hidhërimi ia bënte të helmëta skajet e buzëve. Nëpër mendje gjithçka që prej krerëve të qarkorit ballist të Korçës ishte thënë në funeral, nuk e qetësonte. Ata nuk ishin përgjegjës të drejtpërdrejtë për atë vetëvrasje, por për t’u hequr si të pafaj qe e tepërt e mosdruuese. Ndoshta këtë sjellje sipërfaqësore e bënin prej ndonjë ndjenje qortimi të brendshëm ose si pasojë psikologjike

të asaj që për ta mund të mendohej mes turmës së pranishme, ku shumica ishin ithtarë të Safet Butkës. Këta jo të gjithë e kërkonin fajtorin tek partizanët.

Fetahu kishte parë shumë në jetë për të mos i besuar rrokjezimit të fjalëve nëpër gojë të politikanëve profesionistë, atyre që ishin të prirë të jetonin me ushtrimin e këtij zanati. Tani edhe pse përshëndoshja me ngushëlluesit ia donte vëmendjen të ngulitur tek ta, nëpër kokë i vinin dhe i iknin spontanisht fraza prej asaj çfarë në funeral pati thënë, duke i tingëlluar shumë fjalët, njëri prej tyre, Dhimitër Fallo: “Një ngjarje fatkeqe ka shkaktuar mbledhjen tonë të sotme. Safet Butka s’është më... Safeti ynë i shtrenjtë pati një çast dobësimi, një çast tronditjeje fatale dhe i dha fund jetës me dorën e vet. Kjo ngjarje fatkeqe, kjo mynxyrë e zezë, ka hedhur në zi të thellë jo vetëm ne shokët e tij, jo vetëm Kolonjën e tij të dashur, por gjithë Shqipërinë. Është një zi e madhe kombëtare kjo që na ka mbledhur sot këtu, në këtë mbledhje, në të cilën mungon fytyra më e çquar e Kolonjës trime e atdhetare, mungon udhëheqësi i saj i madh, ushtari i saj i parë, Safet Butka”.

Fallo në fund të fjalës së vet do të shqiptonte me zë tepër të lartë, si të qe në një miting politik, edhe këtë gjykim solemn: “Jeta dhe veprat e tij janë tani një pasuri e historisë së re të kombit tonë. Në kohë lirie e paqeje të tjerë do ta kryejnë këtë detyrë”.

Me këto rrokjezime ende në vesh Fetahu vuri re se tashmë grumbulli i ngushëlluesve pak nga pak po zvogëlohej dhe mesdita e atij 20 shtatori 1943 po kalonte me shpejtësi. Pas pak, gjashtë grave dhe Fetahut bashkë me grupin shoqërues të luftëtarëve, tërë karvanit të tyre të mortit, i duhej të merrte rrugën e kthimit. Nuk mund

të vonoheshin. Zija qe njoftuar edhe në shtëpinë e tyre në Butkë, por ajo njihej e hapur vetëm pasi të rikthehej aty Hatixheja.

Përsëdhëndoshja me ngushëlluesit më në fund u mbyll dhe sipas zakonis duhej pirë një kafe. Ajo do të jepej në dhomën e madhe të Baba Zylfos. Tek ecte për atje çdo gjë përreth dhe sidomos kur hyri brenda, gjithçka ndodhej në dhomë, ia ngacmoi edhe më shumë ndjesinë se vetëm njëzetë e katër orë më parë Safeti ishte gjallë. Fetah Butkës i vërshuan sërish dallgë ngjarjesh të shkuara.

I kujtohej se kur pas bisedës në Tiranë me Mit'hat Frashërin, mbërriti në Butkë, Safeti pati përjetuar një emocion të fortë, krejt të paparashikuar. Vuri re se tashmë nuk kishte tre fëmijë, siç i pati lënë kur e arrestuan dhe e dërguan përtej detit, por plot katër. Tre djemtë, Saliun, Iljazin dhe Uranin, i kishte pasuar një vajzë. E shoqja ia pati vënë emrin Tefta.

Shfaqja e kësaj bije të tij as të imagjinuar, ashtu vocërrake, por me shëndet të mirë dhe faqe të mbushura, në pamje me temperament aq serioz sa një çast iu duk si fytyrëngrysur, i krijoi fillimisht imazhin e të ëmës.

Një moment më pas e vogla i ngjau natyrë e afruar, e dashur. Këtë herë iu duk sikur në tiparet e saj pa veten. Edhe ajo se si e shikonte. Safet Butka e pati ndjerë zemrën t'i bënte brof kur dalloi që vogëlushja kreu një përpjekje të ndrojtur të hapte krahët dhe t'i hidhej në qafë.

Me zë të tronditur e kishte pyetur Hatixhenë: "Po kjo kush është?" "Është pjella jote", i qe përgjigjur ajo. "Paskam edhe një çupë"!- pati përplasur me gëzim pëllëmbët Safeti dhe e kishte mbështjellë të bijën në krahë. Pak minuta më vonë Tefta e vogël i kishte hyrë e tëra në shpirt.

Por edhe takimi me Hatixhenë nuk e emocionoi më pak. Ai e donte shumë të shoqen. Në tre vitet e mungesës së tij, ajo i kishte ruajtur, mbajtur të bashkuar dhe shpëtuar familjen. Hatixhe Lubonja qe me të vërtetë një grua e hekurt. Nuk dinte vetëm t'i ushqente dhe vishte fëmijët, të ngulte këmbë të edukoheshin me cilësinë e mirësjelljes dhe me ndjenjën e punës, njëkohësisht të bindjes për të kryer vetëm e vetëm veprime të arsyeshme, por edhe për të qenë të zhdërvjellët para rreziqeve të mëdha të ekzistencës. Ajo vetë e kishte të lindur një instinkt përshtatjeje dhe aftësie për t'u vetëmbrojtur. Hatixhe Lubonja nuk dëshironte të përplasej me murin, për rrjedhojë nuk i ndodhte të thyente kokën.

Kishin bashkë 14 vite martuar. Dasma e tyre, siç edhe gjithë lidhja e krushqisë, u bë nën dëshirën dhe drejtimin e Sali Butkës. Vunë kurorë sipas vullnetit të Plakut, në 1929, kur Safeti, pas 11 vitesh studimi në Austri, qe kthyer në atdhe. Kishte vetëm disa muaj punë si mësues në Liceun Francez të Korçës.

E shoqja ishte vajzë e një patrioti krahinar të njohur, Ramiz Lubonjës. Ky ishte vrarë nga turqit në vitin 1911. Shpejt dolën fjalë se në bashkëpunim me osmanët pati qenë edhe një vendali mjaft emërkeq: Dajlan bej Qafëzezi.

Dajlani qe edhe vrasësi i njërit djalë të Sali Butkës, Iljazit. Ia kishte marrë jetën kur ky po shkonte për në Lubonjë.

Atë ditë kur Ramizi i vrarë pabesisht u varros, gruaja e tij, Reko, duke mos e duruar dot dhimbjen e humbjes së të shoqit, helmoi veten. Ndërsa po jepte shpirt la edhe amanetin: ta vendosnin në një varr me të shoqin.

Kështu Hatixheja mbeti tërësisht jetime. U rrit nëpër vëllazërinë e të atit.

Sali Butka e dëshiroi Hatixhenë për të birin e shkolluar në Vjenë pa pasur parasysh diferencën e tyre të madhe në dituri dhe profil publik. E bëri martesën për të ndjekur rigorozisht dy parime të tij moralë: të shpëtonte nga drama e madhe e mungesës prindërore një jetime, si edhe të bënte që Butkat të mos e harronin kurrë se me Lubonjat i lidhte lufta për të mbrojtur Shqipërinë. Nga ky fis Saliu kishte pasur edhe luftëtarë të çetës së tij.

Ndërkaq Hatixheja e rritur nëpër njerëzit e fisit të vet nuk dëshironte kurrë të shkëputej sadopak nga Lubonjëti. I donte shumë dhe bënte çdo gjë të mundur për ta. Gjithçka e tillë, dramë mjaft e dhimbshme dhe njëherësh epike, e bënte Safetin ta çmonte fort gruan e tij.

Gjithçka ishte gati që pas funeralit karvani me gjashtë gratë e shtëpisë së Butkave dhe grupin e luftëtarëve, të rikthehej për në fshat. Pasi bisedoi me çetën e Safetit dhe po ashtu edhe me krerët e Ballit që kishin ardhur në varrim, Fetahu dha urdhër të nisëshin të gjithë për në Kolonjë. Tashmë qenë afro dyqind kolonjarë të armatosur. Ishin dy çeta bashkë. Marshimin e filluan në njëshkolonë dhe kështu u dukën akoma më shumë nga sa qenë.

Vunë pararojë, por edhe rojë mbrapa. Duhej të ishin të vëmendshëm prej çdo të papriture, sidomos intrige, por edhe keqkuptimi. Ceremonia mortore e Safet Butkës dhe fjalënaja e ndezur rreth arsyeve përse vrau veten, sidomos shpalljen e fajtorëve të saj vetëm si të marrë me mend, pa prova të sigurta, pleksur edhe me tensionin e rritur politik dhe ushtarak mes partizanëve dhe ballistëve, duhej të kalonte pa lënë pas asnjë ngjarje

tjetër përkeqësuese. Dinjiteti i Safetit nuk duhej të merrte asnjë nëpërgojim të ri dhe asnjë njollë tjetër.

Kjo bëhej e domosdoshme edhe për një rrethanë të porsakrijuar nga vetë Fetahu. Rrugëtimit të vështirë të pasmortit ai i pati krijuar një rrethanë që mund ta ndërlikonte gjendjen. Ai u tha luftëtarëve të dy çetave se kolona e tyre duhej të kalonte patjetër nga Goskova. Për të mbërritur këtu duhej të ecnin vetëm rrzës së kodrinave, çfarë donte të thoshte lëvizje me shumë kujdes.

Të dyqintët ecnin njëri pas tjetrit pothuaj pa bërë zhurmë dhe kjo krijoi tek Fetahu ndjesinë se duhej të kishte më pak merak prej ndonjë të papriture. Kështu pas pak ra në mendime.

Ishte fillimi i shtatorit 1942, saktësisht një javë më pas nga takimi i Fetahut me Safetin në Korçë. Atëherë, kur u ndanë, ai udhëtoi për në Goskovë, ku ato çaste kishte shokët e armatosur të çetës së tij, ndërsa Safeti mori rrugën për në Butkë. Në zbardhjen e ditës së tetë ky i dërgoi lajm kushëririt të vinte. Fetahu ndodhej në fshatin Dërsnik. Qe me një grup nga luftëtarët e vet dhe në ato vende kishte ndërmend të qëndronte edhe dy ditë të tjera, por njeriu që i solli mesazhin, nguli këmbë për çfarë i patën thënë posaçërisht: Fetahu duhej të vinte në Butkë brenda ditës.

Kështu ky la ndjekësit e tij të armatosur. U dha porosi që të nesërmen të hidheshin në Kamenicë dhe në Floq. Aty do ta prisnin.

Mbërriti në Butkë në të ngrysur. Pa iu afruar shtëpive mësoi se në dhomën e madhe me flamur Safeti qe mbledhur bashkë me njëzetë burra të tjerë, të gjithë përfaqësues nga fshatra të ndryshëm të Kolonjës. Fetahu shkoi fillimisht në shtëpinë e vet, u la dhe u ndërrua.

Vetëm më pas u paraqit tek Safeti. Në dhomën e flamurit ky, sapo e pa të hynte, u ngrit në këmbë. Trupi i tij edhe pse më i shkurtër, një çast iu duk Fetahut sikur qe pjesë e vizatuar e pikturës së madhe mbi mur. Silueta e Safetit rrinte atje ku bojërat e Zografit kishin bërë një vapor të madh që lundronte nëpër det.

Fetahut iu duk si të ishte 28 nëntor dhe Sali Butka qe gjallë. Iu bë sikur në atë dhomë të madhe qenë mbledhur të gjithë dhe kishte filluar ceremonia e përvitshme: recitimi i vjershave për Shqipërinë.

Ishin pamje që nuk të hiqeshin kurrë nga kujtesa.

Kur hynin në atë dhomë të shenjtë një pjesë e nipërve dhe e mbesave mbanin në duar flamuj. I valëvitnin duke ecur apo qëndruar para Babait, Saliut. Sidomos kur recitonin vjersha të tij për atdheun. Rregulli i recitimit ishte një detyrim i vjetër në atë shtëpi. Qe po ashtu një shkollë e vërtetë aktorimi dhe deklamimi. Atij që ia thoshte përmendësh dhe pa asnjë gabim vjershat, Sali Butka i jepte një pafkë të madhe sheqeri të ngjyer me të kuq. Ia thoshte emrin “pllakë”.

Tek i kujtonte këto mbresa të kaluara, Fetahut iu bë një si ngazëllim. Ajo që përherë delte e para në këtë garë dhe qe fituese e pafkës së sheqerit ishte e bija, Donika.

Me të hyrë në dhomën e flamurit Safeti i qe ngritur në këmbë dhe Fetahu i hodhi duart në qafë. Tani që po e shihte në sfond të pikturës së madhe me pamje nga Shqipëria e ardhme, i ngjau shumë me të atin, Saliun.

–“Do të shkojmë poshtë, tha Safeti, pimë me këtë rast edhe nga një gotë raki”.

Kur lëvizën të iknin, Fetahut iu bë sikur në dhomën e flamurit kombëtar diçka mungonte. U kthye vrulltas dhe menjëherë e pikasi çfarë nuk ishte më aty: pushka

e Saliut. Që kur Plaku kishte ndërruar jetë ajo armë e famshme e tij rrinte e varur atje, dhe Fetahu nuk linte njeri ta trazonte. Xhaferri, djali i fundit i Saliut, duke qenë i vetmi prej bijve të tij që kishte mbetur në shtëpi, e konsideronte atë vend gjetje shumë të drejtë.

Që maliheri i veçantë i Sali Butkës rrinte në sarajet e tyre i shkonte për mbarë edhe Muharremit të dalë në mal me partizanët. Ai e kishte hedhur një fjalë për ta marrë dhe përdorur, por gjithsesi nuk pati qenë shumë këmbëngulës. Prej të bijve të Saliut që kishin mbetur gjallë, ai ishte më i madhi, dhe në radhë një e drejtë e tillë mendonte se i takonte.

Ndërkohë pas ritakimit të Safetit me Fetahun nga dhoma e flamurit të njëzetë të ardhurit zbritën në dhomën e ndenjes së Plakut. Pushka e Saliut që mungonte lart po rrinte aty, në një kënd. Safeti, tek e dalloi kërshërinë e Fetahut për vendndodhjen e re të maliherit, e vështroi me nënkuptim të qartë: armën e kishte marrë ai, askush tjetër.

Të njëzetë përfaqësuesit u ulën rreth një softe të madhe dhe ndërsa nga graria nisi gostitja me raki dhe të brendshme të skuqura pule, pas dhjetë minutash njëri prej të ardhurve, një i moshuar nga fshati Starje, burrë me mustaqe të gjata, nisi të shqiptojë me fjalë të ngadaltë: “Fetah, Safeti na ka thirrur që të formojmë çetën, por ne i thamë se në teqenë e Kreshovës të kemi dhënë fjalën ty”.

Pas kësaj ra heshtje. “Si do bëhet?” vazhdoi tjetri. Fetahu vuri buzën në gaz: “Kur më dhatë fjalën mua Safeti që në internim. Tani ai erdhi dhe është më i madh se unë, më me shkollë se unë. Ai di më shumë nga unë”.

Fetahu kaloi nëpër vështrim të gjithë përfaqësuesit e ardhur nga fshatrat. Jo të tërë në sy dukeshin të çiltër.

Me siguri një pjesë e tyre po bënte sikur nuk qe shkëputur prej tij dhe kërkonte formalisht leje. “Nëse ma kini dhënë fjalën mua, shtoi Fetahu, ia keni dhënë edhe Safetit. Ne jemi një dhe të gjithë për një çështje po punojmë”. Shumë nga të pranishmit, si ta kishin bërë me një fjalë, tundën kokat në shenjë pohimi. “Por kini parasysh se Safeti nuk e njeh Kolonjën, vijoi Fetahu, kështu që ka nevojë për ju”. Të tjerët u duk sikur mbajtën frymën. Nuk po e kuptonin ku tani donte të dilte Fetah Butka. Ky nuk u la kohë të mëdysheshin edhe më: “Kështu që do të shkoni me Safetin”. Nga sofra u ngrit njëherësh Zalua që vinte nga Selenica e Pishës. E përqafoi Fetahun dhe e puthi në ballë: “Kjo shtëpi nuk turpërohet. E muartë vesh? Tani mund ta formojmë çetën me Safetin”.

Filloi regjistrimi që atë pasdite dhe u shënuan 80 vetët e parë. Kur ra nata sofra e mbushur plot e përplot solli edhe më shumë hare. Filloi furishëm kënga. Fetahu udhëhoqi disa prej tyre dhe po ashtu tek të tjera mbajti iso.

Gjatë gëzimit dikush prej përfaqësuesve të fshatrave e pyeti se çfarë do të bënte vetë pas prishjes së çetës së tij. Fetahu e kishte gati përgjigjen: “Do të ngre një tjetër”. Pastaj pati shtuar “Tani për tani rëndësi ka të shkojë mbarë kjo që krijuam këtu”.

Të nesërmen Safet Butka filloi të kalonte në këmbë dhe mbi kalë të gjithë fshatrat e Kolonjës. Kudo mjaft banorë u rreshtuan me të. Në fund të dy javëve çeta qe bërë me afro treqind vetë. Me që ky numër i shumtë nuk mund të qëndronte i bashkuar në një formacion, po ashtu edhe të lëvizte lehtësisht, mbi të gjitha sepse fshatrat i rëndonte dhe ata nuk e mbanin dot me bukë, çeta e madhe u nda në disa të vogla. Në të gjitha rastet këto të fundit morën emrin e fshatit prej ku qenë shumica e vullnetarëve: Çeta

e Kodrasit, e Gostivishtit e kështu me radhë.

Pas kalimit nëpër fshatrat e Kolonjës, të Leskovikut, të Devollit dhe të Fushës së Korçës, Safet Butka hyri edhe në disa fshatra të Skraparit. Sali Butka kishte pasur lidhje të gjëra me këtë zonë për punë të luftës në mbrojtje të Shqipërisë. Madje ai patë jetuar për disa vjet atje me gjithë familjen, në fillim te Balët në Staraveckë, te Dostët në Zaloshnje dhe së fundmi kishte improvizuar një shtëpi në Konak të Tomorricës. Por në Skrapar Safetit i ndodhi një e papritur. U dëbua nga partizanët që kishin për komandant diku Demir Staraveckën dhe diku tjetër File Backën.

Ishte ky momenti kur nëpër disa kolonjarë u gjallërua ai nënzë, i cili kishte përcjellë me një dyshim të vagullt ditët e para të aksionit të Safet Butkës për të krijuar çetën e madhe të tij. Mendohej se nga që tërë jetën që marrë me punë intelektuale dhe karrierë mësuesie, mund të që edhe një “bythpambuk”. Ishte kohë kur shumica e njerëzve të thjeshtë besonin se për pushkë qenë burra me mustaqe ose të tillë që jetën nuk e kishin kaluar nëpër qytete e ca më tepër nëpër botën jashtë, të azdisur nga rehati, por shtigjeve të fshatrave, mes tokave të punuara nga plugu apo maleve pranë tufave të bagëtive.

Kur fillimisht u rreshtuan me Fetahun, këtë cilësi të tij patën pëlqyer, çfarë ende ia çmonin, duke pasur merak se ajo mungonte tek Safeti.

Sidoqoftë, pas ca kohe u përhapën fjalë se Profesori shkante mirë me Mestan Ujanikun dhe ky në Skrapar nuk që një emër i rëndomtë, por vetë themeluesi i lëvizjes së armatosur të krahinës kundër italianëve. Ishte i lidhur me partizanët, por që i hapur me nacionalistët. Me Mestan Ujanikun ruante një miqësi të fortë Fetah

Butka dhe kjo, sipas kolonjarëve, ishte një garanci se një ditë Safeti do të shtrihej deri në Skrapar.

Fetahu pa çetë, ndërkohë, ndihej ngushtë dhe nuk dinte si të vepronte. Nuk mund të mbeste i mënjanuar nga ngjarjet, ca më pak i harruar. Ai e shihte se jo të gjithë që dikur ishin me çetën e tij u bashkuan me Safetin, ndonjë prej tyre linte të kuptonte se në një ditë të përshtatshme, por pa u vonuar shumë, do të rikthehej tek ai. Gjithsesi Fetahu gjykonte se në Kolonjë tani për tani ishte e pavend të kërkonte luftëtarë për të ngritur një çetë të re. Jo vetëm ky territor, por edhe përtej tij, përfshi edhe krahinën e Korçës, do të qe e mirë që nga krahu i nacionalistëve të kishte vetëm një autoritet njësie të armatosur: Safet Butkën. Kështu ai vendosi që njësinë e vet ta ngrinte me vullnetarë të mbledhur në Gorë dhe Opar. Në atë zonë, ku shkonte shpesh, kishte mjaft miq dhe influencë.

Ndërkohë ngjarjet patën sjellë edhe një ndryshim. Çeta e mëparshme që kishte ngritur, konsiderohej si e Grupit Komunist “Zjarri”, ku edhe Fetahu politikisht bënte pjesë. Madje qenë udhëheqësit e saj që i propozuan të konsiderohej e tillë, sepse në fillim Fetahu e pati krijuar njësinë e armatosur thjesht për t’i luftuar italianët si pushtues. Ai nuk dëshironte dhe as kuptonte përse qëndresa ndaj fashizmit duhej të vishej me arsye dhe shërbime politike, por i thanë se kjo qe një gjë e zakonshme, e pranueshme, e bënin të gjithë. Të parët qenë vetë komunistët e PKSH-së, të cilët jo vetëm nuk e kishin pranuar Grupin e Zjarrit të merrte pjesë në mbledhjen e tyre themeluese, por edhe i patën shpallur luftë për ta asgjësuar. Këta qenë lidhur menjëherë me Myslim Pezën. Madje pa u formuar kjo parti grupi

kryesor themelues i saj, ai i Komunist i Korçës, qe lidhur me çetën e Mestan Ujanikut. Njëlloj, i kishin thënë Fetahut për t'i justifikuar bashkëpunimin me "Zjarrin", patën vepruar edhe ata të krahut nacionalist me në krye Mit'hat Frashërin, të cilët mobilizuan në anën e tyre çeta të tjera. Ajo e Safetit qe e tillë, politikisht e angazhuar. Pra përse të mos ribëhej përafërsisht si e Zjarrit një çetë e dytë, ajo që do të ngrinte në Gorë-Opar?

Përballë këtyre hamendjeve Fetahu ishte në mëdyshje. Në çetën e mëparshme ata të Zjarrit i kishin caktuar edhe një komisar. Ky qe miku i tij, Andrea Varfi. Në atë fillim shtator 1942, kur nuk po vendoste qartësisht për planet e tij në të ardhmen, zjarristët pothuaj qenë shuar pa nam dhe nishan. Një pjesë ishin bashkuar me PKS, të tjerët nën kërcënimet e kësaj të fundit patën humbur si sëpata pa bisht.

Kur çeta u prish, Andrea Varfi i tha se tani për të nuk kishte punë dhe se do të ikte. Fetahu ndërhyri: "Mirë, ti po ikën, por unë çfarë do bëj tani?" "Ti do të më presësh mua, e siguroi Andrea, do të kthej unë përgjigje se çfarë do të bësh".

Fetahu priti e priti, por ish-komisari nuk i solli asnjë lajm. Tashmë nuk i kishte mbetur rrugë tjetër veç të nisej për në Gorë-Opar. Pa çetë nuk do të rrinte kurrësi. Në Gorë-Opar Fetah Butka u takua me të vëllanë e çetëkomandantit komunist Rreshit Çollaku.

Ky, një lloj kryeplaku, ishte në hall të madh. Ia shpjegoi të porsaardhurit brengën e vet. "Shyqyr që erdhe, iu zbraz menjëherë, këtu po bëhet qameti. Disa thonë do të shkojmë me Ballin e të tjerë se në luftë do të rreshtohen vetëm me partizanët. Unë nuk di çfarë qëndrimi të mbaj. Po u bëra me një rën palë, do të më

zemërohet tjetra. Mblidhi njëherë ti e thuaji ndonjë fjalë, sepse të duan e të dëgjojnë”. Pastaj Çollaku i thirri në një takim bashkëfshatarët e tij, të cilët u mjaftuan të grumbulloheshin lehtësisht me një “Hajdeni se ka ardhur Fetah Butka”!

Vendasit e kuptuan se bashkë ato çaste qenë bërë pasi miku i porsaardhur do të ndante lëmshin e tyre të ndasisë: ose me nacionalistët ose me komunistët. Pritën me kërshtëri se si butkalliu do t’ia bënte.

–“Dëgjoni!”, u tha Fetahu dhe pas kësaj bëri papritur një pauzë. Dukej që fjalët do t’i kishte të shkurtra. Grumbulli i njerëzve mbajti frymën. “Nuk do t’iu them shumë llafe, se nuk jam llafaman, por kini parasysh se këtu ka partizanë, ka edhe ballistë. Kush të dojë le të shkojë me Ballin dhe kush të dojë të shkojë me Partinë. Të veprojë siç e shikon udhën e tij secili vetë”.

Fetah Butka sërish pushoi një çast. Sapo pati bërë shpengueshëm një lëvizje me njërën dorë, tamam si tua shpjegonte me gjeste idenë e tij se gjithkush ishte në të drejtën e vet të padiskutueshme të shkonte me njërin krah apo me tjetrin, ose të mos shkonte fare. “Por, rinisi të folurën ai, dhe gjithçka më pas, tek e shqiptoi, e pa me sy që tek dëgjuesit bëri përshtypje, një porosi e keni nga unë: nuk do të hidhni asnjë plumb kundër ballistëve ata që do të jenë partizanë dhe ndaj partizanëve ata që do të jenë ballistë!” “Sepse, vijoi rrufeshëm, duhet të mendoni këtë gjë: po t’iu pyes njeri se çfarë jeni ju...Ja po ju pyes unë tani: “Çfarë jeni ju?”

Në grumbullin e vendasve heshtja vazhdonte të qe e thellë. Fetahu megjithatë e priti një reagim të tyre, dhe kjo ndodhi menjëherë. “Si, çfarë jemi ne?”, pyeti dikush. “Por çfarë jeni, italianë apo gjermanë?”, gati thirri

Fetah Butka. “Shqiptarë jemi”, u përgjigjën disa zëra së bashku. “Shqiptarë jemi, o burrë i dheut!”, kushtroi si me buçimë një tjetër zë. Tingëllimi i fjalëve u duk si të ishte përzierë me ngashërim. “Prandaj po ju them, u hodh sërish Fetahu, mos hidhni asnjë plumb ndaj njeri-tjetrit! Shqiptari nuk e vret shqiptarin!”

Me kaq mbledhja mbaroi. Banorët dukeshin të lehtësuar në shpirt. Tashmë e kishin një rrugëzgjidhje, madje të këshilluar prej një nipi të Sali Butkës. Vëllai i çetëkomandantit komunist Reshit Çollaku e falënderoi disa herë Fetahun, ndërsa këtij më shumë se urtësi për të tjerët, ajo që pati thënë para vendasve iu duk si zbulim për vetë atë. Kjo mund të ishte vija e tij e qëndrimit për më pas. Madje do të qe vetëm kjo.

Ishte një strategji që nuk e ndihmonte të përhapej atë kob: luftën civile.

Sa më tepër ecte bashkë me të dyqindët për t’u kthyer në Butkë, kalimi nëpër Goskovë iu duk Fetahut edhe më shumë i nevojshëm. Duhej të shkonin atje më së pari për të vështruar me sytë e tyre nëse qe e vërtetë që çetëkomandanti i Ballit të fshatit, Refat Goskova, ishte vrarë nga partizanët. Apo ngjarjet patën rrjedhur krejt ndryshe? Një nga arsyet që, siç thoshin në Teqenë e Melçanit krerët e qarkorit të Ballit për Korçën, kishte ndikuar shumë psikologjikisht tek gjesti vetëvrasës i Safetit, madje ngulnin këmbë se pati qenë vendimtari, ishte lajmi i porsambërritur se Refatin me disa shokë të tij partizanët e patën rrethuar në një shtëpi dhe i kishin vrarë. Dihej prej të gjithëve se Safet Butka dhe Refat Goskova duheshin shumë mes njëri-tjetrit.

Ngjarja që, sipas krerëve lokalë të Ballit, e kishte çuar

drejt gjestit fatal kolegun e tyre politik pati rrjedhur e tillë: tek para se të niste mbledhja, rrinte në oborrin e Teqesë së Melçanit dhe ndiqte tensionin e krijuar përreth saj, plot lëvizje grupesh partizane, Safeti kishte parë me dylbi dy burra që po vinin nga drejtimi i Vinçanit dhe i Goskovës.

Dërgoi menjëherë një nga të vetët për t'i pyetur nëse, pas pushkëve që kishin dëgjuar ca kohë më parë, mos Refatit i pati ndodhur gjë. Dy rrugëtarët nuk pohuan të vërtetën. Gënjyen. Thanë se jo vetëm Refat Goskova qe vrarë prej partizanëve, por kishin humbur jetën edhe dhëndëri i tij si edhe dy luftëtarë të tyre. Madje që të katër i patën pushkatuar, sepse i kishin zënë rob.

Kur kolona e luftëtarëve të çetës së Safetit dhe të vullnetarëve të Fetahut, bashkë me gjashtë gratë e shtëpisë Butka hipur mbi kuaj, iu afruan kodrave të Vinçanit, fare afër Goskovës, i ndaluan një grup partizanësh: “Kush jeni ju?” “Shqiptarë jemi” “Kë keni komandant?” “Fetah Butkën” “Ndaloni, kurse ti, Fetah, ngjitu lart!”

Butkalliu mori me vete katër djem dhe u tha gjithë luftëtarëve të tjerë të hapeshin dhe shtriheshin nëpër kanale e ledhe. Gratë t'i linin mbi kuaj. Pastaj vetë i pestë u ngjit në kodër, atje ku duhej të qe komanda e grupit të partizanëve që i ndaluan të hynin në Goskovë.

Në lartësinë e ulët të kodrës, në një gropë, gjeti pesë vetë. Njërin prej tyre, nga Velçani i Mokrës, e njohu menjëherë. Sapo Fetahu u afrua, në fillim njëri prej tyre, i cili mbahej disi me të madh dhe pastaj të tjerët, u ngritën nga vendi dhe i dhanë dorën. E ngushëlluan. “Nuk e vlen ky ngushëllim”, tha zymtë Fetah Butka.

Komanduesit e asaj çete partizane nuk folën. “Me këtë

turp që bëni, duke ndaluar kolonjarë”, vazhdoi butkalliu. Ndërhyri ai i Velçanit, i cili e njihte: “Kemi urdhër t’u ndalojmë”.

Ndërkohë që shqiptoi këto fjalë, u duk se nuk qe i bindur në drejtësinë e urdhrit që kishin marrë. “Nuk duhet të kaloni nëpër Goskovë”, shtoi tjetri në një përpjekje për t’u sqaruar dhe po ashtu mirëkuptuar. “Nuk ju pengon njeri të shkoni të Butkë, nëpër shtëpitë tuaja”, vijoi. “Ne do të kalojmë nëpër Goskovë”, nguli këmbë Fetahu. Ndërkohë edhe shtoi: “Në qoftë se doni vëllavrasje, na qëlloni!” Pas kësaj bëri të ikte. “Prit se do të lajmërojmë të na sjellin urdhrin e ri!”. “Unë nuk pres”.

Në përfundim të këtyre fjalëve të shqiptuara më kokëfortësisht se me parë, Fetah Butka u fërshëlleu shokëve që të niseshin bashkë me të. “Ne kemi urdhër jo për ty, por për çetën e Safetit. Ajo duhet të mos kalojë nëpër Goskovë”, ndërhyri ai që mes krerëve të grupit partizan mbahej më i rëndësishmi. Por Fetah Butka tashmë kishte marrë rrugën për të zbritur tatëpjetë kodrinës. “Ju nisuni sa më shpejt për në Goskovë!”, u dëgjua që u tha katër luftëtarëve të tij. “Jo! Në Goskovë nuk do kaloni!”, thirri kërcënueshëm më i rëndësishmi i partizanëve të futur në vendkomandën që dukej si gropë. “Ti zbato urdhrin që të kanë dhënë, unë ndjek vendimin tim!”, brofi Fetahu.

Nuk po bënte kujdes ta ulte zemërimin, madje po e linte t’i dukej. Vetëtimthi i mbërriti në kokë paralajmërimi se në këtë mënyrë mund ta rrezikonte të gjithë për çfarë deri ato çaste patën bërë që vdekja e Safetit të mbyllej pa përhapur armiqësi mes ballistëve dhe partizanëve.

“Damari i keq!”, iu kthye vetes Fetahu si për ta frenuar këtë huq të njohur të Butkëve. Ata ishin njërës të matur,

madje ndonjëherë dukeshin të urtë, fare të padëshiruar për sherr, por “kërcimin e damarit të keq” e kishin. Ky u hovte papritur, pa pyetur as mendje dhe as zemër.

Ai që nga grupkomanda partizane pati kërcënuar me ndalim të hyrjes në Goskovë vuri dorën në brez. Kishte një nagant të madh. Mbase nga që kishin dëgjuar poteren e fjalëve apo për arsye se Fetahu me katër luftëtarët e çetës së tij po vonoheshin për t’i kthyer tek shokët në kolonë, në kodër u ngjitën edhe gjashtë djem të tjerë të armatosur.

–“Dreqi e mori!”, ndërhyri menjëherë partizani drejtues që ishte nga Velçani i Mokrës: “Prisni sa të dërgojmë një njeri në komandën e madhe!” Nga mënyra si i shqiptoi fjalët, u duk se ishte mjaft i dëshiruar që gjithçka të përfundonte pa asnjë zënkë. “Për sa kohë duhet?”, u zbut Fetahu. “Një orë”. “Mirë, ne presim, por gratë tërë natën kanë udhëtuar e mbajtur zi. Qenë në vdekje. Nuk presin dot shumë në majë të kuajve”. Pastaj me zë dukshëm të revoltuar krejt papritur thirri “Jeni shqiptarë apo ç’jini?”

Pesë njerëzit e komandës së vogël të partizanëve panë njëri-tjetrin në sy. “Na vure në bela!”, shqiptoi ai më i rëndësishmi. Një sekondë më pas shfryu: “Megjithatë kaloni!”

Fetahu zbriti nga kodra vetëm pasi qenë ulur prej saj dhjetë luftëtarët e tij. Këta vazhdonin të ishin nervozë. E patën kuptuar se partizanët në atë postbllok qenë shumë të paktë dhe afër tyre mund të kishin një komandë të madhe dhe një të vogël, pse jo edhe dhjetë të tilla, por forca të gjalla lufte, njësi ushtarake të plota, nuk zotëronin. Me dy çetat e butkallinjve numerikisht as që mund të mateshin.

Kur kolona u rinis, Fetahu ndjeu se Hatixheja ia pati ngulur vështrimin. Ndoshta kërkonte të kuptonte cila qe

arsyeja që edhe kur shkuan për në Teqenë e Melçanit, por edhe tani në kthim, partizanët përpiqeshin t'i pengonin. Ndjesë pastë i shoqi i saj mund të ishte njëra nga arsyet, por gjithsesi vetëvraska e tij që tepër e mjaftueshme që tek komunistët të kishte prehje dhe fashitje inati.

Fetahu, duke e bërë shikimin mënjanë, nuk iu përgjigj vështirimit pyetës të Hatixhes. Kishte dalluar në të edhe një ankth të thjeshtë njerëzor. Ajo nuk dëshironte që nderimi mortor i Safetit të bëhej shkak që ndokush tjetër të humbte jetën.

Për të shmangur çdo keqkuptim, kur iu afruan Goskovës, Fetahu e la jashtë fshatit kolonën e tij të gjatë me dy çeta me porosinë që ta vazhdonte marshimin më ngadalë, dhe mori prej saj vetëm njëzetë luftëtarë. Ndërkohë Refati bashkë me shtatë apo tetë njerëz të tij, që ishin lajmëruar për këtë takim nga pararoja e Fetahut, kishte dalë për t'i pritur në krye të fshatit. Kur e pa njeriun që thuhej se pati vdekur, ndërsa ishte fare gjallë, butkalliu u gëzua shumë. Ia hodhën krahët supeve të njëri-tjetrit dhe nuk dëshironin t'i hiqnin.

Refat Goskova e ngushëlloi për Safetin dhe u dëshpërua shumë kur mori vesh se mikun e tij të paharruar e kishin mashtruar me gjoja vdekjen vetë i pestë. I rrëfeu Fetahut se në të vërtetë prej sulmit të qëllimshëm të partizanëve ia kishte dalë të shpëtonte, sepse bashkë me të vetët që futur në dy shtëpi, atje fortifikuar shumë mirë dhe ndjekësve nuk ua pati mbajtur t'u hapnin luftë.

“Atëherë mos rri ca ditë në Goskovë, i tha Fetahu, hajde bashkë me shokët e tu me ne dhe shkojmë në Kolonjë. Pas një jave kthehemi këtu dhe ti mblihdh shokët e tjerë”. “Jo, nuk vij, iu përgjigj i vendosur Refat Goskova, unë u bëra ballë komunistëve me pesë vetë e jo më tani

që kam njëzetë. Nuk kanë për të më trazuar. Pastaj ata të batalionit partizan janë larguar”.

Një çast heshti, e vështroi në sy dhe me buzën në gaz shtoi: “Sikur të vija me vetëm këta njëzetë që kam tek ju në Kolonjë do të thoshin se qenka shpartalluar Balli në Fushën e Korçës”.

Kur i hodhi sërish duart në qafë, këtë herë për t’u ndarë, Refati i premtoi Fetahut se do të vinte mes kolonjarëve me mjaft shokë të tij, fare shpejt, e shumta pas gjashtë ditësh. Do të vinte posaçërisht për të ngushëlluar familjen për humbjen e Safetit. Pastaj u ndanë.

Ndërsa Fetahu kapi kolonën e dy çetave dhe eci me hapin e tyre. Vështroi orën. Ishte katër e pasdites. Me rënien e mbrëmjes me siguri do të ishin afër Ersekës dhe pastaj, me pak durim, do të mbërrinin në Butkë. Fetahu pa në anë të djathtë të tij një si curril uji. Nuk kuptohej prej nga vinte, por duke u fërkuar lehtë mes disa pllakave guri të një ledhi, binte butësisht përdhe. I mbushi pëllëmbët e duarve me ujë dhe e hodhi tek sytë. Iu bë sikur djegia e tyre, e cila kish nisur përcëllueshëm që në çastin kur i erdhi lajmi i vetëvrasjes së Safetit, u pakësua. Mblodhi sërish ujë mbi pëllëmbët e duarve. Këtë herë ia hodhi syve fare ngadalë, butë, si t’i merrte me të mirë e ta pushonin dhimbjen.

Ndërsa uji i rridhte nga fytyra, Fetahu qëndroi një çast ashtu. Si të qe pezull, në ajër. Trupin po e ndjente sikur ishte shndërruar në një masë mishtore që po i ikte dhe po e linte vetëm. Pak minuta më pas, edhe pse e kish rimarrë rrugëtimin me kolonën, Fetah Butka qe i bindur se po lëvizte vetëm shpirti i tij.

Iu duk sikur afër tij po ecte i ati, Selmani, i vrarë tridhjetë e dy vite më parë, në nëntor 1911. Një grimë

më pas iu bë sikur pranë tyre u shfaq Selmani tjetër, i vëllai i tij, i cili kishte ngjallur të atin, por jo jetën e vet. Kishte vdekur ende pa u bërë dy vjeç.

Kolona me dyqind e ca luftëtarë kolonjarë si edhe me gjashtë gra të shtëpisë së Butkëve hipur mbi kuaj, me në krye Fetahun, në mbrëmjen e 20 shtatorit arriti më në fund në Ersekë. Këtu një pjesë e njerëzve nisën të shpërndahen nëpër shtëpitë e tyre. Një pjesë tjetër e dy çetave, sidomos e asaj të Safetit, që larguar edhe më parë pranë familjeve, ndërsa patën kaluar nëpër fshatrat para hyrjes në Ersekë. Këtu dhe në periferinë e saj, ku qenë me vendbanim një grup jo i vogël, luftëtarët i thanë më këmbëngulshëm Fetahut se do të hynin sërish nën komandën e tij.

Ky nuk kundërshtoi, por e la të hapur atë shteg, nëpërmjet të cilit që më e natyrshme të shkonte rrjedha e ngjarjeve: të krijoheshin batalioni me emrin e Safet Butkës. Ky, siç pati dëgjuar në Teqenë e Melçanit, ishte edhe plani i qarkorit të Ballit Kombëtar për Korçën.

Më 21 shtator, që herët në mëngjes, në shtëpinë e madhe të tyre në Butkë filloi riti i ardhjes së ngushëlluesve. Ata vinin pa pushuar dhe pikëllimi u lexohej në fytyrë, u binte në sy në gjestet që bënin. Në pasditen e vonë dikush prej tyre, i cili vinte nga fshatrat afër Korçës, tha se mbi qytet patën fluturuar, me grupe që ndërroreshin, afro 15 avionë dhe pasi ata ikën, u shfaqën dy të tjerë. Në orën 11.30 artileria kundërajrore me një zjarr shumë të dendur ia kishte dalë të rrëzonte njërin.

Qenë gjermanët që u zbrazën predhat dhe me kaq u kuptua se aeroplanët, të cilët ishin italianë, këtë herë mbi Korçë patën ardhur për të kryer veprime në mbështetje

të kursit të ri të qeverisë së tyre të paskapitullimit, pra në favor të aleancës me trupat anglo-amerikane.

Më 22 shtator dhe të nesërmen e kësaj dite shumë prej luftëtarëve të çetës së Safet Butkës, që vinin për të ngushëlluar, i hapnin Fetahut temën e riorganizimit të batalionit. Në të gjitha rastet shpreheshin hapur se komandant nuk mund të qe njeri tjetër përveç tij. Duhet të jetë Butkë, ngulnin këmbë. Tashmë kjo gjë po bëhej një ide fikse dhe, doemos që këto dhjetëra e dhjetëra biseda do të përfundonin shumë shpejt në një vendim unanim: të mblidheshin sa më shpejt për t'i hedhur themele dëshirës së të gjithëve.

Vendi i takimit, i marrjes së vendimit dhe i organizimit të batalionit, qe Teqeja e Kreshovës, e cila nga fshati Butkë ishte afër. Pikërisht në këtë atmosferë shprese, pra të besimit se vetëm kështu jetëhumbja e Safetit do të bëhej më pak tragiike dhe pesimizmi i shkaktuar prej saj do të zëvendësohej më natyrshëm me ndjenjë të mëkëmbur optimizmi, tek Fetahu mbërriti një lajm tronditës, i cili e mpiu krejt: djali i madh i Plakut, trashëgimtari i parë i Saliut, Muharremi, kishte ngritur një këngë për të vënë në lojë të vëllanë. Siç ia thanë dy vargje të saj thoshin “Ngrehu baba të shohësh ç’na gjeti, tradhtar doli Safeti!” Në një strofë të saj vjersha e rimonte qëllimisht fjalën “Safet” me “halét”.

Kënga kishte nisur të këndohej masivisht prej partizanëve. Madje flitej se kjo po ndodhte kudo e në të gjitha çetat e batalionet e Lëvizjes Nacionalçlirimtare. Dukej si një aksion i mirëfilltë politik i Partisë Komuniste Shqiptare kundër Ballit Kombëtar. “Prite kur të bëjnë edhe ndonjë theatër!”, pati mërmëritur i brengosur njëri prej ngushëlluesve që po dëgjonte rrëfimin tronditës të ardhësit.

TRE EPISODE ME MUHARREM BUTKËN

Kur ndodhi vetëvrasja e Safetit, Muharrem Butka gjendej afër Melçanit. Këtë e dëshmojnë edhe tre episode.

Sipas njërit prej tyre, Muharremi, i cili në luftën çlirimtare kishte dalë bashkë me tërë familjen, bashkëshorten dhe tre djemtë (Aliun, Pajtimin dhe Dragushin), një çast e shoqja, Emineja, i pati thënë “Se çfarë ka ndodhur atje poshtë, ku është yt vëlla?” Por Muharremi nuk kish reaguar. Më pas u mor vesh se në ato momente ai nuk dinte gjë për humbjen e jetës së vëllait.

Në një rast pak më të mëvonshëm Emineja i kish tërhequr vëmendjen të shkonte të merrte pjesë në varrimin e të vëllait, por sërish ai e pati refuzuar. Qe një përgjigje pothuaj me shenja, sikur të kishte frikë nga fjalët. Dhe dihet në mënyrë të sigurt një fakt: komunisti Muharrem Butka nuk vajti në varrimin e ballistit Safet Butka.

Gjithsesi episodi i tretë që informon për qëndrimin e mbajtur nga Muharremi, ka një burim të padyshimtë. Është vetë djali i madh i tij, Aliu. Ky kujton (biseda e kryer në mars 2014) se “Kur e vrau veten Safeti ne ishim në mal. Mbaj mend një gjë, që nuk më vjen mirë ta them. Ishte borë atë ditë. Muharremi vetë qe i plagosur dhe hipur në mushkë. Ishte gati i paralizuar prej plagës që kishte marrë në demonstratën e Korçës. Lëvizte me shumë mundim. Unë isha në këmbë. Nja pesë apo gjashtë

veta ishim. Ne po vinim nga krahu i Voskopojës, një grup partizanësh vinin nga ana e kundërt, nuk di prej ku. U përshëndetëm, pastaj ajo pyetja për Muharremin “A e more vesh?” “Çfarë?”, tha ai. “Safeti vrau veten”. Dhe im at tha një llaf që në të vërtetë mua më tronditi shumë. Tha: “U la një halë”. Por mua më dhëmbi shumë. Ideologjia, fryma kanë ndikuar. E tha edhe për të qenë një çikë brenda, ja kjo është e gjitha. Po të vepronte ndryshe, e dinte se do të kishte pasojë. As pesëmbëdhjetë vjeç isha atëherë. I thashë pse foli ashtu, dhe mu përgjigj: “Rri se je i ri ti, nuk e kupton!”

"E PO NË MOS MARRIN VESH ME FJALË, ME FORCË"

Në të hyrë të shtatorit 1943 që nga rruga automobilistike, e cila lidhte Greqinë me Shqipërinë, por edhe që prej Ersekës ajo vraponte drejt Korçës, gjermanët papritmas patën shtënë me artileri të rëndë dhe shumë predha ranë në afërsi të fshatit Butkë.

Dymbëdhjetë shtëpitë e vetme të saj i kapi paniku.

Bateritë e topave gjermanët i kishin vënë në Selenicë dhe për sa kohë do të rrinin aty, përbënin një rrezik shumë të afërt. Qe fare e pakuptimtë ajo qitje inatçore, sepse asnjë lëvizje e grupeve të rezistencës partizane nuk kishte ndodhur aty ato kohë, siç edhe nuk qenë grumbulluar për ndonjë kuvend apo përgatitje aksioni të armatosur as çetat nacionaliste të Kolonjës.

Për çfarë me ikjen e italianëve dhe ardhjen e gjermanëve po ndodhte me shpejtësi dhe debatohej si duhej të kundërveprohej, Safet Butka pati shkëmbyer mendim edhe me Fetahun. Biseda e ngjarë realisht duhet të jetë bërë rreth datës 6 shtator 1943.

Sipas variantit të kujtimeve të shkruara dhe të padatuara të Fetahut ka ndodhur kështu: "Një natë më vjen Safeti në shtëpi e më thotë, kam menduar e vendosur të marr 100 djem të rinj e të nisem për në fshatrat e Tiranës e ta thërres të gjithë kryesinë që nga Mitati etj. dhe t'u shtroj që të mos kthehen në Tiranë po të rrinë në mal ose të vijnë në Kolonjë".

Pastaj menjëherë Fetah Butka pohon një deklaratë

shumë të fortë të Safet Butkës: “E po në mos marrin vesh me fjalë, me forcë atëherë”. Kështu është shkruar në original, çfarë do të thotë se deklaruesi i tyre për t’i detyruar ata të udhëheqjes të ndiqnin rrugën e luftës me armë kundër pushtuesve të rinj, ishte gati të përdorte forcën e njësive të tij.

Në vijim të kujtimeve thuhet: “Pas dy ditësh Safeti u nis për në Fushën e Korçës. Aty e zuri kapitullimi i Italisë dhe në të hyrë të Maliqit Safeti goditi një repart italian, por në kohën që po luftonte me ta, partizanët e qëlluan nga pas, por Safeti mundi të çarmatosë shumë italianë dhe u kthye në Melçan, në teqe. Aty i ardhi edhe Mahmut Bujari nga Zëmlaku me 100 e ca milicë dhe xhandarë të Korçës dhe iu dorëzuan Safetit. Ky nuk i çarmatosi, por i la nën komandën e Mahmut Bujarit dhe nën komandën e Safetit”.

Ndërsa për sa më sipër është dëshmi me shkrim i kujtimeve të Fetahut, dhënë kushëririt të tij, e bija, Donika, ngul këmbë se, sipas asaj që ka dëgjuar prej të atit, ai në këtë bisedë jo vetëm pati qenë dakord me dëshirën e Safetit për të shkuar në Tiranë dhe sqaruar gjendjen me Mit’hat Frashërin, por edhe e kishte shtyrë të mos e vononte asnjë minutë këtë veprim.

Më pas të bijës Fetahu i pati pohuar se kishte mbetur i habitur përse Safet Butka nuk kishte shkuar në Tiranë, por që kthyer për në Teqenë e Melçanit, ku zakonisht pëlqente herë pas here të kishte rezidencën e vet. Në bisedë rezulton se janë shkëmbyer mendime për të dy qëndrimet: të shkohej në Melçan për të vazhduar qëndrimin e mëparshëm apo fillimisht sa më shpejt në Tiranë e vetëm pas këtij udhëtimi sqarues dhe ndoshta debatues me krerët e Ballit Kombëtar e sidomos

Mit'hatin, të kthehej në teqenë e Melçanit, ku do të kishte një mbledhje të grupit të drejtuesve lokalë nacionalistë për Korçën.

Fetah Butka, gjithnjë sipas të bijës së tij, është shprehur se po të ndodhte që Safeti do të shkonte tek udhëheqësi kryesor dhe t'i shprehej atij me këmbëngulje çfarë mendonte si rrugëzgjidhje, atë kohë shumë ngjarje në Shqipëri do të zhvilloheshin ndryshe.

Po ashtu, sipas pohimit të Fetahut dhënë të bijës, ai do të kishte shpëtuar edhe nga rrethanat e ngatërruara që e çuan në veprimin tragjik të vetëvrasjes.

PSE!!

Në vetëvrasjen e Safet Butkës gërshetohen ngatërrueshëm me njëri-tjetrin shumë faktorë politikë dhe mjaft rrethana kombëtare, situata përtej tyre, të ngjara nëpër gadishull apo kontinent, thuren intriga të brendshme, por edhe karakteristika personale të tij, parime morale po ashtu, edhe arsye ideologjike patjetër. Jo shpesh ndodh që në fatin e vetëm një njeriu të mishërohet kaq fort dhe të lërë gjurmët e saj kaq dukshëm vetë koha, të mpikset vetë historia.

Prandaj pa depërtuar në këta faktorë me pleksje të ndërlikuar dhe pa u bërë një për një kthjellimi i më kryesorëve të tyre, pa u interpretuar lidhjet ndërmjetëse dhe ndikimi reciprok, nuk mund t'i afrohesh sadopak të vërtetës së kësaj ngjarjeje. Ca më tepër që Safet Butkës jetëhumbjen, para se ta kryente, nuk e shoqëroi me një shpjegim, qoftë ky rrëfim tek ndonjë person intim apo thjesht një pusullë e lënë shpejt e shpejt si shënim.

Sipas Avni Bejkovës, një kushëriri shumë të afërt të familjes Butka, në një bisedë me të në mars të vitit 2015 na pohoi: “Kur Safeti u vetëvra, nga fshati im po shkoja në Ersekë. Isha me Zalo Xhomaçin, të afërmin tim, kur në mes të rrugës gjejmë policin e bashkisë së qytetit, i cili ishte nga fshati i Vodicës. Qe pasdite dhe ai nga Erseka po kthehej në shtëpi. Na ndali në mes të rrugës dhe na takoi.

“Keni marrë vesh gjë?”, na pyeti. Ia kthyem me një “jo”.

“Është vrarë Safeti”, shtoi ai. “Si është vrarë?!” , mbetëm gojëhapur ne. “Vrau veten”, shpjegoi tjetri.

Na ra pika. Nejse, biseduam gjatë dhe pastaj u ndamë. Sa iku polici i bashkisë, Zalo më thotë: “Ka parashikuar humbjen”.

Skaji tjetër i interpretimit të kësaj vetëvrasjeje mbështetet e tëra jo në faktorë politikë apo edhe ushtarakë, por thjesht në qëndrueshmërinë e brishtë psikologjike të Safet Butkës.

Përmidis këtyre dy pozicioneve të largëta qëndron një i tretë. Sipas tij, ai e qëllloi veten për të mos parë me sy më pas luftën civile, likuidimin fizik të shqiptarit prej shqiptarit.

Në një farë mënyre, hamendësojmë ne, qe protesta e tij e fortë ndaj kësaj prirjeje të përgjakshme që po merrnin në Shqipëri ngjarjet në atë Luftë të Dytë Botërore.

Duke qenë se më e dobishme se opinionet personale të disa individëve për shpjegimin e shkaqeve janë paraqitja e fakteve dhe me këtë rast mundësia për lexuesin t'i gjykojë dhe formulojë gjërat në mënyrë të pavarur, më poshtë po parashtrojmë disa prej ngjarjeve ndikuese më kyç.

Ja një, më i afërti me vetëvrasjen: Në 18 shtator 1943, pra një ditë para se Safeti të qëllonte veten, disa të panjohur, për të cilët fjalët e përhapura thoshin se qenë partizanë, masakruan tre banorë nga Bulgareci. Ata kishin ngarkuar në tre kuaj bukë e gjizë për ballistët në Teqenë e Melçanit, të cilët ishin shumë dhe nuk mund të përballoheshin vetëm prej faltores bektashiane.

Të tre Agollët, kushërinj, u vranë dhe u gjymtuan fare afër, tek këmbët e kodrës së teqesë. U kishin prerë hundën, veshët.

Këtë pamje lemerie i pari e kishte parë një plak që ecte në rrugë për në punën e tij dhe menjëherë pas kësaj lajmi dridhës shkoi tek ballistët dhe Safet Butka, i cili ndodhej në teqe në pritje të një dërgate politike me krerë të nacionalistëve të Korçës. Pastaj brenda pak orëve kobi përfshiu tërë fshatrat përreth.

Ja edhe një ngjarje tjetër, e ndodhur tri ditë para vetëvrasjes: Në 14 shtator 1943, tri ditë para se Safeti të qëllonte veten, tek portat e qytetit ushtarak italian të Gërrhotit në Gjirokastrë do të ndodhë vrasja e Hysni Lepenicës, shokut të ngushtë të tij, pjesëtarë që të dy të grupit të të rinjve të Ballit Kombëtar. Në librin e Xhovani Bonomit (Giovanni Bonomi) “Albania 1943”, botuar në Itali në vitin 1971, do të citohet edhe relacioni i ushtarakut Mario Bronxini (Mario Bronzini) ku thuhet hollësisht se “...nacionalistët, duke thirrur “vëllezër”, filluan që të çarmatosnin rojet tek fortifikimi në anën e djathtë të qytetit. Oficeri që komandonte këtë fortifikim telefonoi në komandën e tij të batalionit. Këta në komandën e regjimentit dhe më tej në komandën e divizionit dhe kështu, ndërsa komandat tona u futën në një rreth të mbyllur duke humbur kohë, nacionalistët kishin pushtuar gjysmën e fortifikimit duke marrë edhe një armë, një top antitank 47/32 etj. Nuk di nëse erdhi nga komanda e divizionit urdhri për hapjen e zjarrit, por di se një goditje arme bëri që e gjithë vija mbrojtëse, me të gjitha armët, duke filluar nga topat deri tek pushkët, të hapnin zjarr mbi atë masë të përzierë dhe të leckosur, duke mbjellë në tokë kufoma. Pika e fortifikimit, nuk e di se me urdhër të kujt, u rikap me anën e një sulmi me bomba dore. Luftimi zgjati deri në orën 19.00. Ishte

i shkurtër, por vrasës, pasi ushtarët me një sulm të shpejtë, hodhën përtokë mjaft njerëz që llogariten në rreth 500, ndërsa nga ana jonë pati rreth 15 të plagosur dhe të vrarë vetëm një, ushtarin Xhuzepe Nuovo, i batalionit I-rë, i cili sipas meje ishte ai që hapi zjarrin, pasi bënte pjesë në pikën e fortifikuar që sulmohet”.

Këtë masakër e tregon edhe vetë autori i librit, kapelani Xhovani Bonomi: “Zjarr! Zjarr vdekjeprurës prej të gjitha armëve të plot një divizioni. Zjarr sipas dëshirës së gjithsecilit, me maraz, pa asnjë pushim, si të qe thjesht një garë shpejtësie. Shtinin të tëra pushkët, mitralozat, kundërajrorët dhe deri antitanket. Gjithçka kundër atyre fatkeqëve që një aventurë e pandërgjegjshme i kishte sjellë njëqind metra nga ne. Zjarr dhe të shtëna të drejtpërdrejta kundër atyre trupave të kapur tashmë nga një stuhi e papritur plumbash.

Shumë mbetën të pa lëvizur, të mbërthyer menjëherë nga vdekja. Të tjerët, shumica, e kuptuan çfarë po ndodhte dhe e kapën çastin. Ata ja mbathën drejt kreshtës së malit. Të tjerët vraponin nëpër fushën me bar dhe, duke vrapuar, u mbërthyen nga plumbat dhe, kositur prej tyre, ranë. Shiheshin qartë trupa në spazmë, tek dridheshin para se të jepnin shpirt, të përthyer më dysh dhe që rrëzoheshin duke u rrokullisur. Kush u fsheh dhe u mbrojt prej kaçubave u arrit edhe ai nga një zjarr i çmendur armësh. Prej copërave të granatave dhe të mortajave të shtëna pa asnjë objektiv shumë nga shkurret u rrafshuan krejt. Kur zjarri i armëve tona u duk sikur ra pak dhe gjëmimi i krismave e uli tonin, ata që patën mbetur gjallë rimorën vrapin drejt kodrinës.

I ndoqëm me plumbat e predhat e armëve. Ishte gjueti ndaj njeriut.

Zjarri nuk pushonte dhe madje, pas pak, e rriti edhe më shumë gjëmën. Tashmë shtihej në boshllëk, ndërsa nuk kishte përpara trupa njerëzish. Vetëm ndonjë i rrallë që ende rendte. Bataretë e mitralozave edhe këtë fatkeq e ndiqnin deri sa e arrinin, duke e rrëzuar përtokë pa jetë.

Edhe kur dielli iku, u duk sikur edhe ai u godit nga plumbat dhe ra.

Në të vërtetë prej kohësh komandantët kishin urdhëruar ndërprerjen e zjarrit, por asnjë nuk dëgjonte. Vetëm më pas goditjet u rralluan, u bënë përherë dhe më pak. Pastaj u dëgjua ndonjë krismë e veçuar. Heshtja ra mbi masakër, mbi atë shfarosje”.

Por ende kjo ngjarje e pazakonshme, e shkaktuar gjashtë ditë pas kapitullimit të Italisë fashiste, nuk e kishte mbaruar tmerrin e saj. Repartet e divizionit “Perugia” dolën nga vrimat e transheve dhe vrapuan jashtë qytetit ushtarak, tashmë krejtësisht si plaçkitës.

“Duke arritur afër shkurreve vunë re se poshtë, nën brinjët e përroit, fshehur njëri pas tjetrit, qenë shqiptarët.

Ndodhi një vrasje tjetër e madhe.

Bombat e dorës në distancë të dy apo tre metrave bënë copa-copa gjithë të mbeturit gjallë. Gjakun dhe trupat e tyre i përpiu lumi Drinos.

Nata që ra, mbuloi të vdekurit, atë çfarë çnjerëzisht ndodhi.

Të gjithë u mblodhën në vete, për të larguar tensionin e lodhjen. Iu dhanë rraskapitjes dhe territ të asaj nate. Shumë qenë të tronditur, por gjithsesi ndenjën mbi armë të zgjuar, duke bërë me turne roje nëpër llogore, tek gropat apo vrimat në kufi të bazës ushtarake. Rrinin në përgjim mos i sulmonin.

Kur u gdhi trupat e shqiptarëve të vrarë ishin të gjithë

të shtrirë sikur të kishin fjetur të qetë gjithë natën, përthyer rreth vetes, këmbëmbledhur, përtokë”.

Për këtë më shumë se tragjedi tek libri “Albania 43” ka edhe një dëshmi tjetër: ajo e radiondërlidhësit Koralia. Ai shkruan: “Në mëngjes herët na dërgojnë në fushën e betejës. Çfarë pamje mbresëlënëse! Toka kudo është e mbushur me kufoma, të ngrirë në pozicionet më të ndryshme....Ujërat e përroit qenë të kuqe. Në një hapësirë prej pesëdhjetë metrash, të cilën munda ta vizitoj, ishin të shtrirë pa jetë rreth njëqind trupa. Njëri, i cili duhej të qe nënoficer, shtrihej përdhe, me këmbët e hapura po ashtu edhe krahët, me sytë e zgurdulluar dhe të drejtuara qiellit. Ballin e kishte të shpuar nga një plumb. Dy të tjerë, të goditur prej bombave të dorës, qenë me kafkën e kokës të zbrazur. Trutë e tyre ishin shpërndarë përreth, mbi rrë, përzierë me gjak. Një tjetër e kishte vënë dorën mbi zemër dhe ajo i kish ngrirë atje. Ruante në fytyrë një shprehje dhimbjeje të madhe. Ajo sikur klithte. Ishte një i ri fatkeq, mbase vetëm tetëmbëdhjetë vjeç.

Në hapësirën me shkurre të vrarët qenë shtrirë njeri mbi tjetrin. Vura re se të gjithë kishin vdekur me plumbin e parë. Qenë goditur në kokë. Nuk gjetëm qoftë edhe vetëm një të plagosur: patjetër gjatë natës këta të fundit duhej t'i kishin tërhequr dhe marrë”.

Po ashtu ja edhe një ngjarje e tretë, detyrimisht ndikuese edhe tek Safet Butka: Kapitullimi i Italisë në 8 shtator për Korçë-Kolonjën do të ishte ditë e mbushur me ngazëllim edhe shpresë, me besim për ndonjë kthesë fatmire në qëndrimin e partive shqiptare dhe të krahëve të tyre të armatosur, sikur të mos ndodhte një kob, i cili do të shndërrohej në mynxyrë. Në zonën e Korçës

trupat italiane të pushtimit kishin vendosur divizionin “Arezzo”, i cili mbulonte edhe një pjesë të kufirit lindor shqiptar. Ai kishte tremijë vetë.

Lajmi i armëpushimit, i cili quhet edhe i kapitullimit të Italisë fashiste para aleatëve anglo-amerikanë, mbërriti, nëpërmjet radios, në orën 20.30. Oficerët qenë në mensë, duke ngrënë qetësisht darkën. Njoftimi nga Roma krijoi menjëherë hutim, ankth dhe pasiguri. Rugët e komunikacionit drejt detit, për ta kapërcyer atë e shkuar në Itali, qenë fare të pakta e të vështira, të ngushta dhe me terrene të përshtatshme për të rënë në prita nga vendasit. Divizioni “Arezzo” po ashtu kishte rezerva të pakta ushqimi dhe municioni. Dokumentet thonë se pati për të ngrënë vetëm për njëzetë e katër orë.

Ndërkaq gjysmë ore pas dhënies në lajmit nga radio italiane, në 20.30, kishte ardhur një urdhër nga korparmata, me vendkomandë në Elbasan, që të mos merrej parasysh çfarë kjo radio pati komunikuar. Dy orë më vonë, në 22.30, prej komandës së korparmatis mbërriti urdhri tjetër: të bashkëpunohet me gjermanët kundër rebelëve, pra partizanëve.

Ndërkohë nga Armata 9, prej të cilës divizioni “Arezzo” kishte varësi të drejtpërdrejt, një fonogram tjetër komunikonte prerë: “Paralizoni me çdo mjet sulmet e rebelëve kundër forcave tona. Në pritje të urdhrave asnjëlloj iniciative apo veprimi të pakushtëzuar”.

E informojmë lexuesin se të dhënat e mësipërme i kemi marrë prej librit me 1144 faqe të gjeneralit italian Masimo Koltrinari (Massimo Coltrinari) “La resistenza degli militari italiani all'estero-Albania 1943-1945” (“Qëndresa e ushtarakëve italianë jashtë vendit-Shqipëria 1943-1945”), botuar në “Rivista Militare” 1999.

Pikërisht prej këtij burimi do të veçojmë edhe këto radhë të mëposhtme, të një rëndësie historike jo të vogël: “Marrëdhëniet me popullsinë lokale dhe me forcat e rendit publik atë pasdite do të merrnin një rrjedhë të padëshiruar. Në orën 16.00 të datës 9 shtator popullsia e Korçës së bashku me oficerët, trupën dhe civilët italianë, inskenuan një lloj demonstrimi duke thirrur “Vdekje gjermanëve!”, “Rroftë Italia!”, “Rroftë Shqipëria e Lirë!”, por një autobлиндë e ardhur prej komandës së divizionit hapi zjarr mbi këta demonstrues duke vrarë 20 vetë dhe plagosur 150 të tjerë”.

Çfarë realisht pati ndodhur?

Menjëherë pas shpalljes së kapitullimit italian në Korçë qarkori i PKSH-së si edhe këshilli nacionalçlirimtar bënë thirrje për një manifestim të madh popullor, i cili duhej të mbahej të nesërmen që në orët e para të mëngjesit. Ndërkohë nën bindjen se duhej sa më shpejt të zbatonin një urdhër të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Nacional-Çlirimtare, i cili porosiste që t’u bëhej thirrje trupave italiane të bashkoheshin me formacionet partizane dhe në pamundësi të kësaj, t’u dorëzonin të gjitha armët, gjatë mbrëmjes së vonë dhe orëve të para të natës së 8 shtatorit, nëpërmjet dërgatave, nisën bisedimet me komandën e divizionit në Korçë dhe atë të regjimentit të zgjeruar të vendosur në Drenovë. Këto ishin edhe dy grumbullimet më të mëdha ushtarake italiane në këtë qytet.

Prani të njerëzve të Lëvizjes NÇI tek komandanti i divizionit “Arezzo”, gjenerali Arturo Torriano, deri në mesnatë të 8 shtatorit, sipas librit të Masimo Koltrinarit, nuk ka, çfarë nuk do të thotë megjithatë se ndonjë komunikim i ndërsjellë nuk ka ndodhur. Por le të

ndjekim vrullin e habitshëm të qarkorit të PKSH-së për Korçën në organizimin e manifestimit të së nesërmes.

Sipas kryeveteranit të Luftës Nacionalçlirimtare për Korçën, Shefqet Pojani, me të cilin në mbremjen e 17 janarit 2015 autori i këtij libri bëri një bisedë telefonike, “Shtabi i Përgjithshëm i UNÇ lëshoi këtë deklaratë: “8 milionë bajonetat e Italisë fashiste që mbanin më këmbë Perandorinë Romake, hodhën armët dhe flamurët në këmbët e fitimtarëve, ndër ta jemi edhe ne partizanët shqiptarë. Sot më tepër se kurrë t’i tregojmë armikut tjetër, nazistëve gjermanë, fuqinë dhe vendosmërinë në luftën e shenjtë çlirimtare”. Një tjetër thirrje në gjuhën italiane i drejtoi Shtabi i Përgjithshëm i UNÇ edhe Komandës së Lartë të Ushtrisë Italiane që në përputhje me aktin e kapitullimit forcat ushtarake të rreshtoheshin përkrah ushtrisë partizane për të luftuar pushtuesin gjerman. Po ashtu t’ia dorëzonin UNÇ-së armatimin dhe bazën materiale ushtarake.

“Meqenëse edhe takimet me komandën e Divizionit “Arezzo” nga Shtabi Ushtarak partizan i Qarkut të Korçës nuk dhanë rezultat, pohoi Pojani, u vendos që më 9 shtator, në orët e para të mëngjesit, fëmijë, të reja e të rinj, gra e burra, grupe nga të gjitha lagjet e rrugicat e qytetit, por edhe nga fshatrat e afërta, të grumbulloheshin në sheshin kryesor, te Luftëtari Kombëtar ku do të mbahej dhe fjala e rastit”.

Sipas këtij rrëfimi të 17 janarit 2015, manifestimi i të nesërmes “kishte dy qëllime: për të festuar kapitullimin e pushtuesit italian dhe fitoren e aleancës antifashiste, dhe së dyti, t’u bëhej edhe njëherë thirrja nga vajzat, nënat dhe gratë e Korçës për të dorëzuar armët dhe për të mos ua dhënë ato gjermanëve”. Kryeveterani

lokal shpjegoi se për organizimin e demonstratës “tërë natën u çuan njëres nëpër fshatrat përreth”. Po ashtu atë mbrëmje të 17 janarit “Celulat e partisë në lagje njoftuan gjithkund për demonstratën”. Këta porositën që demonstrimi të bëhej paqësisht. Thuhej se këshilli nacionalçlirimtar i qytetit kishte biseduar paraprakisht me gjeneralin Arturo Torriano dhe prej tij patën marrë fjalën se, po të qe e padhunshme, ai nuk do ta pengonte manifestimin.

Pikërisht kur dita po gdhinte nisi lëvizja dhe grumbullimi i banorëve për të shkuar tek monumenti i Luftëtarit Kombëtar. Ata u nisën nga tre pika, prej ku edhe qe planifikuar të vinin drejt qendrës së qytetit: prej lulishtes “Themistokli Gërmenji”, nga ana e Xhamisë së Madhe dhe prej Katedrales, kishës së krishterë.

Sipas Sh. Pojanit, grumbullimi i demonstruesve tek Xhamia e Madhe (në lagjen e myslimanëve), e cila ndodhej në pjesën e poshtme të Korçës, duke qenë se vendi qe fare afër me komandën e divizionit “Arezzo”, nuk u realizua dot. Shkaku ishte ndërhyrja e repartit italian, i cili përdori forcën e armëve për t’i shpërndarë menjëherë. Për pasojë një manifestues u vra dhe një tjetër u plagos.

Njerëzit e grumbulluar, për t’i shpëtuar vdekjes së sigurt, vrapuan nga mundën. Kështu nuk arritën të ngjiteshin lart, drejt qendrës së qytetit. Qenë banorët e mbledhur tek lulishtja “Themistokli Gërmenji” dhe ata tek Katedralja, të cilët vijuan marshimin drejt monumentit të Luftëtarit Kombëtar.

Gjatë rrugës, por sidomos kur u bënë bashkë në shesh, mes demonstruesve binte në sy numri i madh i grave dhe vajzave si edhe bashkë me to edhe i fëmijëve.

Ato ndodheshin në rreshtat e para, sepse këtë vendosje e patën bërë organizatorët. Kështu mendohej për ta bërë më pak të mundur shfrimin me dhunë të forcave ushtarake apo policore të italianëve.

Gjendja shpirtërore e njerëzve nuk tregonte asnjë shenjë zemërimi, ajo shprehte mjaft gëzim për kapitullimin e Italisë dhe shpresë për përfundimin e pushtimit. Ndërkaq këngët që kalonin gojë më gojë nuk qenë ato partizane, të cilat në popull u përhapën shumë më vonë nga shtatori 1943, por fjalët dhe meloditë patriotike kombëtare të traditës si “Bashkohuni me ne” dhe ku refreni më i ngarkuar me ndonjë nëntekst ishte “Ejani, ejani, mblidhuni këtu-këtu!” Flamujt që shumë demonstrues mbanin në dorë dhe i valëvitnin, ishin ata kombëtarë. Në sheshin ku manifestuesit u grumbulluan, pikërisht në trotuarin karshi “Mësonjëtores”, kishte edhe mjaft oficerë italianë që e soditnin këtë demonstrim.

Sipas një dëshmitari real, Petrika Simo, me të cilin u bisedua në fundjanar 2015, “ishin përgatitur disa emra të dëgjuar në qytet si atdhetarë dhe të tjerë krerë politikë të Lëvizjes Nacionalçlirimtare, që në miting do të mbanin fjalime. Pas kësaj turma do të shpërndahej, pa demonstruar më nëpër qytet. I pari që nisi ta përshëndesë masën e njerëzve të grumbulluar, me aq shumë gra dhe vajza, fëmijë, por edhe pleq të moshuar, qytetarë si edhe mjaft fshatarë, qe Rita Marko. Sapo ai mbaroi apo ishte ndoshta duke thënë fjalët e fundit, prej një autoblinde italiane që u shfaq nga rruga, e cila vjen prej shkollës “Themistokli Gërmenji”, filloi mitralimi i asaj pjese të turmës që ende po zbriste poshtë bulevardit. Qe një ferr zjarri. Të shtëna hysterike. Pa asnjë arsye dhe logjikë, pa më të voglën ndjenjë të vetëpërmbajtjes. Sikur vepronte

një tru dhe dorë e dalë apo e prishur nga mendtë. Predhat binin vetëm mbi trupat e njerëzve, drejtpërsëdrejti në mishin e tyre, pa pasur parasysh nëse qenë fëmijë apo nëna, të rinj apo shumë të moshuar”.

Mitralimi ishte aq i papritur sa P. Simo na rrëfeu këtë hollësi: “Kisha në krahë një vajzë moshatare me mua, quhej Marjeta Sevo. Ajo ra përtokë menjëherë. “Ç’pati kjo!” thashë unë. U ula për ta parë. Kishte dhënë shpirt. Ky çast ishte edhe fati im. Nga që isha përkulur nuk më zunë plumbat e tjerë”.

Por edhe ai do të plagosej pak momente më pas. Në kofshë dhe gjunjë, deri edhe në gjoks, do ta goditnin cila predhash. Sipas tij, italianët atë ditë shtinë mbi turmë jo vetëm nga autoblinda, por edhe prej një pozicioni tjetër. Simo nguli këmbë që ciflat në trupin e tij, si edhe të mjaft të tjerëve, vinin prej disa mortajave të vogla.

E gjithë masakra zgjati vetëm pak minuta. Kur krismat pushuan dhe autoblinda-bishë u tërhoq, mbi shesh e nëpër rrugë nisi tmerri tjetër: të qarat mbi trupat e të vdekurve. Ishin tridhjetë e dy. Njëzetë e shtatë të tjerë, prej plagëve të rënda do të ndërronin jetë në spital, duke e rritur numrin e të vrarëve në 59.

Numri i plagosurve qe 120.

Periodha gjysmëshekullore e para nëntëdhjetës, kësaj ngjarjeje të rëndë nuk do t’i hapte vend në kujtesën kombëtare, as edhe në atë të rezistencës antifashiste. U publikua në fare pak radhë në botimin e vonë të një trevëllimëshi të historisë së kësaj lufte. Ajo që ndodhi në 9 shtator 1943 u mbajt në nivelin e përkujtimeve lokale.

Sipas historianes Sonila Boçi, “Në luftën e përbashkët të Poçestës, në rrugën Pogradec-Korçë, forcat nacionaliste të komanduara nga Safet Butka dhe ato partizane, nga

Nexhip Vinçani, më 9-13 shtator 1943 i shkaktuan pushtuesve italianë një disfatë të rëndë, por ranë në luftë dy partizanë dhe një nationalist, Nexhip Mileci, si edhe u plagosën mjaft të tjerë”. Për këtë gjykim të saj, Boçi i referohet faqes 558 të dosjes 20, viti 1943, e cila ruhet në Arkivin Qendror të Shqipërisë.

Por ndërsa armata e Nacionalçlirimtares me kundërveprimin e vet merrte hak për gjakun e derdhur pafajshëm të përkrahësve të saj në paraditen e 9 shtatorit 1943, përse të mos besojmë se prej të njëjtës arsye ka marrë shtysë edhe pjesëmarrja në Poçestë e Safet Butkës me çetën e tij kryesore?

Që Safet Butka është ndjerë mjaft i tronditur nga vrasja dhe plagosja në mes të Korçës dhe në mes të ditës të afro njëqind e tetëdhjetë shqiptarëve, shumica gra e vajza, madje fëmijë e pleq, tërthorazi e vërteton edhe një episod i treguar në një bisedë të lirë nga bashkëluftëtari dhe kushëriri i tij, Avni Bejkova (Xhomaçi). Sipas këtij të fundit, në Poçestë në një moment të ndeshjes me armë me italianët, Safeti u ngrit prej llogores, e cila qe thjesht një kanal i bërë nga vendasit për nevoja bujqësore. Kërceu brof në këmbë dhe nisi të shtijë me automatikun e vet, pa u ruajtur fare. Atëherë Mahmut Bujari, njëri prej oficerëve drejtues të çetës së tij, major, e kapi me të dyja duart dhe e shtyu drejt kanalit. Madje me aq forcë sa u duk sikur e flaku. Pastaj i tha: “Të vritem unë, këta burra nuk i gjen asgjë, por po të vritesh ti, këta mbeten në mes të rrugës”.

PKSH NUK BËN REHAT PA SHKATËRRUAR SAFET BUTKËN

Safet Butka qe një lëndë njerëzore tepër e ndjeshme, natyrë psikologjike mjaft e brishtë. Ja përse Enver Hoxha e kishte vënë në shenjë dhe qe i bindur se do t'ia dilte ta hiqte qafe. Vrasjen e kundërshtarëve politikë nëpërmjet shkaktimit të rrethanave personale për vetëvrasje, pas lufte ai dhe bashkëpunëtorë të tij do ta bënin një prej teknikave të tyre më të sofistikuar. Kështu Enver Hoxha nisi intrigën. I hodhi Safet Butkës mbi trup tërë një dallgë përmbytëse shantazhi.

Gjithçka rreth lakut të saj e kreu duke goditur paralelisht edhe Butkën tjetër, Fetahun, të cilin nuk e kishte dot përkrahës. Hoxha e dinte se ky i fundit zotëronte një aftësi të veçantë për të mbijetuar edhe në kushte shumë të vështira psikologjike.

Përherë me në qendër të shënimit Safetin, sulmin e parë ndaj tij e nisi në janar të vitit 1943, vetëm katër muaj pasi ai qe kthyer nga internimi. E informojmë lexuesin se në dokumentet e hartuara për të përgatitur dosjen e dënimit të tij ndodhet e shkruar edhe një frazë e tillë: “Ishte vënë në lidhje me të arratisur politikë shqiptarë, duke manifestuar hapur parimet komuniste”.

Enver Hoxha, nën pseudonimin e luftës “Taras”, në një letër drejtuar Komitetit Qarkor të Partisë Komuniste të Shqipërisë për Korçën, në përgjigje të një raporti që këta i kishin dërguar, shprehej: “Organi i Ballit ato ditë kishte shkruar se me ta qenë bashkuar çetat e Abaz

Kupit, të Myslim Pezës dhe Mestan Ujanikut. Aty edhe qenka shkruar se “Çeta e Safet Butkës prej 1000 vetash po i shkon për ndihmë Vlorës”. Të kishte pritur Vlora nga çeta e Safetit i kishte mbirë bari mbi sy, si thonë andej nga ne”.

Në një moment tjetër të letrës orienton: “Sa për punën e Fetahut, kjo është delikate. Këtu duhet të vini gjithë forcën tuaj me e bindë për rrugën e shtrembër, se situata e tij, meqenëse ka formuar çetë (?) dhe lufton, është në antipodë me atë të “Zjarrit”. Nga ana tjetër, “Grupit të Zjarrit” i bini rëndë, e demaskoni pa mëshirë. “Zëri i Popullit” që doli, ka një artikull për këta plehra, këndojeni dhe merrni qëndrim karshi “Zjarrit”.

Shënojmë për lexuesin se në librin “Dokumente kryesore të PKSH”, botim i vitit 1960, në fund të faqes ku citohen këto fjalë ekziston edhe ky sqarim: “Fetah Butka - eksponent i Grupit të Zjarrit, i cili me gjithë përpjekjet e PKSH për ta tërhequr në Frontin Nacional-Çlirimtar bashkë me çetën e tij, kaloi në radhët e “Ballit Kombëtar”.

Ndërkohë Enver Hoxha shkruan sërish. Këtë herë po veçojmë një letër të tij të 23 shkurtit 1943. Ia dërgon qarkorit të PKSH-së për Korçën. Pasi mban qëndrimin e prerë se “Emrat e çetave “Drapër e Çekan” ose shenja të tilla duhet të hiqen”, Hoxha shton për Fetah Butkën: “I propozoni t’i shtrohet komandës sonë. Derisa t’i shtrohet komandës sonë le të kërkojë lidhje me njerëzit e tij, por derisa s’është nënshtruar, këshillojeni të heqë shenjat partizane”.

Në një letër të tij udhëzuese të 7 marsit 1943 Enver Hoxha nënvizonte posaçërisht: ”Me Fetahun (Butka) duhet të piqeni vetë, të fjaloseni gojariisht mbi të gjitha e të

merrni një qëndrim të prerë, duhet ta bindni se ai ka fare kollaj mundësi të marrë komandën e një çete në Kolonjë e të marrë me vete të gjithë miqtë e tij që sot qëndrojnë me Safetin (Butka); në interesin e Partisë është që të dalë si çetë partizane, ose fundja si një çetë vullnetare nën komandën e tij, me një komisar politik. Fuqitë tona nuk duhet të shpien ujë në mullirin e Safetit, sidomos sot që Safeti po bën manovra. Kjo nuk do të thotë që të bëhemi hasmë me Safetin, por secili në pozitat e partisë së vet ose të idesë së vet. Në Kolonjë, po në punojnë shokët si duhet, edhe Fetahut i bie veçanërisht një detyrë ndaj Partisë, që besoj se do ta mbarojë me sukses dhe me sinqeritet (ky është qëndrimi ynë karshi Safetit tani për tani)”.

Pak radhë më poshtë në letrën e vet Hoxha ngulmon: ”Sa për përçarjet që përpiqet të krijojë karabinieria, ju të mençur jeni vetë, me atë rast demaskoni edhe të gjithë ata që bien në atë llum, por kini mendjen për punën e Ballit e të Safetit, të mos bini në provokacion. Durim, shokë, ju i dini mirë këto punë!”

Në muajin gusht 1943 strategjia e veçimit të Fetahut nga Safeti dhe mbi të gjitha e rrënimit të njësisë luftarake të këtij të fundit dhe bashkë me të edhe të vetë qëndrueshmërisë psikologjike të tij, mbërriti në një kulmore. Një trakt i PKSH për Korçën i porsashpërndarë titullohej kështu: “Safet Butka, sabotator i Lëvizjes Nacional-Çlirimtare dhe ndihmës i fashizmit për ta përçarë dhe për ta hedhur në vëllavrasje popullin shqiptar”.

Me njëherësh tri akuza (sabotator i rezistencës antifashiste, bashkëpunëtor i pushtuesit, vëllavrasës) agresioni propagandistik kundër tij qe tepër i egër. Një

njeri me vullnet të fortë për t'i bërë ballë një sulmi kaq të pafre do t'i toleronte dy të parat, por me të tretën do ta kishte mjaft vështirë: Vrasës i popullit të vet!

I goditur aty, si nxitës i luftës civile, ashtu si prej një plumbi që të përshkon tej për tej në brinjë, në PKSH mendohej se i biri i shumënjohur i Sali Butkës nuk do të rezistonte dot për një kohë të gjatë, dhe herët a vonë do të shembej përdhe.

Vëmë në dukje se përmbajtja e traktit “Safet Butka, sabotator i Lëvizjes Nacional-Çlirimtare dhe ndihmës i fashizmit për ta përçarë dhe për ta hedhur në vëllavrasje popullin shqiptar”, e publikuar në “Dokumentet kryesore të PKSH”, viti 1960, nuk ka gjetur vend në të dy botimet e “Veprës” së parë të Enver Hoxhës. Po të ishte i shkruar drejtpërsëdrejti prej tij ai do ta rreshtonte, të paktën në edicionin e dytë, në vitin 1983.

Përmbledhja e mësipërme, ndryshe nga herë të tjera kur në rastet e trakteve shënon në fund komitetin përkatës qarkor apo edhe vetë një grup kolektiv si Shtabi i Përgjithshëm ose Komiteti Qendror i Partisë, në mbyllje ka vetëm shënimin se “Botohet sipas origjinalit që ndodhet në arkivin qendror të partisë”.

Atë që shkurtimisht ai tekst duhej ta kishte në fund e kanë vendosur me shumë fjalë dhe tepër urrejtje politike në krye: “Trakt i Komitetit Qarkor të Partisë Komuniste të Shqipërisë për Korçën, që demaskon veprimtarinë përçarëse të agentit të fashizmit dhe eksponentit të Ballit Kombëtar Safet Butkës”.

Rikujtojmë se ky titull është formuluar në vitin 1960.

Ndërkaq në traktin e PKSH-së për Korçën, pasi fillimisht thuhet se Lëvizjes Nacionalçlirimtare ballistët i

janë vënë kundër dhe se ata janë tradhtarë, teksti nis të bëhet më konkret, tek shkruan: “Midis tyre qëndron edhe Safet Butka, i mirënjohur në qarkun tonë si një njeri që me parullat dhe me veprimet e tij ka bërë gjithmonë lodrën e okupatorit, si një reaksionar i regjur që ka bërë çmos për ta përçarë popullin dhe frontin e përbashkët për çlirimin nacional, si një tip mjaft i praktikuar për t'u futur thika pas shpatullave vëllezërve të tij shqiptarë”.

Më pas në traktin e PKSH-së vijohet: “Në kohën e rezistencës pasive dhe të lëvizjes së parë të çetave partizane, Safet Butka ishte futur në një shtrofkë dhe nuk nxirrte zë. Konferenca e Pezës dhe vrulli që po merrte Lëvizja Nacional-Çlirimtare e nxuarrë nga guaska e tij”.

Më tej: “Profesor Safeti mori menjëherë urën e përçarjes dhe ja filloi punës të tij shkatërruese. Atje ku ne ndërtonim ay duhej të shkatërronte, atje ku ne bashkonim ai përpiqej të përçante.

Detyra e tij e parë “patriotike” ishte të përçante popullin e Kolonjës, i cili qe i pari që dha shembullin e bashkimit me formimin e Këshillit Nacional-Çlirimtar të krahinës. Safeti vuri tërë “gramën” e tij në shërbim të kësaj kauze “të shenjtë” dhe, hasmë e ki po hakën i thua, u tregua me të vërtetë i zoti: diti të gënjejë një pjesë të popullit, t'i hedhë hi syve e ta kthejë nga rruga e drejtë për ta futur në rrugën e kompromisit me armikun, në rrugën që shpie drejt tradhtisë e vëllavrasjes.

Pjesa më e mirë e kolonës V u mobilizua në radhët e Safetit. Spiunë dhe agentë të deklaruar të fashizmit, si Myslim Kodrasi, hajdutë dhe jatakë hajdutësh, si Xhelal Kurtezi, hynë në komandën e “Safetit të Maleve” dhe këtu mundën të ushtronin zanatin e tyre duke “luftuar trimërisht” e duke u futur tmerrin pulave e byrekëve.

Me një ushtri të tillë pas tij kapedan Safeti iu përvesh punës për të vënë në zbatim programin që i kishte caktuar vetes.

Kudo ku ka vajtur, në çdo fshat që ka shkelur, atje ku ne me shumë mundime jemi përpjekur t'i shuajmë gjaqet e t'i bashkojmë fshatarët taraf më taraf, duke ngjallur shpirtin e bashkimit të luftës kundër okupatorit, ai ka mbjellë farën e përçarjes e të disfatizmit.

Zëri i tij ka kumbuar me atë të Mustafa Krujës.

“Lëvizja Nacional-Çlirimtare është një gënjeshtër, është një pallavër e komunistëve që janë të shitur, duan të na prishin Atdheun e të na sjellin grekun e serbin”.

“Armiku ynë nuk është fashizmi, por greku e serbi”.

Safet Butka e ka ditur dhe e di fare mirë, ashtu si edhe Mustafa Kruja, se greku e serbi nuk paraqesin asnjë rrezik për ne, bile krejt përkundrazi, por e di gjithashtu se bashkimi i popujve të Ballkanit, ashtu si bashkimi i popullit shqiptar, do ta shpejtonte vdekjen e fashizmit. Dhe të gjithë e dinë se profesor Safetit s'ja ka pasur kurrë kënda të dëgjojë parullën “Vdekje fashizmit”.

Kur partizanët tanë kanë përshëndetur me këtë parullë, Safeti me shokë u janë përgjigjur: “Vdeksh ti!” ose “liri e poplave!” ose “Liri e çupave!” shkurtër, me fjalë që mund t'ja nxjerrë nga goja vetëm një tradhtari ose një vagabondi perdeplasur.

Tri kanë qenë parullat që lëshoi Mustafa Kruja për të përçarë lëvizjen:

1. Luftë kundër Partisë Komuniste.
2. Luftë kundër grekut e serbit.
3. Përçarje në “turq e kaurë”.

Të tria këto parulla Safeti i shkroi në flamurin e tij dhe u tregua mjeshtër për t'i vënë në zbatim.

Të gjithë e njohin taktikën e tij si ka shkuar fshat më fshat dhe e ka ndarë popullin: “komunistët veç e nacionalistët veç”, “shtëpitë komuniste veç e shtëpitë nacionaliste veç”, pleqtë më një anë e të rinjtë në një anë tjetër.

Rinia ka qenë dhe është flaka e luftës për liri që po bën kaq heroizëm populli shqiptar. Fashizmi dhe Mustafa Kruja kundër saj kanë drejtuar goditjet e tyre më të forta. Edhe Safet Butka kundër rinisë rezervoi një pjesë të mirë të shigjetave të tij plot helm.

“Punë kalamajsh, punë axhaminjsh që nuk dinë se ç'bëjnë, ne s'kemi përse të luftojmë kundër fashizmit sepse nuk ka ardhur koha e sepse dëmtohet populli s'duhet të ketë sabotazhe kundër italianëve, ata dy plumba që kemi duhet t'i ruajmë për në fund kundër grekut e serbit”.

Kështu i ka trajtuar Safeti veprat heroike të rinisë sonë, kështu i ka trajtuar aksionet dhe luftërat tona që ja zbardhën faqen popullit shqiptar, e futnë me ball të hapur në radhën e parë të popujve liridashës dhe e lidhën ngushtë me aleatët tanë të mëdhenj.

Pas çdo aksioni armiku ka bërë reaksion, për t'i futur panik popullit e për ta shkëputur nga Lëvizja Nacional-Çlirimtare. Por edhe Safeti s'ka lënë rast t'i shpëtojë. Gjatë gjithë fazave të ndryshme të reaksionit ai menjëherë është vënë në veprim, ka grumbulluar popullin me hir dhe me pahir në konferenca dhe ka përdorur të gjithë elokuencën e tij prej profesori me “Deutch-Kultur” për ta trembur, për ta alarmuar dhe për ta larguar nga rruga e drejtë e Luftës Nacional-Çlirimtare.

“S'duhet t'i qasim partizanët, s'duhet t'i lëmë të bëjnë aksion se Italia është e fortë dhe na djeg”. Këto kanë

qenë parullat e tija të preferuara në rastet e reaksionit.

Fashizmi italian e shikonte me admirim “Safetin e Maleve” dhe fërkonte duart, ashtu si e provojnë dokumentat që po botojmë më poshtë. Por Safeti dalëngadalë po bëhej një personalitet dhe lidhjet që mund t’i kish Italia me të me anën e mareshallit të Ersekës dhe të Myslim Kodrasit nuk ishin të mjaftueshme. Prandaj qeveria fashiste nisi apostafat një nga agentët më të rrezikshëm të Simit për të stabilizuar lidhje më serioze. Mirëpo për fatin e keq të Safetit, sikundër që e dinë të gjithë, agjenti i Simit i maskuar si profesor...bashkë me Musa Kranjën dhe me disa ushtarakë që e shoqëronin, ranë në duart e çetës së Petrit Dumes dhe doli bakëri në shesh.

Deklarata që bëri agjenti i Simit bashkë me Musa Kranjën flasin shumë qartë dhe s’kanë nevojë për asnjë koment.

Me gjithë këto, ne bëmë edhe një përpjekje tjetër për ta tërhequr Safet Butkën nga rruga e shtrembër që kish zënë. Por urtësia jonë u muar edhe këtë radhë për dobësi dhe Safeti ja filloi provokimeve të hapura.

Filloi të rrethojë e të çarmatosë shokët tanë, filloi t’i pengojë në punë e të mos i lërë të qarkullojnë lirisht. Kur vriteshin spiunë, Safeti i quante si komisarë politikë të tijtë dhe kërkonte hakmarrje. Kështu ngjau me rastin e Xhevdet Shehut, të ekzekutuar prej çetës së Petrit Dumes. Safeti për të marrë hakun rrethoi Vodicën, zbrazti pushkë e mitraloza dhe iu kanos shokëve tanë që ndodheshin atje. Safet Butka e quan Xhevdet Shehun si një dëshmor të tijtë dhe desh t’i merrte hakun. Pas pak ditësh edhe gazeta “Tomori” e qau oficerin e milicisë Xhevdet Shehun si një dëshmor të fashizmit, si një “misionar politik” që

ra dëshmor në krye të detyrës (fashiste)”.

Pak më poshtë trakti i qarkorit të PKSHP për Korçën spikat: “Safet Butka del tashti lakuriq përpara popullit si një sabotator i Luftës Nacional-Çlirimtare dhe si një ndihmës besnik i fashizmit për ta përçarë e për ta hedhur në vëllavrasje popullin shqiptar.

Safet Butka desh të hynte në histori dhe hyri, por me damkën e zezë të sabotuesit e të përçarësit në ballë. Desh të zinte kolltukun dhe po zë atë që po lënë bosh tradhëtarët me ferman si Mustafa Merlika me shokë. Por populli shqiptar dhe djemtë e tij besnikë, ashtu si ja grisën vellon Merlikës e Ko., dhe ja nxuarrën sheshit fytyrën e shëmtuar prej tradhëtari, ashtu do t’ua çjerrin maskën edhe karnavalëve të nacionalizmit e pelivanëve të politikës, kompromisaxhinjve e sabotuesve, si kapedan Safet Butka me shokë”.

Këtu trakti diversiv mbyllet.

NJË HISTORI INTRIGE ME KOLONELIN E ZBULIMIT USHTARAK ITALIAN, ANXHELO DE MATEIS

Në vitin 1975 Enver Hoxha përfundoi së shkruari librin “Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë” dhe e sulmoi Safet Butkën sërish me mjaft egërsi. Libri u publikua më pas, në 1982, por nga shtëpia botuese “8 Nëntori” që ndër më të përkthyerit në shumë gjuhë dhe prej ambasadave tona jashtë vendit ndër më të shpërndarët.

Në faqen 46 të botimit ai shkruan: “Në ato kohë çeta balliste e Safet Butkës dhe zjarristi Fetah Butka, duke u fshehur nën hijen e patriotëve të kohës së kaluar, Sali dhe Gani Butka, vinin rrotull e rrotull fshatrave të Kolonjës dhe, ndërsa shanin Partinë tonë dhe Frontin Antifashist Nacionalçlirimtar, bashkëpunonin me Italinë fashiste”.

Për të kuptuar këtë platformë këmbëngulëse të Enver Hoxhës kundër Safet Butkës dhe paralelisht me të edhe të Fetahut, krahas me librin “Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë” të përfunduar së shkruari, në 1976, doli edhe një tjetër. Titullohej “Në vitet e stuhishme”. Kishte për autor Themë Bare. Në mbi dyqind faqet e tij flitej për historinë e shërbimit informativ komunist gjatë luftës antifashiste dhe pas çlirimit. Me pak fjalë shkruhej për Sigurimin e Shtetit.

Në faqen 52 gjendet ky fragment: “Në Korçë Partia zbuloi, në janar 1943, dokumente të rëndësishme që nxirrnin në shesh patriotizmin e rremë të Safet Butkës. Në to flitej se si Safet Butka, në bazë të marrëveshjes

që kishte lidhur me SIMI-in pati krijuar një çetë bazhibozukësh për të luftuar kundër partizanëve. Për të mbuluar qëllimin e vërtetë ajo u “vu në ndjekje” nga forca fashiste në disa fshatra ku kishte qenë. Mirëpo në shkresën rezervate të 3 shkurtit 1943, që karabinieria e Ersekës i dërgonte kuesturës së Korçës, shkruhej: “Evitoni veprimet ndaj Safet Butkës e çetës së tij, sepse është njeriu ynë. Veproni shumë konspiratorë...”. Ky dokument dhe disa të tjera u fotokopjuan nga Komiteti Qarkor i Partisë. Më vonë ai u përdor për të demaskuar Safet Butkën që e hiqte veten nacionalist. “Kemi zënë dokumente që vërtetojnë tradhtinë e Safet Butkës... Njerëz të Ballit në Korçë shëtisin me spiunët e fashizmit. Dokumentet deklarojnë se...Safet Butka është kundër Lëvizjes Nacionalçlirimtare”, theksoi shoku Enver Hoxha në Konferencën II NÇl. Qëllimi i fashizmit ishte që nëpërmjet këtyre spiunëve, që i hodhi në çeta, të mashtronte popullin që të mos shkonte pas çetave partizane, por pas atyre të Safet Butkës me shokë. Këto dhe dokumente të tjera, që u futën në dorë, u botuan në shtypin e Partisë, demaskuan para popullit jo vetëm Safet Butkën e djallëzitë e fashizmit, por forcuan edhe më shumë vigjilencën revolucionare të popullit edhe në krahinat e tjera për t’u ruajtur nga provokacionet e armikut dhe për të forcuar radhët e lëvizjes rreth PKSH”.

“Safet Butka me shokë ka filluar hapur luftën kundër nesh. Kemi zënë dokumente që vërtetojnë tradhtinë”. Këto fjalë Enver Hoxha do t’i shqiptonte në Konferencën e Dytë Nacionalçlirimtare, në 1943, në Labinot. Veprimtari politike e drejtuar tërësisht nga Partia Komuniste Shqiptare, ajo i kishte nisur punimet që në 4 shtator, por

radha e fjalimit të Hoxhës, i cili si autoritet udhëheqës nuk qe, prej krerëve, i pari, por i treti, qëlloi në datën gjashtë. Referati i tij kishte temë “Mbi qëndrimin ndaj rrymave të ndryshme jashtë Lëvizjes Nacionalçlirimtare”.

Teksti original (por as edhe në gjendje të kopjuar) nuk është ruajtur dhe për vetë arkivin e shtetit shqiptar çfarë në thelb kumtoi fjalëmbajtësi, zotëron si provë të shkruar vetëm procesverbalin e mbledhjes.

Që u kishin rënë në dorë dëshmi se Safet Butka pati bashkëpunuar me pushtuesit dhe konkretisht me një kolonel të SIM-it (Zbulimit Ushtarak Italian), të quajtur Anxhelo de Mateis (Angelo De Matteis) Enver Hoxha do ta botonte në 1982 tek libri i tij “Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë”.

Në faqen 30 të botimit të parë në shqip është shkruar ky tekst: “Armiku italian bënte përpjekje të mëdha të shtypte Lëvizjen Nacionalçlirimtare në vendin tonë, veçanërisht duke e përçarë atë. Për këtë arsye fashistët italianë filluan të bashkëpunojnë më intensivisht me Ballin Kombëtar. Në shkurt 1943, Musa Kranja, një nga krerët e Ballit Kombëtar në qarkun e Korçës, me porosi të Faslli Frashërit e Stavri Skendit, shoqëroi oficerin italian Angelo de Mateis të merrte lidhje me Safet Butkën që ky të bashkohej me pushtuesit kundër Lëvizjes Nacionalçlirimtare”.

Vetëm në nëntor 1943, çfarë do të thotë dy muaj pasi Safet Butka nuk ishte më në jetë, PKSH hartoi dhe përhap një trakt të posaçëm, në të cilin bëhej e ditur se “Musa Kranja, një nga kryetarët e shquar të Ballit Kombëtar të Qarkut të Korçës, kohë më parë i shoqëruar nga një kolonel italian i spiunazhit ushtarak SIM, shkonte në Kolonjë për t’u takuar me Safet Butkën. Këta kapen

prej njësitit partizan të komanduar nga patrioti Petrit Dume dhe nënshkruajnë një deklaratë që po botojmë më poshtë:

“Deklaratë

I nënshkruari Musa Kranja, banues provizorisht në Korçë, deklaroj me vullnetin tim të plotë dhe pa pasur asnjë shtypje, sa vijon:

I. Në një mbledhje të bërë me Faslli Frashërin, Kristo Kirkën, Stavro Skendin dhe mua, u vendos që unë ta shoqëroj profesorin që në kart vizitë mban emrin Angelo de Mateis, të cilin emër mban edhe në dokument, deri te Baba Muharremi i Kreshovës. Ky do të gjente mënyrën që profesori të takohesh me Safet Butkën me qëllim që Safeti t’i thoshte profesorit se ç’kërkon Balli Kombëtar me lëvizjen e tij.

Mbasi ne të sipërpërmendurit ishim legalë, u vendos që dëshirat dhe qëllimet tona t’ja thoshte Safeti si ilegal që është.

Këto veprime u bënë me qëllim që Balli Kombëtar t’a vinte në dijeni profesorin mbi qëllimet e tija, duke i dhënë një rëndësi dhe interes çështjes.

II. Deklaroj se të mbledhurit sipër më porositën që takimi i profesorit me Safetin të bëhesh me anën e një babaj e më tepër me babanë e Kreshovës.

III. Deklaroj se profesori ka patur në shënim emrin e Z. Kirka, Faslli Frashërit dhe Stavro Skendit.

IV. Deklaroj se nuk kam pasur gjë tjetër për të shtuar përveç atë që neve kishim vendosur t’i thosh Safeti profesorit dhe që është programi i Ballit Kombëtar, që Italia ta lërë të lirë Shqipërinë.

Zona e Shqipërisë së Lirë 16/II/1943, ora 4

M. Kranja (d.v.)”

Menjëherë pas kësaj deklarate të parë, në traktin e Partisë Komuniste Shqiptare për Korçën të nëntorit 1943 vijonte edhe një e dytë:

“Deklaratë

Në Korçë jam takuar dhe kam biseduar me Kristo Kirkën, me Peshkopin e Kishës Ortodokse dhe me Kryemyftiun. Përsëris dhe rivërtetohet shënimet e mija përsa i përket bisedimeve të mija që kam pasur me personat e sipërshtuar.

Zotërinjtë e sipër-përmendur më këshilluan që nëse dojsha të takohesha me Safet Butkën, për të njoftun të vërtetën mbi mendimin politik të popullit Shqiptar kundrejt Italisë, duhej të binja në kontakt me Baba Zylfon, i cili ishte në gjendje të më takonte me të.

Me që unë nuk munda ta takoj Baba Zylfon, Zoti Kirka më premtoi të më jepte një njeri të besimit që do të më udhëhiqte për të takuar profesor Safet Butkën. Ky person i besimit ishte Z. Musa Kranja. Ky do të më vinte në kontakt me profesor Safet Butkën.

Në një kohë kur unë do të bëja disa zbulime n’arkivin e Ersekës, Zotni Musa Kranja do të merrej me organizimin e takimit t’im me profesor Safet Butkën.

Zoti Kirka më dha një kart-vizitë rekomandimi për zotin Sotir Prifti”.

Pasi e përfundonte deklaratën e tij me pohimin se për çfarë pati shkruar më sipër nuk qe detyruar prej asnjë shtrëngimi force, italianin firmoste poshtë fjalëve të emrit të tij “Profesor Angelo De Mateis (d.v.).

Teksti i fundit i deklaratës përfshinte rreshtat “Zona e Shqipërisë së Lirë më 16/II/1943, ora 2.30” dhe “Shënim: Qit nga xhepi fletoren e shënimeve dhe i tregon një nga një çfarë ka biseduar me Kirkën, peshkopin dhe kryemyftiun”.

Petrit Dume e pranoi mbiemrin e “profesorit” ashtu siç ai e shkruajti: Mateis dhe jo Matteis, siç duhej ta kishte në të vërtetë. Mes italianëve ekziston vetëm kjo forma e fundit, madje familjet Matteis konsiderohen nga jugu i vendit dhe në jo pak raste me origjinë shqiptare, arbëreshe.

Duket nënshkruesi e ka përdorur këtë formë të emrit të tij si edhe titullin “Profesor” për t’u shkëputur nga trajta e vërtetë: de Matteis. Si edhe statusit real: ai nuk qe njeri i kërkimeve albanologjike, por oficer i lartë i shërbimit të fshehtë ushtarak italian.

Për të kuptuar se cili ishte “profesori” ka një libër në Itali, të botuar në 2010, me autor Andrea Vento. Titullohet “Në heshtje gëzohuni dhe vuani” ose “Historia e shërbimeve të fshehta italiane”.

Atje dëshmohet se Anxhelo de Mateis (Angelo de Matteis), kapiten dhe shef i seksionit të SIM-it për korparmatën VI të ushtrisë italiane, të vendosur në Dalmaci, qe personi i cili në 20 tetor 1941 vendosi kontaktin e parë me përgjegjësit çetnikë të krahinës. Prej këtij çasti e pak nga pak më pas u përfundua një marrëveshje midis komandës italiane dhe vojvodës Ilija Trifunoviç-Birçanin. Sipas saj, do të riarmatoseshin 20.000 çetnikë nga rajone të ndryshme të Dalmacisë dhe Bosnjës me qëllimin e dyfishtë të mbronin bashkësinë serbe nga dhuna kroate (prej ustashëve) dhe të frenonin lëvizjen komuniste.

Rezultat i këtij pakti qe krijimi, në 13 qershor 1942, i Milicisë Vullnetare Antikomuniste (MVAC). Ajo u rreshtua me trupat italiane për të luftuar Josif Bros Titon dhe ndjekësit e tij.

Ndërkaq bashkë me shumë mistere të tjera rreth veprimtarisë në Korçë-Kolonjë të Anxhelo de Matteis, PKSH mbajti rreptësisht të kyçur edhe një zhvillim tjetër të saj. Ndërsa çeta e Petrit Dumes e la Musa Kranjën e kapur të ikte, “profesorin” e mbajti. Atëherë italianët kundërvepruan me shpejtësi. Ata vunë tellallin në Ersekë dhe ky lajmëroi se të gjithë kryepleqtë e Kolonjës duhej të mblidheshin në postën e policisë për një mbledhje të rëndësishme. Krahina kishte gjashtëdhjetë fshatra, prandaj u mblodhën të paktën pesëdhjetë vetë.

Ishte e mërkurë, ditë pazari.

Italianët i futën kryepleqtë në oborr të postës dhe atje policia i rrethoi. U thanë se tashmë qenë peng. Do të shpëtonin nga kjo gjendje, e cila mund të shkonte deri në pushkatimin e tyre, vetëm nëse ndërhyjnë që çeta partizane të linte të lirë “profesorin” e kapur. Kryepleqtë në fillim kërkuan shpjegime si që realisht puna, sepse nuk kishin dëgjuar asgjë të tillë, por më pas u shprehën se komunistët qenë njerëz kokëfortë dhe tek ta nuk ndikohej dot. Atëherë italianët sollën tre kamionë ushtarakë, hipën në to të pesëdhjetë qeverisësit e fshatrave dhe i çuan në Korçë. Këtu u dhanë ultimatum: “profesori” duhej të lirohej brenda asaj nate.

Nën këtë shtrëngesë, qyteti i Ersekës dërgoi tek Petrit Dumja dhe Josif Pashko një grup bisedues me gjashtë vetë, të kryesuar prej një personi me shumë autoritet dhe ndaj të cilit komunistët kishin mjaft interes të vazhdonte të rrinte me ta dhe të mos u ikte, Cyte Selenicën. Çeta partizane ndodhej në fshatin Novoselë. Ndërkohë para se aty të mbërrinte dërgata përfaqësuese e Ersekës, duke ua dhënë këmbëve me të shpejtë, kishte ardhur në fshatin Gostivisht, ku ato çaste gjendeshin Petrit Dumja dhe

Josif Pashko, i riu Avni Bejkova. Ky u solli i pari lajmin e asaj që pati ndodhur: marrjen peng të kryepreqve.

Kur ua shpjegoi gjendjen të dy krerëve partizanë, vuri re se atyre nuk u bëri përshtypje. Ato çaste Josif Pashko ndodhej në dyqanin e një fshatari vendas dhe u tregua fare indiferent. Dy drejtuesit po bëheshin gati të shkonin në Novoselë, sepse atje ndodhej çeta e tyre. Pikërisht këtu i gjeti grupi i të dërguarve të ardhur nga Erseka, por Cyte Selenica arriti t'i bindë dhe ata kuptuan se, po të mos lëshonin pe, italianët do të nisnin pushkatimin e kryepreqve. Kështu e liruan kolonelin Anxhelo de Mateis.

Pasi ky mbërriti shëndoshë e mirë në Korçë dhe mori rrugën për në Tiranë, tre kamionët ushtarakë italianë me kryepreqtë sipër nisën rrugën për në Ersekë dhe pranë familjeve të tyre. Nuk u bë e qartë asnjëherë nëse për këtë lirim e pati urdhëruar Enver Hoxha apo ndonjë tjetër funksionar i lartë i Lëvizjes Nacionalçlirimtare, por koha ka lënë të nënkuptohet se ajo punë nuk shkoi kurrë deri kaq lart. Atyre sipër Petrit Dumja bashkë me komisarin e tij u dërgoi dy deklaratat e firmosura nga Musa Kranja dhe Anxhelo de Mateis, si edhe bllokun e shënimeve që ishte kapur, duke u kujdesur të mos ishte një fletë ku ndodhej emri i tij si i kërkuar nga “profesori” për një takim kokë më kokë.

KRIMI I TEQESË SË TURANIT

Në Butkë, në 24 shtator, saktësisht pesë ditë nga vetëvrasja e Safetit, luftëtarët e çetës së tij nguteshin edhe më shumë që të ngrihej sa më shpejt batalioni me emrin e prijësit të tyre. Fetah Butka bisedoi me Baba Muharremin e Teqesë së Kreshovës, i cili u tregua i gatshëm që të ndihmonte në riorganizimin e batalionit. E lanë që takimi i krerëve të bëhej një pasdite.

Kështu hyri dhe doli data njëzetë e pesë. Njëzetë e gjashtë shtatori përhapi lajmin e një kobi të paparë as në motet kur andartët grekë gjakosnin jetë shqiptarësh nëpër Kolonjë. Në teqenë e Turanit këtë ditë erdhi me të birin, Ritvanin, Refat Goskova, shoku i ngushtë i Safet Butkës. Ishte me ta edhe nacionalisti emërnjohur Sabri Panariti, po ashtu edhe ai me djalin e vet, Dajlanin. Në këtë grup të mbledhur aty pa asnjë qëllim politik e ca më pak plan luftarak, nuk mungonte edhe baba Zylfo.

Refat Goskova dhe Sabri Panariti bashkë me dy djemtë e tyre në teqe hynë pa armë. Duke qenë se afër saj ishte një postbllok gjerman ato i patën fshehur në një vend të sigurt, për t'i rimarrë më pas, kur të iknin. Pasi bënë një mbledhje, përmbajtja e të cilës nuk u mor vesh kurrë, ata hëngrën darkë dhe ranë të flenë. Ndërsa qenë në gjumë të thellë, pas mesnate, njëri nga dervishët hapi derën e teqesë dhe ndihmoi të futeshin fshehur disa partizanë. Sipas një fjalënaje në krye këta persona që ishin realisht të tillë apo qenë veshur në mënyrë të ngjashme, kishin

pranë vendasin me emrin Niko Çeta. Baba Zylfon, Refatin dhe Sabriun i therën në gjumë, por Ritvani i plagosur arriti të shpëtojë, duke u hedhur nga dritarja. Pastaj nisi të ecë, nëpër natë, drejt Korçës. Tek postblloku gjermanët e diktuan dhe e qëlluan me armë, duke e riplagosur. E kapën dhe e çuan në spital. Atje edhe vdiq.

Ballisti Bexhet Turhani, i cili e kishte shtëpinë afër, doli me mitraloz në dorë dhe shtiu ndaj njerëzve-hije nate, që kryen masakrën, por këta shpëtuan pa marrë asnjë gërvishtje. Kishin marrë me vete të padëmtuar Dajlanin.

Në 27 shtator krimi i Teqesë së Turanit kaloi si një e dridhur rrëqethëse nga fshati në fshat, gjersa përmbyti Korçën dhe Ersekën. Therja e një kleriku fetar që e paimagjinueshme, ndërkohë që Baba Zylfo kishte qenë edhe pjesëmarrës në Kongresin e Manastirit.

Sabri Panariti vinte prej një familjeje patriote dhe vetë që atdhetar shembullor. Refat Goskova njihej si njeri i ndershëm dhe që prej atyre ballistëve që nuk i donin pushtuesit, të vjetrit dhe të rinjtë, italianët apo gjermanët.

U shtuan edhe më shumë fjalët se përveç që mund të kishte ndonjë larje personale hesapesh, luftë për kontroll politik të territorit, edhe dorë të këshilltarëve jugosllavë që rrinin pranë Shtabit të Përgjithshëm të Lëvizjes Nacionalçlirimtare, i cili këtë kohë ndodhej i zhvendosur përkohësisht në këtë zonë. Ishte kjo ditë tronditëse e 27 shtatorit, kur Fetahu u nis për në teqenë e Kreshovës. Për shkak se ende në shtëpinë e Butkëve prisnin ngushëllues, mbërriti pak më vonë se të tjerët, pothuaj në mbrëmje.

Papritmas gjeti një gjendje krejt tjetër nga sa shumë prej atyre që ishin grumbulluar, patën ngulur këmbë. Dukej lehtë se fronti i tyre për të kandiduar vetëm Fetahun, që thyer. Njeriu që e kishte ndryshuar opinionin

e mëparshëm, ishte personi, i cili pati ardhur me ngut të gjendej patjetër në atë mbledhje: Qazim Prodani. Në të vërtetë ai dyzetë e pesë vjeçar, pra me një moshë të pranueshme për të ushtruar autoritet, që në të drejtën e tij, sepse pritej të bëhej kryetar qarkori për Ballin. Deri ato çaste ende nuk ishte as në kryesinë e Ballit të Korçës për arsye se i vëllai, Zeneli, që prefekt i fashizmit dhe fëmijët e këtij të fundit ishin bashkuar me Partinë Komuniste. Në qeverisjen e Ahmet Zogut Qazim Prodani pati qenë sekretar i përgjithshëm i Ministrisë së Shëndetësisë. Kur erdhën italianët e internuan menjëherë.

Prodani nuk u la as radhë dhe as kohë të tjerëve dhe për komandant të batalionit “Safet Butka” propozoi katër emra. Përveç Fetahut ai radhiti me një frymë edhe dy të tjerë. Në fund, jo me ndonjë ngulëkëmbje të veçantë, shqiptoi edhe emrin e katërt: Qemal Burimin.

Duke frenuar një inat, që si tufë mizash i kërceu mbi kokë, Fetahu e përmbajti veten aq mirë, sa edhe pse ato çaste nuk kishte nxjerrë dot një përfundim për çfarë arsye premtuesit e tij po i dilnin fjalës, bëri rrufeshëm një lojë. Qazim Prodani me siguri për komandant kishte dëshiruar jo më të zotin, siç realisht mes kandidatëve ishte Qemal Burimi, një ushtarak profesionist, por dikë tjetër, të menduar si njeriun e tij.

Kështu sapo përfundoi paraqitja e katër emrave, Fetah Butka e mori fjalën vrulltazi dhe shqiptoi shkurt e prerë: “Me që po nxirrni katër kandidatë, unë mendoj t’ia japim Qemal Burimit, njeri i qetë dhe i aftë për të kryer këtë detyrë, me simpati nga të gjithë kolonjarët. Unë do të jem nën komandën e tij”.

Këtë veprim Qazim Prodani, por as të tjerët, nuk e prisnin, prandaj mbetën të heshtur. Pastaj Qazimi e pa në

sy ngultas Fetahun dhe tha se edhe ai qe i këtij mendimi. Kështu u vendos që komandant i batalionit “Safet Butka” të ishte Qemal Burimi. U ra dakord po ashtu që Fetahu të qe komandant i kompanisë së parë dhe për rrjedhojë nënkomandant i tërë batalionit. Për tri kompanitë e tjera në krye u vunë emra të tjerë. Mes tyre Hysen Cacula, njeriu i familjes që tridhjetë vite të shkuara pati vlarë duke punuar arën Selman Butkën, të atin e Fetahut dhe të Qemalit.

Batalioni i porsaformuar e kapërceu me entuziazëm shtatorin, por kur hyri në tetor e sidomos kur ai e kapërceu mesin e tij, parandjeu se nuk po i vinin ditë të mira. Kur në fund të tetorit do të ndodhej i grumbulluar në Luaras, Psar të Zi e Qytezë Kurtës, ai ra në goditje me batalionin “Hakmarrja”. Në ndihmë të partizanëve, për ta çuar deri në fund shkatërrimin e njësisë së armatosur me emrin e Safet Butkës, erdhi edhe batalioni “Tomori”. Nuk munguan edhe çeta nën ndikimin komunist të ardhura nga Skrapari apo Gorë-Opari. Më e shumta e partizanëve komandoheshin nga Riza Kodheli dhe Teki Kolaneci.

Kjo bëri që mbetjet e batalionit “Safet Butka” ta mbanin frymën në Gostivisht, në Qafzez dhe në fshatrat mbi rrugën që lidhte Ersekën me Korçën. Aty, për t’u mbrojtur dhe ruajtur nga dëmet në njerëz, forcat e tij u shkoqën në çeta fare të vogla. Tashmë pa një komandë unike e humbën lidhjen mes njëri-tjetrit.

Shkatërrimi i kësaj njësie përveç pasojë e strategjisë politike të PKSH-së dhe të degës së saj lokale në Korçë, u shkaktua edhe nga një ndjenjë euforie që, pas krijimit të tij, u përhap mes vullnetarëve. U bënë numerikisht shumë, mbi dyqind luftëtarë, dhe kjo u ngjizi vetëndjerjen se qenë mjaft të fortë. Lufta po u dukej si të ishte dalje

për gjah: shkojmë, ecim, kërkojmë dhe po na doli përpara ndonjë grup partizan, e gjuajmë menjëherë.

Për Fetahun kjo gjendje e re e zhvillimit të luftës ishte një arsye më shumë për të ndjekur në mënyrë të pavarur kursin e tij: ta mbante në këmbë me çdo kusht një çetë të vetën dhe ajo të mos kryente asnjë ndeshje të armatosur me dy partitë e mëdha të kohës, Partinë Komuniste Shqiptare dhe Ballin Kombëtar. Pas mobilizimit të ndjekësve të tij në Gorë-Opar, për të cilin veprim kemi shkruar më parë, të njëjtën gjë kreu edhe me kolonjarët e mbledhur në teqenë e Kreshovës. Kjo tashmë ishte edhe baza e tij kryesore.

Fetah Butka u tha vullnetarëve: “Nuk ju thirra sepse do të luftojmë. Mendoj që këto ditë nuk është koha për këtë. Ju mblodha të jeni gati, të keni armët në shtëpi dhe sido që të vejë puna ne do të jemi gati”. Pastaj këmbënguli: “Por një gjë do ta keni parasysh: nuk do të luftoni as me partizanët dhe as me ballistët. Do luftoni me gjermanët apo me italianët që rrinë me ta”. “Dakord”, u përgjigjën luftëtarët. “Tani do të shpërndaheni!”, e mbylli takimin Fetahu, dhe u kthye për në shtëpi.

Atë ditë të fillim nëntorit 1943 ndoshta më shumë se çdo herë tjetër, tek ecte të rikthehej në shtëpi, afër Korijes u takua me një bashkëkrahinas. Në bisedë e sipër ky e ngushëlloi për humbjen e Safetit dhe një çast tha se e kishte dëgjuar nga miq të tij, që i ndjeri i pati shtirë vetes kur ishte pranë një trëndafili.

Fetahu mbajti frymën për të rregulluar sadopak rrahjet e zemrës, e cila kërceu nga gëzimi. Kishte filluar në popullin e thjeshtë veprimi i kundërt me talljen që po i bënin pa pushim komunistët kujtimit të Safet Butkës.

TRAKTI SHUMË I VONUAR I BALLIT KOMBËTAR

Çdo ditë e më tepër që shkonte, provonte se me vetëvrasjen e tij Safet Butka u kishte bërë shumë favor, në mos një dhuratë komunistëve. Këtë efekt e dinin edhe drejtuesit e Ballit Kombëtar, ata lokalë, si edhe ata në qendër, veçanërisht në shtabin udhëheqës ku rrinte Mit'hat Frashëri. Një nga provat për këtë është koha kur u krye reagimi publik i tyre me të njëjtin mjet ndikues, siç bëri edhe PKS: trakt.

Kjo ndodhi vetëm në 19 nëntor 1943, “Me rastin e dymujorit të vdekjes”, siç shkruajnë që në krye të tij. Lënda që i bëhet e ditur opinionit publik ka si titull “Safet Butka” dhe nis të rreshtojë fjalët e munguara për plot gjashtëdhjetë e një ditë: “Dy muaj më parë, më 19 shtator 1943, profesor Safet Butka ndahej nga shokët e nga miqt, duke i dhënë fund jetës së tij me dorën e vet.

Njeriu që kishte vuajtur më tepër se katër vjet në burgje dhe në arrati, njeriu që ishte shkrirë me gjith familjen e tij për t'i shërbyer çështjes kombëtare, njeriu që nasionalizmit i kishte falur trupin dhe shpirtin, këtij nasionalizmi që ai i kishte ndjerë të gjitha drithmat dhe ahet e brëndëshme, njeriu që s'ishte frikësuar kurrë kundrejt çdo rrebeshi dhe rreziku, që kurrë s'kishte humbur kurrë shpresën te fuqit e Atdheut, përpara një akti të dobët të shkakëtuar nga një klikë kriminelash, Ai u ligështua dhe për të mos parë që fishekët dhe pushkët e Ushtarëve të Lirisë të zbrazeshin për të vrarë Shqiptarë,

u nis nga kjo jetë me një krismë revolveri.

Shumë u fol për këtë vet-vrasje. Armiqt e Kombit që e quanin Safetin armikun e tyre më të rrezikshëm, pa dyshim u gëzuan dhe nuk munguan të botojnë dhe të flasin aq shumë për trimërit e tyre në çdukjen e tij, se edhe vetë do ta kenë kuptuar që u bënë qesharakë, sikundër që janë qesharakë, gënjeshtarë dhe tradhëtarë të gjitha punët dhe veprat e tyre.

Besnikë të ngjarjes sa edhe të fytyrës së Heroit Kombëtar, po e tregoj në episodin e trishtuarshëm që i kush-toi Nasionalizmit humbjen e një prej pionierëve të tij”.

Në vijim trakti paraqet ato rrethana, të cilat sipas Ballit Kombëtar, shkaktuan vetëvrasjen e Safetit.

Ajo që bie në sy përveç vonesës dymujore për njohjen si edhe shpjegimin publik të kësaj humbjeje jete, ka të bëjë me përdorimin politik që Balli po i bën tashmë ngjarjes së hidhur. Në mes të nëntorit 1943 mes nacionalistëve dhe komunistëve pati filluar plotësisht lufta vëllavrasëse. Këtë radhë Safet Butka është i nevojshëm për të akuzuar PKSH si përgjegjësen e vetme të shkaktimit të gjakderdhjes mes shqiptarëve.

Midis dy datave 19 shtator dhe nëntor 1943 në dinamikën e Luftës së Dytë Botërore në vendin tonë patën ndodhur zhvillime dhe kthesa të mëdha. Safet Butka nuk mund t'i vetëjepte fund jetës së tij veçse si konkluzion për gjithçka që deri ato çaste kishte parë dhe bërë pjesëmarrës. Vdekja e tij kurrsesi nuk mund të shkactohej prej një ligështimi të çastit. Faktorët psikologjikë ndikuan mbi atë vendim që mori dhe veprim që kreu, por aspak nuk janë kryesorët. Ata e shpejtuan gjestin, ndoshta duke mosgjetur momentin më të

përshtatshëm.

Patjetër që në mes të shtatorit 1943 Safet Butka ishte para marrjes së një vendimi tepër të rëndësishëm, i cili mund të ndikonte fort në të gjithë kahun dhe dinamikën e rezistencës antifashiste.

Fetah Butka në kujtimet e tij të hedhura në një fletore nxjerr në pah se pati shkëmbyer me të mendimin se Safeti kishte të drejtë kur i tha se donte të shkonte tek Mit'hat Frashëri. I shoqëruar nga njëqind djem të armatosur ai pati vendosur "...të nisem për në fshatrat e Tiranës e ta thërres të gjithë kryesinë që nga Mitati etj dhe t'u shtroj që të mos kthehen në Tiranë po të rrinë në mal ose të vijnë në Kolonjë".

Fetah Butka ka pohuar se Safeti menjëherë pas fjalëve të mësipërme ka shtuar: "E po në mos marrin vesh me fjalë, me forcë atëherë".

Në traktin e vonuar të 19 nëntorit 1943 Balli Kombëtar përpiket ta anashkalojë çdo gjë që lidhej me ndonjë mospërputhje taktike mes udhëheqjes së tij dhe Safet Butkës. Dy muaj larg asaj që ndodhi në Teqenë e Melçanit, ndërsa pritej një këndvështrim më i gjerë dhe për rrjedhojë më i vërtetë rreth përmasës së po merrte pleksja e luftës për çlirim kombëtar me atë të përleshjes së brendshme për pushtet, BK bën retorikë dhe propagandë. Në pjesën përmbyllëse të traktit shkruan: "Në qoftë se herojt janë të një tipi në të gjithë kombet e ndryshëm, të tillë nuk janë edhe armiq e kundërshtarët e tyre. Vendi i ynë mjerisht është i pajisur, si në të kaluarën, me asi njerëzish të dobët që edhe fytyrat e shënjta si të Safetit duan t'i shqelmojnë dhe t'i zhdukin nga fletët e heronjve shqiptarë, për ta dobësuar kombin moralisht dhe fizikisht. Me gjithë këtë, fytyra e SAFETIT bashkë me të Hysni Lepenicës ngrihet

lart nga shtresat e ndyta të nacional-çlirimtares, për të ndriçuar djalërinë dhe për t'a ushqyer me shëmbëllat e tyre heroike dhe patriotike të zjarrita.

SAFET BUTKA dhe HYSNI LEPENICA ishin pionierët e parë të lëvizjes kombëtare t'inkuadruar në radhët e Ballit Kombëtar dhe si të tillë janë të parët dëshmorë në misionin e shënjtë.

I tillë ka qenë besimi i tyre sa akoma na bëhet të besojmë se përsëlarti shpirtrat e tyre, të bashkuar me ata të atdhetarëve të mëdhenj, do të vazhdojnë të drejtojnë djalërinë dhe popullin e shumë vuajtur në rrugën e drejtë që do t'i japi Shqipërisë drejtësinë, lirinë dhe pamvarësin e sajë”.

"LUFTË CIVILE" APO "LUFTË VËLLAVRASËSE"?

Në përpjekjen më të fundit, para shembjes politike të regjimit, në botimin "Historia e Shqipërisë" (pjesa III, vitet 1912-1944), në plot 159 faqe, ku ndodhet lënda për pesë vitet e pushtimit fashist dhe të qëndresës kombëtare ndaj tij, nuk përmendet asnjëherë togfjalëshi "luftë civile". Apo termi "vëllavrasje". Aty Balli Kombëtar cilësohet si organizatë reaksionare dhe tradhtare, bashkëpunuese me pushtuesin. Njësitë e saj të armatosura quhen banda.

Edhe pse disa historianëve të kohës, sidomos ndonjërit disi më të çliruar prej dogmave ideologjike, dyfjalëshi pohues "luftë civile" u ka shpëtuar herë pas here nga goja, ajo në botimet zyrtare është hequr, është zhdukur. Efekti trushplarës i këtij veprimi vihet re edhe pas rënies së diktaturës. Në "Fjalorin Enciklopedik" të Akademisë të Shkencave, 2008, botimi më i fundit i llojit të vet, për Luftën Antifashiste Nacionalçlirimtare ka vetëm një faqe, porse për luftën civile a vëllavrasëse as edhe një germë.

Ndërkohë që termi i kësaj lufte të brendshme gjatë tërë Luftës shtrihej sa gjerë e gjatë nëpër pothuaj të gjitha dokumentet komuniste të kohës, përfshi masivisht korrespondencën e vetë Enver Hoxhës. Shumë më intensivisht ajo gjendet nëpër traktet apo tërë deklaratimet publike këtë kohë të Ballit Kombëtar. Madje këtu nuk kursehet fare dhe shpesh gjendet deri edhe në çdo paragraf. Nacionalistët këtë qëndrim e theksuan edhe më fort pas luftës, ndërsa vepronin në kushtet e

emigrimit jashtë vendit.

Kështu u krijua një dukuri mjaft e çuditshme, dredharake, hileqare: komunistët heshtnin, ballistët e shumonin denoncimin, madje e ngrinin thekshëm. Të parët u ngulën në llogoren e taktikës së tyre të mospranimit të përleshjes së brendshme civile, të dytët u kacavjerrën me duar dhe me këmbë në zmadhimin maksimal të saj. Sigurisht që në mes të këtij qëndrimi mjaft të kundërt qëndronte interesi politik i secilës palë.

Po përse, ndërsa gjatë luftës, sidomos fillimvjeshtës 1943, PKSH nuk ngurron asnjëherë ta fajësojë Ballin Kombëtar si promovues dhe nxitës, si shkaktar dhe nismëtar, si autor i vëllavrasjes, nuk e vijon më pas të njëjtën strategji demaskimi të kundërshtarit të vet? Në fund të fundit do të ishte koherencë, do të besohej më fort.

Kjo mund të ndodhë për vetëm një arsye të thjeshtë: fajtori i vërtetë për shpërthimin e ndeshjes civile nuk ka qenë Balli Kombëtar dhe ca më pak Legaliteti.

Për t'i shpëtuar akuzës se që Partia Komuniste Shqiptare provokuesja e ndeshjes civile, prej kësaj të fundit u bë një truk. Në faqen 558 të librit të sipërcituar të historisë në kapitullin "Rigrupimi i forcave reaksionare. Regjenca kuislinge dhe Legaliteti", ka këto fjalë: "nga ana tjetër, klasa e çifligarëve, bajraktarëve, borgjezia e madhe, një pjesë e vogël e borgjezisë së mesme qytetare, fshatarët e pasur, pjesa reaksionare e intelektualëve dhe e klerit, politikanët aventurierë, kusarët e kriminelët, të grumbulluar rreth pushtuesve fashistë gjermanë, në organizata e grupe politike heterogjene si Balli dhe Legaliteti. Forca e armatosur e këtij grupi të dytë ishin repartet e xhandarëve dhe bandat e ballistëve, zogistëve

dhe bajraktarëve. Këto forca nuk përbënin një front më vete, por ishin vegla të pushtuesve hitlerianë dhe vepronin sipas urdhrave të tyre”.

“Nuk përbënin front më vete” do të thotë se nuk përfaqësonin ndonjë pjesë të popullit, se nuk qenë parti apo lëvizje kombëtare dhe për rrjedhojë nuk ishin gjymtyrë të natyrshme të shoqërisë shqiptare dhe të vetë pluralizmit. Për rrjedhojë, sipas interpretimit të mësipërm, duheshin luftuar si pushtues. Në këtë kuptim, sipas PKSH, fironde edhe themeli i arsytimit se pati ndodhur luftë civile. Sipas dogmës së saj, njëmbëdhjetë klasa dhe grupe shoqërore (çifligarët, bajraktarët, borgjezia e madhe, një pjesë e vogël e borgjezisë së mesme qytetare, fshatarët e pasur, pjesa reaksionare e intelektualëve dhe e klerit, politikanët aventurierë, kusarët e kriminelët si edhe Balli Kombëtar dhe Legaliteti), qenë bërë pjesë e huaj e kombit, në një farë mënyre ishin me vetëdijë joshqiptarë. Për pasojë lufta me armë kundër tyre nuk përbënte ndeshje ndërqytetore apo vëllavrasje. Në fund të fundit luftë civile kishte po të përplaseshin me armë një pjesë e shqiptarëve të ndërgjegjshëm kombëtarisht me pjesën tjetër.

Nëpërmjet këtij sofizmi ky falsifikim historik u mbajt gjallë gjatë gjysmëshekullit të diktaturës “së proletariatit”, duke iu shmangur faktit kokëfortë: ajo pati ekzistuar, edhe pse në kufij minimalë.

FSHATI ME NJË GRUSHT SHTËPI

Sipas arkitektit dhe njëkohësisht studiuesit Emin Riza “Butka, kjo qendër e vogël fshatare banimi, shtrihej në një pllajë, me lartësi rreth 1300 m. mbi nivelin e detit, që formonte mali i Gramozit në pjesën perëndimore të ultësirës së tij. Në vijim të Butkës, gjithashtu rrëzë Gramozit, ishin vendosur nëntë fshatra të tjerë, i fundit prej të cilëve Rehova”. Më pas ai vë në dukje se këto vendbanime ndiqnin në relief përthyerjen e malit dhe e kishin atë qendër të mbijetimit të tyre.

Pasi thekson se Butka “Aty nga viti 1949 numëronte 10 shtëpi. Në to banonin familje të një trungu me shumë kurorë, disa prej të cilave mbanin si mbiemër emrin e fshatit”. Emin Riza në librin e tij “Arkitekt Qemal Butka”, nga i cili po shkëputim këto fragmente, shkruan: “Prej rrugës Korçë-Ersekë që të çonte në Butkë, shtëpia e parë e fshatit ishte ajo e pasardhësve të Aliçkajve të Frashërit. Para saj, nga jugu, hapej horizonti i gjerë i një ultësire të përthyer me kodra, ndërsa në lindje shtrihej i rëndë mali i Gramozit. Banesa e Butkave kishte pranë një luginëze, e cila formonte në bazën e saj një hapësirë të gjelbëruar që quhej “Luadhet”. Në pjesën jugore, pas një ngritjeje të shpejtë, formohej një rrafsh i kursyer. Diku në qendër të tij ngrihej një kishë e thjeshtë njënefshe. Vendasit, hapësirën rreth saj, e quanin “te kisha”. Ajo nuk funksiononte, sepse në fshat nuk kishte të krishterë, së paku gjatë shek. XIX dhe më pas”.

Pasi shpjegon se “Butkat i përkisnin bashkësisë fetare të bektashizmit”, profesor Riza për ta përforcuar këtë veçansi spikat: “Butkët kishin lidhje të ngushta me teqetë e shumta dhe autoritare bektashiane, si në krahinën e Kolonjës, ashtu edhe në krahina të tjera të vendit”.

Nxitur prej këtij përshtkrimi, por edhe interpretimi të studiuesit Emin Riza, në një farë mënyre mund të thuhet se fshati Butkë mbahej gjallë prej mundësisë së terrenit të pasur blegtoral e sadopak edhe atij bujqësor, por që ngritur dhe nuk mund të shuhej mbi të gjitha për shkak të rolit gjeostrategjik që kishte në vijën e ndarjes mes etnisë shqiptare dhe asaj helene. Po ashtu dhe të ekzistencës brenda hapësirës së korridorit të komunikimit të rajonit shqiptar të juglindjes me Selanikun dhe Stambollin.

Mali i Gramozit, në shpatin e të cilit fshati rrinte, ishte burim ushqimi dhe po ashtu qëndrese. Ai mbante bagëti të shumtë, por edhe rriste bimë mjekësore, mes tyre një që shkurtimisht vendasit e thërritnin “çaj”. Besonin se ky që kaq i magjishëm sa shëronte edhe kancerin, sepse që ulte tensionin e lartë të enëve të gjakut, kjo ishte e provuar.

Gramozit, kur Shqipërisë me pavarësi të vetëshpallur në 28 nëntor 1912, nga Fuqitë e Mëdha më në fund iu caktuan edhe kufijtë jugorë, shenjat ndarëse me Greqinë i kaluan mes për mes shpinës. Kështu edhe pse mal me reliev të butë dhe mjaft mikpritës për jetën, ai u bë edhe një piramidë gjigante kufiri për të dy shtetet.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore, për duzinën e shtëpive të Butkës rruga kalonte lehtësisht përmes fshatit dhe makina vinte deri tek dera e shtëpisë. Shkollën fillore butkallinjte e kishin mjaft afër, në vendbanimin ngjitur, në Shtikë. Për të mbërritur deri atje mjaftonin dhjetë

minuta kur shkoje, në zbritje, dhe në kthim, me që ishte e përpjetë, nuk nevojitej më shumë se dyfishi i kohës.

Mësues që para luftës ishte Hajdar Butka, banor i fshatit. Qe edhe një tjetër me emrin Hysen, i cili pasi Shqipëria u çlirua, nga që nuk i donte komunistët, bëri këmbë dhe u arratis.

Fletoret fëmijët e Butkës i blinin në Ersekë. Dyqaneve të saj për një nxënës nuk u mungonte asgjë, prandaj edhe në Korçë shkohej për gjëra shumë më të mëdha se çantat e shkollës, boja e shkrimit, pena, vizoret apo lapsat.

Me një të kaluar ortodokse, ndërkaq, fshati prej pothuaj tre shekujsh qe shndërruar dalëngadalë në një vendbanim tërësisht mysliman. I ishte imponuar kjo përzgjedhje jo aq sepse me anë të kësaj mënyre në Perandorinë Osmane u mundësohej punësim dhe karrierë, po ashtu edhe lehtësime për të ushtruar tregti, por nga që nuk gjenin mjet tjetër për të shprehur ndarjen e tyre të thellë me grekët, ato kohë, në të gjykuarin dhe të folurën e përgjithshme, prej jo pakëve konsideroheshin identikë me besimtarin e kishës ortodokse.

Në vitet e Luftës së Dytë kaq e prerë ishte kjo ndarje, saqë në shumë raste u shpreh edhe në përkatësitë e tyre ideologjike: ortodoksët e gjenin veten më afër me komunistët dhe myslimanët me kundërshtarët e tyre, Ballin Kombëtar.

Familja kryesore e këtij fshati të vogël, ajo me mbiemrin Butka, themelues kishte Saliun. Ky pati pasur dy vëllezër: Selmanin dhe Myftarin. Babai i tyre quhej Fetah.

Këtë emër nuk e pasoi asnjë prej bijve të vetë Saliut, i

cili pati gjashtë të tillë, si edhe një vajzë. Përtëritës i emrit gjyshëror u bë njëri nga djemtë e vëllait tjetër, Selmanit.

Ky Fetah i ri Qemal Butkën, kryetar bashkie i Tiranës në vitet tridhjetë të shekullit të shkuar, e kishte vëlla. Ndërkohë Qemali dhe Fetahu qenë po aq nipër sa edhe bij të Sali Butkës. Duke qenë se Selmani u vra në fshatllindjen e tyre në vitin 1911, fëmijët e tij i rriti vetë ky.

Vëllait tjetër të Saliut, Myftarit, të cilin në çetën e vet e kishte pasur përherë si krahë të djathtë, po ashtu iu ndërpre jeta shumë herët. Vdiq në Vlorë në 1914, gjatë një shpërnguljeje të afro njëqind mijë banorëve të jugut, të dëbuar prej shtëpive të tyre, me zjarrvënie dhe bajoneta, nga andartët dhe ushtria greke.

Nuk do të qenë vetëm këto vdekje të cilat do të binin të rënda mbi familjen Butka. Saliu do të humbiste edhe gjysmën e djemve të tij: Ganiu, Qenamin dhe Lazen. Në kujtimet e veta Fetah Butka i riu thotë se “Ganiu u vra në Pogradec që të mos valëvitej flamuri i Turqisë. Qenami u mbyt kur kthehej nga Amerika. Lazja u vra kur Saliu qe nisur për në Frashër dhe i kishin zënë pritë njerëzit e Dajlan beut”.

Shtëpia bazë e familjes Butka qe ajo e ndërtuar prej vetë Saliut, ngjitur me të mëparshmen, të vjetrën. Ishte një ndërtesë trekatëshe, shumë e bukur, e tëra me mure në gur të skalitur.

Kati i parë kishte kuzhinën e madhe si edhe tre mjedise të tjera për të kryer punët e shumta të shtëpisë dhe njëkohësisht për të ndenjtur. Në oborr, shumica e të cilit qe shtruar me kalldrëm, ndodhej edhe një mjedis tjetër kuzhine. Ky përdorej si vend gatimi vetëm gjatë kohës së ngrohtë të beharit.

Në katin e dytë ndodheshin, të pajisura mirë, tri

dhoma të bollshme. Tri dhoma të tjera gjendeshin në katin e tretë, si edhe dy ballkone. Në njërën prej tyre, më hapësirë-gjerën, me porosi të Sali Butkës piktori korçar Sotir Zografi, mjaft i njohur në kohën e vet, kishte vizatuar në mur, në plot tetë metra katror, flamurin kombëtar me shqiponjën e zezë në mes. Poshtë, shkëputur prej një vjershe të Saliut, pati shkruar me germa të mëdha fjalët “Të rrojë Shqipëria me gjithë shgabonjën e saj....!”

Në faqet e tjera të murit Zografi kishte pikturuar sipërfaqe deti dhe sipër një vapor. Nën penelin e tij turrej me vrull nëpër shina edhe një tren. Ishte atdheu i nesërm i shqiptarëve. Çdo 28 nëntor, me flamur në duar, ngjitnin shkallët dhe futeshin në këtë dhomë, duke kënduar, të gjithë fëmijët e familjes dhe të fshatit. Nuk mungonin edhe të tjerë prej vendbanimeve përreth.

Ngjitur, tek shtëpia e vjetër e Butkajve, e cila qe dykatëshe, në vitet kur po zhvillohet subjekti i këtij libri dhe Saliu nuk ishte më në këtë jetë, banonin familjet e dy bujqve të tyre.

Në fillim të viteve dyzetë dhe kur ende qe në muajt e fundit pushtimi italian, nisi, pranë banesës së madhe e të re të Butkajve, një shtëpi edhe Muharremi. Ai ndodhej në Korçë, i vendosur atje në një banesë, për ndërtimin e të cilës e pati ndihmuar Plaku, por dëshironte gjithsesi një shenjë të dukshme të tij në vendlindje, atje ku qe përqendruar, si në një monument, fama e të atit. Po ashtu, pranë trekatëshit të lartë e plot histori të Sali Butkës filloi ngritjen e një shtëpie tjetër, të tretës, Fetahu.

Ndërkohë në fshat qenë edhe shtatë apo tetë ndërtesa të tjera, por banorët e tyre nuk kishin lidhje me familjen Butka-ish Aliçkaj. Përveç njërit, Ibrahim Butkës. Me këtë qenë kushërinj të largët.

Saliu qe martuar tri herë. Dy nusët e para i kishte nga fshati Kozel. Ato vdiqën të reja dhe ai u detyrua të rimartohej. E treta ishte nga Kreshova.

Me gruan e parë pati katër djem: Ganiun, Iljazin, Qenamin dhe Muharremin. Me të dytën dy të tjerë, Safetin dhe Xhaferrin, po ashtu edhe një vajzë: Naxhijen. Me të tretën nuk bëri fëmijë.

Në shtëpinë e madhe të Sali Butkës, ndërsa atë e thërritnin Baba, për Safetin përdornin shkurtesën përkëdhelëse Teti. Për Fetahun ishte Ta ose Tahu. Të tjerë thërriteshin po ashtu me emër të përgjysmuar.

Ndërkohë rreth e përqark shtëpisë Butka ishte një bahçe plot me trëndafila. Qenë shumëngjyrësh, veçanërisht të bardhë, të kuq dhe rozë. Pastaj vinte bahçja me mollë, po ku nuk mungonin edhe dardhët plot lëng. Në krahun tjetër të shtëpisë së madhe ishte një vresht me rrush.

SABRI GODO, NJË LIBËR PËR BUTKËT

Kjo ndodhi në vitin 1966. “Katër vjet më parë, do të shkruante ai në parathënie, Sali Butka ishte për mua fare i panjohur. Rastësisht më ranë në dorë disa materiale e dokumente. Pastaj lexova librin e vjershave të Saliut, u njoha me disa bashkëkohës të tij dhe pashë një tog me fotografi. Dhe sa më shumë thellohesha në këtë punë, aq më interesante më delte figura e Plakut të Butkës, mbarimin e të cilit e rrethon pothuaj një heshtje e plotë”.

Por ata që kishin krijuar rrethanat të nxitej Sabri Godo të shkruante një libër për Sali Butkën qenë pjesëtarë të familjes së tij pasardhëse, i biri Muharrem. Djali i këtij të fundit, Dragushi, na ka shpjeguar se “Sekretar i Sali Butkës ka qenë një korçar i vjetër, Petraq quhej. Ishte në gjendje të mirë ekonomike, sepse në kohën e Zogut fitonte edhe tenderë për grurin. Shkonte deri në Odesë për këtë tregti. Pas çlirimit Petraqi pati një konflikt me Enver Hoxhën, një arsye morale dhe një paralajmërim “Mos u merr me çupa” apo diçka e përafërt. Pastaj u burgos politikisht dhe doli nga birucat rreth vitit 1960. Babai im, Muharremi, i cili qe atë kohë më i madhi në moshë i djemve të Sali Butkës, e thirri dhe biseduan nëse Petraqi mund të shkruante kujtimet e tij për Plakun. Unë ato çaste sapo isha kthyer nga studimet e ndërprera në Moskë. Miha Lako për këtë takim i tërhoqi vëmendjen babait: “Ç’na bëre kështu, ky sapo ka dalë nga burgu!”

Megjithatë dëshira e Muharremit u plotësua dhe

sekretari personal i Sali Butkës e shkroi librin. U tregua aq i mençur sa një kopje na e dha ne dhe një kopje e dorëzoi në Institutin e Historisë, viti 1964 apo 1965 duhej të qe. Një kopje të saj e kam unë. Kjo është edhe kopja mbi të cilën Sabri Godo bëri një roman”.

Veç Godo punoi edhe vetë shumë në grumbullimin e të dhënave, sidomos detajeve që krijonin siluetën e rrethanave historike. Për pamjen nga brenda të quajturës Republika e Korçës ai udhëtoi e ndenji në këtë qytet. Muharrem Butka dhe familja e tij ende banonin aty. Mes të tjerash i patën thënë se nga burgu politik i Burrelit kishte dalë një i afërm i Butkajve dhe ai, duke qenë se kishte bashkëjetuar për vite të tërë me të dënuar që dinin shumë, mbase qe i dobishëm për temën e librit. Personi quhej Avni Bejkova dhe prej viseve të tij të Kolonjës, në një udhëtim të ndërmarrë për në Vlorë, po qëndronte pak ditë tek Muharremi. Kështu Sabri Godo bisedoi pothuaj një natë të tërë me Avniun dhe ky i tha çfarë pati dëgjuar nga bashkëkohës të Republikës së Korçës, mes tyre edhe gjykimin se në shpalljen dhe mbrojtjen e saj nuk kishte meritë vetëm Themistokli Germenji, por edhe presioni që bëri Sali Butka.

Kur Bejkova i tha Sabri Godos “Për të dhëna më tepër shko në Burrel, sepse ke aty Xhevat Korçën, një historian të vërtetë, aktor në ngjarjet e kohës”, shkrimtari pyeti i hutuar: “Të shkoj në burg?!” “Të shkosh, iu përgjigj Avni Bejkova, sepse për histori po shkon”. “Kam frikë se po shkova mos më mbajnë brenda”, u merakos tjetri. “Po të jetë puna deri këtu, këtë nuk e di unë, tha Avniu, unë di që të burgosur politikë janë vënë në dispozicion të Aleksandër Xhuvanit. Qe një shoku im i specializuar për fjalë të rralla. I mblidhte ato në burg dhe ia dërgonte

profesorit”.

Ndërkohë sipas rrëfimit të familjes Godo, Sabriu bëri shumë vendosmëri që ta realizonte librin dhe e shkroi atë në një dhomë të ftohtë të shtëpisë së tij, ndenjtur në buzë të një krevati prej hekuri, tërë kohën pothuaj duke u dridhur nga të mërdhiturit. Që të mos e shqetësonin, nëpër shtëpi e shoqja dhe dy vajzat ecnin në majë të këmbëve. Atë që e shkruante tërë ditën Sabri Godo e daktilografonte në një “Olivetti” të vjetër e motra e tij.

Ndërsa fletët e bardha mbusheshin njëra pas tjetrës, në kujtesën e familjes së shkrimtarit ruhen mbresat se herë pas here tek banesa e tyre vinin pjesëtarë të shtëpisë së Muharrem Butkës, të cilët “qenë burra të pashëm, me sy bojëqielli, si edhe zonja të ëmbla me vështrim të butë”.

Kur libri përfundoi, siç rrëfen i biri i Muharremit, Dragushi, gjatë procesit të mundësimit për t’u publikuar dolën mjaft pengesa. Në shtëpinë e vetme botuese të kohës redaktori G.P. që i mendimit se një libër kaq i përkushtuar për Sali Butkën nuk mund të shpërndahej në popull nga që ai historikisht ishte fajtor për një nga djegiet e qytetit të Voskopojës, të tretën.

Mirëpo pas tërë atij pengimi flitej që një letër ankuese e disa komunistëve të Korçës drejtuar Enver Hoxhës. Një pjesë e tyre nxirrte si arsye djegien, por të tjerë kujtonin udhëheqësin se Saliu që babai i tradhtarit Safet Butka.

Ndërkaq një djegie e tretë e Voskopojës ka ndodhur vërtetë në 16 tetor 1916 dhe nga disa studiues përgjegjësia bie mbi Sali Butkën, atë kohë në marshim me trupat e komanduara prej tij për çlirimin e Korçës nga grekët.

Edhe përpjekjet e vetë Sabri Godos që krijesa e tij historiko-letrare të gjente dritën e botimit, nuk dolën dot në krye. Redaktori nuk bënte asnjë lëshim. Në rrethana

të tilla veproi Muharremi. Qe i bindur se pas bllokimit të librit qëndronin edhe lobe ortodokse të krahinës së Kolonjës dhe Korçës. Kështu iu desh të shkonte tek Enver Hoxha. Ky e dëgjoi me interes. Në të vërtetë Hoxha kishte bërë gjithçka për ta nderuar Sali Butkën. Në vitin 1945 Kuvendi Popullor e pati dekoruar me “Urdhrin e Skënderbeut” dhe në 1962, pesëdhjetë vjetor i Pavarësisë, bashkë me Ganiun edhe me “Urdhrin e Flamurit” dhe “Urdhrin e Lirisë”.

Pas largimit nga zyra e tij të Muharremit shqyrtimin e çështjes Hoxha ia ngarkoi historianit Stefanaq Pollo. Porosia e tij ishte që botimi i librit për Sali Butkën të shihej me mirëdashje. Pollo dha miratimin profesional, duke e çliruar Plakun e Butkës nga akuza e djegies së Voskopojës dhe më në fund romani i Sabri Godos, me një parathënie të vetë historianit shqyrtues, shkoi tek lexuesit.

Në vitet e fundit të jetës, autori i tashmë dy romaneve historikë nga më të famshmit të letërsisë shqiptare, “Ali Pashë Tepelena (1970) dhe “Skënderbeu” (1975), filloi ripunimin e “Plakut të Butkës”, por vdekja e la në faqen dyqind. Nën kujdesin e dy vajzave Godo, Anila dhe Erka, ribotimi do të ndodhte në 2012.

Në këtë libër, në kapitullin “Gjaku i bekuar i poetit”, Sabri Godo tregon se Sali Butka “kish zënë të shkruante për çdo gjë që i dëgjonte veshi në Kolonjë, për çdo vrasje e padrejtësi që bëhej. Një vjershë në natë. Shkruante e nuk korrigjonte kurrë. Gazeta “Liri e Shqipërisë” në Sofje i botonte rregullisht vjershat e tij”.

Si të ishte vetë ceremonia e ngritjes së një lapidari, në shtëpinë Butka vjershërimi funksiononte rregullisht një

rit tepër të veçantë, të cilin e tregon e mbesa e Saliut, e bija e Fetahut, Donika.

Sipas saj, Plaku thërriste herë pas here (ndonjëherë edhe çdo mëngjes) nipërit dhe mbesat e veta dhe duke u afruar si stimul një pafkë sheqeri të kuq, u kërkonte të recitonin përmendësh vjersha të tij. E fitonte pafkën kush e bënte këtë punë pa asnjë gabim dhe mbetej i pafat t'i gëzohej asaj "pllake sheqeri" cilido që nuk ia mbante mend vjershës të tëra strofat dhe vargjet. Donika, tek rrëfen, është shumë e sigurt në një detaj: Sali Butkës i pëlqente shumë të deklamohej vjersha e tij, në të cilën ndodheshin edhe vargjet me këtë vendosje të përafërt të tyre: "O bilbil ta bëra benë, në ta gjeça dot folenë, do të marr të hedh në lumë, se na le çupat pa gjumë".

Një hollësi plotësuese: kunata e tij, Fatimeja, tek i shihte disa nipër e mbesa të gëzuar me pafka në duar dhe të tjerët mbetur pa gjë, i thoshte Saliut: "Po ç'bën kështu, baba? Të gjithë janë fëmijë dhe kanë qejf të marrin nga një pllakë".

Por ai nuk lëkundej prej kritereve të rrepta që i kishte vënë atij konkursi: "Të thonë vjershën pa gabim, pastaj do marrin pllakën!"

TË FUTUR KËRTHI NË SHTRATIN BASHKËSHORTOR

Është Sabri Godo, ndërkohë, që prej thëllimave psikologjike të Saliut nxjerr një karakteristikë, e cila nuk rezulton të jetë vetëm e tij, por edhe e familjes. Bëhet fjalë për raportin me femrat. Godo tek libri i tij shkruan: “Kur Saliu nisi të mësojë e të shkruajë, i ati e martoi. I kujtohej mirë nata që u mbyll si dhëndër. Ishte gjashtëmbëdhjetë vjeç. Të nesërmen i vinte të pështirë nga vetja. Martesa i dukej një farë dhune që njerëzit e pranonin se ashtu ish fati i tyre.

Dhe i ndodhën në atë kohë gjëra që nuk harrohen kurrë. Shkonte me të atin në mulli, babai në këmbë e ai hipur në vithe të gomarit. Pa i dilnin shokët nga prapa ferrave dhe i thërrisnin gjithë bashkë: “gu, gu, barbaçja në gomar”. Atëherë ai çik dhëndër kërcente nga gomari dhe ia mbante lart korijes, duke bredhur si i egër përrua më përrua. E kërcënonte i ati me shkop në dorë që të kthehej, se ndryshe do t’i merrte shpirtin, po ai vazhdonte arratinë e tij gjer në të ngrysur të ditës.

Po erdhi një ditë dhe ai u mësua me nusen e iu shtrua punës”. Sali Butka do ta kishte lënë pas krahëve, si një histori të tretur nëpër vite, sikur të mos vinte një ditë dhe vetveten me ndjenjën e turpits ndaj femrës ta shihte tek djali i fundit, pas vdekjes së gruas së parë, bërë me të dytën: Xhaferrin. Kur vendosi ta martonte të birin, ai doemos kishte zgjedhur edhe nusen. Qe mbesa e gruas së tij të dytë, e cila edhe ajo ndërroi jetë. Quhej Resmije dhe ishte nga Lubonja. Familja e saj si edhe e të shoqes,

pati jetuar më parë brenda kufirit grek, por të përndjekur prej tyre dhe të shpëtuar nga masakrimi në minutat e fundit, qenë zhvendosur në Shqipëri.

Pra, ishte një lidhje krushqie dhe Xhaferri nuk mund ta refuzonte. Gjithsesi këtë qëndrim e mbajti kokëfortësisht jo për pak kohë. Por i ati i dha urdhër të prerë: do ta marrësh se s'bën! Resmija qe jashtëzakonisht e hijshme, një nga vajzat më të bukura të Kolonjës. Xhaferri nuk ishte i shëmtuar, por nuk kishte asgjë tërheqëse. Nuk kishte po ashtu as shkollë. Qe një bujk shumë punëtor, por në hierarkinë e shtëpisë Butka ai ishte i fundit jo aq për shkak të moshës, sesa të rëndomësisë mendore.

Dasma u bë dhe Resmija e bukur hyri në familjen e madhe të Butkajve. Megjithatë i shoqi nuk fjeti me të në të njëjtin shtrat, pra nuk e zuri fare me dorë. Ky intimitet i ftohtë më në fund doli nga e fshehta dhe gojë pas goje, nëpërmjet fjalënares së grave të shtëpisë, tamam siç ishte, histori e çuditshme, mbërriti tek i ati.

Sali Butka ngriti vetullat prej nervozizmit dhe e thirri Xhaferrin menjëherë. Përgjigja e këtij qe e shpejtë dhe e sypatrembur. Tha se Resmija ishte ende e vogël, nuk i pati mbushur të gjashtëmbëdhjetë motet. Me pak fjalë e konsideronte ende vajzë të mitur dhe do të sillej si mashkull me të vetëm kur e shoqja ta mbushte këtë moshë.

“Mor hajvan, iu kanos Saliu, nuk do t'i të flesh me të, por a je i sigurt se njëlloj gjykon edhe ajo?”

Por Xhaferri nuk kishte ndërmend të hapte rrugë. Nguli këmbë jo e jo. Përsëriti se nuk ia lejonte nderi t'i futej nëpër shalë të shoqes për sa kohë ajo ishte me moshë të vogël. Sali Butka shfryu e shfryu, por përballë kokëmushkësisë së të birit pranoi të tërhiqej. Në të vërtetë i vinte mirë që Xhaferri kishte idealizëm moral.

MEMEJA

Kur Selmani dha shpirt, djalën e madh, Fetahun e la dhjetë vjeç, Qemalin tetë dhe dy vajzat, një të gjashtë dhe tjetrën katër. Kështu këta ende të parritur u bënë jetimë. Përveç tyre ai la të ve edhe të shoqen, Fatimenë, të cilën në familjen Butka e thërritnin Meme. Memeja u bë shtylla e dytë e familjes së madhe Butka.

Kjo grua me trup mesatar, por shtatdrejtë e të fortë, kur vinin mysafirë tek Plaku, sado të ishin në numër e në çdo orë të ditës e të natës kjo të ndodhte, madje edhe ndaj të gdhirë të qe, mikpritëshin prej saj me gatime të shumta. Shërbimet e përditshme në familjen e madhe funksiononin nëpërmjet një rregulli: çdo javë ishte e ngarkuar e parë një nuse. Ato gatuanin gjithçka, përfshi edhe më të pëlqyerat, byrekun dhe mishin pastërma me lakër apo me fasule. Për miqtë bënë edhe surpriza: për shembull edhe bakllava me tetëdhjetë apo nëntëdhjetë petë.

Por gjithsesi jo të gjitha qenë të talentuara. Njëra prej tyre nuk ja thoshte sa të tjerat dhe pjesëtarët e shtëpisë, të paktën për lakrorin, pyetnin se cila ishte gjellëbërësja e radhës. Kur qe e mësipërmja ndokush prej meshkujve, edhe pse i lodhur nga puna dhe për këtë i duhej të shuante urinë, pëlqente më mirë një tas me kos.

Memeja “shefe” ishte vërtetë aq e rreptë dhe zevzeke, sa thoshin se vetëm një nuse engjëll mund ta duronte. Me

këtë nënkuptonin Elmanë, gruan e Fetahut, e cila vërtet ishte e pafjalë dhe fort e duruar.

Memeja qe ndërkohë edhe maniake e pastërtisë për të tjerët, por mbi të gjitha edhe për veten. Ujin nuk e pinte me gotë, por me xhezve. Këtë zakon të saj e dinin të gjitha nuset dhe kur ajo kishte etje ato fillimisht, si të bënë një kafe, e vinin ujin për ta zierë dhe vetëm pastaj ia jepnin. “Shefja” e rreptë e shpjegonte këtë huq të saj me fjalët “me gotë pinë shumë njerëz...”. Me pak fjalë nëpërmjet xhezves që përvëlohej mbi zjarr, çdo mikrob zhdukej.

Memeja nuk i donte kafshët. Macet e shtëpisë nuk desh as t’i shihte me sy, dhe këtë inat ndaj tyre e justifikonte nëpërmjet virtytit të saj për të qenë shumë e pastër. Thoshte “Macet më lëpijnë tenxheret”. Pastaj shtonte: “Më thyejnë edhe enët”.

Qentë e shtëpisë Memeja nuk i linte të kalonin pragun e derës. Sipas saj, ishin të rrezikshëm se mund të hynin në kuzhinë e të pinin ujë atje ku vetëm njerëzit duhej t’i vinin buzët. Me pak fjalë qentë duhej të rrinin vetëm në oborr, të lidhur mirë ditën dhe të lëshuar vetëm në orët e vona të natës. Ata ishin për të ruajtur gjënë dhe jo për t’u spërdredhur e llastuar nëpër këmbët e banorëve të shtëpisë.

Referuar librit të profesor Emin Rizës, botuar në Tiranë në vitin 2010, “Arkitekt Qemal Butka”, e rikujtojmë lexuesin se Fetahu dhe Qemali qenë vëllezër. I pari ishte fëmija më i madh, i lindur në 1903. I dyti, më i vogli, pati dalë në jetë në vitin 1907. Mes tyre qenë dy motra: Hedije dhe Sabire. Emini është djali i Selman Rizës. Ky qe martuar me njëren nga motrat Butka, me Sabirenë.

Sipas arkitetit Emin Riza, vdekja e Selman Butkës, babait të Fetahut, të Qemalit dhe të dy bijave, ndodhi kur ai qe “duke lëruar në arë, prej veglave të bejlerëve, siç njofton gazeta “Zëri i Shqipërisë”, nr. 27 e datës 15 dhjetor 1911, e cila botohej në Sofje. Nipi i Selmanit, Safet Butka, shumë vite më vonë, ripohon se vrasja e xhaxhait të tij ishte vepër e intrigave të Dajlan bej Qafëzezit, dorë e Turqisë në Kolonjë”.

Më pas në librin për Qemalin vijon edhe fragmenti që thotë se gruan e Selmanit, Fatimenë, kjo fatkeqësi e gjeti shtatzënë. “Pas disa muajsh, shkruan profesor Riza, lind një djalë, i cili merr emrin e të atit, Selman. Shkurtas, ai thirrej me ngrohtësi, Selo, duke qenë i përkëdhelur i Plakut, siç emërtohej rëndom Sali Butka. Sipas traditës fëmija kishte ngjallur të atin”.

Në një paragraf më poshtë Emin Riza vë në dukje se “Vrasja tragjike e Selman Butkës, i mori familjes Butka, jo vetëm një familjar të përkushtuar, por edhe një veprimtar të shkathët që ndihmonte disi për sigurimin e të ardhurave të pakta të familjes. Ai hapi një kohë edhe një shitore të vogël në Butkë ku tregtonte kripë, sheqer, kafe, vajguri etj.” Sipas burimeve të tjera, kryesisht gojore, rezulton se dora që vuri Dajlan bej Qafëzezi për të vrarë, duke lëruar tokën në arë, Selmanin, qe një nga fisi i Cacollarëve. Si shkak për hakmarrjen ky përhapi çështjen e të drejtës së pronës mbi Korijen, por kjo nuk qetësoi kërkënd, në mos i revolttoi Butkët.

Në shpagim të jetës së vëllait, të marrë aq pabesisht, Sali Butka me njerëzit e tij vrau menjëherë katër Cacollarë, trupat e të cilëve pjesëtarët e tjerë të familjes nuk po vinin, për shkak të frikës, t'i tërhiqnin dhe t'i varrosnin. Atëherë ai u dërgoi fjalët “Na vratë një dhe

ne ju vramë katër. Tani hajdeni t'i merrni, se po i hanë galat! Nuk iu trazon njeri”.

Historia e gjakmarrjes u mbyll me kaq, pra me pesë të vrarë. Mes dy fiseve më pas nuk ndodhi as edhe ndonjë zënkë e rëndomtë. Madje nisi një afrim i çuditshëm, që nuk vinte për shkak të ndjenjës së nënshtrimit, sepse Cacollarët nuk qenë tipa kokulur. Gjatë Luftës së Dytë njëri prej tyre, Hyseni, bëri çetë, por ndërsa pritej se mund ta përdorte sa për luftë kundër italianëve aq edhe ndaj Safet apo Fetah Butkës, që ishin me grupe të armatosura, ngjau e anasjella, më pak e pritshmja: Hysen Cacula u bashkua me nipin e Selmanit të vrarë, me Safet Butkën.

U vra në një betejë që kryen në fshatin Blush.

Nga një dënim i padrejtë i jetës, ky njeri që la pas plotësisht të shëruar një plagë mërie mes dy familjesh, nuk lindi e gëzoi fëmijë.

SELMANËT, TË PA FAT: VDES I MADHI, PASTAJ I VOGLI

Tek libri i tij “Arkitekt Qemal Butka”, Emin Riza ka shkruar edhe këtë fragment: “...rreth muajit mars 1913, ushtritë greke, në vijim të politikës antishqiptare, kundër çdo norme njerëzore dhe së drejtës ndërkombëtare, shkelën edhe krahinën e Kolonjës, duke djegur banesën e Butkëve”. Më pas: “Familja Butka niset në rrugëtimin e mundimshëm plot dhimbje për në Vlorë, kryeqytetin e shtetit të porsaformuar shqiptar. Aty qëndron rreth 3 muaj, për të shkuar pastaj në Staraveckë të Skraparit, në qershor të vitit 1913, duke ndjekur ngjarjet dramatike, në pritje për t’u rikthyer në vendlindje.

Rreth janarit të vitit 1914, familja Butka kthehet në trojet e veta, ku gjithçka ishte e djegur dhe e rrënuar, sipas praktikës barbare të zbatuar sistematikisht prej shovinistëve grekë. Pa mjete financiare dhe në nevojë urdhëruese, Butkat ngrenë shpejt e shpejt dy përdheska, vërtet sa për të futur kokën. Por çnjërzishtë të palodhshëm ithtarët e trojeve të huaja, rishfaqen shpejt, duke e ridetyruar familjen Butka të largohet prej vendbanimit, rreth muajit korrik 1914. E sërish ajo i drejtohet Vlorës ashtu si shumë familje të krahinës së Kolonjës. Qemali gjashtëvjeçar, ndiqte së bashku me fëmijët e tjerë rrugëtimin e mundimshëm drejt të pasigurtës, ngrënë e pangrënë, fjetur e pafjetur, gjithmonë pranë Memes, nënës që tashmë ishte mishërimi i dy prindërve. Shqipëria e Poshtme gëlonte prej refugjatëve që lëviznin

në hapësirat e atdheut për të gjetur një strehë të sigurt, larg kërcënimeve të të huajit. Pasi qëndron pak kohë në Berat, familja e Butkave arriti në Vlorë. Muhaxhirët, siç quheshin të shpërngulurit, zunë vend më së shumti në ullishtat e qytetit. Pasiguria, mungesat, çmimet e larta për ushqimet e domosdoshme, si edhe përhapja e sëmundjeve e bënë jetën e tyre tejet të vështirë.

Në një letër që Safet Butka i dërgonte Hysen Nikolicës, në 6 mars 1915, flitet për vdekjen e vëllait, tashmë të vetëm, të Saliut, Myftarit, prej sëmundjes së tifos. Njëkohësisht aty përmenden si të sëmurë Fatimeja, vetë ai, si edhe e motra, Hedija. Qemali mori në Vlorë sëmundjen e malaries, e cila ndikoi në shëndetin e tij deri vonë, kur e konstatoi dhe e kuroi në Austri. Shqetësim madhor për familjen paraqiste gjendja e kreut të saj, Saliut, tashmë pa asnjë vëlla. Në prillin e vitit 1914, në luftën e Nikolicës, një cifël e kishte goditur në syrin e majtë, duke i marrë përfundimisht shikimin. Në Vlorë Saliut iu rishfaqën dhimbje të forta dhe ai u detyrua të linte familjen e madhe, më së shumti me gra dhe fëmijë, për të kapërcyer Adriatikun.

Në Bari Saliu hoqi syrin pa anestezi, si një rast pa pararendës dhe u kthye shpejt pranë familjes në gjendje alarmi. Pyetjes së tij drejtuar familjarëve “a jeni të gjithë mirë?” - i përgjigjet një heshtje folëse, të cilën Saliu e thyen: “mos më thoni për Selon”? Me ndjesinë e dashurisë ai e kishte nuhatur vdekjen e parakohshme të vocërrakut, i cili mbante emrin e të atit të vrarë tragjikisht, Selmanit”.

Burimet gojore të tanishme, të cilat qarkullojnë brenda Butkëve, thonë se ngjarja e trishtuar e vdekjes së Selmanit të vogël, e ndodhur në muhaxhirllekun e dytë të familjes, kishte qenë një sëmundje e beftë me

temperaturë të lartë dhe në mungesë të Saliut, personi i ngarkuar për të administruar paratë ishte treguar duarshtrenguar për të marrë dhe paguar një mjek.

Kur vogëlushi Selman pati dhënë shpirt nëpër rrugën e gjatë të shpërnguljes, i vëllai i tij i madh, Fetahu, sapo kapërcente njëmbëdhjetë vitet e veta. Qe i vogël edhe ai. Ajo vdekje e kishte tronditur aq shumë sa që ia pati ngulitur në kokë çdo hollësi, mbledhur në kraharor si gungë tërë dhimbjen që e kishte vuajtur dhe ndjerë.

ELMAJA TREMB VDEKJEN

Jeta kishte qenë shumë duarshtrenguar me Fetahun. Jetim kur qe ende pa mbushur tetë vite, tre mote më pas ndodhi vdekja e të vëllait, thua njeri me emrin Selman në shtëpinë e tyre nuk duhej kurrë të ekzistonte.

Kur u martua dhe hapi derën e familjes së vet, për pak iu nda nga jeta edhe e shoqja, Elmaja.

Ishte fillim shtatori, kohë ndërsa në bahçen e tyre me ftonj dhe mana të bardhë e të zinj, dardhët po mbusheshin me lëng dhe mollët shumoheshin aq sa dukej sikur do të thyenin degët, kur e shoqja pati një hemorragji të beftë e të pandalur. Fetahu u hutua, sepse nuk e dinte që Elmaja, me të cilën porsa ishte martuar, qe shtatzënë. Hemorragjia kishte ndodhur për shkaqe që nuk lidheshin fare me ndonjë vetëdështim të së shoqes. Elmaja vetë ishte e trembur. I kishte humbur të gjitha fuqitë dhe pak nga pak po venitej, po i afrohej gjendjes së humbjes së ndjenjave.

Fetahu prej të gjithëve akoma më shumë i turbulluar, i hipi menjëherë kalit dhe rendi për në Ersekë. Prej andej telefonoi në Korçë të vinte sa më shpejt mjeku gjinekolog. Po e mbyste ankthi. Veshët nuk i pushonin së buçituri. E shoqja mezi kishte shpëtuar nga vdekja vetëm pak kohë më parë. Edhe atëherë Fetahun e kishte mbytur ankthi. Në kopshtin e mollëve, i cili ndodhej përtej oborrit të shtëpisë, afër portës, pati vendosur edhe disa koshere me bletë. Papritur njëra prej tyre u xhindos.

Ishte pa dashje Elmaja që e kishte lëvizur një degë të njërës mollë dhe kokrrat e saj patën rënë breshëri mbi koshere. Bletët e inatosura filluan të dilyn vrullshëm dhe t'i hidheshin asaj mbi trup. Derisa e mbështollën krejt. Elmaja u shndërrua në një trung peme.

Fetahu veproi menjëherë dhe munda t'i largojë bletët. I riktheu madje në kosheren e tyre, por Elmaja nga pickimet e panumërta që ënjtur dhe mpirë krejt. Më pas buhavitja u shtua deri në shpërfytyrim të pamjes së saj. Dukej sheshit që helmi kishte qenë i mjaftueshëm ta bënte Elmanë të ikte për në botën tjetër. Por kur mendohej se po shkonte drejt agonisë, pak nga pak, si të qe krijesë e mbinatyrshme, e shoqja u rikthye në gjendjen e mëparshme të gjallesës. Dhe buzëqeshi. Ishte femër shumë e bukur. Fetahu nga gëzimi nuk dinte çfarë të bënte. Zoti ia kishte rikthyer në jetë dhe në shtëpi atë grua të ëmbël.

Mirëpo këtë herë, duke pritur gjinekologun korçar të vinte, i thanë se jo larg, tek rruga që lidhte tokën greke me atë shqiptare dhe pastaj ajo shkonte drejt Korçës, që parë një repart ushtarak italian. Dukeshin sikur patën rënë nga qielli, sepse ajo armatë kishte ca kohë që ishte shtyrë më në brendësi të Shqipërisë së Jugut.

Mjeku ushtarak italian i repartit erdhi menjëherë. Kur pa gjakrrjedhjen si të ishte një rrëke që nuk pushonte asnjë çast, sytë e të sëmurës, si të një njeriu perënduar krejt, vuri duart në kokë. Thirri “Porka madona!” Pastaj mjeku italian tha se një fill shpresë ende ekzistonte, por vetëm në se bashkë me ndaljen e hemorragjisë, të cilës ai do t'ia dilte, gruas së re t'i jepej gjak i freskët.

Një orë më vonë, pasi iu hodh gjak i freskët, hapi ngadalë sytë. Fetahu sikur po i shihte për herë të parë

bebëzat e të shoqes. I ngjanë me kopshtin e lulëzuar të mollëve pranë shtëpisë.

Fetahu kërkonte, por nuk gjente dot fjalë për t'i shprehur mirënjohjen mjekut italian dhe gjithçka ia bënte me gjepte të çartura. Doktorin ushtarak, tepër i gëzuar edhe ai vetë, ndërsa u nis të ikte për tek reparti i tij dhe bashkë me të për vazhduar marshimin, i tha se ishte me shumë fat që e kishte atë grua. “Jo vetëm se qenka mjaft e hijshme, u shpreh, por edhe me forcë shëndeti që edhe vdekja i tutet”.

VJENË, KONSULLI ZOGIST ÇATIN SARAÇI I DREJTON KOBUREN

Kur po u jepnin fund dy shpërnguljeve të tyre që nga çasti në çast mund ta shpërndanin apo edhe shfarosnin fare familjen e tij të madhe, në rrugën e kthimit për në Butkë, Saliu e la Qemalin në Korçë. Kishte marrë vendimin e prerë: nipi duhej që shkollën fillore ta kryente aty dhe jo në Ersekë. Ai pati dalluar tek Qemali dhjetëvjeçar jo vetëm një zgjuarsia natyrale, por edhe vullnet për të arritur çdo qëllim në fushë të diturisë.

I nipi nuk ishte tip për pushkë, por për penë dukej sheshit që ish i zoti. Sali Butka i adhuronte ata që e kishin këtë dhunti të fundit, sepse qe i bindur se për Shqipërinë po mbaronte koha e ligsht kur më shumë se puna me mendje duhej zanati i përdorimit të armëve.

Në fund të verës së vitit 1919, ndërsa tashmë dy Luftërat Ballkanike dhe ajo e Parë Botërore kishin përfunduar, ndodhi ta merrnin rrugën për në Austri të dy kushërinjtë e parë, Safeti dhe Qemali. I pari kishte dy vite që studionte në Vjenë, ndërsa i dyti shkonte për herë të parë. Saliu në vitin 1917 e pati dërguar të birin me bursë të shtetit austriak. Tani, në fundverë 1919 Sali Butka sërish ia doli që prej autoriteteve ushtarake austriake të gjente një bursë për Qemalin.

Fatimeja, e ëma, nisi të qajë. Si mund të jetonte ajo pa të birin? Tha se pa të do të bëhej verem. Por Plaku i Butkës nuk tundej nga vendimi i tij i hekurt. Të shkonte për studime bashkë me kushëririn dëshironte edhe

Qemali. Kështu në fillim vjeshtë 1919 Safet Butka me kushërinin e tij të parë nga vendlindja e tyre shkuan drejt portit të Durrësit dhe prej këtej, me një traget të rregullt të kompanisë detare “Lloid”, mbërritën në Trieste. Pak ditë më pas u vendosën në veriperëndim të Austrisë, në Linc, qytetin e tretë për nga madhësia në vend. Atje jetonte dhe studionte Safeti.

Në librin “Arkitekt Qemal Butka” Emin Riza shkruan mes të tjerash se “Ashtu si në Shqipëri, edhe midis studentëve shqiptarë të Austrisë kishte shqetësime për drejtimin e politikës shqiptare. Siç shprehej më vonë Qemali, në Shqipëri kishte filluar të frynte një erë proitaliane. Për këtë orientim antikombëtar, përgjegjës bëhej mbreti, Zogu i Parë. Prej këtij vlerësimi buronte kryesisht edhe ndarja e studentëve shqiptarë në Austri në dy taborre, siç shprehej Qemali: ata që përkrahnin politikën e Zogut (me numër të pakët) dhe ata që ishin kundër politikës së tij. Në grupin e dytë përfshihej edhe Safeti me Qemalin”.

Më pas Emin Riza bën të dukshme një ngjarje kuptimplote: “Në atmosferën e kësaj gjendjeje në vitet 1930, një profesor austriak, i cili e njihte gjendjen në Shqipëri, do të mbante një referat me temën “Shqipëria dhe ardhmëria e saj”, në një institucion të njohur kërkimor të Vjenës. Në këtë takim ishin të pranishëm miq të Shqipërisë, albanologë, studentë shqiptarë, Dr. Gjergj Pekmezi si edhe konsulli shqiptar në Vjenë, Çetin Saraçi, për të cilin flitej se ishte organizues i vrasjes së Luigj Gurakuqit. Referuesi theksoi synimet pushtuese të Italisë ndaj Shqipërisë, që në periudhën e Luftës së Parë Botërore, me pushtimin e një pjese të Shqipërisë, Luftën madhështore të Vlorës më 1920, dhe ndërmarrjet

e viteve pasuese, veçanërisht pas 1924, për vasalizimin e vendit, me synim pushtimin. Siç pohonte Qemali, Çetini u gjend keq me parashtrimin e këtyre të vërtetave që demaskonin regjimin e Ahmet Zogut në Shqipëri. Ai u ngrit në këmbë dhe deklarativisht tha: “Protestoj për këto fjalë që po thuhën këtu! Të gjithë studentët shqiptarë të dalin jashtë!”

Dalja e vetë atij u shoqërua prej dy-tre studentësh. Të tjerët, shumica, qëndruan, ndër ta edhe Qemali. Konsulli i Shqipërisë, në “të drejtën” feudale a të padrejtën ligjore, e gjeti të udhës së hakmerrej me studentët bursistë të shtetit shqiptar. Kur Qemali shkoi në konsullatë për të tërhequr bursën, Saraçi e pyeti: “Dole jashtë, kur unë urdhërova të mos dëgjonim atë që thoshte profesori austriak?”. ”Jo”, u përgjigj. “Atëherë, ia kthehu Saraçi, ti nuk je patriot”. “Ç’është patriotizmi, unë e kam mësuar nga njerëz më të ditur se ti, prandaj nuk kam nevojë për leksione”, ishte reagimi përfundimtar i Qemalit. Menjëherë Saraçi nxori revolverin dhe ia drejtoi të riut. Qemali u largua, por pasojat qenë të rënda: si rrjedhojë e raportimit të tij, bursa iu pre. Nuk mbetej rrugë tjetër veç kthimit në atdhe, sepse ai nuk mund ta përballonte ekonomikisht përfundimin e studimeve.

Në Tiranë Qemali u sistemua disi në Konviktin e Shkollës Teknike dhe lajmëroi me ngut Safetin, i cili tashmë i kishte përfunduar studimet dhe ishte emëruar pedagog në Liceun e Korçës. Safeti erdhi menjëherë dhe filloi përçapjet për riakordimin e bursës. Aty Safeti e njohu Qemalin me mikun e tij të ri, Selman Rizën, me të cilin ishte afruar në Liceun e Korçës. Në pritje të ndonjë burse për studime universitare, ai ishte strehuar në të njëjtin konvikt dhe punonte si sekretar në Ministrinë

e Arsimit. Safeti u interesua për të dy. Kështu u arrit që Qemali të mund të përfundonte studimet në Vjenë, ndërsa Selmani të fillonte studimet e larta të Tuluzë të Francës”.

Megjithatë kur Ahmet Zogu në lojën e tij për të mos e lënë Romën fashiste që bashkë me Shqipërinë t’i merrte edhe atij fronin, ngriti kabinetin ministror të Mehdi Frashërit, bashkë me disa ministra dhe nëpunës të prirjes antiitaliane, përdori Qemal Butkën. Nga 21 tetori 1935 deri 7 nëntor 1936 ky u bë kryetar i bashkisë së kryeqytetit.

MONUMENTI I LIRISË NË MES TË TIRANËS

Inxhinier arkitekt pranë Ministrisë së Punëve Botore (emëruar në 25 shtator 1931), Qemal Butka ishte edhe projektuesi i ndërtesës së Bashkisë së Korçës, i Sanatoriumit të Voskopojës, i një hoteli shtetëror në Durrës, i Ambasadës Rumune në Tiranë, i Foshnjores “Hysen Nikolica”.

Do të qe në kryeqytet edhe arkitekti i Mauzoleut të Nënës Mbretëreshë, të cilin kur PKSH erdhi në pushtet e hodhën në erë. Ishte edhe i Monumentit të Lirisë, të cilin italianët sapo e pushtuan Shqipërinë e shkatërruan me dinamit.

Qemal Butka qe projektues edhe i Pallatit Mbretëror.

Dora e tij krijoi pllakatin e 25 vjetorit të Pavarësisë (28 nëntor 1937, po ashtu serinë e pullave për këtë përvjetor.

Mes shkrimeve të tij është edhe “Tomori, një tempull kombëtar”. E botoi në gazetën “Djalëria”, nr. 3, janar 1928. Në të janë edhe këto fjalë: “Si do gjykoftim, si do punoftim, në një pikë duhet të qëndrojmë të njëjtë dhe të patundur: Bazën e qytetërimit të mos e kërkojmë as kurrkund, gjetkë, përveç se në atdhenë t’onë, në Shqipërinë vetë. Jo të themi, të marim kulturën gjermane ose të marim kulturën romane apo të tjera, por vetëm të përmbajmë kulturën shqiptare, sado e vogël qoftë. Detyra jonë është ta rrisim, ta lartësojmë, ta zbukurojmë”.

Kështu në fillimprill 1939 Qemali ishte Butka me karrierën dhe famën më të lartë në Shqipëri.

Politikisht nuk e shprehte hapur, por i kuptohej: nuk e donte bolshevizmin sovjetik. Fetah Butka ka treguar se në vitet 1937-1938 ai vetë e dëgjonte Radio Moskën shumë, edhe pse ky stacion mezi kapej. Këtë nuk e bënte vetëm në fshat, por edhe kur vinte në Tiranë dhe banonte tek i vëllai. Një ditë Qemali u kthye nga puna dhe e gjeti Fetahun me veshin tek aparati i radios. “Çfarë po bën, o vëlla?”, “Ja, po dëgjoj Radio Moskën”. “Hajde, hajde se do të vijë Moska këtu!”, e paralajmëroi Qemali duke lëvizur buzët dhe nxjerrë të rrokëzuara fjalët.

ARRATISJA

Tek libri i Emin Rizës “Arkitekt Qemal Butka”, kur bëhet fjalë për prag pushtimin fashist italian, theksohet: “Ndërkohë qarkullonin fjalë se Mbreti kishte shkuar në Mat, ku po organizonte qëndresën. Qemal Butka, së bashku me mikun dhe kolegun e tij Anton Lufi, siç tregon ai, u nisën prej Tirane për të arritur në krahinën e Matit, nëpër rrugën e vjetër të Dibrës. Larg Tiranës, ndeshën të liruar prej burgut. Më tej, pasi pyetën për rrugën, morën përgjigjen se Mbreti po ikte. Atëherë u kthyen. Te Ura e Lanës, në rrugën e Elbasanit, një kamion i eskortës i familjes mbretërore, siç duket prej ndonjë avarie, kishte mbetur aty. U informuan se Mbreti ishte arratisur. Qemali vendos të largohet prej atdheut. Niset në drejtim të Korçës dhe nëpërmjet Leskovikut paraqitet në postën kufitare greke, për të kërkuar të kalojë në Greqi, por kërkesa i kundërshtohet. Qemali kthehet sërish në Tiranë, ku menjëherë e thërret prefekti duke e njoftuar se ishte caktuar anëtar i komisionit që do të priste Konti Çianon, ministrin e Jashtëm të Italisë dhe njëkohësisht dhëndrin e Duçes. Kjo ishte vërtet shumë dhe Qemali u bë i hekurt në vendimin e tij për t’u larguar prej atdheut. Në Korçë lajmëron Branko Merxhanin, i cili qëndronte në fshatin Dardhë, se e priste në Butkë. Vetë Qemali arrin në fshatin e lindjes, ku i vjen edhe Brankoja. Për zbatimin e këtij vendimi jashtëzakonisht të rëndësishëm për Qemalin tashmë ishte vetëm një

pengesë, kundërshtimi i s'ëmës, ndjenja e zhvilluar mbrojtëse e të cilës ndaj krijesës së saj i ngjallte pasiguri deri në trishtim”.

Një fragment më pas: “Më ka mbetur brengë e përjetshme ky çast i ndarjes, kur nëna ra përdhe në gjunjë, më pushtoi nga këmbët dhe me lot në sy e zë të dridhshëm derdhi tërë fuqinë e saj të mos më linte të largohesha. Qartësisht ishte përpjekje e fundit, si kur kish një parandjenjë, sikur po thuaj, se e dinte se nuk do të më shihte më me sy”.

Sipas disa dëshmimeve të tërthorta, kur Qemal Butka ka ardhur në vendlindjen e tij për të kaluar kufirin, ishte ditë e mërkurë, çfarë do të thotë 11 prill. Qe mëngjes. Qemali ishte me një veturë. Qe i shoqëruar nga Branko Merxhani. Fillimisht përqafoi të ëmën, Memenë, pastaj dy mbesat, bijat e Fetahut, të cilat patën vrapuar t'i dalin përpara. Pastaj, siç tashmë tregon njëra prej tyre, Donika, “u nisën, unë s'kuptova gjë. Ay me dy shokët e tij, Dalip dhe Branko Merxhanin, u larguan për Leskovik. Në orën 4 pasdite vijnë përsëri, zbresin të tre dhe kërkojnë bukë. Nëna me gjyshen përgatisin diçka të çastit dhe unë shkova në restorant, mora dy lloj gjellë. E me kamarier i suallëm në shtëpi. Sa mbaruan bukën, u ngritën të iknin e na muarën, mua dhe nënën për në rrugën që shkonte në Butkë. Zbresin nëna, Branko, Qemali dhe unë. Dalipi shkoi në Korçë. Kur arritëm në Butkë qe errur. Unë s'kuptoja gjë.

Të pasnesërmen shoh Fetanë që therr një shqerrë tjetër që në mëngjes dhe nuk e përton ta pjekë. Në orën 10 të mëngjesit shoh një shqetësim të të gjithë njerëzve. Fetahu heq mishin jo të përfunduar të pjekjes, e copëton

dhe e fut në hejbet. Vijnë kuaj të vëllazërisë, ngarkojnë hejbet dhe qafohen e puthen duke qarë. Unë qava që të shkoja me ta e Qemali më mori në vithe të kalit. Kaluam nga Përroi i Korijes e jo nga Kreka. Kur dualëm në krye të sheshit gjejmë Xhaferrin e Saliut, Saminë e Dalipin që prisnin. Kaluam në sheshet e Qafës së Kazanit pak larg baxhos dhe arritëm në kufi afër postës greke. Kaluan të tre dhe mbas 20 minuta një kufitar grek me të tre na përshëndetën”.

Kjo ditë duhet të ketë qenë 13 prill 1939.

Para se të sipërmerrete ikjen jashtë kufirit helen, planin e tij Qemali e kishte biseduar me të vëllanë. Në atë arratisje i duheshin ca para mbijetese për çastet e fillimit në mërgim si edhe kolonjarë që merreshin me kalimin ilegal të kufirit. Fetahu bisedoi me personat e quajtur Dode dhe Andon Tasho, miq të tij, por edhe familje me ndikim. Këta ishin nga Leskoviku e qenë të plotësuar me një rrjet shoqëruesish të stërvitur mjaft mirë në përcjelljen e sigurt të ikësve deri në Konicë apo Janinë. Pas kësaj Fetahu e lajmëroi Qemalin të vinte në Korçë e të bazohej tek Selman Riza. Pasi kjo ndodhi, që të dy u nisën për në Leskovik. Këtu ndenjën një natë tek Dode Tasho, i cili e pati marrë përsipër t’i kalonte në tokën greke.

Veç ndodhi e paparashikuara. Në Leskovik qenë shtuar karabinierët dhe ushtria italiane. Kjo e kishte vështirësuar kalimin. Të nesërmen u kthyen në Ersekë. Ishte ditë pazari e qytetit, e mërkurë, 12 prill 1939. Qemali shkoi menjëherë në Butkë. Nga fletorja e kujtimeve të Fetahut mësojmë këtë zhvillim të ngjarjes, sipas të cilës Eqerem Maluka, hedhësi në fletore i tyre, vetërrëfen: “Kur e pamë që hyri në oborr me Fetanë, u gëzuam shumë.

Fetahu i thotë nënës “përgatit pak bukë shpejt se do të ikim në Korçë dhe mos i lër fëmijët të dalin”. “E mos i thoni njeriu që ka ardhur Qemali! E more vesh?”, m’u drejtua mua.

Nëna përgatiti shpejt drekën e thjeshtë. Fetahu doli për të siguruar makinë. Kur i tha nëna Qemalit ç’na bëri maloku (Zogu), Qemali buzëqeshi dhe iu përgjigj: “Jo Meme, ç’na bëri Evropa që heshti dhe e lejoi. Zogu s’është i keq, është shumë i zgjuar, por njerëzit që kish përreth shumë s’i kish të mirë”.

Si hëngrën bukë erdhi makina e Xhorxh Barmashit, që i thoshin Xhorxh Fordi, e ikën të dy vëllezërit për në Korçë. E aty të vendoste të kthehej apo të shihte variant tjetër. Të nesërmen në Korçë takoi Xhaferr Ypin dhe ky i thotë “Ku je, se je caktuar në komision në Tiranë”. “Mirë”, thotë Qemali. Aty takoi Dalip Zavalanin dhe Branko Merxhanin që edhe ata kishin ardhur për t’u larguar. Në drekë te Selman Riza i thotë të vëllait: “Tani u bë më e domosdoshme largimi” dhe i tregoi takimet e mësipërme dhe se Tirana e kishte caktuar për pritjen e kontit Çiano. Atëherë i thotë: “Eja në Butkë me që ke shokë e të kaloj unë me të gjithë ata nga mali”. U takua përsëri me Branko Merxhanin e Dalip Zavalanin. Brankua të nesërmen do të nisej për në Dardhë dhe të pasnesërmen do të takoheshin në një vend që u caktoi Fetahu e kështu bënë”.

Sipas shënimeve të ruajtura si kujtime të shkruara, në përpjekjen tjetër për t’u arratisur, Qemali do të nisej nga Butka. Ishte e enjte, mëngjes herët, kur dolën nga fshati i tyre hipur në tre kuaj. Tashmë nuk duhej të prisnin asnjë minutë. Në mbrëmje, tek hanin bukë dhe bisedonin gjallërisht, Fetahut i erdhi një letër nga Shtika.

Atje ndodhej një repart ushtarak. Ia dërgonte një oficer shqiptar, Teki Cacua. Ky e paralajmëronte se ushtria italiane po bëhej gati të vinte në Butkë, sepse “dikush ka kallzuar se aty kanë ardhur Qemali me një shok e duan të ikin në Greqi. Po qe e vërtetë, largoje sa më parë!”

Duke u shpejtuar me sa mundnin dhe pasi në vendin e caktuar me ta u bashkua edhe Branko Merxhani, iu avitën kufirit. Kur tashmë qenë fare afër, Qemali nxori aparatin e tij fotografik Lajk. I hoqi filmin dhe pastaj ia vuri në qafë Fetahut.

Më në fund Qemali dhe Branko e kapërcyen kufirin dhe Fetahu i ndoqi me sy deri në çastin kur i kapën rojet greke dhe, të vënë në mes prej tyre, morën rrugën për në postëkomandë. Pastaj nuk bëri udhë drejt shtëpisë, por kreu një manovër. Për t’iu shmangur vrullit të parë të italianëve që priteshin të vinin nga reparti i Shtikës, u kthye në kasollet e miqve të tij, çobenjve, vllahëve me emrin Pitulenj, të cilëve Butkët u jepnin me qira kullotat që kishin pronë.

Atje, për fat, po bëhej dasmë. Ishte një rast i shkëlqyer për alibi kur të vinin italianët, sepse ata patjetër do të mbërrinin nga çasti në çast. Ishte tepër e bujshme që arratisesh, në shenjë refuzimi për të mos marrë pjesë në një ceremoni të rëndësishme dakortësimi me ta, vetë kryetari i bashkisë së kryeqytetit, ndërsa i kishin mbushur mendjen botës se shqiptarët i pritën ushtarët italianë me tufa lulësh.

Dhe vërtet, një orë pasi Fetahu kishte mbërritur tek stanet e vllahëve dhe kënga e qejfi i dasmës qe ndezur mirë, ia behën karabinierë dhe ushtarë bashkë. Ishin të armatosur deri në dhembë. Qenë edhe të inatosur. “Ku ke Qemalin?”, hungëriti komandanti i tyre, një

tridhjetëvjeçar i shkurtër me në kokë një kapele, streha e të cilës, ndoshta prej nxitimit të vrapit të tyre, kishte bërë mënjanë. Afër italianit kafshonte lehtë buzën e poshtme letërshkruesi i fshehtë, Teki Cacua.

“Na kanë zënë dasmat”, iu përgjigj Fetahu. “Unë erdha këtu dhe Qemali shkoi tek ca kushërinj të tjerë në Dardhë”.

Komandanti i karabinierëve u duk sikur e mirëkuptoi. Ndoshta as vetë nuk e dëshironte një acarim me vendasit, të cilët në ato katër ditë që pas zbarkimit sapo pati mbërritur aty, kishte mësuar se qenë kokëfortë në të sjellur dhe temperamente egërsisht luftarakë. Të pajisur me armë shtëpi më shtëpi po ashtu.

“Po shoku i tij?”, pyeti italiani. “Tjetri ndoshta është kthyer në Korçë. Ku ta di tamam me hollësi!”

Komandanti i togës së karabinierëve u bë edhe më i qetë. “Rrini edhe ju me ne, shihni një dasme shqiptare!”, e ftoi Fetahu. Oficeri italian vuri buzën në gaz dhe pa nga kolegu i tij shqiptar. Tekiu tashmë nuk po e cimbiste me dhëmbë buzën e poshtme, por i qeshte e tërë fytyra. Çobenjtë u bënë shenja dy të rinjve dhe menjëherë erdhën tase të mëdhenj me mish të pjekur dhe dy shishe rakie. Komandanti uroi dhe mori një thellë. Kështu bëri edhe Tekiu. Italiani nuk u ul, ashtu veproi edhe shqiptari Caco. Pas pak oficeri u përshëndosh me ta dhe para se të largohej i tha Fetahut që të nesërmen të paraqitej në Shtikë, në vendkomandën e repartit. Ky tundi kokën me ndjenjën më të plotë të bindjes.

Ndërsa italianët ikën dhe tek stanet e vllahëve vazhdoi dasma, Fetahu nuk e kishte më mendjen as tek kënga, as tek dollia dhe as tek kuvendimi me burrat e tjerë. Arratisja e Qemalit kërkonte kokë. Në Tiranë nuk do të

ndiheshin të qetë pa e shpague kush e pati ndihmuar kryetarin e bashkisë të arratisë ndërsa duhej të ishte në shpurën e mikpritësve për dhëndrin e Musolinit.

Për ta kapërcyer rrezikun Fetahut i shkoi mendja tek një zgjidhje. Në Shtikë tek komandanti i vogël i karabinierëve do të paraqitej, por të nesërmen që pa gdhirë do të lëvizte njëkohësisht gurin tjetër: do të bënte një takim me komandantin e madh, kapiten Xanonen, i cili zyrtar i kishte në Ersekë.

Njeriu që mund t'i jepte një dorë në këtë manovër ishte kushëriri i tij, Shefqet Butka. E konsideronte gjeni në të zënit miqësi. Brenda katër ditëve të pranisë së ushtrisë italiane në Kolonjë, ai jo vetëm që njohur e bërë mik me kapitenin, por së bashku patën dalë edhe njëherë për gjah. Xanone e pëlqente shumë gjuetinë, ndërsa Shefqeti që një mjeshtër. Me të nuk dilje bosh në asnjë pritë.

Kushëriri i tij me talent të rrallë për muhabet, ishte një burrë një e nëntëdhjetë i gjatë dhe shumë i bukur. Nuk kishte Kolonja mashkull më të bukur se ai. Qe edhe pak Don Zhuan. Ishte i martuar me një grua mjaft të mirë, në pamje dhe në të sjellë, por ajo nuk lindte fëmijë dhe herë pas here hapeshin fjalë se mund ta ndante. Ndërkohë Shefqet Butka ra në dashuri me një shqiptaro-amerikane, e cila quhej Kostandina. Në të vërtetë ishte ajo që e humbi toruan pas tij, sapo e pa. Kostandina vinte çdo vit në Kolonjë, sepse thoshte se që bijë Qafëzezi dhe mbesë Butke. Hijeshia e saj fizike u bë shumë e famshme, sepse vishej si një amazonë. Rrinte mbi kalë me shalë dhe ngjante me një mbretëreshë. Çdo pranverë verë rrinte në Ersekë tre apo katër muaj dhe pastaj kthehej në SHBA.

Gjithë këtë kohë bënte dashuri me Shefqetin, sepse

herë flinte në shtëpinë e tij dhe herë tek disa kushërinj. Me të dilte edhe për gjah. Shumë i dinin për të martuar, çfarë nuk ishte e vërtetë, por dikush e kishte dëgjuar Shefqetin të pranonte se jeta po t'i sillte fatin e një gruaje tjetër për ta futur si nuse në shtëpi, kjo do të qe vetëm Kostandina.

Kushëriri, talent për t'u bërë mik, brenda katër ditëve edhe me komandantin e trupave ushtarake të pushtimit në Kolonjë ia doli ta organizonte takimin e Fetahut me të. Qëllimi ishte që italianët ta mbyllnin njëherë e mirë çështjen e arratisjes së Qemalit dhe kështu të hiqnin dorë edhe prej ndonjë gjesti ndëshkues ndaj kujt do që do të zgjidhnin si ndihmëtar të tij.

Takimi i Fetahut me Xanonen, në prani të Shefqetit, u bë në dyqanin-librari të Zenel Bejkovës, kushëririt të Butkëve, bir i të cilit ishte Avniu, burim informacioni i cituar herë pas here në këtë libër. Ndërtesa ndodhej në mes të Ersekës dhe qe me dy kate. I dyti përdorej vetëm si banesë. Biseda u krye këtu. Nëna e Zenelit u poqi dy gjela dhe një kulaç, ponice siç i thonë vendasit.

Hëngrën dhe pinë, po ashtu edhe shkëmbyen mendime. Në fund ia mbushën mendjen kapitenit se Qemali kishte ikur jo sepse qe kundër tyre, por kish jashtë vendit një dashnore. Madje kësaj i vunë edhe një emër të gjetur nga sa mbanin mend aktoret e filmave që shfaqeshin në kinemanë e Korçës. I sajua Xanones edhe historinë se kjo e dashur ishte aq shumë e bukur sa ia kishte trullosur mendjen të ngratit kushëri të tyre, duke e bërë atë të braktiste edhe të ëmën, gjë që deri dje nuk e kishin besuar kurrë as ata.

Nga kjo histori që kapitenit italian iu tregua para mishit të gjelit dhe përsheshit me kulaç, nuk u mor

vesh kurrë nëse ky besoi me të vërtetë apo bëri sikur iu mbush mendja. Gjithsesi ai nuk e ngacmoi më atë histori arratisjeje dhe Fetahut pak nga pak iu largua shqetësimi se mund ta ndëshkonin. Sidoqoftë në gjysmën e dytë të prillit 1939 për shkak edhe të guximit fitoi prestigj të madh dhe e mbanin në gojë.

Po bëhej më i spikaturi ato çaste i Butkëve. Tashmë Qemali, më i njohuri nip i Sali Butkës, duke ikur jashtë kufirit, qe tretur, kishte humbur, pothuaj nuk ekzistonte më. Ato javë të para të paspushtimit fashistët do të arrestonin edhe vetë djalin e zëshëm të Saliut, Safetin, duke e mbyllur këtë në ishullin italian Ventotene. Kështu që edhe ky emër për pothuaj tri vite, sa qe i internuar, do të largohej nga vëmendja e shqiptarëve dhe e kolonjarëve. Dukej sikur nuk po ia dilte të fitonte namin e dy të parëve edhe djali tjetër i Sali Butkës, Muharremi, i cili prej kohësh jetonte në Korçë dhe merrej me tregti të vogël. Ky jo përherë ia kish dalë që prej këtij zanati të nxirrte fitime, po ashtu edhe të bënte emër. Aty-këtu flitej se ishte simpatizant i komunizmit dhe kjo të jepte nam, por gjithsesi kaq pak sa dihej për të nuk mjaftonte të ishte në pranverë dhe verë 1939 më i njohuri i asaj shtëpie. Ja pse vëmendja ra mbi Fetahun, i cili e ndjeu se nga rrethana që nuk vareshin prej tij, ishte shndërruar në krahinë në pasuesin e Sali Butkës, në vazhduesin e prestigjit të tij. Me pak fjalë qe shndërruar në faktor politik.

Kjo ia ngiste të dy hamendjet dhe ia nxiste të dy tundimet. Ta pranonte këtë rol apo t'i bënte bisht? Ishte përgjegjësi e madhe të mbaje lart famën e Plakut si edhe nderimin popullor për të. Ndërkohë të bëheshe edhe shenjë goditjeje prej italianëve.

Në 14 prill 1939 dhe në ditët e mëpastajme, ndërsa

vetë ndodhej në këtë gjendje dhe vendimin për rolin e tij publik do ta merrte pa u ngutur, Fetah Butka nuk dinte se si i pati shkuar fati arratisjes së të vëllait. Kishte pritur prej tij një telegram, që në rastin më të parë kur do ta kishte këtë mundësi, sepse nëna e tyre, Fatimeja, provonte vuajtje të mëdha prej mungesës së një lajmi. Kumti i pritur do të vinte tepër vonë, kur Memeja e humbi fare gjumin dhe pothuaj e pati ndërprerë ushqimin.

Në librin e profesor Emin Rizës ndodhet ky rrëfim: “Tashmë të arratisur, pa dokumente kalimi, Qemal Butka dhe Branko Merxhani endeshin në tokat e shtetit grek, duke bërë vazhdimisht përpara nga lindja, pa hasur asnjë pengesë. Shpejt arritën në një fshat, në të cilin, pa u habitur, priten në gjuhën shqipe. Natyrisht u dorëzohen organeve të policisë. Arratisja e tyre, ishte e kuptueshme, kur tashmë vendi ishte i pushtuar, por shteti grek, me të drejtë kishte arsye të dyshonte në qëllimin e arratisjes së dy shqiptarëve. Synimet ekspansioniste të Italisë fashiste në Ballkan ishin të njohura. Qemali dhe Brankoja qenë, në rastin më të mirë për ta, të dyshuar, ata mund të ishin informatorë të italianëve.

Policët grekë hipur në kuaj, i shoqëruan të dy shqiptarët që ecnin në këmbë në brendësi të Greqisë, duke vrojtuar me kujdes çdo veprim të tyre. Më vonë Qemali tregonte me hollësi këto ngjarje. Të papastruar prej disa ditësh, arritën tek një burim, ku qëndruan. Shqiptarët, para syve hetues të policëve dyshimtarë, u zhveshën deri në brez për t’u larë, siç mundën. Pastaj shkuan në një postë policie. Qemali nxori pasaportën dhe e vendosi në tryezën e oficerit. Ai e pyeti italisht: “Dove sono i tuoi documenti?” -“Eco”-u përgjigj Qemali, duke i treguar me gisht pasaportën. Atëherë oficeri,

duke menduar se iu vërtetua dyshimi, i drejtohet: “Ju jeni italianë, flisni gjuhën e tyre dhe zhvisheni pa të keq për t’u larë, ashtu siç nuk bëjnë kurrë shqiptarët.

Pa lejuar kundërshtime i mbyllën në një sallë gjimnastike të një shkolle, me sy të lidhur. “Qemal”, i tha Brankoja, “na erdhi fundi”. Por Qemali e kishte gjetur zgjidhjen. Kohët e fundit ai kishte pasur kontakte me ambasadorin grek në Shqipëri, lidhur me kërkesën e këtij të fundit për të ngritur ambasadën greke në Tiranë. I lutet oficerit që të lidhet me Athinën dhe të kërkojë sqarime prej ambasadorit lidhur me të dy shqiptarët e dyshuar. Pas disa orësh gjithçka u përmbys për mirë. Tashmë ishin miq të nderuar.

U gjendën në Athinë dhe u sistemuan në hotelin, ku kishte qëndruar Mbreti Zog pas arratisjes nga Shqipëria. Por, siç pohon Qemali, mbiemri Butka u krijoi probleme, sepse ai ishte i mirënjohur për keq në Greqi. Atëherë kërkuar azil politik në Turqi dhe pas disa përpjekjesh u lejuan që të shkonin atje. Në Greqi qëndruan rreth tre muaj, kështu që në muajin shtator të vitit 1939 u gjendën në Stamboll. Aty Qemali takoi mikun e tij të vjetër, Mirash Ivanajin, i cili ishte larguar nga Shqipëria duke ndjekur mbretin Zog”.

Sipas kujtimeve të Eqerem Malukës, historia e mësipërme ka edhe disa hollësi ndryshe. Kur në vitin 1985 Qemal Butka erdhi për herë të parë pas lufte në Shqipëri, ka ndodhur që “Të nesërmen e pyes: dua të di si të trajtuan grekët si kalove kufirin? Tundi kokën e tha: “Dymbëdhjetë ditë janë vuajtjet më të mëdha të jetës time”. E filloi: “Kur vajtëm në postë na lidhën e na thanë se ju jeni spiunë italianë. Ju jini shumë të veshur e të pashëm, duart tuaja janë të buta si të grave. Unë i

njoh mirë shqiptarët”. Na mbajtën dy ditë aty e na nisën për në Follorinë më këmbë, tetë orë rrugë. Sa vëmë atje na futën në një dhomë me çimento pa tesha, ku çdo ditë na sillnin nga pak ujë e pak ushqim e shumë të keq. Unë dy ditë nuk e haja dot, pastaj fillova të ha shumë pak”.

Më tej: “Si kishim mbushur tetë ditë duke na thënë se qemë spiunë italianë. Ditën e nëntë na marrin e na futin në zyrën e komandantit që qe i madhi i qytetit, një burrë rreth të 50-tave. Edhe ay me akuzën spiun italian. Brankua dinte pak greqisht e i kundërshtonte. Së fundi, e pyeta “A e njihni ose pyeteni për ne emrin e ambasadorit grek që qe në Tiranë” dhe unë e njihja. Ay hapi sytë dhe tha: “Tani po e pyes në telefon se e njoh” dhe e kapi telefonin. E mori dhe më pyeti “Si të quajnë?” “Qemal Butka”.

U prish në fytyrë. Ndoshta nga mbiemri Butka. Ja dha atij. Ay i foli gjatë që të na mbanin mirë se “nesër do të vij vetë”. Menjëherë kafe dhe fjetëm në hotel. Të nesërmen erdhi me komandantin, na mori e na shpuri në Athinë, në shtëpinë e vet. Të treve. Unë ndenja dhjetë ditë sa përgatita dokumentet e u nisa për Stamboll, ay më tha që të rrija atje, po s’pranova”.

Në 25 janar 1940, veçanërisht me përkrahjen e një pinjollit të familjes Frashëri, Qemal Butka u emërua në bashkinë e Stambollit si asistent i një personaliteti të shquar të urbanizimit dhe të arkitekturës, francezit Henri Prost. Ky ishte ftuar aty me dekret-urdhër të kryetarit të shtetit Qemal Atatürk.

Kur Italia fashiste në tetor 1940 sulmoi Greqinë, intelektualë shqiptarë të mërguar në Turqi nënshkruan një protestë publike kundër këtij agresioni. Mes tyre ishte edhe Qemal Butka.

NJERIU IDEOLOGJIK M

Shqiptarët bashkë me Rilindjen krijuan edhe Njeriun Nacionalist. Sali Butka qe ndërtuar sipas këtij modeli dhe kjo do të thotë se ai nuk ishte asnjëherë një ultranacionalist. Po të qe i tillë do të përfundonte në një Njeri Ideologjik, sepse edhe nacionalizmi, si çdo doktrinë, po u fanatizua, shndërrohet në ideologji.

Në familjen e zgjeruar Butka të gjithë qenë të këtij lloji, pra nacionalistë rilindës, me shpirt e mendje të hapët ndaj popujve fqinj. As Saliu dhe as pasardhësit e tij, edhe ata nacionalistë, nuk qenë sipas formatit Njeri Ideologjik. Ata nuk i robëronte dot një doktrinë politike apo vetëm një individ. Ja pse duket e habitshme se si i kapërceu të gjitha pengesat e traditës familjare dhe erdhi një çast e ajo depërtoi.

Hyri me Muharremin. Ky në fund të viteve tridhjetë, pas vdekjes së tre djemve më të mëdhenj të Saliut, qe automatikisht trashëgimtari gjenealogjik i parë i familjes.

Siç dihet, komunizmi në formën ruso-sovjetike të tij, bolshevizmin, hyri në trojet tona më vonë se në çdo popull tjetër të Evropës. Ne nuk flasim fare për këtë vonesë, për këtë “prapambetje”, ndërkohë që është “defekti” ynë më i bukur.

Vladimir Iliç Lenini me të ardhur në pushtet nëpërmjet një gjysmë revolucioni social dhe grushti shteti, u bëri shqiptarëve një gjest shumë mirëdashës, joshës. I mbrojti. Ai hapi arkivat e fshehta të Car Nikollës II-të dhe denoncoi

planet sekrete për ndarjet territoriale të mjaft popujve të vegjël, mes tyre edhe të shqiptarëve. Në një farë mënyre Revolucion i Tetorit foli shqip. Megjithatë kjo nuk i bëri bashkëkombësit tanë t'i hidhen në krahë ideve leniniste. Diçka e tillë ndodhi jo vetëm sepse doktrina e re po vinte prej sllavëve, ndaj të cilëve për shkak të marrjes së trojeve etnike prej serbëve, ata nuk kishin ndonjë besim, por edhe sepse fryma e skajshme kolektiviste nuk përputhej fare me natyrën tejshëm individualiste të tyre. Ata me mendje dhe zemër u orientuan më lehtësisht ndaj gjestit të presidentit amerikan Uillson, kur ky në Konferencën e Paqes në Paris në 1919 nguli këmbë që fati i Shqipërisë të mos merrej nëpër këmbë.

Sipas dëshmisë së tij, Muharrem Butka u bë simpatizant i komunizmit sovjetik në vitin 1936. Kjo do të thotë kur në historinë e Shqipërisë nuk kishte hyrë as Dushan Mugosha dhe as Miladin Popoviçi. As që flitej për Parti Komuniste Jugosllave apo për Josip Broz Tito.

Kur kreu këtë lidhje politike, ai nuk qe aspak një djalosh mustaqe pa dirsur, por më shumë se një mesoburrë. Ishte plot 46 vjeçar.

Muharremi kishte lindur në Butkë në 10 korrik 1890. Nëna, gruaja e parë e Saliut, Këzja, vdiq kur ai qe vetëm nëntë vjeç. Ishte fundi i shekullit, moti 1899. Kështu Muharremi mbeti jetim edhe pse i ati u rimartua. Në familjen e Butkajve as që mund të bëhej fjalë që ndaj të voglit me nënë të munguar të mbahej ndonjë lloj qëndrimi përbuzës apo diferencues. Nën atë çati të Saliut Muharremi nuk i mungonte asgjë materiale, asnjë grimë edhe nga dashuria e përhershme e të atit. Megjithatë thellë në shpirt nënën nuk e kishte më. Kjo do t'i linte

një gjurmë e lëndim të njëjtë me një plagosje plumbi.

Shkrim-këndimin shqip ia mësoi vëllai më i madh, Iljazi. Ky shkollim do t'i ngulitej fort në kujtesë.

Ishte pesëmbëdhjetë vjeç kur do t'i ndodhte një ngjarje shumë mbresëlënëse. Në 1905 erdhi në shtëpinë e tyre në Butkë Bajo Topulli, luftëtari kundërosman me shumë emër. Ai qëndroi tek miku i tij gjithë dimrin.

Pas ikjes së Bajo Topullit, një-dy muaj më pas, në qershor, pesëmbëdhjetë vjeçari Muharrem pa në shtëpinë prindërore të Sali Butkës nacionalistin Riza Veleshti. Ky qe një mik tepër i rrezikshëm për këdo që e përkrahte. Kishte qenë nënoficer i ushtrisë turke dhe pasi e pati braktisur atë armatë, kishte bërë të kundërtën: pati krijuar një çetë kundër Turqisë. Në familjen Butka Rizai erdhi me 15 vetë, që të gjithë luftëtarë të tij. Prej këtu u nis t'i bënte një atentat dhespotit grek të Kosturit.

Shtëpia e Saliut u bë një bazë e madhe veprimi kundër ushtrisë greke, sidomos kur ajo me paramendim të fitojë zgjerim territori dhe në të njëjtën kohë të pengojë pavarësimin e shqiptarëve, në tetor 1912 hyri në Korçë dhe u shtri deri në Qafën e Qarrit. Si edhe shumë të tjerë këto çaste Muharremi qe me të atin, duke kaluar fshat më fshat, në mobilizimin që i bënë popullit të Kolonjës. Kështu përparimi i mëtejshëm helenist u ndal. Në një luftim Muharrem Butka i la të habitur të gjithë kur kapi rob dy andartë grekë.

Këtë kohë do të pësonte edhe një tronditje të madhe, do të shihte vrasjen e një shoku të tij: Spiro Qafëzezit. Kjo ndodhi në përpjekjen me armë që patën me forcat greke në Qafën e Martës. Spiro u godit në vetullën e djathtë dhe ra përtokë pa shpirt. Të nesërmen u varros me nderime në Staraveckë të Skraparit.

Në 1 janar 1914 Ismail Qemali do t'i jepte detyrë Sali Butkës të merrte në dorëzim territor kombëtar të dhënë në jug prej Konferencës së Ambasadorëve në Londër. Edhe në këtë veprim Muharremi që në krah të të atit. Si edhe më parë, sërish, u njoh prej bashkëkohësve si një trim kokëkrisur.

Pasioni i tij i dukshëm për të qenë në rreshtin e parë të ngjarjeve më të zëshme, të ishte një prijës, nuk e la mënjanë edhe kur Shqipëria më në fund u njoh prej Lidhjes së Kombeve dhe, me një kryeqytet të ri, Tiranën, si edhe me rregullin themeltar të një regjimi të hapur, pluralizmin, nisi katër vitet e rivalitetit të ashpër mes Fan Nolit dhe Ahmet Zogut. Në këtë përplasje, si i ati, Muharrem Butka u rreshtua me udhëheqësin dhe shkrimtarin e ardhur nga diaspora shqiptare në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Ashtu si i ati, kur Zogu u rikthye vrullshëm për të rimarrë pushtetin e humbur gjashtë muaj të shkuara, këtë herë i ndihmuar nga Jugosllavia, Muharremi kreu një vepër tjetër profanoliste: ndihmoi në arratisjen e antizogistëve Ali Koprencka, Koço Muho dhe Ali Lako.

Ndërkohë në jetën e tij pikërisht në këto katër vite të parë të një Shqipërie shtet të njohur dhe të pranuar ndërkombëtarisht, pati ngjarë një ndryshim i rëndësishëm: kishte ikur nga Butka. Ishte vend tepër i ngushtë për protagonizmin e tij të thekshëm politik. Korça në vitet njëzetë që vërtet një qendër e zhvillimit dhe e ndryshimit të hovshëm, e mbushur plot me parë të ardhura nga emigracioni në SHBA dhe ku flitej këndshëm një shqipe tingëlluese, e harmonizuar me disa fjalë elegante të jetës moderne të huazuara nga frëngjishtja.

Në këtë zhvendosje të Muharremit nga Butka në

Korçë ndikoi edhe i ati, madje ky përveç idesë, edhe i dha ndihmë financiare për ndërtimin e një shtëpie. Ishte një dyqan-shtëpi, një model i njohur jo vetëm atë kohë, por edhe shumë më pas, kur në katin e parë ndodhej dyqani, kurse në të dytin apartamenti i banimit. Banesa e thjeshtë kishte edhe një bodrum, po ashtu edhe pak oborr. Qe viti 1921.

Një mot më vonë nga vendosja në shtëpinë e tij ende të papërfunduar, Muharrem Butka nxori një leje për t'u marrë me tregtimin e armëve të gjahut. Menjëherë pas kësaj udhëtoi për në Vjenë dhe bëri kontratën e parë të furnizimit. Këtu bleu për tregtim edhe armë zjarri, kobure. Ky aktivitet i ri shitblerjeje nisi t'i shkojë më mirë se i mëparshmi, ai i tipit kinkaleri, me gjëra të vogla të konsumit të përgjithshëm. Në 1924, në kohën e qeverisë Noli, mori me koncesion shfrytëzimin e një rruge midis Drenovës dhe Boboshticës. Por ndërkohë 34 vjeçar kreu edhe një vepër të klasit të parë: u martua me vajzën e një patrioti të zëshëm nga Skrapari, Mahmud Zaloshnjës. Ajo quhej Emine.

Që me lidhjen e re të kurorës familja Butka kishte kryer një gjest të qartë të atdhetarizmit nuk e mëdyshonte njeri, por bashkimi i fatit të Muharremit, pasardhësit dhe trashëgimtarit të parë të Saliut, me derën e Zaloshnjëve do t'i binte në sy edhe një krijuesi të krahinës së Skraparit, Hekuran Zhitit, i cili do të thurte një poemë të tërë. Autori shënon se atë e ka përfunduar së krijuari në 25 dhjetor të vitit 1978. Titullohet "Mahmud Zaloshnja". Ka afërsisht 3500 vargje.

Përveç Mahmudit edhe Sali Butka në të zë vend të qartë, kryesor. Megjithatë ka shumë vargje edhe për të birin e tij, Muharremin: "Të dy bashkë me Salinë,/

Folë mjaft për Shqipërinë,/ Pastaj Butka ndërroi fjalë:
“Mahmud, unë kam një djalë,/ Të mos ftohet miqësija,/ Them ta fillojm nga krushqia,/ Ti e njeh mirë tim bir,/ Muharremi, xhevahir,/ Që me shpirt e do Shqipërinë,/ Kur e shoh, kujtoj Ganinë,/ Gjer këtu po e pres fjalën,/ Nuk flet shumë babaj për djalën”.

Vijon poema: “Mbet Mahmudi i habitur,/ Nga kërkesa e papritur,/ E nga malli ja nga halli,/ Plot me rrudha ju mbush balli:/ ”Dhe ime bijë Jemineja,/ Si dielli kur del nga reja,/ Na ndrit zemrën dhe shtëpinë,/ Me sjelljet, me bukurinë,/ Kur del kjo na fshihet hëna,/ Këto fjalë po t'i themi,/ Se më the ç'është Muharremi”. E merr fjalën Sali Butka: “Mos më hidh cep më cep,/ A ma jep a nuk e jep?”

Hekurani Zhiti, i cili që në vitin e fundit të luftës do të dallohej për vargëzim të lirshëm, por mbi të gjitha në krijimin e pjesëve të shkurtra teatrore, mes të cilave e titulluara “Përqafimi i dy kundërshtarëve” do të bëhej popullore gjatë luftës, vazhdon rrëfimin poetik të këtij dialogu: “Mahmudit i dhimbsesh vasha,/ I uli vetullat e trasha,/ Jeminenë kaq e donte,/ Sa deshi mos e martonte,/ Dhe ajo kish dhënë fjalë,/ -Baba, do bëhem djalë,/ Me arm' e veshje si burrë,/ Dhe nga ti nuk ndahem kurrë. -Po mendon Mahmudi ynë,/ Saliu i ka qepur synë,/ Atë sy si të skifterit,/ Që s'ja ndan thepit t'maliherit, /-Dëgjo o Sali Kapedan,/ Çupën ta bëra kurban,/ Dhe kokën tani e ngriti,/ Po një lot faqes i rrëshqiti./ Ky pohim Salin' e ndezi,/ Nxjerr koburen nga brezi,/ E ngriti lart si mënjanë,/ Dhe flak' e ndezi tavanë,/ Hynë gratë me lemeri,/ Se pandehnë mos u vranë...,/ Plaku tha qe sihariq,/ Dy shtëpi u bënë miq,/ Miq na ka bër' ideali,/ Jo krushqia, çupa, djali/-Tha Mahmudi shqipe mali”.

Në poemë ndodhen edhe këto vargje: “Se ç’ka qenë Muharremi, / Nja dy fjalë shkurt po themi: Kur unë bëja ushtërinë, / Ky na fliste për Leninë, / Tek ky gjith njerzimi kapet, / Komunizmi do përhapet, / Dhe do mbijë me një herë, / Porsi lulet në Pranverë. / Ky fliste vjete më parë, / N’koh të Zogut me xhandarë”...).

Po ashtu shumë strofa më tej ndesh në vargëzimin: “N’ato ditë shekuj të gjatë, / Nga Korça vjen një mandatë, / Muharremi në demonstratë, / Si dikur trimat me shpatë, / Zyrës fashios i hyn brenda, / Po mori plagë të rënda, / Mahmudit gjaku iu prish, / Tha nuk ka dasëm pa mish, / Muharrem të njoh më parë, / Gjak Saliu ke në damarë”. Më tej: “Jeminesë van’ e i thanë, / Muharrem Butkën ta vranë, / Gjith trupin ja mbuloj gjaku, / Sa u kuq dhe gjith sokaku, / ”Si një grua shqiptare, / Për këtë un’ jam krenare, / Më mir’ e ve e të vrrarit, / Se sa grua e tradhtarit”.

Tek kjo nyje le të qëndrojmë pak dhe të përpiqemi të bëjmë të njohur për lexuesin se për cilin moment të jetës së Muharrem Butkës bëhet fjalë.

Rrëfen vetë Muharremi për jetën e tij: “Më 1939, kur hyri Italia fashiste në Shqipëri, familjen e kisha në Voskopojë, vetë nuk isha aty. Isha në Itali në 6 prill për mjekime dhe u ktheva për gjithë natën në Durrës. Në Tiranë atë ditë u bashkova me turmën prej rreth 500 shpirt para bashkisë.

Protestonim.

Shkuam para pallatit të Zogut, duke ngritur mbi supet e të rinjve Mehdi Frashërin. Kërkonim armë.

Kam marrë pjesë në protestat e bëra para pallatit të Zogut së bashku me rininë”.

Në vijim rrëfimi i tij e ka rrjedhën shumë të bujshme,

gati si në një legjendë: Shkoi menjëherë në Korçë dhe prej andej nëpërmjet një oficeri të ndërlidhjes mori në telefon Voskopojën, ku ndodhej familja. Nga çfarë i thanë kush doli në receptor, iu krijua përshtypja se qytetin e kish mbërthyer paniku. Atëherë një xhandari i mori mauzerin si edhe gjerdanë me fishekë, pastaj gjeti dhe mori një makinë Ford. Në krye të saj vuri një flamur kombëtar, i hipi dhe u nis për në Voskopojë. Kur hyri në qytet filloi të këndojë me zë gjëmimtar “Për Mëmëdhenë”.

Postkomanda dhe kryetari i komunës kishin ikur, të burgosurit patën dalë nga qelitë, njerëz të armatosur lëviznin për të bërë plaçkë. Nga pasiguria banorët qenë të alarmuar. Muharremi me mauzer në dorë u bërtiti plaçkitësve dhe kërkoi që ata të hiqnin dorë nga ajo paudhësi që po bënin. Pastaj bisedoi me njerëzit e tjerë kudo, ku i takonte, nëpër rrugë apo në kafene. U përpoq që ata të qetësoheshin. Madje një çast u improvizua edhe një miting i vogël, ku voskopopjarët e pritën me brohoritje. Kështu, pak nga pak, njerëzit u qetësuan.

Simpatizanti komunist i 1936-tës duket që edhe më pas, kur pushtimi u krye, nuk ka qenë shumë miqësor me italianët, edhe pse këta u përpoqën që me largimin e Zogut ta bënin për vete trashëgimtarin e familjes së njohur në luftë kundër depërtimit të grekëve në Shqipërinë e Jugut. U interesonte një familje Butka me gatishmëri për t’u shndërruar në antigrekë. Por trashëgimtari i parë gjenealogjik i Saliut që kokëfortë të mos bënte asnjë kompromis me çdo pushtues, kështu që italianët filluan ta mbajnë nën vëzhgim.

NDËRKOHË JO IDEOLOGJIKU...

Bashkëpunimin me arkitektin e shumënjohur francez në Stamboll, Henri Prost, Qemal Butka e pati nisur që në janar 1940, kur do të emërohej në Zyrën e Bashkisë së këtij qyteti. Me urdhër të presidentit turk Mustafa Qemal në vitin 1934, Henri Prost që ngarkuar me misionin e urbanizimit të Stambollit. Ishte kjo kohë kur përherë në vëmendje ndaj fatit të Shqipërisë e njoftuan se fashistët italianë patën internuar në ishullin Ventotene Safet Butkën dhe Selman Rizën. Në fund të vitit 1940 Italia kishte sulmuar Greqinë dhe Qemal Butka bashkë me disa intelektualë shqiptarë të arratisur në Turqi, mes tyre edhe Mirash Ivanaj, nënshkruan një protestë kundër këtij agresioni. Në 28 nëntor 1941, siç profesor Emin Riza shkruan në librin e vet “Arkitekt Qemal Butka”, ky dhe Mirash Ivanaj i dërguan Skënder Luarasit, mikut të tyre, një telegram urimi në kampin e përqendrimit në Francë, ku ishte internuar pas pjesëmarrjes në Luftën e Spanjës. Telegrami përmbante optimizëm: “Ju urojmë festën e pavarësisë. Mbahuni fort! Do të vijmë ditë më të mira edhe për Shqipërinë!”

Profesor Riza tregon se këtë kohë Qemal Butka mori vesh për çeljen e një konkursi në Egjipt për ngritjen e një kinostudioje të madhe dhe u nis për në këtë vend bashkë me Mirash Ivanaj. “Kur arritën në Jeruzalem, i cili ishte nën administrimin anglez, siç shkruan ai, u ndaluan prej këtyre autoriteteve. Çuditërisht të dy intelektualët

shqiptarë, arratisur në rrugë të ndryshme prej atdheut të pushtuar, mbahen aty nën vërejtje, duke i quajtur si përkrahës të Boshtit. Siç pohonte Qemali, veçanërisht keq u soll me të, Margaret Hasluk, e cila gjatë kohës së monarkisë kishte jetuar për disa vjet në Shqipëri, gjoja se po interesohej për folklorin shqiptar”.

GREKËT MUNDIN PËRKOHËSISHT ITALIANËT

Para se ta arrestonin në 19 maj 1941, në Korçë dhe në Ersekë, në tërë territorin e Kolonjës, duke përfshirë edhe fshatin Butkë, pati ndodhur një zhvillim i papritur. Në një kundërmësymje ndaj ushtrisë musoliniane që i kishte sulmuar, grekët patën kaluar kufirin shtetëror shqiptar dhe hyrë në hapësirën që e thërritnin me emrin Vorio Epir. Deklaronin vazhdimisht se do të dëbonin italianët jo vetëm nga Shqipëria, pra do të qenë edhe çlirimtarë të saj, pse jo edhe të tërë Ballkanit. Por pak u besonin. Për Muharrem Butkën ishte rikthyer koha e ngjashme, e cila e pati bërë legjendar të atin.

Armata greke e pushtoi Korçën në gjysmën e dytë të nëntorit 1940. Në të vërtetë në kundërpërgjigjen e tyre ndaj sulmit fashist italian të bërë në 28 tetor, pas një tërheqjeje të përkohshme pak dhjetëra kilometra në brendësi të territorit të tyre, helenët, në një rezistencë me shpirt të rrallë trimëror, morën revansh dhe ushtria e Musolinit bëri prapa e mundur, duke lëshuar edhe një hapësirë të gjerë të tokave shqiptare. E kryen sprapsjen dhe lënien e trojeve nga zori, sepse qenë trupat greke që, duke i vënë përpara, po i kërkonin ato toka, të cilat përkonin me një gjeografi ultranacionaliste: skemën e Vorio Epirit. Sepse mundej fare mirë të ndaleshin në kufirin e ligjshëm të Greqisë.

Në kujtesën sidomos të popullsisë së jugut vitet 1913-1914 qenë ngulitur si një ankth i vërtetë. Këtë gjendje shpirtërore të shqiptarëve ushtarakët grekë të ardhur në nëntor 1940, e njihnin, prandaj edhe u mobilizuan të dëshmonin një sjellje krejt tjetër, shumë të kundërt me atë të tre dekadave të shkuara. Këtë herë jo vetëm popullsia civile nuk u prek me dorë, po ashtu edhe prona e tyre, por nuk u cenuan edhe ata shqiptarë, të cilët qenë të njohur si luftëtarët më të hovshëm ndaj ushtrisë shtetërore të Athinës dhe bandave andarte. Sipas kësaj strategjie, me familjen Butka grekët e ardhur ushtarakisht qenë miq. Kjo rrethanë e re në Korçë i dha spikatje të papritur djalit trashëgimtar të Saliut, Muharremit.

Komandanti i trupave helene për qytetin, një gjeneral, i cili pati qenë pjesëmarrës në luftimet e vitit 1913-1914 kundër Sali Butkës, që në ditët e para të pranisë së tij në qytet, kur ende nuk qe marrë prej armatës së tyre Erseka dhe futur nën kontroll krahina e Kolonjës, pyeti për kundërshtarin e tij të vjetër. Pasi e informuan se Saliu kishte dy vite që nuk jetonte më, i vunë në dukje se gjithsesi pati lënë pas disa djem të tij. Njëri, më i përfilluri, Safeti, ishte internuar nga italianët, tjetri, Xhaferri qe thjesht një bujk pa asnjë ndikim. Me rol përfaqësimi të familjes prej tyre ishte Muharremi. Atëherë gjenerali grek urdhëroi ta lajmëronin këtë të fundit t'i vinte në komandë.

Kur në shtëpi i erdhi patrulla e xhandarëve grekë me urdhrin epror për t'u paraqitur tek gjenerali, Muharrem Butka u tremb. Shkoi në komandë i përfshirë nga ankthi, por kur më në fund e futën në zyrën e oficerit të lartë helen, e kuptoi se ajo thirrje nuk ishte për keq. Gjenerali i tha menjëherë: "Mos u tremb!" Pastaj ia zgjati dorën

ngrohtësisht. Ndërsa e uli në një qoshe me kolltukë hijerëndë, i tha Muharremi se me të atin e tij pati luftuar bajonetë më bajonetë, por e respektonte shumë pasi kishte sakrifikuar për atdheun e tij. “Ai ishte patriot”, shqiptoi solemnisht.

Më pas e pyeti me se merrej, si jetonte, fëmijët që kishte dhe cila që bashkëshortja e tij. Më në fund, tek po ndaheshin, shtoi: “Për çdo hall që do të kesh eja dhe më tako!” Pas këtij çasti në Ersekë dhe doemos ca më shumë në Butkë dhe fshatrat përreth u përhap fjala se Muharremi i shkonte fjala tek komanda greke dhe, po të që i kërcënuar prej këtyre, mund të të shpëtonte.

Ishin ditët kur ushtria helene, e cila rrinte e grumbulluar në pozicione fushimi në majën e malit të Gramozit, ende nuk kishte zbritur poshtë për ta marrë përfundimisht Kolonjën. Mosveprimi kishte lidhje me procesin e përparimit të saj në të tërë vijën e frontit me ushtrinë italiane, ku u qenë dhënë përparësi marrjes së qendrave të mëdha urbane dhe kyçe për hartën e tyre të Vorio Epirit. Armata helene nxitonte për të marrë Pogradecin. Ersekën aty e kishte. Nuk nguteshin.

Ja përse forcat greke të bazuara në majë të Gramozit zbritën deri në Rehovë, fshat në afërsi të Ersekës. E vunë atë nën kontroll, por në qytet nuk hynë. Mes popullsisë vendase u përhapën fjalë se njëra nga arsyet përse i druheshin marrjes në zotërim të kryeqendrës së Kolonjës ishte meraku mos italianët pas boshatisjes së saj dhe ikjes patën ngritur grupe diversioniste që mund të riktheheshin dhe t’i kapnin grekët si në një grackë.

Në të vërtetë herë pas here aviacioni italian vërsulej mbi Ersekë dhe shkarkonte me të shpejtë pirgje të tëra me bomba, duke mundur ndonjëherë që një pjesë të

këtyre predhave t'i hidhnin edhe në malin e Gramozit. Ishte fundi i muajit nëntor, por pa ardhur njëzetë e teta, dita e shënuar e shqiptarëve.

Këto çaste ndërsa barqet e avionëve të dy palëve lëshonin bomba, batërdisi që e bënë edhe artileritë e të dy palëve, Erseka si edhe fshatrat rezë Gramozit u zbrazën krejtësisht nga banorët. Karvanët dhe turmat e mëdha të muhaxhirëve, njëllon si në vitet 1913-1914, mbushën Luarasin dhe Gostivishtin.

Njerëzit qenë të tmerruar nga pasiguria e ekzistencës. Për të parandaluar ndonjë gjakosje të popullsisë, shumë refugjatë u bënë të një mendje që të shkonin si grup tek grekët dhe të bisedonin hapët me ta. Nga që meraku i tyre ishte i ngutshëm, por edhe sepse iu duk harxhim kohe ta zgjatnin mundimin me zgjedhjen e një përfaqësie, më të guximshmit, ashtu në grumbull, si “popull”, u dërguan fjalë grekëve për t'u takuar në vendin e quajtur Goricë, afër Gostivishtit. Ky qe një terren strategjik në të tërë zonën. Atje askush nuk rrezikohet i pari dhe kishte mundësi, në rast pabesie, të mbrohet më lehtësisht se në çdo pozicion tjetër.

Grumbulli i banorëve guximtarë u nis për në pikëtakim, po ashtu edhe dërgata e armatës greke filloi të zbresë nga maja e malit të Gramozit. Ishte mëngjes. Çastet e para të bisedimeve kishin nisur, kur papritur në qiell, i ardhur prej një drejtimi të paqartë, as prej veriut ku qenë italianët dhe as nga jugu, ku ishin viset e shtetit grek, u shfaq një aeroplan. Ai nisi të bombardojë Blanjën. Ky qe vendi, në të cilin italianët patën ngritur kazermat e tyre si edhe ndërtuar depot e furnizimit. Aeroplani nuk goditi fjetinat apo magazinat e ushqimeve, por drejtpërsëdrejti depon e municioneve luftarake.

Kjo ndodhej e veçuar prej masës tjetër të ndërtesave.

Atyre që mundën ta shohin që nga fillimi këtë veprim të avionit nuk patën përshtypje se nga barku i tij u hodhën bomba. Iu krijua ideja se aeroplani lëshoi një si lëng, i cili u ndez flakë. Qe një zjarr i ardhur nga lart, i cili u bashkua me një tjetër, gati si flakë vullkanike, që shpërtheu sëposhtëmi, nga depoja. Për një çast u duk sikur u ndez edhe vetë qielli.

Pasuan shpërthime të forta, tmerruese.

Avioni enigmatik, pa asnjë shenjë të dukshme identifikimi, ktheu krahët dhe ashtu siç pati ardhur, brinjas, iku.

Por kjo ngjarje frikëndjellëse, djegia e depos së municionit, nuk qe e fundit. Nuk kaluan më shumë se njëzetë e katër orë, kur mori zjarr depoja e madhe e druve. Edhe kjo ishte e italianëve. Kësaj here, nga që ishte natë e thellë, qielli u skuq i tëri.

Lajmi që tregonte se cilët qenë autorët e flakëvënies këtë herë nuk përumbi mes dyshimeve. Ishte fare i qartë: qenë grekët. Një grup prej tyre, të gjithë të hipur në kuaj, nëpër errësirë patën zbritur nga shpatet e malit të Gramozit dhe i kishin vënë zjarrin turrave të pafund me dru. Vendi ku ato qenë magazinuar për nevojat e ushtrisë italiane ishte një hapësirë e madhe sa një fushë futbolli. Për ta ngritur këtë rezervë të tyre për gatim dhe gjatë dimrit për ngrohje, qe shpallur një tender dhe fitues të saj dolën disa vendas. Ata hapën fushën dhe duke punësuar kolonjarë të shumtë, sollën drutë e prera nëpër pyje. Ishin në karvan me qindra kuaj, mushka e gomarë që i mbartnin. Pajluan edhe kamionë. Italianët i peshonin dhe i paguanin me kuintalë.

Djegia e kësaj fushe të madhe me dru e shtoi ankthin

e përgjithshëm. Tymi dhe flaka nga ajo përzhitje zgjati dy javë. Ditët me shpërthimin plot flakë të depos së municionit dhe ato me zjarrvënien e fushës së druve qenë dëshmia më e fundit se periudha me shtet kishte përfunduar dhe pati nisur ajo e anarkisë së plotë. Mënyra më e mirë për t'i mbijetuar kësaj gjendjeje ishte të përfitonin sa më shumë mjete ekzistence. Kështu kolonjarët iu turrën depove me ushqim. Për atë të armëve, e cila qe afër tyre, nuk u interesua njeri. Fare pak prej vendasve morën pushkë paticka, mitraloza apo gjerdanë me fishekë dhe bomba dore. Këto mbetën thellomave të depos, një pjesë edhe të nxjerra, por të hedhura nëpër rrugët e brendshme të kazermës. Prej granatave që ndodheshin sheshit, lodra tepër joshëse për fëmijët, disa prej tyre humbën jetën.

Ndërkaq ato që dukej sikur tërë Erseka dhe Kolonja të merrte dhe sërish nuk do të mbaronin, qenë magazinat ushqimore. Depot ishin të mbushura me thasë me sheqer dhe oriz, me pako të mëdha kafeje dhe arka me verë. Bollëk i madh. Kolonjarët hynin nëpër magazina hipur mbi kafshë ngarkese dhe duke qenë se një thes me sheqer ishte një kuintalë dhe jo vetëm gomari apo mushka nuk i mbante dot, por edhe kali më i fuqishëm, atëherë e prisnin atë në mes dhe merrnin vetëm njërën gjysmë. Tjetra derdhej përdhe.

Njerëzit dhe kafshët që hynin brenda shpesh, nëpër këtë dysheme të lëvizshme, rrëshqitnin dhe rrëzoheshin. Numri i të shemburve në përzierjen e sheqerit dhe orizit zmadhohej nga ora në orë, sepse mbi këtë "qilim" të bardhë" kuajt dhe pelat, gomarët dhe mushkat, përmirrnin.

Por ndërsa nga depot e italianëve banorët e Ersekës

dhe të fshatrave përreth merrnin e ngarkonin mbi kuaj e mushka sheqer, oriz, miell apo arka me kafe dhe me verë, pa e çarë kokën për armët dhe municionin e shumë të ndodhur në magazinat ngjitur, disa të rinj u dhanë pas marrjes së biçikletave. Ato nuk kishin të numëruar. Të rinjtë u pasionuan edhe pas motoçikletave. Ato ishin “Guzzi”. Qenë dy llojesh: me dhe pa kosh. Në depo kishte pasur edhe disa vetura.

Fjalët për këtë bollëk rendën drejt Skraparit dhe kur prej kësaj krahine mbërritën plaçkitësit e parë, pothuaj gjithçka qe boshatisur.

Me ushtrinë e vendosur tashmë në të gjithë hapësirën e krahinës së Kolonjës dhe në rrethinat më tej, me Korçën nën sundim dhe po ashtu Gjirokastrën të pushtuar, shumë afër marrjes së Pogradecit dhe me objektivin më të afërt për kapje, Elbasanin, larg të cilit, për një gjysmë ore rrugë me kamion, ndodhej kryeqyteti i tërë Shqipërisë, Tirana, armata helene filloi sekuestrimin e kafshëve të ngarkesës: kuaj, pela, mushka, gomarë. Në të vërtetë të tillë kishin mbetur pak sepse një grumbullim të mëparshëm të tyre e patën bërë, për nevoja të luftës, edhe italianët. Për të mbrojtur ato pak kafshë që nuk ua kishin rrëmbyer ende, shumë kolonjarë i bënë ato të çalonin. Qe një mjeshtëri e vjetër, të cilën e zotëronin i madh dhe i vogël: u ngulnin një gozhdë tek pakoi, në njërën prej këmbëve.

Kur kjo fushatë sekuestrimesh qe në një zgjerim të pafat, nëpër Ersekë dhe fshatrat e saj përreth filluan të lëviznin, një nga një apo në grup, nën një disiplinë të fortë dhe të armatosur deri në dhembë, njësite me xhandarë grekë. Këta, sipas një liste zyrtare me firmë

dhe vulë, gjithkund të shoqëruar nga kallauzë vendas, arrestonin banorë të cilësuar nga shërbimi i tyre i fshehtë, Asfalia, si spiunë të italianëve. Në të vërtetë kjo ishte mënyra që patën gjetur për të mbuluar një realitet tjetër: po likuidonin thjesht mospajtues me praninë e grekëve në Shqipëri. Kolonjarët këtë e shpjeguan sërish me arsyetimin se kjo ushtri pati ardhur për të ndenjur gjatë.

Kështu në Bejkovë këto njësite xhandarësh morën gjashtë vetë. Dy qenë vëllezër, nga katër që kishte familja e madhe Bejkova. Ishin Hyseni dhe Novruzi. Hyseni që i ati i Fatimesë, nënës së Qemal dhe Fetah Butkës. Me sa dukej këto grupe ndjekjesh dhe arrestimesh të kundërshtarëve nuk varehin shumë prej komandave ushtarake, përderisa Hyseni dhe Novruzi kishin strehuar në shtëpinë e tyre me tetë dhoma (dhe akoma ata ndodheshin aty) më shumë se njëzetë ushtarakë grekë.

Xhandarët i dërguan të gjashtë të porsaprangosurit në Ersekë, pastaj në Korçë dhe prej këtej i nisën për në internim. Nëpër atë mot të vështirësuar prej shirave dhe nga i ftohti që ujin e reve e shndërronte në borë, lëvizja në më të shumtën e herëve, bëhej më këmbë. Në Kolonjë u fol se ky vend internimi që një ishull i quajtur Metilin. Ndodhej larg, afër kufirit me Turqinë.

Atëherë nëna e dy vëllezërve, Hysenit dhe Novruzit, grua me mjaft kurajë dhe trup e zemër të fortë, shkoi në Korçë tek Muharremi dhe i qau hallin e madh që e kishte zënë në atë moshë. Grekët mund t'i pushkatonin bijtë. Përderisa butkalliu e kishte mirë me gjeneralin grek, le t'i thoshte atij një fjalë për t'i liruar dhe kthyer në shtëpi. Muharremi nuk e bëri dysh lutjen e kushërirës. Ndihej mirë që ishte i dobishëm, po ashtu edhe i rëndësishëm

në fis. Kështu shkoi tek gjenerali dhe tjetri e dëgjoi me durim. Pastaj tha se nuk dinte asgjë për një rast të tillë, por gjithsesi do të pyeste e interesohej.

Pas disa ditësh komandanti grek e thirri Muharremin dhe i shpjegoi se me fatin e të gjashtëve, përfshi edhe dy të afërmit e tij, nuk qe marrë ushtria, por Asfalia. Ata akuzoheshin shumë rëndë si njerëz të rrezikshëm. Madje, shtuar materialeve që për ta kishin në Athinë, prej autoriteteve të Ersekës u pati ardhur edhe një dosje tjetër e madhe. Aty ishin shkruar tërë fajet e tyre. “Sidoqoftë, shtoi gjenerali, një rrugëdalje e tërë kjo ngatërresë e ka”. Dhe i kthjelloi Muharremit një bisedë që pati bërë drejtpërsëdrejti me drejtues të shërbimit të fshehtë të vendit të tij. Fillimisht ata kishin qenë refuzues, por më në fund patën lëshuar një shteg. Hyseni me Novruzin mund të liroheshin e riktheheshin në shtëpi vetëm me një kusht: të shkonin në prapavijat e italianëve, saktësisht në qytetin e Beratit, dhe atje të mblidhnin të dhëna ushtarake.

Muharremi doli nga zyra e gjeneralit i paqetë, sepse spiunimi nuk ishte punë e mirë dhe se të dy kushërinjtë kishin patjetër për ta refuzuar. Lajmëroi familjen Bejkova dhe këtë herë në Korçë shkoi vëllai i Hysenit dhe i Novruzit, Zeneli. Me të dëgjuar ofertën e Asfalisë dhe të gjeneralit grek tha se kjo nuk do të pranohej prej vëllezërve të tij.

Që nga Korça gjeti mënyrën për t’u dërguar një lajm në ishullin Metilin. Përgjigja kërkoi kohën e saj, por më në fund mbërriti. Hyseni, i cili qe vëllai i madh dhe ishte 45 vjeç, nuk pranoi. Novruzi, i cili ishte vëllai më i vogël, qe i lëkundur. Thoshte se duhej shpëtuar koka. Ishte dakord të shkonte në Berat, por atje të bënin sikur të

mblidhnin informata kundër italianëve. Kështu Zeneli u rikthye tek Muharremi me këtë “jo” të prerë të njërit vëlla dhe “po”-në e lëkundur të tjetrit. “E di unë çfarë do t’i them gjeneralit”, tha prerë butkalliu.

Kur hyri në zyrën e gjeneralit dhe e përballoi buzëqeshjen e tij pa lëshuar vetë asnjë shenjë buzagazi, këtij fillimisht i tha “Faleminderit!” Pastaj shtoi se të dy kushërinjtë nuk e pranonin kushtin e vënë për t’u liruar dhe se, të bindur që nuk patën bërë ndonjë vepër të keqe kundër shtetit grek, do të qëndronin në fatin e tyre, të internuar.

Por nuk e dinin se do të kishin fat. Dy-tre muaj më vonë, në fillim të prillit 1941, Gjermania do të sulmonte Jugosllavinë dhe po ashtu Greqinë, duke i nxjerrë italianët nga kriza e shkatërrimit në luftë me grekët. Një ditë një motoskaf gjerman me vetëm dy dyzina ushtarësh, do të zbarkonte në ishullin Metilin dhe do t’i lironte të internuarit.

Doemos që kthesa në ecurinë e luftës italo-greke shkaktoi në Kolonjë një shembje tjetër të pushtetit. Këto momente në Kolonjë mbahen mend me trupa ushtarake greke që ktheheshin nga krahina e Skraparit dhe nguteshin drejt Ersekës. Disa prej tyre, duke ardhur tatëpjetë, patën me vete kope me dele. I kishin rrëmbyer tek skraparllinjtë. Qenë ushtarë dhe dhen bashkë.

Italianët akoma nuk e kishin përfunduar rimarrjen e territorit të Kolonjës dhe ushtari i fundit grek ende qe pa kapërcyer vijën e kufirit, kur filloi plaçkitja e depove ushqimore të armatës helene. Ishte një pamje shumë e ngjashme me pararendësen: zbrazjen para disa muajsh të magazinave të italianëve. Veç kishte një ndryshim:

ato ndodheshin të shpërndara kudo. Depozitat kryesore ushtria greke i kishte në Selenicë, një fshat, i cili ndodhej në mes të rrugës automobilistike. Më shumë se magazina të mëdha për të ruajtur rezervat ushqimore dhe ato në veshje, grekët kishin përdorur shtëpitë e banorëve. Këto mund të qenë edhe dhoma, të cilat pronarët i lironin enkas për këtë favor. Ofronin deri edhe plevica. Madje armata helene nuk la pa mbushur deri në majë edhe ahuret e Selenicës. Për të gjitha këto hapësira të mbushura me rezervat e tyre ushqimore dhe të veshmbathjes ushtria greke paguante rregullisht qira.

Jo vetëm kur ky depozitim ndodhi në fillim të luftës italo-greke, por ca më shumë tani që po i plaçkitnin, kolonjarët kuptuan sa shumë mall ishte magazinuar. Shpjegimi i vetëm që i dhanë kësaj që bindja se armata helene ishte përgatitur të qëndronte gjatë në tokat e shqiptarëve të jugut.

Këto depo të gjithkundshme qenë mbushur plot me damixhane me konjak dhe kuti teneqeje me hallvë, me arka dëng me biskota dhe të tjera me stafidhe. Kishte grurë dhe ullinj po ashtu, sidomos bollgur. Veshjet qenë mall i ardhur nga Australia. Kolonjarëve u ra në kokë, si të që pije alkoolike, marrja e sa më shumë çorapeve me lesh deveje. Kështu u thoshin. Këto qenë gjëra tepër të rralla. Sigurisht edhe në Selenicë ndodhi ajo që pati ngjarë në rastin e plaçkitjes së depove të italianëve. Në magazinat e mëdha të mbushura me oriz dhe me sheqer vendasit hynin bashkë me kafshët e tyre të ngarkesës dhe këto shkelnin, përmirrnin dhe rrëshqitnin mbi thasët e derdhur.

Të joshur pas ushqimeve të shijshme greke, pas konjakut dhe hallvës, por edhe pas çorapeve deve,

përveç skraparllinjve, erdhën me një frymë në Selenicë edhe oparakët. Por shumë prej këtyre të fundit lajmin e bollëkut të magazinave të ushtrisë helene të mundur e të ikur, e morën vesh me tepër vonesë. Kur mbërritën pati mbetur vetëm bollgur. Në vendngjarje edhe italianët u shfaqën të vonuar, pothuaj në fund të rrëmbimit të mallit të mirë. Megjithatë u përpoqën ta ndalojnë atë batërdisht. Thanë se ai qe mall lufte dhe u takonte atyre.

Por kolonjarët, oparakët e skraparllinjtë që nuk reshtnin duke ardhur dhe marrë me vete çfarë t'u kapte dora, u zemëruan keq. Filluan të kundërshtojnë e ta ngrinin zërin me kërcënim. Më në fund doli gjenerali italian dhe u tha vartësve të tij: "Lërin shqiptarët që të hanë!" Pas kësaj, deri sa magazinat, dhomat, plevicat dhe ahuret e Selenicës, por edhe kudo ku grekët kishin magazinuar rezervat e tyre në ushqim e veshmbathje u zbrazën plotësisht, u numëruan nga vendasit një nga një të gjitha ditët e bollëkut të plaçkitjes. Qenë plot dhjetë.

Kur më në fund gjendja ishte qetësuar dhe rendi publik rënë plotësisht në duart e trupave italiane të pushtimit, më 19 maj në shtëpinë me dyqane të Muharrem Butkës në Korçë erdhën disa karabinierë dhe i vunë menjëherë prangat (Në një fletore me kujtime të tij, ai shkruan se kjo ngjarje ndodhi në muajin prill. Në një biografi të hartuar nga familja këmbëngulet se ka qenë qershor).

Emineja prej asaj të papriture e mblodhi veten shpejt dhe u bë gati t'u hidhej në fyt, por ardhësit e shtynë mënjanë me vendosmëri dhe qëllimisht fort. Njëri, me sa duket komandanti i tyre, e pa edhe egërsisht. Emineja u kërkoi arsytet përse po ia merrnin burrin, por karabinieri i ashpër sërish ia nguli vështrimin. Pastaj u bë gati diçka t'i

thoshte, patjetër një si lloj kërcënimi apo paralajmërimi, veç më në fund nuk nxori nga goja asnjë tingull. Thjesht i paradha mesazhin gruas së të porsapringuarit se po ta vazhdonte protestën, do t'i thoshte diçka të rëndë që e bënte edhe atë të arrestueshme. Në të vërtetë në ditën e dytë të pushtimit fashist të 7 prillit 1939, kur Muharremi i kthyer me ngut nga Italia, pasi mori një makinë “Ford” në Korçë, me flamur dhe këngë në gojë shkoi në Voskopojë dhe grishi banorët e saj për rezistencë, nuk ndenji duarlidhur edhe Emineja. Ajo armatosi me pushkë disa të burgosur prej Ahmet Zogut dhe njëkohësisht të sëmurë me tuberkuloz, të gjithë të shtruar në spitalin e atyshëm sanatorium. Këtë italianët e dinin.

Pasi e morën me vete Muharrem Butkën, me hekura në duar, më 19 maj italianët e mbyllën në burgun e Korçës. Në birucat e tij nuk qe i vetmi. Qenë futur brenda edhe shumë prej tyre, të cilët i kishte bashkëkonspiratorë në një nga celulat komuniste të qytetit. Vetë Muharremi në kujtimet e veta citon me shkrim se gjeti të arrestuar dhe të burgosur Stefan Grabockën, bolshevik i njohur korçar, madje me vënien në dukje se ai dhe shokët e tij zotëronin edhe një makinë shkrimi. Kjo do të thoshte se që prej birucave vazhdonin aktivitetin ideologjik në përhapje të doktrinës së tyre.

Gjithsesi po e plotësojmë këtë pamje edhe me një hollësi tjetër: kjo fushatë arrestimesh në muajin maj 1941 nuk ka të bëjë patjetër me ndonjë goditje posaçërisht kundër komunistëve. Ende ishte në fuqi pakti fashisto-bolshevik Molotov-Ribentrop dhe as hitlerianët dhe as musolinianët nuk qenë të interesuar për të vepruar ndaj stalinistëve, kudo ku ata ndodheshin nëpër vendet e

pushtuara prej tyre.

Edhe në Shqipëri periudha prill 1939 deri në fundqershor 1941 regjistron të arrestuar, të burgosur dhe të internuar shumë më tepër nacionalistë. Tërheqim vëmendjen e lexuesit se sidomos prej këtyre të fundit, pra kombëtaristëve, qenë përzgjedhur për t'u ndëshkuar sa më ashpër ata që ishin antikomunistë. Ja pse na duhet të ritheksojmë se aksioni intensiv i prangosjeve në Korçë të kryer në maj 1941 (i cili do të përsëritet paralelisht, edhe pse me më pak agresivitet, edhe në Gjirokastrë), kishte të bënte me dënimin e të gjithë atyre personave, të cilët në periudhën disamujore të pushtimit grek në Shqipërinë e Jugut, patën bashkëpunuar apo qenë treguar shumë miqësorë me autoritetet ushtarake të komanduara nga Athina.

Prangimi më 19 maj i Muharrem Butkës më shumë se qe komunist dhe antifashist, siç ai këtë arsye të fundit e shkruan këmbëngulshëm në shënimet e jetës së tij, pati të bënte me raportet që ky krijoi, si të gjithë Butkajt, me pushtimin e 7 prillit si edhe me gjeneralin helen të trupave greke të pushtimit të Korçës.

Që për arrestimin dhe burgosjen e tij, më shumë se akuza për kompromis me autoritetet greke, qenë ndikuese sjelljet e mëparshme të drejtpërdrejta kundër italianëve ka prova të tjera. Më 9 nëntor 1939 një listë paraprake e kuesturës së qytetit të Korçës për organet eprore të Tiranës përmban mes të porsandaluarve prej një demonstrate të kryer një ditë më parë, edhe "Muharrem Alik, i Saliut, më 18 qershor u vendos caktimi në internim policor, i internuar dhe pastaj i çliruar (akti 95-62-1941)". Alik është mbiemri në gjendjen fonetike të shqiptimit të fjalës Aliçkaj.

Në 8 nëntor 1941 në Korçë u bë një demonstratë kundër gjendjes së pushtimit dhe në shkresën raportuese për të, hartuar në datën 23 nëntor 1941, dërguar Mëkëmbësisë së Përgjithshme dhe për dijeni Këshilltarit të Përhershëm pranë Kryesisë së Këshillit të Ministrave si edhe Zyrës Politike dhe të Personelit në Ministrinë e Brendshme, Drejtori Qendror i Policisë, Zef Kadarja, mes të tjerash, tek rreshton të ndaluarit e pjesëmarrësve më kryesorë, në listë, me numrin 11 rendor ka këtë lëndë të shkruar: “Muharrem Butka, i Saliut, 51 vjeç, nga Butka dhe banues në Korçë, pa punë. Kishte plagë në shkallë të lehtë në anët, prej plumbi. I shënuar në internim politik, me vendim të komisionit të posaçëm krahinor të vendit, më 18 qershor të vitit 1941, dhe i liruar prej gati një muaji. Vendimtarisht kundër Italisë dhe regjimit të atëhershëm. Kishte bashkëpunuar me grekët gjatë zaptimit armik të Korçës”.

Prej këtyre dy burimeve dokumentare dëshmohet në mënyrë të besueshme se vendimi për internimin e Muharrem Butkës është i datës 18 qershor 1941, çfarë do të thotë i para katër ditëve nga data e sulmit nazist kundër Bashkimit Sovjetik, çast që shënoi edhe kthesën përmbysëse të qëndrimit të komunistëve kominternas, përfshi edhe ata shqiptarë, ndaj bllokut fashist gjermano-italian. Po ashtu edhe ashpërsimin e qëndrimit të këtyre të fundit ndaj komunistëve. Në një farë mënyre arrestimi dhe dënimi me internim iu dha Muharrem Butkës në kapërcyell të këtyre dy momenteve.

(Në shënimet për jetën e vet, Muharremi pohon se “arrestohem dhe burgosem në burgun e Korçës me vendim për 3 muaj burg dhe pastaj internim në Shkodër.... në shtator u liruar”). Në 1941 ai është 51 vjeç.

Prej kujtimeve të veta, pjesërisht, por më fort nga bisedat me dy djemtë e tij, Aliun dhe sidomos Dragushin, i cili ruan arkivin që i ati la pas ndërrimit të jetës, për periudhën e kalimit të dënimit me internim në qytetin e Shkodrës, të kaluar pranë familjes Mazi, kemi disa të dhëna. Më së pari është një foto ku bashkë me të shoqen, Eminenë, kanë dalë të veshur me kostume popullore. Po ashtu letra ku tekstin e vargëzonte. Njëra prej këtyre letrave-vjersha thoshte “Grua, moj e dashur grua, ta dish ti sa të dua!” etj., etj.

Edhe një fakt tjetër: në Shkodër Muharremi i internuar pati blerë një çantë shpine dhe një qylaf karakteristik kombëtar. Kur e përfundoi masën kohore të dënimit, u rikthye në Korçë. Këtu nuk druhet ta vazhdojë veprimtarinë e tij politike në dobi të kauzës së komunizmit, tashmë edhe nëpërmjet luftës me armë. Ndodhemi në momentet kur Kominterni, nën ndikimin e Moskës dhe të Stalinit, në gjendjen e rëndë të pushtimit të mjaft territoreve të vendit prej gjermanëve, u patën bërë thirrje të gjithë komunistëve bolshevikë, kudo të ndodheshin, të përfshiheshin në betejë të armatosur kundër fashistëve.

TAKIMI I MUHARREM BUTKËS ME ENVER HOXHËN

Në shënimet e tij të shkurtra ai nuk e sqaron në cilin çast ka kryer një veprim që do të linte gjurmë të mëdha në jetën e tij. Ka takuar Enver Hoxhën.

Jemi të detyruar të mëdyshojmë se kjo mund të ketë ndodhur pas përfundimit të periudhës së internimit, edhe përgjatë rrugës së kthimit nga Shkodra për në Korçë, siç edhe në ndonjë veprim të mëpastajmë.

Në të vërtetë këto hollësi pak rëndësi kanë, sepse kjo ka ndodhur në fundshtator 1941 ose e shumta në fillim të tetorit, menjëherë sa këtij të fundit iu krijua mundësia e lëvizjes së lirë. Takimi është kryer tek dyqani “Flora”, bazë e kamufluar e degës së Grupit Komunist të Korçës për Tiranën, pronë e Esat Dishnicës. Esatin Muharremi e kishte mik.

Sipas të birit, Dragushit, në takim, bashkë me Enver Hoxhën qenë edhe Pilo Peristeri si edhe Manol Konomi. Gjithnjë sipas tij, e me siguri këtë gjë ia ka pohuar i ati, Muharremi u tha se do të krijonte një çetë si Myslim Peza. Enveri i kishte thënë “Jo”, duke e argumentuar mendimin e vet me arsyetimin “Mos ngri çetë, sepse pret kjo, por do bëjmë një gjë tjetër. Do të merrni një dyqan me qira dhe ne do t’ju dërgojmë cigare bashkë me materiale propagande”. Pastaj ka shtuar: “Në atë dyqan apo kafene do të bëni siç bëjmë ne këtu”.

Muharremi qe bindur disi me vonesë, sepse që në ditët e tre muajve të burgim-internimit e kishte mësuar veten

me idenë se mund t'ua merrte hakun italianëve vetëm duke i goditur me armë. Megjithatë u tërhoq me pezëm. Nuk mund ta përfytyronte veten pa hedhur krahaqafë gjerdanë të mbushur me fishekë.

Siç lë në mënyrë jo të qartë të shkruar në shënimet e pakta të jetës së vet, Enver Hoxha në takimin e fundshtatorit apo fillimtëtorit 1941 i ka dhënë Muharrem Butkës një letër për Stefan Grabockën dhe me sa duket atje ndodheshin edhe udhëzimet si do të vepronin nëpërmjet dyqanit të tipit “Flora”. “Me të marrë letrën, shkruan Muharremi, u ndamë dhe unë shkova në Korçë, ja dhashë letrën Stefos dhe filluam nga puna”. Se cila qe kjo, në një farë mënyre, e zbulon i biri, Dragushi: “Ne në Korçë kishim shtëpitë tona dhe para asaj shtëpie pati bërë babai një si dyqan të vogël dhe atje shisnim paqeta”.

MASAKRA NË DITËTHEMELIM TË PKSH

Në librin e tij “Kur lindi Partia” Enver Hoxha kur përshkruan momentin që të tërë të deleguarit nga grupet komuniste ranë dakord në parim të themelohej partia e tyre unike, thotë se “Ishim të gjithë në kulmin e gëzimit e të entuziazmit për fitoren e madhe që kishim arritur, kur, pak para mesnatës, hyn brenda një nga rojat dhe na thotë se ka ardhur filani dhe kërkon të na njoftojë diçka që ka ngjarë në Korçë”.

Bie në sy që nuk ja shkruan emrin personit të ardhur në atë bazë dhe kryengjarje sekrete, edhe pse e lë të qartë se e mban mend cili qe. Vazhdon Enver Hoxha: “Dola në korridorin e vogël të shtëpisë dhe takova një shok që sapo kishte mbërritur nga Korça. Më informoi mbi demonstratën e madhe që qe zhvilluar atë ditë atje dhe unë menjëherë hyra në dhomën ku bënim Mbledhjen”. Duke e hequr veten si i pari i të pranishmëve dhe themelues i partisë së bolshevikëve shqiptarë, Hoxha, sipas tij, rihyri në dhomën e ndenjes së të gjithëve dhe komunikoi me shumë solemnitet: “-Shokë, - u thashë, - punëtorët, nxënësit e shkollave, krejt populli i Korçës, me në krye komunistët, pikërisht në këtë ditë historike, kanë bërë një demonstratë masive dhe janë ndeshur me forca të armatosura të pushtuesve, të kuesturës e të milicisë fashiste”.

(Mirëpo në librat e historisë të para nëntëdhjetës, si edhe prej vetë Enver Hoxhës, iu tha shqiptarëve se

kjo demonstratë që planifikuar prej vetë palëve që do të themelonin partinë e përbashkët. Pikërisht tek libri “Kur lindi Partia”, Hoxha pohon se në mbledhje kishin ardhur të gjithë të ftuarit, me vetëm një përjashtim: Koçi Xoxen. Këtë “disa ditë më parë e kishim dërguar në Korçë që të vinte në dijëni Mihan dhe shokët e atjeshëm mbi platformën që kishim vendosur të ndiqnim në Mbledhjen Themeluese, si dhe për të dhënë udhëzimet e fundit rreth një demonstratë të madhe që kishim vendosur të organizohej në Korçë më 8 nëntor”).

Vijon Enver Hoxha deklamimin e thënieve të veta: “Në ballë të popullit demonstrues ndodhej punëtori Koci Bako, komunist i orëve të para i Grupit të Korçës. Kur turma kishte arritur para Monumentit të Themistokli Gërmenjit, forcat armike qëlluan me armë mbi popullin dhe hodhën bomba. Ra i vrarë shoku ynë i paharruar Koçi Bakoja dhe dhjetëra të tjerë u plagosën, midis të cilëve edhe Muharrem Butka, djali i patriotit Sali Butka”.

Sipas Hoxhës dhe librit të tij të publikuar para nëntëdhjetës në disa mijëra e mijëra kopje në shqip dhe në gjuhë të huaja, emri i Muharrem Butkës është cituar krenarisht në mesnatën e 8 nëntorit 1941, për një gjysmë shekulli më pas, edhe ditëfesta më e sponsorizuar prej regjimit. Në një farë mënyre djali trashëgimtar i Sali Butkës, pa qenë i pranishëm fizikisht, ishte aty, mes themeluesve të PKSH-së.

Kjo nuk u tha kurrë deri sa Enver Hoxha e botoi librin e tij, në 1981, por kur tashmë butkalliu nuk që më në jetë. Ndërkohë Hoxha, duke theksuar plagosjen e të birit të patriotit të njohur, Sali Butka, mbajti të fshehur një fakt tjetër, edhe më të rëndësishëm: në ballë të demonstratës nuk ishte vetëm Koçi Bakoja, siç e shkruan tërë kohën

librat zyrtarë të historisë, por edhe Muharremi.

I vetmi që këtë e bëri të ditur publikisht, por pas rënies së regjimit komunist, ishte i dënuari rëndë nga PKSH, Pandi Kristo. Ky pohoi: “Ne mezi po e prisnim lajmin e formimit të Partisë. Ato ditë, Koçi Xoxe, ish-nënkryetar i GKK, ndodhej se bashku me ne për të organizuar të vetmen demonstratë antifashiste që do të shënonte pagëzimin e parë luftarak të PKSH-së, që pritej të formohej nga çasti në çast. Më 8 nëntor 1941, në qendër të qytetit, nën hundën e pushtuesve, shpërtheu e fuqishme demonstrata e organizuar nga komunistët. Le të mos harrojmë që një ditë më parë, pra më 7 nëntor të po atij viti, ishte dita përkujtimore e Revolucionit Socialist të Tetorit, ndaj policia sekrete fashiste dhe spiunët e gatshëm vendas po nuhasnin gjithçka që bënim ne. Ndërkohë, që në Tiranë kishte filluar mbledhja themeluese, në qytetin e Korçës, ne, me në krye Koçi Xoxen, të pajisur me parulla patriotike dhe flamurin kombëtar në krye, shpërthyem në bulevardin qendror nga monumenti i Luftëtarit Kombëtar drejt monumentit të Themistokli Gërmenjit. Në qendër të demonstruesve ishte Koçi Bako dhe Muharrem Butka, i cili simbolikisht, i veshur me një gunë të zezë të bukur që përfaqësonte popullin patriot, mbante në dorë flamurin e demonstruesve”.

Siç e shihni, ndërsa Enver Hoxha flet për plagët e Muharremit, Pandi Kristo përshkruan një portret të këtij të fundit të denjë për hero nacional: në veshje ngjyrat e flamurit dhe në dorë po ashtu me shtizën e tij.

Sigurisht vrasja e Koçi Bakos ishte ajo që tërhoqi më shumë vëmendjen e themeluesve të PKSH-së në mbledhjen e tyre, prandaj edhe menjëherë e vlerësuan

atë politikisht. Sipas Hoxhës, në mbledhjen themeluese ishte Vasil Shanto që propozoi të mbanin një minute zi dhe ta shpallnin Koçi Bakon dëshmorin e parë komunist të PKSH-së. Me këtë rast mesazhi ishte ky: Partia Komuniste Shqiptare u themelua me gjak.

Jetëdhënia e të vetmit të vrarë në protestë do të merrte më pas mbingarkesë politike dhe një mision ideologjik. Në emër të këtij roli propagandistik dhe jo vetëm të tij nga faqet e kujtesës kombëtare do të tentohej shfarosja e Koçi Xoxes dhe do të mënjanohej ajo çfarë kreu Muharrem Butka.

Pandi Kristo e vijon kështu rrëfimin e tij: “Pikërisht atje, ku ndodhej monumenti i luftëtarit të shquar, rilindësit Themistokli Gërmenji, u krye përplasja me forcat e milicisë fashiste. Nga kjo përplasje u vra komunisti i vjetër Koci Bako, dëshmor i parë e “Hero i Popullit”, dhe u plagos rëndë flamurbajtësi Muharrem Butka...”

Kristo ishte aty, pjesëmarrës në demonstratë, sepse qe njëri prej atyre që tërhoqën trupin e pajetë të Koci Bakos dhe të të plagosurve të tjerë. Ishte njësitë gueril i Korçës që mundi pastaj ta largojë trupin e Bakos në mënyrë që të mos binte në duart e italianëve.

Për demonstratën korçare të 8 nëntorit 1941 kanë dokumentacion zyrtar e larta të autoriteteve italiane të kohës. Sipas Komandantit Epror i Karabinierisë Mbretnore Shqiptare, Gjeneral Brigade Xhuzepe Palieri (Giuseppe Paglieri) dhe të dhënave në shkresën nr. 06393, datë 17 nëntor 1941, të Drejtorit Qendror të Policisë, Zef Kadarja, në Korçë në datën tetë të atij muaji kishte ndodhur si më poshtë vijon: “...nga ora 11.00, një grup prej afro 80 studentësh të Liceut Turtulli, të mbledhur

papritmas në afërsinat e atij Instituti, kishin zbritur në grup drejt qytetit duke përshkue rrugën kryesore. Grupi, ku ishin futur elementë të ndryshëm të jashtëm, prihej prej dhjetë nxënësish që bashkë me studentët këndonin këngë Kombëtare Shqiptare duke thirrë “Rroftë Shqipnija e lirë”, “Feja s’na ndanë”, “Feja e jonë është Shqipnija”, “Poshtë ata që punojnë për këtë qëllim”. Kishin edhe tre tabela të shkruara në gjuhën shqipe me parullat e mësipërme”. Më tej: “Prej ushtarakëve t’Armës dhe axhentave të S.P. hidheshe një bombë dore dhe zbraznin me pushkë dhe revolvera alt”. Vijohet: “Gati njëkohësisht u dëgjue plasja e një bombe tjetër të hedhur nga ndonjë nga grumbulli i demonstruesave, sepse fuqia publike nuk kishte bomba”.

Vazhdon përshkrimi i hollësishëm i kësaj përplasjeje të përgjakshme: “Krisja e armëve të zjarrit të sipërpërmendura dhe plasja e dy bombave u pasuan, mâ në fund, nga të shtëna të tjera armësh zjarri, të shtime kësaj here nga ushtarët e Milicisë Fashiste dhe nga agentët e Sigurisë Publike. Sipas Komandantit Epror të Karabinierisë Mbretnore Shqiptare Gjeneral Brigade Giuseppe Paglieri, karabinierët e paktë nuk kishin shti, sikurse kishte rezultuar nga inspektimi i armëve. Përgjithësisht ishin shti nga të dy palët nga gjashtëdhjetë pushkë”.

Vijon raporti informues i autoriteteve të zyrave të larta të pushtimit: “Episodet e violencës së sipërpërmendur ishin zhvillue në më pak se sa pesë minuta, por pjesa më e gjakshme e ngjarjes ka qenë e çastshme. Turma u shpërnda menjëherë duke ikur. Në tokë u gjetën një i vdekur e dy të plagosun rëndë....” (Në telegramin urgjent të pasdites së 8 nëntorit të nisur nga Korça

për Tiranën, shkruhej “Mbeteshe i vrarë Koci Bakua, ëmbëltor nga Korça, 22 civila shqiptarë dhe një axhent i S.P. të plagosur, prej të cilëve pesë rëndë alt”).

Rend më tej raportimi i 27 nëntorit: “...kurse pjesa tjetër e madhe e të plagosurve, gjithësejt 22 vetë, u mblodhën e u shtruan në spital. Menjëherë u ndaluan nga Kuestura dhe nga Arma e Karabinierisë 21 persona të dalluar si mâ të ndezun nga demonstruesit dhe ndër ta katër studentë, dy civilë të liruem tash vonë nga masat policore dhe të qortuem nga Arma për aktivitet të dyshimtë në fushën politike”.

Deri në 23 nëntor, çast kur kryhet përfundimisht prej autoriteteve bashkëpunuese shqiptaro-italiane një bilanc i plotë i asaj që ndodhi, rezultuan edhe 17 të akuzuar për t’u gjykuar penalisht si edhe 30 studentë të përjashtuar nga Liceu i Korçës. Për Koci Bakon shkruhet se qe 37 vjeç, nga Korça, “ëmbëltor, i martuar, me tre fëmijë, me ndjenja antiitaliane, komunist, propagandist i rrezikshëm, objekt mbikqyrjeje të kujdesshme nga ana e organeve të policisë”.

Për të plagosurin Muharrem Butka autoritetet italiane ngulin këmbë se ai “kishte plagë në shkallë të lehtë në anët, prej plumbi”.

Ndërkaq në fund të një liste me studentë të dëbuar të drejtorit të Liceut të Korçës shënohen disa fjalë edhe për Muharremin aspak me moshë studentore: “Është vëllai i profesor Safet Butkës”.

Për demonstratën e përgjakur të 8 nëntorit 1941 në Korçë në vitin 1985 u prodhua një film njëzetë e pesë minutash: “Vjeshtë e nxehtë 1941”. Sipas tij, flamuri kombëtar mbahej në krye të turmës protestuese prej dy

të rinjsh, studentë, njëri djalë e tjetra vajzë. Ndërkaq në librin “Historia e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar (1939-1944), pjesa e parë, shkruhet se flamurin kombëtar “e mbanin lart një rresht prej 15 vajzash”. Këtë variant të fundit e pati vënë në dukje me shkrim, që në 8 nëntor, vetë gjenerali italian Xhuzepe Palieri, por numri i studenteve qe dhjetë.

Kështu jo vetëm fashistët italianë, por edhe historishkrimi zyrtar i para nëntëdhjetës, ia “hoqi” nga duart flamurin të birit të Sali Butkës dhe po ashtu biografisë së kësaj familjeje.

ME TËRË FAMILJEN PARTIZAN NË MAL

Sipas të birit, Dragushit, kur doli nga spitali Muharremi mezi ecte dhe e kuronte plagën në shtëpi, nën kujdesin e doktor Polenës, si edhe të një infermieri. Ky i fundit e pati mësuar këtë profesion kur qe emigrant në Amerikë. Dragushi plotëson se infermieri “ja kuronte plagën, por nuk përdorte ilaçe, i bënte vetëm masazhe”. Pastaj shton: “Plumbi ja kishte prekur pak palcën e kurrizit, në fund, tek kërbishtja. Lëvizte me paterica. I kishte shumë të rënduara të dy këmbët. Mezi ecte. Nuk punonte dot”. Dhe nuk harron të vërë në dukje se “kur u plagos në 8 nëntor, shitjen e paqetave në dyqan na i linte neve, mua dhe vëllait tim të madh, Aliut”. Ndërkohë Dragush Butka përsërit dukshëm fjalën “paterica”. Kjo i ka mbetur ndërmend prej kësaj pamjeje mundonjëse të të atit, ndërsa qe në moshë të mitur.

Ndërsa qe ende i shtruar në spitalin e Korçës u hapën fjalë që agjentët italianë disa prej protestuesve të plagosur do t'i vritnin me anë të gjilpërave me injeksion që bllokonin rrahjet e zemrës. Mes emrave të përmendur nga fjalënaja qe edhe ai i Muharrem Butkës. Por nuk ndodhi asnjë gjë. Mbase një veprim i tillë qe propozuar, por autoritetet e larta e patën refuzuar. Nuk dëshironin asnjë të vdekur tjetër prej plagosjeve në demonstratë.

Gjithsesi i kthyer në shtëpi pranë tre djemve dhe gruas së tij, në atë fundnëntor 1941 Muharremi nuk ishte më burri me fizik të hekurt dhe me aq shumë energji.

Tashmë bënte fare pak hapa falë patericave që kishte vënë në spital. Me dyqanin e vogël, prej të cilit mund të vinte ndonjë e ardhur, punonin dy bijtë më të mëdhenj, ku Aliu që diçka më tepër se dymbëdhjetë vjeç dhe Pajtimi dy-tri mote më i vogël. Për të tretin, Dragushin, as që bëhej fjalë. Ky nuk e kishte mbushur moshën as për shkollë.

Kurimi në shtëpi me masazhe nuk i solli shenja të qarta përmirësimi, por me sa duket keqësimin e frenoi. Plumbi italian që ia kishte traumatizuar palcën e kurrizit, mund edhe ta gremiste fatin e tij drejt paralizës së plotë. Në mundim për t'i shpëtuar të keqes, Muharrem Butka shkoi disa kohë edhe në Tiranë, tek doktori i njohur me emrin Loci. Ky i ofroi si zgjidhje operacionin, por i biri i Saliut, kokëfortit që në një nga spitalet e Italisë nuk pati pranuar t'i vënë bisturi në sy me narkozë, por këmbënguli t'ia bënin për së gjalli, iu shmang ndërhyrjes së thikës. Por një çast edhe doktor Loci u tërhoq nga ngulëkëmbja. Plaga ishte tepër e rëndë.

Sidoqoftë në fund të pranverës së vitit 1942, edhe pse i paaftë fizikisht të kryente ndonjë punë e me këtë rast t'i nxirrte me krahët e veta të ardhurat financiare për të mbajtur familjen, ai ndihej më mirë. Italianët u duk sikur e lanë të qetë.

Patën kaluar vetëm një dyzinë javësh prej kthimit nga Tirana dhe klinika e doktor Locit, pra ndërsa që muaji shtator, kur djali trashëgimtar i Sali Butkës kreu veprimin kokëkrisur të radhës. Pasi u kishte dërguar lajm komunistëve se do të dilte në ilegalitet dhe në mal e sidomos mikut të tij të idealeve politike, doktor Taqi Skëndit, këta i dërguan njerëz t'ia plotësonin dëshirën. Kështu Muharremi doli fshehurazi nga Korça, sigurisht

hipur mbi një kalë, por pa i ndarë nga vetja patericat. Kur u takua me Taqi Skëndin shkuan në Kolonjë. Në Butkë dhe në Vodicë dhe ku mundej tjetër, filloi veprimtarinë si aktivist në terren i Partisë Komuniste. Madje në 1 tetor 1942 në fshatin Bezhan mori pjesë për herë të parë në një mbledhje partie. Aty u krye edhe ceremonia e anëtarësimit të tij në PKSH.

Me ecjen duke çaluar rëndë dhe nga fshati në fshat mezilëvizur, një mbi pesëdhjetëvjeçar që kishte nevojë edhe për shërbim, Muharremi i dërgoi lajm të shoqes që të gjente një rast të duhur për të mos u rënë në sy italianëve dhe, bashkë me djemtë, të nisej për tek ai. Do të jetonin së bashku, edhe pse në luftë. Do të bëhej partizan jo vetëm ai, por edhe Emineja. Pse jo edhe djali i madh, Aliu. Me pak fjalë do të qenë një familje partizane.

Ndërkaq italianët që e morën vesh me vonesë ikjen e Muharremit, e thirrën të shoqen në kuesturë. Shumë ditë më përpara, për të marrë ndonjë informacion se ku gjendej i ati, i kishin bërë presion djalit të madh të çiftit Butka. Aliu që përgjigjur se babai i tyre jetonte pranë familjes dhe se kur mungonte për ca kohë kjo ndodhte nga që, si çdo njeriu të gjallë, i cili kishte detyrime familjare, i duhej të shkonte për vizita apo thjesht për pushime klimaterike, në kurim, në fshatin apo krahinën e vendlindjes.

Kur më në fund thirrën Eminenë, italianët e kërcënuan se në rast që nuk e detyronte të shoqin të paraqitej sa më shpejt në kuesturë, ata do ta arrestonin edhe atë vetë, madje do ta mbanin në burg deri sa urdhri i tyre për paraqitjen e Muharremit të zbatohet. Kur panë se tjetra nuk jepej, madje tek i shpërfillte që edhe fort krenare, ata ngulën këmbë ta futnin menjëherë në qeli.

Atëherë ajo u tha se mund të bënin çfarë t'u dukej më e arsyeshme, por nëse kishin pak zemër duhej t'i hapnin rrugë një gjesti njerëzor: ta lejonin të shkonte deri në shtëpi dhe të shihte, të paktën për disa minuta, si qe me shëndet djali i saj i vogël, ende gjashtëvjeçar, veç mjaft i sëmurë. Italianët e kuesturës së Korçës thanë se për t'i bërë këtë lëshim ishin të favorshëm, por puna ua donte të kërkonin fillimisht një leje prej eprorëve. Ndërkaq Emineja nisi lajm tek djemtë e saj që i vogli, Dragushi, të bënte si i sëmurë.

Ishte pasdite e vonë.

Deri në shtëpi e shoqëruan, duke e vënë në mes, dy karabinierë. Kur hynë në oborr njëri prej tyre qëndroi tek kangjellat, kurse tjetri tek dera e banesës. Sapo hyri në dhomë Emineja e shtyu derën nga pas për të penguar pamjen e asaj që do të bënte dhe u tha të tre djemve: “Vishuni! Do të ikim nga dera e pasme”. Pastaj me shpejtësi futën nëpër bohçe dore disa rroba trupi dhe dolën. Jo vetëm karabinieri tek kangjellat, por as ai tek dera nuk e kuptoi çfarë ndodhi. U alarmuan tepër vonë, kur pati rënë mbrëmja dhe tashmë vështrimi i njeriut përhumbte nëpër hijet e errëta të siluetave të shumta vërdallosëse.

Emineja me tre djemtë dolën shpejt nga Korça dhe duke udhëtuar pa pushim, nëpër natë, arritën në Teqenë e Turanit. Prej andej iu drejtuan fshatit Shtikë, ku me mall po i priste Muharremi. Tashmë ky nuk qe një komunist i thjeshtë, por një komandant. Drejtonte njësitë guerile të të gjithë Kolonjës.

QEMAL BUTKA NË NJË DOSJË TË SHËRBIMIT TË FSHEHTË BRITANIK

Sipas një njohësi të rolit të Shërbimit të Fshehtë Britanik gjatë Luftës së Dytë Botërore, Auron Tare, në maj 2012 ky botoi në një të përditshme të Tiranës dhe kjo menjëherë u publikua në gazeta të Prishtinës dhe medias shqiptare të Shkupit, disa dokumente të çsekretuara. Duke i bërë të ditura edhe për lexuesit e shumtë, autori paraqiste mendimin se SOE, Zyrën e Operacioneve të Fshehta të Britanisë së Madhe, për Ballkanin, e drejtonin dy anglezë që në kohën e monarkisë zogiste patën jetuar dhe vepruar në Shqipëri: koloneli Frank Sterling dhe zonja Margaret Hasluck. Siç dihet, në vendin tonë pati punuar edhe Robert Hodgson, punonjës i rëndësishëm i Ministrisë së Jashtme Britanike.

Për të ndihmuar lexuesin të ketë një pamje më të plotë të të vërtetave rreth raporteve të Qemal Butkës, këtë kohë me anglezët, po i ofrojmë disa fragmente të korrespondencës sekrete të publikuar prej Auron Tares:

“Ministria e Jashtme

S.W.1

19.Tetor.1942

(R 6376/332/G)

I dashur Pearson

Sir Robert Hodgson më ka telefonuar duke më pyetur në se do të ishte e mundur që të merrej leja për një Shqiptar

të quajtur Kemal Butka për të shkuar në Egjipt ku mund të jetojë si arkitekt.

Butka i cili ka qenë Kryetar i Bashkisë së Tiranës deklaroi se “është thirrur në Jeruzalem nga Koloneli Stirling në verën e 1941 për të marrë pjesë në krijimin e “Komitetit të Shqiptarëve të Lirë” dhe ka qëndruar në Jeruzalem deri më tani megjithëse ky Komitet nuk u krijua asnjëherë. Me sa duket ai duhet të ketë pasur ndihmë financiare nga burimet britanike (më përmendi një Z. Greatrex), por tani ka ngelur pa asnjë të ardhur.

Sir Robert Hodgson më thotë se Butka të cilin ai e njeh personalisht, mund të rekomandohet si një person besnik dhe i aftë.

J.S.a Pearson Esq”.

“PR/AI/ 1099

21.tetor. 1942

I dashur Dixon

Shumë faleminderit për letrën tënde (R6376/332/G) e 19 Tetorit.

Ishte shumë e sjellshme mënyra e Juaj për të kërkuar mendimin tonë përpara se të përgjigjeshe Sir Robert Hodgson. BUTKA, është në fakt, një pjesë e përgjegjësisë tonë dhe për këtë arsye i kam telegrafuar Kajros mbi këtë çështje. Shpresoj që të mos ju krijoj probleme në se ju kthej përgjigje mbi pikëpamjet tona për një apo dy ditë sapo të na vijë një përgjigje nga Kajro.

Sinqerisht i Juaji

P.Dixon Esq

Ministria e Jashtme”.

*“Albania A496
S.O.E 120
Vetëm për ACSS.
Telegram Nr. 4496*

A. ZP kërkon të dijë në se Ju keni ndonjë kundërshtim t'i jepni leje KEMAL BUTKA për të shkuar në Egjipt, ku ai shpreson të jetojë si arkitekt.

B. Kjo kërkesë bëhet si rezultat i letrës së dërguar nga HODGSON e inspiruar nga memorandumimi ynë i DH/ 170/ AI/ 867 e 27 Shtatorit.

C. Ju lutemi përgjigjuni sa më parë që ne t'i japim ZP mendimin tonë mbi këtë çështje.

*TP 1200
22/ 10/ 42
NEW/ 44
S/ Origin D/ H”.*

*“SOE/ 361
Për ACSS
DESP.1527 26.10.42
RECD 2330 26.10.42
B/ 2403*

Telegrami i Juaj me numër 4496, OCT 22

1. Memorandumimi i Juaj D.H/ 70 / A01/ 867 nuk ka mbërritur.

2. Nuk kemi kundërshtuar dhe në fakt po përpigemi që ta sjellim BUTKËN në Kajro. Ne do të preferonim Z.P që ta sillte vetë atë”.

*“TP EYW 0940 27.10.42
Me shkrim dore ALBANIA*

P/B/AI/1170

27.Tetor.1942

I dashur Dixon

Në vazhdim të letrës sime të PB/AI/1099 e 21 Tetorit, doja t'ju informoja se përfaqësuesit tanë në Lindjen e Mesme nuk kanë asnjë kundërshtim që KEMAL BUTKA të shkojë në Kajro. Nuk kam dyshim se Ju do t'i përgjigjeni kërkesës së Sir Robert Hodgson dhe do të ndihmoni për organizimin e udhëtimit të Butkës.

Singerisht i Juaji

Ministria e Jashtme”.

“S.W.1

AI/130/2

Përpara se të kontaktoj Kajron dhe linjën e kërkesës së Sir Robert Hodgson, unë do të doja të dija në se BUTKA është nën shërbimin tuaj dhe në se po, a do të keni ndonjë kundërshtim mbi këtë propozim.

I Juaji

P.Dixon”.

“S.W.1

B8/4/1/274 7.11.42

Për: D/HV

Nga: DSO (B)

BUTKA

Telegrami i Juaj 4496 I 22.10.42 ka lajme të mira. BUTKA është bërë një prej problemeve të mija më të këqija dhe në se tashmë do bëhet problem i Ministrisë së Jashtme do të jetë një shpëtim për mua.

Mesazhet e dërguara nga Shqipëria tregojnë se atje dihet mirë se BUTKA punon me britanikët dhe kjo gjë ka

efekt mjaft pozitiv për propagandë saqë do ishte mirë që atë, ta mbanim ne. Për këtë arsye është vendosur nga M/DH për ta sjellë atë në Egjypt.

Telegrami i Juaj sjell shpresa se Ministria e Jashtme do të sigurojë vizën e tij Egjyptiane duke marrë përsipër përgjegjësinë për të duke na lënë ne të lirë prej tij dhe në këtë mënyrë ta takojmë atë vetëm kur kemi punë për t'i ofruar.

Firmosur

DSO (B)".

"2366/3/42

31. Dhjetor. 1942

I dashur Mansur Bej

Do të ishim shumë mirënjohës në se Ju do të keni nderin që t'i dërgoni autoriteteve në Jeruzalem një kërkesë për një vizë 1 vjeçare për KEMAL BUTKA një shqiptar i cili kërkohet për t'u punësuar nga autoritetet ushtarake britanike. Kemal Butka është në Kategorinë "A" në letrën No.LIST 23 dhe 22 Nëntor të 1941 dhe ne do të japim garancitë që referohen në këtë letër.

Singerisht i Juaji

(Sgd) D.J MILL IRVING

A.Mansur Bej

Seksioni i Pashaportave

Ministria e Brendshme

Kajro".

TË KESH APO JO VLEFISHMËRI HISTORIKE!?

Në rast se tek vëllimi i parë i “Veprave” Enver Hoxha e pati cituar Safetin nëntë herë (sigurisht për keq), emri i Fetah Butkës nuk pikaset në asnjë faqe. Ndërkohë Safeti bëhet shenjë e pëlqyer sulmi tek libri i tij me kujtime “Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë”, ku nuk kursehet aspak edhe Fetahu. Ky është në qendër të agresionit politik të Hoxhës edhe tek libri tjetër i tij me kujtime “Kur lindi Partia”. Këtu nuk ka asnjë fjalë për Safetin.

Por si e gjykonte Enver Hoxha Fetahun në këtë libër të fundit? Në faqet 279-280: “Kuislingu i egër dhe gjakatar Mustafa Kruja, i shtonte çdo ditë zullume. Përveç propagandës antikomuniste që bënte me zyrat e fashios, me gjithë organizmat shtetërore dhe me shtypin fashist, ai kishte vënë në lëvizje edhe pseudonacionalistët, të cilët na trajtonin ne, komunistët, si “kalamanë”, si “aventurierë” dhe Partinë tonë “si një parti të huaj për Shqipërinë e për shqiptarët”. Kurse “Grupin e Zjarrit” ata e quanin, siç e quante edhe grupi veten, “partia e vërtetë komuniste”, parti legale, e cila jo vetëm ka lidhje me Kominternin”, por na përdorkej edhe taktikat “elastike” të Partisë Komuniste të Bashkimit Sovjetik (bolshevike) (!), që, “di si ajo, kur të tërhiqet dhe kur të sulmojë”, me një fjalë, edhe “komuniste”, edhe fashiste, edhe agjenturë e Mustafa Krujës. Kjo “parti” e kalbur mbante në gji plehra të njohura, si Andrea Zisin, Niko Xoxin,

Aristidh Qendron, Hysni Lepenicën, Fetah Butkën dhe të tjerë, që në realitet ishin agjenturë e fashizmit”.

Në fletët që tregon si Enver Hoxha shkoi vetë në qarkun e Vlorës për të shkatërruar aty fraksionin e Sadik Premtes (maj 1943), në faqen 437 thotë: “Filluam bisedën me Hysni Lepenicën. Ai na shtroi dy gjëra: çështjen e grupit të “Zjarrit”, “pjesëtar i të cilit kam qenë dhe unë me Fetah Butkën e të tjerë”, -siç tha, dhe, e dyta, çështjen e Sadik Premtes”. Më poshtë, pasi ka mbaruar fjalën e tij Lepenica, nisi të flasë Hoxha: “Problemi i Grupit të “Zjarrit” qëndron kështu: Me Fetah Butkën e Anastas Plasarin, që kanë qenë ndër krerët e këtij grupi, kam marrë kontakt vetë, kam biseduar gjatë me ta, jam përpjekur t’u shpjegoj politikën e Grupit të Korçës dhe të Partisë që themeluam. Me Andrea Zisin me kohë kanë marrë kontakt shokë të tjerë në Korçë. Ai është një provokator, trockist, agjent i anglezëve, i grekëve dhe thash i Mustafa Krujës. Puna e “vulës” dhe e “lidhjeve me Kominternin” është një gënjeshtër e madhe, por besoj se ju,-i thashë Lepenicës,-nuk jeni aq naiv sa ta hani këtë. Të gjitha këto ua kam shpjeguar edhe Fetahut, edhe Plasarit, por ata nuk deshën të bindeshin. Megjithatë ne ju bëmë ftesë si Grup i “Zjarrit” që të merrnit pjesë në bisedimet për formimin e Partisë Komuniste të Shqipërisë....ju me shokë, nuk pranuat të vinit në Mbledhjen e grupeve. Kjo tregonte për Partinë tonë se krerët e Grupit të “Zjarrit” mund të ishin çdo gjë, por komunistë nuk ishin. Ata ishin ose trockistë, ose nacionalistë antikomunistë. Është e qartë se Fetahu u bashkua me Safetin...”.

Kështu mund të thuhet se në mendjen e Enver Hoxhës dhe në strategjinë e tij për diskreditimin e

kundërshtarëve politikë, Fetah Butka gjendet me një shpeshmëri të madhe pothuaj po aq sa ajo ndaj Safetit. Edhe periudha e mobilizimit të Hoxhës për ta mbajtur aktive këtë goditje është relativisht e gjatë.

Duke qenë se këtë qëndrim të tij kryestalinisti shqiptar nuk e moderoi, pra nuk e zbuti, por e quajti të egër deri edhe pak vite para se të ndërronte jetë. Kjo do të thotë se ky i fundit “e vlente”. Të qe një hiç politik apo një krijesë e sajuar propagandistike, Enver Hoxha do të ishte mjaftuar me goditjet gjatë Luftës, kurse më pas do ta hidhte prapa kurrizit.

Këmbëngulim në këtë, pra në vlefshmërinë historike të Fetah Butkës, sepse në vitin 1978, pasi kreu edhe burg politik, ai ndërroi jetë. Ky ishte një rast shumë i mirë për Hoxhën ta hiqte nga kujtesa e tij dhe e vetë historisë shqiptare. Ta sulmosh publikisht pa asnjë pikë mëshirë pas vetëm tre vitesh që ka ndërruar jetë dhe ende është plagë e hapur në kujtimet e familjes dhe të miqve të tij, do të thotë se në llogaritë e pushtetushtrimit të Enver Hoxhës kolonjari Fetah Butka qe një “dikush”. Pra ishte njeri me rëndësi krahinore e në mos nacionale, sadopak të qe kjo.

MESTAN UJANIKU ME NË BALLË SHQIPONJËN, PËRKRENAREN E SKËNDERBEUT DHE YLLIN E KUQ

Në kujtimet e Fetah Butkës thuhet se përgjatë vitit 1940 ai nis e takohet me disa prej emrave më të dëgjuar të krahinës së Kolonjës dhe të Korçës dhe bashkë bisedonin se çfarë duhej të bënin në kushtet e një pushtimi, të cilit, pas muajve të parë demagogjikë, tashmë i qe plasaritur cipa dhe Italia fashiste ishte vetëzbuluar si një agresor i mirëfilltë i lirisë. Në tetor të këtij viti, siç dihet, pasi e pati shndërruar Shqipërinë në një plasdarm të madh ushtarak, ajo sulmoi Greqinë. Kjo situatë e përshpejtoi mjaft zhvillimin e rezistencës popullore.

Bisedat dhe këto takime të Fetahut me atdhetarë të tjerë vijuan edhe përgjatë vitit 1941. Janar-shkurti i motit pasardhës e gjeti këtë grup sërish në rrahje mendimesh. Qenë që të gjithë kundër pushtimit, por në krahinën e Kolonjës veprime për ta kundërshtuar me armë ende nuk patën sipërmarrë. Mes personave që kujton si pjesëmarrës në këto shkëmbime mendimesh Fetahu citon edhe Faslli Frashërin apo Taqi Skëndin, që të dy emra të ndjerë jo vetëm në Korçë dhe në rrethinat e saj, por deri në Tiranë, bashkëkombës të cilët qenë me ide të ndryshme politike. Një pjesë ishin komunistë (kryesisht “zjarristë”), për të cilët Fetahu shënon se “pretendonin se qenë komunistë të vjetër”, të tjerë ishin “të Partisë Komuniste që qenë më të shumtë e më të organizuar”. Po ashtu vë në dukje se mes tyre ishin “dhe ca nacionalistë”. Pastaj pohon pa asnjë mëdyshje:

“Unë i takoja nacionalistëve se s’dinja gjë shumë për komunizmin”.

Ngjarja që i dha hov shpirtit të rezistencës së kolonjarëve dhe mes tyre edhe Fetahut, ndodhi në fund të muajit maj 1942, kur në Korijen e Butkës erdhi nga Skrapari, bashkë me njëzetë luftëtarë, Mestan Ujaniku. Çeta e tij kishte komisar Gjini Markun. Ata qëndruan në Butkë dy ditë dhe u strehuan në shtëpinë e Fetahut. Sipas një libri të shkruar për të prej Dule Kalemit (Tiranë 2014), Mestani mbante në kokë një qeleshe të bardhë, në krye të cilës ishte një shqiponjë, përkrenarja e Skënderbeut si edhe një yll i kuq. Ky ishte dukshëm i madh.

Mestan Ujaniku atë yll të kuq e kishte vënë pranë shqiponjës dhe përkrenares së Gjergj Kastriotit jo se qe shenjë e komunizmit dhe e bolshevizmit sovjetik, por vetëm për të treguar se ai, si në rrëfimet, legjendat dhe këngët popullore, qe një nga “trimat me yll në ballë”.

Sipas autorit Dule Kalemi, në fund të marsit 1942, tanimë me statusin e një çete, ajo kishte 34 luftëtarë. Po sipas tij, aksionet e para të saj u kryen “në fshatrat e Kolonjës, në Butkë, Qafëzez, Kozel, Rehovë, Selenicë të Pishës, Qinam, Qesarakë dhe Lubonjë, ku takohet me Xhaferr Lubonjën”.

Në ato dyzetë e tetë orë, shkruhet në fletoren e kujtimeve të Fetah Butkës, “biseduam që duhej të ngriheshim të formonim çeta e të luftonim”. Më pas vijon: “I thashë që edhe unë për një gjë të tillë po punoj, i di edhe grupet, por tani për tani s’dal dot se jam i vetëm e kujdesem për 2-3 familje, por do dal”.

Çeta partizane e Mestan Ujanikut, pas qëndrimit në Butkë, shkoi në Vodice, ku u nxit ngritja e një çete tjetër, e cila më vonë do të rritej deri në batalion, duke marrë

me këtë rast emrin “Hakmarrja”. I risjellim ndërmend lexuesit se në këtë fshat, në 23 maj 1965, në përvjetor e 22-të të formimit të këtij batalioni, Enver Hoxha mbajti fjalimin ku e sulmoi Safet Butkën si tradhtar.

Në Kolonjë mobilizimit për lëvizje të armatosur u kishte dhënë shtysë, në qershor 1942, rikthimi në shtëpi, për pushimet verore, i nxënësve dhe i studentëve që mësonin në Tiranë, por edhe jashtë vendit, sidomos në Itali. Tek përshkruan këto momente në dorëshkrimin e jetës së Fetah Butkës thuhet: “Në Ersekë takoheshin si kolonjarë të shumë fshatrave i bisedonim këto punë dhe çdo bëjmë. Në fund vendosëm të mblidheshim në teqenë e Kreshovës, tek baba Muharremi, e kështu bëmë. Në korrik (1942) u mblodhëm 30-40 nga fshatra të ndryshëm që secili kishte influencë në fshat. Aty u bisedua gjatë e u dhanë mendime, u njohëm për çdo gjë në Shqipëri, për partitë që qenë formuar etj. Unë u thashë se një pjesë e mirë kemi armë nga të grekut, ca do t’i blejmë, por në çdo fshat të punojmë e regjistrojmë nga 5-10 djem që kur të vendosim, të dalin me çetë. Të presim edhe pak, por të mos japim fjalën e të shkojmë me çeta të tjera dhe për këtë u betuam aty në teqe. Më caktuan mua, me që njihesha me shumë njerëz dhe lëvizja më dëndur në Korçë e Tiranë, në Gjirokastrë. Shumë shpejt u muar vesh dhe secili më takonte e më llafoste për partinë e vet. Xhemali Meçe e Xhelal Rusi më erdhën në Butkë e kërkonin t’u jepja fjalën atyre. Erdhi Taqi Skëndi se me familjen e tyre kishim miqësi të vjetër, që nga plaku Saliu. Në Korçë Fuat Kostreci që nip i Mehdi Frashërit dhe gratë i kishin kushërira të para me Fetahun, inxhinier i bashkisë së Korçës. Më kish bërë

projektin e shtëpisë në Butkë”.

Të grumbulluarit në teqenë e Kreshovës tek Baba Muharremi, në atë korrik 1942, i dhanë fjalën njëri tjetrit për një bashkim të ardhshëm, ndërkaq që komunistët e patën ngritur çetën e tyre të parë për krahinën. Komandant pati Demir Staraveckën, i cili më vonë do të bashkohej me Ballin dhe, në luftime me partizanët, do të vritej në Lubonjë.

ISHTE NË KONFERENCËN E PEZËS, POR JA ZHDUKËN EMRIN

Sepse nuk përbënte një subjekt politik posaçërisht armiqësor Enver Hoxha iu drejtua Fetah Butkës personalisht që të merrte pjesë në Konferencën e Pezës. Sigurisht në këtë kuvend të hapur ndaj çdo ideje politike, besimi fetar apo përkatësie krahinore, ftesën ai nuk ja ka bërë si zjarrist, por sepse Fetahu kish një status prej nacionalisti: qe nipi i Sali Butkës. Këmbëngulim në këtë arsye të ftesës së tij, sepse po të qe trajtuar si komunist, Enver Hoxha dhe PKSH mund t'ia ofronin këtë status vetë djalit të Saliut, madje gjenealogjikisht trashëgimtarit të parë, Muharrem Butkës.

Hoxha doemos që kërkon ta përdorë.

Në teqenë e Kreshovës në fundkorrik 1942 Fetahu u caktua prej parisë kolonjare, pjesëmarrëse në këtë kuvend, si koordinator. Nuk ishte prijës, sepse të tillë ata hë për hë nuk zgjodhën asnjë, por ndërmjetës bashkëveprimi. Kështu Fetahu nuk qe udhëheqës, por gjithsesi ishte drejtues. Duke u bërë në Kolonjë një pikë kyçe, gjatë korrik-gushtit 1942 ai përjetoi ngjarje të rëndësishme dhe mjaft kuptimplote.

Sipas fletores faqepakët me kujtimet e tij, në këto kohë ndodh edhe ky episod: “Më thonë “Po vemi tek Fazli Frashëri se ka ardhur nga Tirana”. “Mirë, po vij edhe unë”, e shkuam. Kur më pa u kënaq shumë e me të qeshur tha: “Do pimë nga një gotë raki se ka më shumë muhabet. Fetah, do të thirrja se ne kemi biseduar

bashkë, po kam mësuar për mbledhjen e Kreshovës, një gjë shumë e mirë. Kam mësuar se të ka ardhur në Butkë Xhelal Rusi me Xhemal Meçen e Taqi Skëndin”. “Po, janë miqtë e shtëpisë, zoti Fazlli”. -“Po, po, e di. Po janë komunistë dhe komunistët janë si arixhofkat e ta mbushin mendjen me gënjeshtat e komunizmit”. “Zoti Fazlli, bashkë kemi biseduar shumë herë për këtë punë. Unë kam dëgjuar fjalë të mira e të këqija për komunizmin. Nuk e njoh e s’kam lexuar. Vetëm kam dëgjuar dhe për ato që s’njoh nuk i marrë për bazë as të mirat e as të këqijat. Unë në familjen time njoh shqiptarizmin”.

-“Po, e di, mu përgjigj, e të njoh mirë, por njoh edhe propagandën komuniste me fjalët e bukura që gënjejnë e ju mbushin mendjen njerëzve”. “Mos ki merak se edhe unë kam mësuar që janë internacionalistë e s’kanë atdhe, kurse unë çdo gjë mund ta sakrifikoj për shqiptarizmin”. Ndenjëm 3-4 orë dhe iku. Kur po iknin, i thashë: “Më habit e më trondit që si e kini marrë vesh mbledhjen e Kreshovës”.

“Duhet të kem më shumë kujdes në lëvizje”, mendova, sepse unë vëzhgohesha e tani do shtohet edhe kjo vështirësi. Kështu të gjitha lëvizjet fillova t’i bëj me kujdes”.

“Në ditët e para të shtatorit, i vijon kujtimet e veta Fetahu, më vjen në Butkë Taqi Skëndi dhe më thotë: “Të kam sjellë një ftesë për të marrë pjesë në konferencë, në Pezë, dhe je i vetmi nga Kolonja. Aty marrin pjesë edhe nacionalistë, zogistë e ne. Kjo bëhet për një bashkim në luftë të përbashkët”.

Nga Korça për në Pezë u nisa me Nexhip Vinçanin. Qëndruam dy ditë”.

Ftesa thoshte:

“5 shtator 1942

I ndershëm Zotni,

Në këtë çast të rëndësishëm për vendin t'onë, ku historia e popullit shqiptar po shkruhet me gjak dhe kur gjithë bota është në luftë, ne kemi vendosë të mbledhim një konferencë të Shqiptarëve të ndershëm që duan të luftojnë për lirinë e vendit.

Populli shqiptar që ka për traditë luftën për liri, duhet sot kur ka për aleat gjith popujt e shtypun dhe aleancën e madhe të tre popujve të mëdhenj e ma të organizuem të botës-Amerikën, Ingliterën dhe Bashkimin Sovjetik-të mos qëndrojnë mbrapa, po t'i përvishet me hov dhe pa humbur kohë luftës për lirinë e vet.

Në këtë luftë duhet të marrë pjesë i gjithë populli shqiptar i bashkuem si një bllok, pa dallim klase, feje e tendence politike,

Kemi një armik të përbashkët, të gjithë duhet të bashkoheni dhe nën hijen e flamurit Kuq e zi të Skënderbeut t'a çojmë popullin shqiptar në liri.

Duke pas besim në ndershmërinë e patriotizmin t'uaj jemi të sigurt se ju nuk do të mungoni me marrë pjesë në këtë mbledhje me rëndësi historike për popullin shqiptar.

Konferenca do të bëhet në PEZË TË MADHE më 14 shtator 1942.

Me përshëndetje shqiptare

KËSHILLI INISIATOR për mbledhjen e Konferencës për ÇLIRIMIN KOMBËTAR”.

Vëmë në dukje ndërkohë se sipas shkruesit të kujtimeve të Fetah Butkës, Eqerem Maluka, ngjarjen e Konferencës së Pezës ky ia ka treguar kushëririt të tij

dy herë, në kohë të ndryshme. Më shumë se të ndara nga njëra-tjetra apo mospërputhëse, të dy rrëfimet janë plotësues të ndërsjellë.

Sipas tregimit të ngjarjes për herë të dytë, Fetahu shkoi në Pezë dhe “aty u takuam me shumë nacionalistë të ardhur nga Tirana dhe nga mjaft vende të tjera. Në mbarim të ditës u hap një debat i madh nga propozimi për të shpallur Abaz Kupin e Mestan Ujanikun për dekorim. Futja e Mestanit u kundërshtua me të madhe. Në këtë grindje e kish marrë fjalën edhe Fetahu: “Unë për Abazin jam dakord se ka aktivitet të gjatë që nga 7 prilli i Durrësit deri sot, ndërsa për Mestanin ka kohë se ky do të krijojë xhelozi e në letrat e tjera që kanë dalë. Enveri e pranoi këtë duke parë rezistencën e shumë njerëzve”.

Vijimin e dëshmisë së pjesëmarrjes së Fetahut në Konferencën e Pezës po ia paraqesim lexuesit nëpërmjet fragmenteve paralele të dy rrëfimeve. I pari: “Ditën tjetër në një familje tjetër, po në Pezë, ishin mbledhur shumë nacionalistë. Thirrën edhe Fetahun. Këta nuk ishin të kënaqur nga dita e parë dhe kishin thënë: “Të kini kujdes nga kjo lojë komuniste dhe për këtë ta studiojmë më mirë me Mitatin e nacionalistë të tjerë në Tiranë”. Tjetri rrëfim: “Ditën e dytë më thërresin në shtëpinë e Shyqyri Pezës, kushëri i Myslim Pezës, por me shumë respekt nga të tjerët, se Myslimi e shumë të tjerë nacionalistë. Këtu vendosëm që të mos bashkoheshim, se në Pezë qe edhe Miladini, “një jugosllav që Enveri merr udhëzime nga ay e na flet ne. Ne s’mund të punojmë me jugosllavët”. Ju thashë “Të bëjmë bashkim për luftë të përbashkët, jo për mendimet e njerëzve, komunist o tjetër. Bashkim vetëm për luftën e çlirimit të Shqipërisë”. Disa folën e më pas morën fakte mbi formimin e PK nga jugosllavët e

komunizmin. Mësova shumë gjëra, por edhe u turbullova më shumë”.

Në vazhdim: “Mbas dy ditësh erdha në Tiranë. Xhemali Meçja, Xhelal Rusi e Vasil Konomi në shtëpinë e Xhelalit më qortuan që pse vajta pa pyetur ata, se nga Zjarri nuk ishin thirrur. Sa mbaronte njeri fillonte tjetri. Unë ca e kisha mendjen me Pezën, siç tregoj më lart, e ca këta më nxeën: “Mor kush jeni ju që më kërkonit kaq llogari?” “Jemi miqtë e tu, thotë Vasili, e ne të quajmë tonin, Zjarrit”. “Po, jeni miqtë e mi dhe kam pranuar të punoj me ju, por unë s’e njoh as komunizmin tuaj dhe as të atyre. Unë jam shqiptar e dua çlirimin e Shqipërisë e jo komunizmin”. Dhe u ngrita të dal. S’më lanë të tre, filluan ndryshe e më vonë më thanë të dërgonin në çetën time Andrea Varfin, Hamdi Frashërin, nipin e Medi Frashërit, oficer, Meleq Gostinishtin e Kapo Frashërin. Për Andrean ta bëja komisar ja u pranova dhe u nisa për në Butkë”.

Në variantin e dytë të rrëfimit momenti i mësipërm shkruhet kështu: “Kur kthehet në Tiranë, Fetahu takohet me Xhelal Rusin e Vasil Konomin, me Xhemali Meçen e Grupit të Zjarrit. Në fillim i shfaqën pakënaqësinë për pjesëmarrjen e Fetahut në Pezë, se ajo qe grackë e komunistëve që udhëhiqej nga Miladini. Pastaj i thanë të pranonte në çetën e tij që mund të ngrinte, edhe pesë shokët e tyre: Andrea Varfin, Hamdi Frashërin, Meleq Gostinishtin e dy të tjerë që nuk erdhën. Fetahu ju tha “Pranoj çdo shqiptar që vjen të luftojë armikun, ndërsa për t’u quajtur çetë Zjarri jo. Bashkëpunim po”.

Vetëm në njërin prej dy rrëfimeve të tij Fetah Butka pranon që pas kthimit nga Konferenca e Pezës është takuar me Mit’hat Frashërin. Ja si e tregon këtë

ngjarje: “Mbas këtyre takohem me Mitat Frashërin, i cili kish dijeni për Kreshovën dhe Pezën. I tregova edhe për takimin me zjarristët. Vendimet e Kreshovës dhe pranimin e zjarristëve e pëlqeu, por më porositi që “Ki kujdes, se zjarristët kanë qëllimet e tyre dhe Andrea është i përgatitur dhe me kulturë!”

Një dosje për Konferencën e Pezës, e cila ruhet në Arkivin e Shtetit, është hapur në maj 1963 dhe ka numrin 1. Ndodhet tek Fondi 40. Në fund të saj, nënshkruar me emër dhe mbiemër prej një nëpunësi të Arkivit, është teksti “Tre fletët e fundit janë shënime plotësuese të nxjerra nga kujtimet e disa personave që kanë marrë pjesë në Konferencën e Pezës. Si të tilla ato nuk janë pjesë të procesverbalit të Konferencës së Pezës që gjendet i qepur në këtë dosje”.

Nga kjo dosje mësojmë se në 22.9.1959, në kuadër të rregullimit të arkivit të Presidiumit të Kuvendit Popullor, arkivit të Komitetit Qendror të Partisë së Punës i është dërguar një listë me emrat e delegatëve, e cila është hartuar nga kujtimet e Haxhi Lleshit, të Ramadan Çitakut, Koço Tashkos dhe Myslim Pezës. Me këtë rast arkivi i Kuvendit i lutet atij të Partisë që kjo listë të verifikohet dhe më pas t’i ridërgohet me të dhënat më të plota që kanë ata. Por pikërisht në këtë dosje gjendet edhe një listë tjetër. Ajo është vetëm një fije letre, e daktilogruar. Në fund të saj, shkruar me bojë stilografi, ka të shënuar datën “23 maj 1960”.

Në të radha e rreshtimit të delegatëve prej komunistëve dhe nacionalistëve nis me Enver Hoxhën. Më pas vijnë Haxhi Lleshi, Myslim Peza, Koço Tashko, Nexhmije Hoxha, Nako Spiru, Baba Faja, Dr. Ymer Dishnica, Mustafa

Gjinishi, Ndoc Çoba, Abaz Kupi, Halim Begeja, Ramazan Jarani, Naim Starova, Ismail Petrela, Ramadan Çitaku, një partizan i çetës së Pezës (përfaqësues i fshatarësisë). Kjo do të thotë plot 17 vetë.

Kur rreshton emrat e Skënder Muços dhe të Haziz Çamit shton se ata “Erdhën me vonesë, por u solidarizuan me punimet e Konferencës”. Mustafa Kaçaçin e shënon “si dëgjues”.

Më poshtë në fletëlistën e ruajtur, nën kreun “Nuk muarën pjesë në Konferencë”, gjenden teksti “1. Lumo Skëndo (kishte dërguar si përfaqësues Halim Begejën), 2. Skënder Muço (erdhë me vonesë), 3. Azis Çami (erdhë me vonesë), 4. Musa Puka, 5. Kamber Qafmolla”.

Më poshtë nën shënimin “Kanë marrë pjesë pa të drejtë vote” ndodhet ky reshtim personash: “1. Mustafa Kaçaçi 2. Sekretar i çetës së Pezës – Pandi Dardha (është vrarë) 3. Një partizan nga çeta e Pezës”. Në të ndarën “Këshilli Antifashist Nacional- Çlirimtar” rreshtohen një për një “1. Kamber Qafmolla Kryetar, 2. Mustafa Gjinishi sekretar, 3. Enver Hoxha anëtar, 4. Dr. Ymer Dishnica anëtar, 5. Myslim Peza anëtar, 6. Ndoc Çoba anëtar, 7. Abaz Kupi anëtar”.

Teksti i të gjithë kësaj një fije letre mbyllet me fjalët “Me qënë se mbledhjet e këshillit do të bëheshin në Tiranë Myslim Peza dhe Abaz Kupi e autorizuan Mustafa Gjinishin që t’i përfaqësonte ata dhe t’i lajmëronte për vendimet që do të merrte këshilli”. Me germa të mëdha të makinës së shkrimit në fund ndodhet emri “Ramadan Çitaku”, duke lënë të kuptohet se ky është burimi i të dhënave.

Emri i Fetah Butkës, nën çdo lloj statusi të qe, nuk përmendet fare.

Pothuaj një çerek shekulli më pas tek “Kur u hodhën themelet e Shqipërisë së Re” Enver Hoxha nuk na ndihmon ta sendërtojmë të gjithë këtë shtatëmbëdhjetëshe. Ai përmend Myslim Pezën, Haxhi Lleshin, Mustafa Xhanin, Abaz Kupin, Ndoc Çobën, më pas vetveten, Ramadan Çitakun, Ymer Dishnicën, Koço Tashkon, Mustafa Gjinishin, Nako Spirun, Nexhmije Xhuglinin dhe Halim Begenë. Këta bëjnë 13.

Në fund të faqeve ku rrëfen për këtë konferencë ai shkruan se kur ajo “i kishte mbaruar punimet, erdhën “dasmorët” e vonuar, Skënder Muçoja, Azis Çami, Musa Puka e Kamber Qafmolla”. Këta sigurisht, siç i paraqet Hoxha, të papranishëm gjatë punimeve të konferencës, nuk hyjnë tek numri 17. Kjo shifër që vetëm për pjesëmarrësit. Kështu mund të thuhet se në listën e Enver Hoxhës, përveç Fetah Butkës, mungojnë edhe tre të tjerë.

Mundet rreth 23 apo 24 shtatorit 1942, Fetah Butka u kthye në shtëpinë e tij. Pas kthimit nga Konferenca ai qe takuar edhe me Anastas Lulon. Biseda u bë në një kafe në qendër të Tiranës, në skaj të majtë të sheshit “Skënderbej”. Anastasi ishte mjaft i prerë: “Mos u bashko me ta se janë me jugosllavët”. Pastaj mëshoi “Unë jam komunist, por jo komunizëm me jugosllavët”.

Në Butkë Fetahu hyri në mbrëmje. Gjatë tërë rrugës së kthimit nuk pati pasur ndonjë shqetësim se e vëzhgonin. Gjithsesi bëri kujdes të mos dukej nëpër vende me shumë njerëz.

I sigurt tashmë se me të, pjesëmarrës në një mbledhje ilegale, nuk po merrej njeri, ndërsa hante darkë dhe i gëzohej familjes, ra nata e thellë. Kur i erdhi koha të binte në shtrat, në portën e madhe të shtëpisë u dëgjuan trokitje. E hapi dhe pa përballë një njeri, i cili sapo hyri brenda oborrit, i zgjati një copë letër.

Ia dërgonte miku bashkëvendas dhe kushëri i tij, Myslim Musaraka, i cili qe kapter i postës së Shtikës. E lajmëronte se ishte nisur dhe po vinte aty bashkë me një grup karabinierësh dhe milicësh për ta kapur dhe futur në burg. I thoshte se urdhri për ta arrestuar kishte ardhur nga Tirana. Myslimi e porosiste të largohej menjëherë.

Fetah Butka më shumë se i alarmuar, u gjet i befasuar. Ishte e qartë se gjithçka që po i ndodhte, kishte lidhje

me pjesëmarrjen e tij në Konferencën e Pezës, por përse italianët patën pritur që ai të kthehej në shtëpi dhe pastaj të vepronin. Pati lëvizur lirisht nëpër Tiranë dhe nuk i kishte ndodhur gjë, ndërsa një prangosje aty, shumë larg të afërmeve dhe të mbështetësve, mes të cilëve edhe jo pak të pajisur me armë, do të qe punë fare e lehtë për karabinierët. Duket urdhri për të vepruar ndaj atyre që kishin qenë në Pezë pati dalë vonë.

Ndërsa i dërguari i Myslimit iku, Fetahu u ngjit lart, u vesh, mori armët dhe u drejtua nga porta. Karabinierët dhe milicët që po vinin e ndodheshin mbase vetëm dhjetë metra nga pragu i shtëpisë së tij, i ndjeu pikërisht këtë çast. Ktheu trupin me vrull dhe vrapoi në krahun tjetër, atje ku ndodhej stiva e madhe me drutë e prera për ngrohje. Aty, për çdo rast nevojë, kishte bërë në mënyrë të maskuar një tunel të vogël. Hyri vërtikshëm brenda tij dhe doli jashtë shtëpisë. Kaloi me nxitim tri shtëpi të tjera dhe më në fund mbërriti tek muri i arrës së Hysenit. Tashmë qe pothuaj tek Përroi i Korijes. Qëndroi tek gëmushat e disa thanave të egra dhe ferrave. Prej andej, edhe pse me pak vështirësi, mund të kontrollonte jo vetëm çfarë ndodhte në Butkë, por sidomos lëvizjet e deri zërat në kapërcyellin e dy rrugëve. Njëra prej tyre ishte Shtikë-Butkë, tjetra Butkë-Kozel.

Mbas tri orëve Fetahu dëgjoi dhe pastaj pa largimin e karabinierëve. Ata u kthyen për në Shtikë. Pas këtij momenti doli nga vendi i fshehur dhe hyri në shtëpinë e një butkaliu të afërt, Ibrahimit. Prej andej dërgoi një njeri në shtëpinë e vet.

E ëma, Memeja, erdhi me një frymë dhe shumë e merakosur. I tha se italianët patën kontrolluar një për një çdo qoshe të shtëpisë si edhe cep më cep stallat e

bagëtime. E patën shkelur pëllëmbë për pëllëmbë edhe shtëpinë e Plakut, të Safet Butkës, ku rrinte i biri i tij i fundit, Xhaferri. Dukej sheshit, ngulmoi e ëma, që karabinierët e milicët nuk donin të iknin pa e kapur. Ajo shtoi se mes tyre kishte qenë edhe Myslim Musaraka. Mënjatë, kur pati gjetur rast, ky i kishte pëshpëritur Memesë që Fetahu të ruhej e të mos lëvizte nga vendi ku qe fshehur.

Atë natë gjithsesi Fetah Butka fjeti jashtë. Të nesërmen ruajti çastin kur aty afër kaloi një i njohur dhe e thirri. Nëpërmjet tij gjeti personin, të cilit i ngarkoi detyrë t'i organizonte një takim me kapterin Myslim Musaraka. Ndërkohë thirri disa djem nga Kreshova, Skorovoti, Mileci dhe nga Shtika si edhe dy të tjerë prej Qafëzezit. Ndonëse me të donin të vinin më shumë, mobilizoi në Kamenicë edhe gjashtë të rinj të tjerë. Qenë të gjithë të armatosur.

Takimi me kapterin e Shtikës, Myslimin, u bë natën tjetër. E njoftoi për kushtet që i qenë krijuar nga këmbëngulja e trupës ushtarake të postës për ta arrestuar dhe se në rrethana të tilla ai qe i shtrënguar t'i hapte luftë asaj. Me pak fjalë duhej ta dëbonte nga vendi. Këmbënguli se mund të jetonin aty, në Butkë, ose Fetahu ose posta e Shtikës.

Myslim Masaraka këtë gjykim të tij e dëgjoi me fytyrë të paqetë dhe priti me durim cilat do të qenë fjalët përmbyllëse të tjetrit. Më në fund Fetah Butka i tha drejtpërsëdrejti: “Për ty është nder të largohesh nga ky shërbim”. Në fillim Myslimi mëdyshoi nëse duhej apo jo ta braktiste repartin, prandaj tha diçka që lidhej me gjendjen e tij të ngushtë ekonomike dhe se, po të ikte nga posta e Shtikës, me se do ta mbante familjen e tij.

Por Fetahu qe ngulëkëmbës. Myslimi mund edhe të qëndronte në repart, por ai kishte vendosur ta sulmonte postën dhe nuk mundej, në kondita të tilla, t'i ndante plumbat apo bombat e dorës mes tij dhe karabinierëve italianë. Më në fund Myslim Musaraka u thye.

Planin e sulmit mbi postën e Shtikës e hartuan që të dy. Kryesorja ishte të bindeshin milicët shqiptarë që gjatë sulmit të mos mbanin anën e italianëve. Për të biseduar me ta Fetahu ngarkoi vetë Myslimin. I la edhe një afat: dy ditë. Këtë kohë dyditore bashkë me grupin e armatosur të porsagrubulluar ai u nis fillimisht për në fshatin Dësnik, ku qëndroi në shtëpinë e një miku, Hysen Dësnikut. Ky kur e pa u gëzua shumë. U entuziazmua veçanërisht kur Fetah Butka i foli për domosdoshmërinë e shpërthimit së luftës së armatosur kundër fashistëve. Hyseni iu përgjigj: “Edhe unë i këtij mendimi jam se duhet ngritur e luftuar tani”. Pastaj mëshoi fjalët “Unë këtu kam shokë që më ndjekin pas”. Ndërkohë kërkoi që miku ta mirëkuptonte për një gjë. Shpjegoi se në fshat kishte shpërthyer një hasmëri, e cila hë për hë e pengonte për t'i bashkuar të tërë në luftë. Gjithsesi shumë shpejt do ta bënin pajtimin e dy familjeve në gjak.

Ditën e paracaktuar, në mbrëmje, siç e kishte lënë edhe me Myslim Musarakën, çeta e Fetah Butkës e vuri në rrethim postën e Shtikës. Ajo ndodhej jashtë fshatit, në të hyrë të tij nga Erseka. E tërë trupa e asaj pike ushtarake përbëhej nga pesë karabinierë italianë dhe shtatë milicë shqiptarë.

Për italianët sulmi qe i befasishëm. Ata u hutuan nga fuqia e zjarrit e atyre që i patën rrethuar. Fetahu me të tijtë shtinë njëherësh me dy mitraloza si edhe njëzetë armë krahu. Po ashtu në oborr të postës hodhën tri

bomba dore.

Pothuaj u mbush një orë me luftime mes grupit të armatosur të Fetah Butkës dhe repartit të ushtarëve dhe milicëve kufitarë të Postës së Shtikës, por nga Erseka nuk u dha asnjë shenjë se do t'u vinin në ndihmë kolegëve. I lanë vetëm. Kështu ata më në fund u dorëzuan. Komandanti i Postës, një kapter italian, qe plagosur.

Prej armatimeve të të mundurve Fetahu me luftëtarët e vet mori dy mitraloza të lehtë si edhe shumë municion. Njëkohësisht ushtarët u çarmatosën. U morën edhe kapotat. Pastaj bashkë me kapterin e tyre të plagosur i lanë të lirë të iknin në Ersekë. Ndërkohë disa milicë thanë se nuk mund të bashkoheshin me çetën e Fetah Butkës. Kishin fëmijë të vegjël, ata duheshin ushqyer, sidomos tani që me siguri italianët do t'i pushonin nga puna. Fetahu i la të ktheheshin nëpër shtëpitë e tyre. Muslim Qesarati nuk iku. Bashkë me 3-4-milicë ai ndenji me çetën e butkalliut.

Fetahu priti edhe dyzetë e tetë orë mos trupa ushtarake nga Erseka vinin për ta ndëshkuar atë duke e arrestuar dhe fshatin e Butkës duke e djegur, por asgjë e tillë nuk ngjau. Atëherë, pasi atë natë të sulmit mbi postën e Shtikës e kaloi tek kasollet e vlllehëve, duke filluar nga e nesërmja u nis të merrte rrugën për të kaluar një për një në të gjitha fshatrat deri në Opar dhe Mokër. Ishin çastet e triumfit të tij dhe do të ngrinte një çetë më të shumtë me luftëtarë.

Tek qenë këtej, Myslim Qesarati i tha se bashkë me 3-4 të tijtë do të shkonin ca kohë më thellë në Fushë të Korçës dhe më vonë, pasi të shtoheshin andej me xhandarë të tjerë të larguar nga trupat italiane, do të ribashkoheshin me çetën e Fetahut. Ikën, por nuk u kthyen më. Pas një

kohe Myslim Qesaraka i dërgoi Fetahut dhjetë djem të armatosur dhe bukë për luftëtarët.

Ndërkohë Fetah Butka vendosi të ngrinte një çetë në Kolanec dhe një tjetër në Zboq, të dyja të varura prej tij. Njëra drejtohej nga Pasho Kolaneci, komandant i njohur çete kolonjare që gjatë Luftës së Parë Botërore dhe tjetra prej Feim Zboqit. Të dy qenë jopartizanë dhe nuk i simpatizonin komunistët. Kështu bashkë me çetën kryesore kjo fuqi ushtarake i mbushi radhët e veta me afro 150 luftëtarë.

Kur kish pak javë i kthyer prej Pezës, ata të dikur Grupit të “Zjarrit” e lajmëruan se dëshironin ta ritakonin. Fetahu nuk kundërshtoi. Pasi e lajmëruan një ditë më parë se do të vinin, erdhën në orën e premtuar, në mbrëmje. Fetahu doli dhe i priti në rrugën automobilistike. Qe vetë Andrea Varfi. E shoqëronin dy shokë, të cilët butkalliu nuk i njihte.

Atë natë dhe të nesërmen biseduan për të gjitha problemet dhe, sipas kujtimeve të shkruara të Fetahut, “i thashë: unë do të bashkohem me çdo çetë që do të godasë armikun, pa marrë parasysh partitë”. Më tej pohon: “I këtij mendimi qe edhe Andrea”.

Fetah Butka të nesërmen e largimit të Andrea Varfit dhe e dy shokëve të tij dërgoi dy korrierë. Të parin për tek Nexhip Vinçani dhe të dytin tek Teki Kolaneci.

Të dy qenë komunistë të shpallur. U propozoi një ditë të afërt që të takoheshin në Melçan. Pas kësaj bashkë me çetën u nis për në fushën e Korçës. Këtu shkoi në Kolanec, ku bisedoi me Pasho Kolanecin dhe Feim Zboqin. U tha se kishte kërkuar takim në Melçan të Gorës me Nexhipin dhe Tekiun, që të shkonin në Gorë e

në Mokër për të ngritur popullin në luftë. Ditën e takimit erdhën në vendin e caktuar, në Lohan, në bazën e grupit 150 vetash, Nexhip Vinçani, Pilo Peristeri dhe Nuçi Tira. Këta qenë ndër krerët politikë dhe ushtarakë të PKSH-së për Korçë-Kolonjën.

Fetahu i ndau në baza dhe u caktoi shërbimin e rojeve. Pastaj tre të porsaardhurit dhe vetë me në krah Pasho Kolanecin dhe Feim Zboqin, ndenjën në një bazë tjetër për të biseduar. Tre eksponentët komunistë pyetën se me ngritjen e çetave çfarë qëllimi kishin. Pastaj ngulën këmbë në një çështje: me njerëzit e armatosur dëshironi të luftoni armikun pushtues apo ndonjë objektiv tjetër? Fetah Butka u përgjigj: “Unë çetën e ngrita për luftë dhe në luftë e sipër kam goditur postën e Shtikës, por plumba hodha edhe drejt postës tjetër, asaj të Skorovatit. Këtej kam ardhur që të ngrehim gjithë popullin për luftë. Po kështu mendojnë edhe këta dy miqtë e mi, Pashua e Feimi. Jemi të një mendjeje të tre të kalojmë sa më shpejt në Mokër”.

Biseda u zgjat dhe tre komunistët nuk e fshihnin dot merakun e tyre për qëllimin që mund të kishte ajo masë e madhe të armatosurish, e cila nuk qe nën kontrollin e tyre. Sidoqoftë më në fund u ra dakord që të dy palët të shkonin së bashku fshat më fshat e të flisnim secili për vete. Po ashtu, duke u bërë thirrje njerëzve në Mokër dhe Gorë për luftë, në asnjë rast të mos shanin njëri-tjetrin. Një vendim u duk sikur qe i prerë dhe i palëkundur: të bënë aksione të përbashkëta ose, nëse do të ndodheshin afër, të ndihmonin njëri-tjetrin në çdo përpjekje.

Pas marrëveshjes Pilo Peristeri, Nexhip Vinçani dhe Nuçi Tira shkuan në bazat e tyre, Feim Zboqi në të vetën. Fetahu me Pasho Kolanecin qëndruan në shtëpinë ku u

bisedua. Në orën një të natës erdhën aty, krejt papritur, të tre krerët komunistë. I thanë Fetahut dhe Pashos me një frymë: “A e mbani fjalën që na dhatë?” Kolaneci u përgjigj rrufeshëm: “Ne jemi burra dhe jo kalamaj”. Atëhere e mori fjalën Nexhipi: “Na ka ardhur një letër se në Pojan kanë rrethuar çetën e Devollit. Shokët ne i kemi një orë e gjysmë larg. I lajmëruam, por po vonohen. Ne që jemi këtu do të nisemi menjëherë, do të jemi të parët t’u shkojmë në ndihmë shokëve që na janë rrethuar. Por ç’mund të bëjmë vetëm ne të tre apo edhe pesë qofshim?”

Fetah Butka tha prerë: “Do të vijmë edhe ne, të gjithë sa jemi”. Dërgoi menjëherë një njeri për të lajmëruar Feim Zboqin dhe brenda dhjetë minutash forca me njëqind e pesëdhjetë luftëtarë e grupit jopartizan u nis drejt Pojanit. Ishte dëborë e madhe dhe, duke dalë nga Kolaneci, iu krijua përshtypja se bënte shumë më ftohtë nga sa brenda fshatit u qe dukur. Afër Maliqit kolona u nda më dysh: njëra pjesë lëvizti për t’i marrë krahët ushtrisë që kishte rrethuar çetën e Devollit dhe tjetra për t’iu avitur qytezës sa më afër dhe për ta ndarë e shpëputur prej italianëve. Ndërkohë u zbardh. Ngrica u bë më e hidhur. Lëvizja e njerëzve u vështirësua edhe më.

Tashmë qenë dy apo treqind metra larg Pojanit. Ato çaste mësuat se çeta partizane e Devollit, e cila quhej “Morava”, pati dalë vetë nga rrethimi. Kishte lënë pas dy të vrarë. Italianët qenë larguar dhe i tërë aksioni i tyre u mbyll me djegien e dy-tre shtëpive si edhe të ca mullarëve me bar.

Kështu të njëqind e pesëdhjetë jo partizanët me komandant kryesor Fetahun dhe çetëkomandantë Pashon dhe Feimin, morën rrugën e kthimit. Ecën bashkë

me ta një copë udhë edhe Pilo Peristeri, Nexhip Vinçani e Nuçi Tira. Këta i shprehën disa herë falënderimet e tyre. Tek u ndanë kujtuan njëri-tjetrin për të vepruar siç e patën lënë: të shkonin bashkë dhe vetëm bashkë, krah për krah si vëllezër, në Gore dhe në Mokër. Në mbrëmje forca me luftëtarë jo partizane, me një marshim të shpejtë, mbërriti në Kolanec. Këtu grupi i armatosur priti sa erdhën edhe disa pjesë të vonuara të kolonës, të veçuara më shumë prej ngricës së egër dhe borës së madhe e të ngjirë që mpinte këmbët.

Pjesëtarët e çetës qendrore kërkuan të ktheheshin për pesë apo gjashtë ditë në Kolonjë dhe më pas të grumbulloheshin sërish. Fetahu ra dakord. Prandaj bisedoi me Pashon dhe Feimin që ata të dy të lëviznin rrotull sa ai të kthehej me të vetët dhe të niseshin që të tre për në Mokër. Kështu edhe bënë. Pas dy ditësh nga ndarja e tyre e përkohshme Fetahut, i cili tashmë që në Butkë, i sollën disa kopje të një trakti, të cilin qarkori komunist i Korçës e pati saposhpërndarë. Në të vinin në dukje ndihmën e marrë prej tri çetave jo partizane të krahinës. Por siç i erdhi gëzueshëm ky lajm, dyzetë e tetë orë më vonë ia mbërriti një tjetër. Qe shijehidhur. Me një urdhër nga lart, nga vetë PKSH, që ndaluar shpërndarja e tij.

Fetahu u pezmatua, por u mundua ta hidhte prapa krahëve këtë që ndodhi. E besoi si xheloz me të. Kështu pas atij pushimi të shkurtër disaditor pranë familjeve, çeta e rimbledhur mori rrugën për të shkuar drejt Mokrës dhe Gorës. Kur mbërriti në Kolanec mori një letër nga prijësi nacionalist lokal i Pogradecit, Abdulla Alarupi. Ky i thoshte se po e priste në Podgorje. Fetahu shkoi atje dhe u takuan. E lanë që edhe ai të vinte në Mokër dhe

në Gorë. Pas kësaj butkalliu u rikthye në Kolanec, ku u bashkua sërish me Pashon e Feimin, pa u vonuar u nisën për në Protopapë. Që andej u drejtuan në Gorë e prej këtu do të shkonin deri në Mokrën e Sipërme.

Me Fetahun ndodhej edhe Andrea Varfi. I futur në mes prej luftëtarëve të tij partizanë qe edhe Meleq Gosnishti. Të gjithë, partizanë dhe jopartizanë, madje bashkë edhe me një çetë tjetër të PKSH-së për zonën, në çdo fshat i folën popullit pa e akuzuar dhe pa e sharë njëri-tjetrin. Shumë njerëz i mbështetën të dy palët. Zgjidhnin lirisht me cilin krahë do të qenë dhe askush nuk varte buzët hatërmбетur.

Si e shëtitën Gorën bashkë, herë me Tekiun dhe herë me Nexhipin, kaluan në Mokër. Këtu thirrën edhe Reshit Çollakun dhe bashkë me çetën e tij shkuan në Velçan. U mbledh shumë popull nga mjaft fshatra. Qe vërtet një miting i madh, mbresëlënës. Fetahu e ftoi Reshitin të fliste. Ai qe çetë e vendit. Pas tij e mori fjalën Andrea Varfi. Vetë kuvendoi me turmën i treti. Tek fliste, Fetah Butka pa se populli i grumbulluar ndjente gëzim që krerët e tij të ideve të ndryshme ishin bashkë. Pritnin me duartrokitje sa herë që folësit deklararin se armikun, kudo ku ndodhej, do ta luftonin sëbashku.

Ndërsa u ndanë Fetahu posaçërisht, si veprim zemre, por edhe mendjeje, e përqafoi disa herë Reshit Çollakun para popullit. Ishte një gjest që la përshtypjen e singertë sikur të dy deshnin të mos ndaheshin kurrë nga njëri-tjetri.

Në kujtimet e tij Fetah Butka përshkruan edhe këtë episod: “Në fillim të 1943 si kisha formuar çetën mirë e kisha shëtitur fushën e Korçës, Gorën e Mokrën, më vinë në shtëpi, në Butkë, për të biseduar Josif Pashko, Behar

Shtylla, Pëllumb Dishnica, Llambi Dishnica, Taqi Skendi e Muharrem Butka. Qëllimi i tyre ishte që unë me çetën të bashkohesha me ta e mos rrija më vete. Mbas shumë orë bisede e lamë të takoheshim në Korçë.

Shkova në Korçë dhe aty takova Xhemal Meçen dhe shokët e tjerë të Zjarrit. Xhemali më tha se kemi bërë dhe rënë dakord dhe herë të tjera, por nuk i lënë jugosllavët se janë shitur tek ata.

Kjo më dëshpëroi se e gjithë familja ime kish derdhur gjak për Shqipërinë etnike dhe pavarësinë e Shqipërisë.

Bëra takim si e kishim lënë fjalën me ta. Më në fund thirra 20 shokë dhe 10-15 i mora në Kamenicë e Desnik e bëra një takim me Pasho Kolanecin, Feim Zboqin, Avdulla Alarupin dhe këta po në mendimet e mia qenë, po zgjidhje nuk gjetëm.

Më vonë bisedova edhe me Safetin, i thashë edhe mendimet e shokëve.

Ay qe më optimist e se tani është më në favor dhe do të fillojmë goditje më të mëdha dhe më të dendura e më foli edhe për takimin me anglezët. Më foli edhe për luftën e çlirimit të Leskovikut e mirëkuptimin me partizanët atje.

Këto më bënë më optimist. Mblodha shokët përsëri e të dal përsëri”.

Për të shpëtuar prej formulimit të përgjithshëm kohor “Në fillim të vitit 1943” dhe qartësuar kur shumë afërsisht ka ngjarë kjo gjë, prej verifikimit të bërë posaçërisht rezulton fundi i muajit prill ose fillimi i majit 1943.

I kësaj periudhe është edhe kjo ngjarje: Fetahu strehoi për pothuaj gjashtë muaj në shtëpinë e vet çetëkomandantin lokal të Lëvizjes NÇI, Meleq Gostivishtin. Ky qe plagosur në luftime me italianët dhe pati nevojë më së pari prej ndjekjes së tyre të fshihej

në një vend të sigurt, por po ashtu edhe të kurohej nga një mjek që dinte të ishte gojëkyçur. Duke qenë se Fetahu ia garantonte që të dyja këto kushte, ai ndenji i strehuar në një dhomë në katin e tretë, lart, mjedis krejt i shkëputur prej pjesës tjetër të banesës. Për t'u ngjitur tek kjo gjysmëdhomë sekrete nuk kishte shkallë dhe duhej të përdorje një palë të lëvizshme, bërë si zakonisht prej druri.

NË NJË ÇAST BASHKËPUNIMI

Kur i qëllonte të takohej me Safetin, Muharrem Butka këmbëngulte që i vëllai ta braktiste sa më shpejt rrugën e anësimit me Ballin Kombëtar dhe të bashkohej me partizanët. Njëherë madje edhe bashkëpunuan, secili për krahun e vet.

Në shkurt 1943 komandanti i çetës partizane të Kolonjës, Petrit Dumja, i kërkoi ndihmë Muharremit të parandalonin një përpjekje vëllavrasëse në fshatin Milec. Atje ato çaste qenë vendosur partizanët, por ndërkohë donte të hynte edhe Safeti me katërmbëdhjetë luftëtarë të tij gjer në dhembë të armatosur. Atëherë Muharremi i doli përpara dhe i tha: “Nuk do të hysh në fshat me njerëz dhe ca më tepër të armatosur, mbasi do të kërcasë pushka me njëri-tjetrin, por prit që të shkoj unë më përpara për të qetësuar gjakrat!” Kështu edhe u bë. Safeti priti sa Muharremi hyri në Milec, sa ky bisedoi qetësisht me partizanët, duke iu lutur atyre të largoheshin. Vetëm kur këta ikën, erdhi në fshat Safeti me të tjtë.

PRANVERA NJËVJEÇARE BALLISTO-KOMUNISTE DHE MBAJTJA E SAJ FSHËHUR NGA HISTORIA E SHKRUAR

Mes komunistëve dhe nacionalistëve ka pasur një periudhë të butë të marrëdhënieve të tyre. Kjo ka ndodhur midis dy shtatorëve 1942-1943.

Për një gjysmë njëqindvjeçari kjo stinë raportesh të hapura mes njëri-tjetrit është shfarosur prej historishkrimit zyrtar të diktaturës. Vrima e errët e krijuar në kujtesën tonë kombëtare u bë trashëgimi edhe më e thellë dhe më e zezë, kur u vu re se edhe në çerek shekullin pluralist inercia e ambientimit me këtë gropë vazhdon pa shkaktuar ndonjë shqetësim të posaçëm.

Tek “Historia e Shqipërisë”, vëllimi i tretë, 1984, vihet në dukje se “Balli Kombëtar përfaqësonte interesat e borgjezisë reaksionare shqiptare” dhe se “Në të merrnin pjesë çifligarë e tregtarë të mëdhenj, politikanë, aventurierë, intelektualë, borgjezë, kulakë, oficerë e klerikë reaksionarë”. Shihet lehtë që në listën e hartuar si pjesëmarrës të saj, për t’i bërë sa më emërliq, përfshihen edhe kategori sociale që nuk kanë lidhje me kohën e luftës (kulakët i klasifikoi si të tillë vetëm periudha e socializmit). Sepse mund ta kenë dalluar këtë vulgaritet “Fjalori enciklopedik” i një viti më pas e formulon grupin e pjesëmarrësve me fjalët “Në këtë organizatë tradhtarë bënë pjesë çifligarë e tregtarë të mëdhenj, klerikë reaksionarë, fshatarë të pasur, intelektualë borgjezë e politikanë të falimentuar të çdo regjimi”.

Vijon më tej “Historia e Shqipërisë”: “Krerët e Ballit

Kombëtar u bënë agjentë të fashizmit, por ishin njëkohësisht të gatshëm të viheshin në shërbim të anglo-amerikanëve, në rast se Gjermania dhe Italia e humbnin luftën”. Në një çast tjetër autorët e librit akademik të kohës së diktaturës shprehen se “Për t’ia arritur qëllimit ato zgjodhën rrugën e bashkëpunimit të ngushtë me pushtuesit fashistë, ndonëse u përpoqën t’i mbulonin këto lidhje”. “Fjalori enciklopedik” i vitit 1985 këtë gjendje mbulimi të veprimeve të BK që nga ditëthemelimi i tij deri në ardhjen e gjermanëve, çfarë përkon me pranverën marrëveshëse mes dy shtatorëve, e emërton si sjellje të kryer me maskë në fytyrë.

Në janar 1943 ka një letër të Partisë Komuniste të Shqipërisë për Komitetin Qarkor të Korçës. Atje thuhet se “Partia jonë, pra, ka çuar shokë dhe u ka dhënë kompetencë të bisedojnë e të vendosin me Ballin. Shokët kanë rënë në kontakt si me të dërguarit e tyre, si individualisht. Të mos harrojmë se atje ka mjaft elementë të mirë e të vendosur, që duan me të vërtetë bashkim e luftë”. Më pas: “Tani kontaktet zyrtare janë në vazhdim dhe brenda 15-20 ditëve duhet të marrin formë të prerë”.

Këtë letër me përmbajtje direktive e ka firmosur me pseudonimin Taras vetë Enver Hoxha.

Kjo rrethanë bën të mendosh se Balli Kombëtar me të nisur veprimtarinë e tij nuk ka shkuar nëpër ndonjë zyrë të qeverisë bashkëpunuese me italianët, atë kohë kabineti Mustafa Merlika (Kruja), as i ka dërguar mesazh afrimi komandës së lartë të pushtimit, por menjëherë është drejtuar tek PKSH, deri ato çaste partia e vetme në vend, e tëra e angazhuar në luftën e rezistencës së armatosur.

Në qarkun e Korçë-Kolonjës përpjekja e parë zyrtare për marrëveshje lokale mes Ballit Kombëtar dhe PKSH-së u krye në 8 shkurt 1943. Prej nacionalistëve në mbledhje u paraqitën Fazli Frashëri, Stavro Skëndi, Musa Kranja dhe Ibrahim Mborja. Nga Partia Komuniste Shqiptare qenë pjesëmarrës Manol Konomi, Sali Mborja, Taqi Skendi dhe një i katërt, për të cilin kronikat gojore flasin se qe “një rrobaqepës”. Në këtë takim thjesht u bisedua nëse qenë të dy palët të gatshëm ta hidhnin këtë hap, për çfarë ranë të një mendjeje shumë shpejt.

Në 23 shkurt 1943 ka vepruar një letër tjetër e Enver Hoxhës dërguar komitetit partiak vartës të Gjirokastrës. Që në fillim në të njoftohet “Me Ballin Kombëtar u arrit ky përfundim: Partia jonë i parashtroi Ballit Kombëtar pikëpamjet e saj për luftën dhe organizimin e Luftës Nacionalçlirimtare dhe njëkohësisht i sqaroi Konferencën e Pezës dhe platformën politike të shprehur në rezolucionin e saj. Nga ana tjetër i theksoi Ballit se duhej të bëhej një bashkim i vërtetë i të gjithë popullit...” Më poshtë: “...u përfundua kështu, që ne të kemi një lidhje me Ballin. Në çdo qytet do të ketë nga një komision për koordinim aksioni, i përbërë prej një shoku nga tanët dhe një prej atyre. Ky komision ka këtë të drejtë: njëra palë propozon të bëhet një aksion, ku duhet të bashkohen të dyja palët; në qoftë se aksioni pranohet, atëherë veprohet, në rastin e kundërt, pala që e propozoi aksionin e kryen vetë”.

Nga mënyra se si është njoftuar komiteti qarkor i PKSH-së për Gjirokastrën dhe me këtë rast vetë partia në gjymtyrët e saj vartës, marrëveshja e mësipërme patjetër është kryer para 23 shkurtit 1943. Data konkrete mund edhe të jetë një, dy apo edhe tre ditë më përpara, veç

nga teksti kuptohet qartë se gjithçka është rezultat bisedimesh të porsambërritura.

Ndërkohë në 17-19 mars u zhvillua në Labinot të Elbasanit Konferenca e Parë e Vendit e PKS-H-së. Në këtë ngjarje Enver Hoxha më në fund bëhet shëf i partisë. Deri atë çast kishte qenë një hallkë e Komitetit Qendror të Përkohshëm. Ishte ky, KQ, autoriteti kryesor që u përdor që nga themelimi i partisë për plot 16 muaj.

Kjo hapësirë kohe aspak e shkurtër mund të quhet edhe periudha ku mungesa e udhëheqësit të zgjedhur të PKS-H-së u përdor duke u mbuluar politikisht prej Miladin Popoviçit.

Është Arkiva e Shtetit që dëshmon se ditën e përfundimit të Konferencës së Parë të Vendit të Partisë Komuniste Shqiptare, më 19 mars 1943, mori formë të shkruar një tekst marrëveshjeje për krahinën e Kolonjës. Në të qenë rreshtuar njëmbëdhjetë pika bashkëpunimi dhe bashkëveprimi mes PKS-H-së dhe Ballit Kombëtar. Sipas historianëve që këtë dokument e kanë bërë të ditur vetëm pas rënies së diktaturës, në marrëveshje del krejt e qartë se të dy palët ishin të një mendjeje jo për gjëra anësore, por për vetë thelbin e luftës kundër pushtimit italian dhe ringritjen e një shteti shqiptar të lirë.

Fleta 42 e dosjes 22, viti 1943, e ruajtur në Arkivin e Shtetit, bën fjalë shprehimisht për luftë të përbashkët të çetave nacionaliste dhe partizane për çlirimin e Atdheut nga zgjedha fashiste.

Po ashtu të dy forcat politike, në emër të një atdheu të nesërm të fortë dhe të drejtë, u shpallnin luftë të hapur spiunëve, vjedhësve dhe çdo elementi tjetër që edhe ato çaste komprometonte qëndresën kundër pushtuesit.

Këto kohë ka edhe një letër të komunistit të njohur

Josif Pashko drejtuar Safet Butkës: “Na kënaq propozimi juaj për të marrë pjesë në luftën që çetat partizane po zhvillojnë prej dy ditësh kundër armikut. Lutemi, njoftoni sa më parë forcat tuaja, që të lajmërojmë menjëherë shtabin, i cili do të caktojë vendin ku ju mund të vini në ndihmë të luftës që po zhvillojmë”. Po ashtu në fundverë 1943 ekziston një deklaratë e Safet Butkës para misionit anglez: “Unë vetë personalisht kam bërë një marrëveshje në muajin Mars me Nacionalçlirimtaren për bashkëpunim në mes çetave tona kundër okupatorit fashist. Z F. Frashëri ka bërë një marrëveshje për Korçën dhe z Dh. Fallo për Devollin. Ja ku janë zotërinjtë që kanë firmosur, le të flasin vetë, sepse siç keni dëgjuar, ne bëmë dhe një betejë të përbashkët kundër italianëve në Qafë Shtamë”.

Për paktin komunisto-ballist për pesëdhjetë vite nuk u fol asnjë fjalë. Ai nuk u shënua, qoftë edhe me vetëm tre rreshta në asnjë libër shkollor, në çdo botim tjetër po ashtu, përfshi edhe publikime me rreth të kufizuar lexuesish, siç qenë ato të llojit akademik.

Por megjithatë gjen gjurmë të shpëtuara prej kësaj censure në vetë vëllimin e parë të historisë së Luftës Nacionalçlirimtare të vitit 1984, në faqen 486 të kapitullit “Lufta politike për demaskimin e “Ballit Kombëtar”. Këtu pohohet se “I vetmi propozim që pranoi udhëheqja balliste ishte krijimi i “komisioneve të koordinimit të aksioneve luftarake”. Këto komisione u krijuan në shkurt 1943 në qytete dhe në qarqe. Secili prej tyre përbëhej prej dy vetash, një i Partisë Komuniste (“Balli” nuk e njihte Frontin Nacionalçlirimtare), një i “Ballit Kombëtar”. Mirëpo ato nuk vepruan në asnjë rast, për

shkak se “Balli Kombëtar” nuk ishte për aksione kundër pushtuesve...”

Që Balli Kombëtar menjëherë pas krijimit të vet u përpoq të bashkëpunonte me Partinë Komuniste Shqiptare dhe kjo frymë zgjati deri në shtator 1943, e vërtetojnë edhe prova të tjera, që të gjitha gjatë gjysmëshekullit diktatorial të censuruara tërësisht. Njëra prej tyre është UNÇPVSH ose Ushtria Nacionalçlirimtare Partizane dhe Vullnetare Shqiptare.

Gjatë pranverës bashkëpunuese komunisto-balliste vetë PKSH armatën e saj e kishte të emërtuar Ushtria Nacionalçlirimtare, por kur binte fjala për të gjithë trupën e armatosur të rezistencës, ky term bëhej kujdes të mos përdorej ose sa herë që citohej, t’i sqarohej kuptimi. Tek letra udhëzuese e 23 shkurtit 1943 për komitetin qarkor të Gjirokastrës Partia Komuniste saktësonte: “Përsa i përket çetave, tani mund të shkojmë në taktikën e re dhe kurdoherë të shkruani: “Çeta partizane e vullnetare “X” (“Çerçiz Topulli”, për shembull) e Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare, e komanduar prej shokut X ose Y”).

Në letrën e nisur po këtë 23 shkurt, por në drejtim të komitetit qarkor të Korçës, tërhiqet vëmendja se “Sa herë që flitet o shkruhet për çeta duhet të veprohet kështu: “Çeta partizane e vullnetare “X” (emri i çetës, për shembull: “Themistokli Germenji”) e Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare e komanduar prej shokut X ose patriotit Y” etj).

Në referatin e mbajtur në mbledhjen e Komitetit Qendror të PKSH në një kasolle të Shmillit, në shkurt 1943, mes dymbëdhjetë parullave që jepen të rekomanduara për t’u përdorur, është edhe “Rroftë Ushtria Nacionalçlirimtare

e Partizane Vullnetare e lirisë!”

Gjurmë dokumentare të përdorimit të UNÇPVSH-së gjenden deri edhe shumë më herët, në nëntor 1942, në një artikull të “Zërit të Popullit” (numrat 8-9) të titulluar “28 Nëntori, dita e bashkimit të popullit shqiptar kundër zaptuesit fashist”. Atje ndodhet edhe thirrja “Rrofshin çetat vullnetare e partizane!”

Por është 10 prilli 1943, kur në një qarkore drejtuar tërë komiteteve të Partisë Komuniste të Shqipërisë nëpër qarqe, UNÇPVSH ka formulimin e saj të plotë. Teksti udhëzues përmban edhe këto fjalë: “Përpara nesh po hapen perspektiva të mëdha për organizimin e njëjësive më të mëdha të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Partizane dhe Vullnetare Shqiptare (UNÇPVSH); tani s’na paraqiten vetëm aksione të vogla, por na paraqitet çështja e çlirimit të Shqipërisë”.

Në 20 qershor 1943, në një qarkore tjetër për komitetet e PKSH nëpër qarqe, ku kërkohet që për të ngritur Brigadën e Parë duhet patjetër që në një vend të caktuar të dërgohen prej njëjësive të armatosura një numër luftëtarësh, thuhet shprehimisht “Brigada I e Ushtrisë Nacionalçlirimtare Partizane e Vullnetare”. Në këtë udhëzues po ashtu nuk mungon edhe ky tekst: “Në Brigadën I dhe në batalionet e zonave të ndryshme, populli do të shohë bërthamën e shëndoshë e të sigurt të Ushtrisë UNÇPVSH”.

Ky emërtim me gjashtëërma të mëdha shkon deri në 2 gusht 1943, ditë që përkon me mbylljen e bisedimeve komunisto-balliste në Tapizë dhe në Mukje dhe po ashtu me shpalljen e marrëveshjes së njohur mes tyre. Në një qarkore drejtuar tërë organizatave të PKSH, nën pseudonimin Shpati, vetë Hoxha, që në paragrafin e

parë shpallte: “Duke marrë parasysh proporcionet e gjëra që ka marrë Lufta jonë Nacionalçlirimtare, sidomos në këto kohët e fundit, sasinë e madhe të luftëtarëve të rekrutuar në radhët e Ushtrisë Nacionalçlirimtare Partizane Vullnetare dhe mungesën e armatimeve në lidhje me situatën e krijuar, ndihet e nevojshme pajisja me mjete të ndryshme luftarake;...”

Muaji gusht është i mbushur me shkëmbimin e letrave mospajtuese të Enver Hoxhës me Ymer Dishnicën si edhe informimin e qarkoreve në qytetet kryesore të vendit për gabimet e këtij të fundit gjatë realizimit të marrëveshjes së Mukjes me ballistët. Në gusht i gjithë procesi marrëveshës i dy shtatorëve 1942-1943, “pranvera” që u krijua për dymbëdhjetë muaj, hyri në krizë. Në Konferencën e Dytë të Nacionalçlirimtare, në Labinot, më 6 shtator, u mor vendimi për ta shndërruar stinën e butë të dialogut në një dimër të egër konflikti. Fjalët do t’i zëvendësonin grykat e armëve.

Që prej këtij momenti nuk ka më UNÇPVSH, por vetëm UNÇSH.

EMINEJA NUK RRI DOT PA SHAPKA

Eminenë, bashkëshorten e tij, Muharremi e kishte penguesen e idesë bolshevike brenda në shtëpinë e vet. Për çfarë ai mund të doktrinohej gjatë ditës, ia hiqte si me magji Emineja në mbrëmje dhe natën.

Ajo qe bijë beu. I ati i saj, Mahmudi, pati qenë bej jo me fjalë të hedhura me mburrje ca këtu dhe ca atje, por me të shkruar, me ferman, me dekret të shpallur në Stamboll nga Porta e Lartë e Perandorisë Osmane. Shtëpitë e tij në Zaloshnjë qenë saraje të vërteta.

Safet Butka, i cili e kishte Eminenë kunatë, ia kishte vënë re asaj zakonin për të mos i mbajtur kurrë shputat e këmbëve zbathur nëpër shtëpi, siç rëndom në fshat, por edhe nëpër qytete, e bënë këtë veprim mjaft gra. Përherë me papuçe apo sandalka këmbët e Eminesë bëheshin edhe më të hijshme nga sa vërtet të bukura qenë.

Kjo femër e mbajtur mirë në shtëpinë e të atit, ajo këmbëbukur që nuk mund të rrinte kurrë shputëzbuluar, gjatë verës së vitit 1943 e dëgjoi kunatin e mençur dhe që kishte parë botë, Safetin, t'i thoshte: "Ti nuk rri dot zbathur, sepse je rritur në gjendje të mirë, por po erdhi në Shqipëri komunizmi ke për të ecur zbathur".

Edhe pse e thënë me gjysmë humor, fraza e mësipërme iu duk Eminesë si e lyer tepër shumë me propagandë, prandaj edhe nuk e besoi. Ajo e kishte zgjedhur anën ku gjatë Luftës do të qëndronte. E bënte këtë më së pari sepse

me Partinë Komuniste Shqiptare dhe Frontin Nacional-Çlirimtar që bashkuar i shoqi, babai i fëmijëve. Familja në atë kohë të vështirë pushtimi duhej të qëndronte e bashkuar. Madje Emineja, edhe pse herë pas here kryente shërbimin e infermieres, që mirëfilli partizane. Siç e përmbante rregulli i kësaj uniforme, mbi kasketë mbante një yll të kuq me pesë cepa.

Bija e beut Mahmud Zaloshnja donte të luftonte për t'i zbuar dhe nxjerrë jashtë kufijve fashistët italianë apo edhe ata gjermanë. Lufta kundër pushtuesit të atdheut ishte një kod jete që jo vetëm e kishte mësuar prej çfarë i pati thënë i ati, por edhe prej shembullit të tij.

Në shtëpinë prindërore Emineja vërtet që mësuar të mos e mbante këmbën zbathur, por edhe të mos pranonte të rrinte nën robërinë e një të huaji. Mahmud Zaloshnja nuk që vetëm bej fermanlli, por njëkohësisht më i pasuri i krahinës së Tomoricës. Me pak fjalë i një territori të përbërë nga 39 fshatra të shtrira prej malit të Zaloshnjës deri në gjigantin shkëmbor të Tomorit.

Vendlindja e Eminesë ishte e shumëpopulluar që prej kohësh të lashta dhe në qendër kishte pasur qytetin ilirian me emrin Gramsh, të mbushur me dyqane e të gjallëruar prej një tregtoresje të madhe edhe për viset e afërta, madje edhe për bashketnikë të ardhur nga Korça apo Berati. Prej Gramshit patën qenë në origjinën e tyre, sipas një pikëpamjeje të dalë nga njohës të historisë së vjetër, edhe familja e shquar e Frashëllinjve, e Samiut, e Abdylit dhe e Naimit.

Kur në këtë qytet me emër, të mbushur plot me spahinj (oficerë) vendas të Perandorisë Osmane, Porta e Lartë u ndërpreu pagën në monedhë dhe nisi t'i shpërblejë në natyrë me dhënie toke, Frashëllinjte shkuan dhe

u vendosën tek pronat e tyre të reja, në Frashër të Përmetit, kurse familja e Mahmudit, në Zaloshnjë, ku edhe ngritën sarajet e veta të mëdha. Me këtë rast morën edhe mbiemrin e ri. Mahmudi pak nga pak u bë në gjendje ekonomike të mbante shërbëtorë. Këta, si në perandorinë e turqve, ishte zakon të qenë evgjitë.

KALI KIÇO

Fetahu i donte shumë kafshët. Miqësia e tij me qentë ishte aq e spikatur sa ata, kur ai hynte apo dilte, i rrinin si ushtarë me trup në pozicion gatitu. E ndiqnin me sy dhe pothuaj sa nuk derdhnin lot tek e dallonin që po dilte nga porta dhe kështu do t'u mungonte për disa orë a ndoshta edhe ditë, kur shkonte në Korçë apo merrte rrugën për në Tiranë, tek i vëllai, Qemali, si edhe tek Safeti. Fetah Butka i donte shumë mushkat e tij të punës, lopët po ashtu. Gati u hidhte duart në qafë.

Në kujtesën e familjes ka mbetur lidhja e tij me kalin Kiço. Ai qe me ngjyrë kafe në të murrme apo në të kuq.

Ishte mjaft shtatlartë dhe me shumë edukatë, si të qe zengjin. Kur Fetahu i hipte dhe me të nisej për në Ersekë, kur papritur ndërronte mendje edhe prej ndonjë pune apo sepse e zinte malli për të motrën, e cila banonte në Korçë, e merrte udhën drejt këtij qyteti, me Kiçon bënte një copë rrugë. Deri sa të gjente ndonjë makinë dhe pastaj ndaheshin. Më shpesh kjo ndodhte në fshatin Qinam, i cili qe një gjysmë ore larg Butkës.

Ndërsa makina qëndronte për ta marrë, Fetahu i hipte kalit frenat nga goja, i thoshte “Kiço, shko në shtëpi!” dhe ndërsa vetë hipte në kamion, kali kthehej për nga drejtimi i Butkës. Trokonte me kokën ulur, si të qe i pikëlluar prej ndarjes me të zotin, deri sa mbërrinte në fshat. Kur afrohej tek porta e shtëpisë, kali Kiço hingëllinte. Ishte shenjë për Memenë, atje ku qe futur,

nëpër dhomat e shtëpisë së madhe katërkatëshe, ku komandonte nga mëngjesi deri në darkë. Ajo menjëherë e kuptonte që Fetahu e pati gjetur makinën dhe ishte nisur për në Korçë.

PESE VAJZA DHE NJE DJALE

Elmaja, e shoqja e Fetahut, ishte nga Konica, pasardhëse e një dere bejlerësh, e bija e Hajredin Qafzezit. E gjatë në trup dhe mjaft elegante, e konsideruar mes butkallinjve nusja e tyre më e bukur, të linte përshtypje se tërë finesën e saj vetëm nëpër shtate fëmijësh femra mund ta rikrijonte. Pas vajzës së parë, të dytës, të tretës, të katërtës, të pestës, çiftit i doli nami se nuk bënë dot një djalë.

E para prej vajzave u quajt Donika. Këtë emër ia vendosi halla, njëra nga dy motrat e Fetahut, Sabireja. Ajo qe bashkëshortja e dijetarit të gjuhës shqipe, Selman Rizës. Të dy banonin atëherë në Korçë, ku i shoqi qe emëruar pedagog në Liceun Francez. Sabireja kishte vënë “kusht” që emrin e fëmijës së parë të vëllait, po të qe vajzë, do ta propozonte ajo. Në rast se do të ishte djalë, mbetej e drejta e Fetahut dhe e Elmasë.

I vëllai nuk ra dakord menjëherë, por qe i bindur se fëmija do të ishte mashkull njëqind karatësh. Madje jo vetëm ai, por edhe Sabireja qenë mendjembushur se prej shenjave të jashtme që tregonte trupi i Elmasë, krijesa do të ishte kokë e këmbë djalë.

Kur e ëma, Memeja, dëgjoi se të drejtën e emrit të fëmijës së ardhshëm e pati kërkuar e bija, kërceu përpjetë. Po ajo çfarë ishte në atë shtëpi? Një hu gardhi? Ndërkohë në shtëpinë e Fetahut vinte edhe babai i teqesë, sepse sipas zakonisht të drejtën e zgjedhjes dhe të vendosjes së emrit

të çdo të porsalinduri bektashi, mashkull apo femër të qe, e kishte ai.

Për ta zgjidhur këtë ndërlikim të papritur butkalliu një ditë e hoqi mënjanë babanë e teqesë për të pirë një gotë raki dhe e bindi që emrin fëmijës së tyre, në rastin kur të ishte vajzë, le t'ia vinte e motra. Po të ishte djalë, këtë ceremoni do ta kryente vetë babai i teqesë.

Kur Elmaja lindi femër, Sabireja e kujtoi të vëllanë mbi “të drejtën” e saj, të cilën e kishte paralajmëruar dhe nuk qe lëkundur asnjë çast. Fetahu i tha shkurtimisht “po”. Ato çaste Sabireja po lexonte një libër për Skënderbeun dhe nuk u vonua asnjë minutë të shpallte propozimin e saj: e porsalindura do ta kishte emrin Donika, siç qe ai i gruas së Gjergj Kastriotit.

Por ndërsa emri i ri nuk u pengua nga njeriu që me fe e kishte këtë autoritet, babai i teqesë, murin pengues e gjeti tek vjehrra e lehonës, Memeja. Kur ajo dëgjoi “Donika”, kërceu nga vendi dhe derdhi njëra pas tjetrës, pa e mbajtur frymën dhe pa dëgjuar asnjë zë tjetër, përroin e fjalëve zemërake. Thelbi i tyre ishte ky: qe emër kauri.

Kur Elmaja bëri sërish çupë, “kompetencën” këtë herë e kërkoi e motra e saj. Kur doli e vogla në jetë kjo ndodhej tek një kushëri i parë i saj në Sarandë, tek financieri Fuat Kostreci. Me t'i mbërritur telegrafisht haberi i lindjes së re të së motrës, ajo nuk priti fare t'i vinte me gojë apo me shkrim leja nga prindërit e vocërrakes. Dërgoi menjëherë telegram: Emrin e ka Suzana. Përsëri Memeja brofi nga vendi: edhe ky është emër kauri.

Suzana kishte qenë emri i të bijës së një oficeri italian të doganës, i cili ishte këshilltar pranë pikës kufitare të portit të Sarandës. Kostrecët kishin miqësi me të dhe

prej tyre u impresionua edhe tezja e të porsalindurës.

Kur Elmaja ra sërish shtatzënë, qe Memeja ajo që vuri kusht të prerë: ky emër më takon mua! Ishte shumë e sigurt se fëmija që do të dilte në jetë, qe djalë. Por sërish ishte vajzë. Qe viti 1940.

Me qëllim që të sillte në të ardhmen djalë, e gjyshja të porsalindurës i vuri emrin Fetije. Kur kjo bijë e Fetahut dhe e Elmasë do të rritej e bëhej vashë plot gjallëri, do të përsëriste vazhdimisht me shaka ankimin “si nuk doli ndonjë teze apo ndonjë hallë të më vinte emër të mirë?” E kishte fjalën për një emër të kohës, modern, jo të vjetër që nga koha e pushtimit turk. Por deri sa më në fund të mbërrinte djali, lindën dhe për fat të trishtë ndërruan shpejt jetë edhe dy vajza të tjera. Ajo që mundi të jetonte më gjatë, vetëm dy mote, e kishte emrin shumë të bukur. Quhej Shpresa.

Butka i ri, mashkulli trashëgimtar i çiftit Fetah dhe Elma, doli në jetë në vitin 1943, kur ngjarjet në Shqipëri kishin hyrë në një shteg që të çonte nëpër rrugë të paditur. Emrin e trashëgimtarit të familjes, të kërkuarit me aq mundim e duke kaluar nëpër pesë vajza, e vuri babai i teqesë. Ky vetë e kishte emrin Ali. Emri i propozuar dhe i vendosur prej klerikut bektashi qe Muhamet.

Kishte për zgjedhur emrin më të shenjtë të të gjithë myslimanëve, themeluesin e fesë së tyre.

Për punët bujqësore, por edhe ato blegtorale, Fetahu kishte edhe dy punëtorë. Njëri në mbrëmje kthehej në shtëpinë e vet, kurse tjetri qe më i varfër, ia këpuste shpirtin. Këtij i bëri pranë ndërtesës së madhe të Butkajve, një shtëpizë të vogël, e cila nuk ishte ndonjë çudi rehati, por edhe kasolle nuk qe. Ky punëtor i pajtuar

quhej Ahmet dhe të tre fëmijët e Fetahut (e kemi fjalën veçanërisht për vitin 1943) rrinin në oborr dhe luanin e miqësosheshin me tre bijtë e njeriut ekonomikisht të këputur.

Sa herë që butkalliu shkonte për në Ersekë të blinte rroba trupi apo këpucë për fëmijët e vet, do të sillte tesha edhe për ata tre të Ahmetit. Madje ndonjëherë edhe për të pjellët e punëtorit tjetër, atij që një banesë e kishte, atje në Backë të Skraparit. Asnjë dallim mes fëmijëve nuk bënte Fetah Butka, sepse sipas të ëmës, Fatimesë, një ndryshim i vogël edhe i lejohej. Nuk mund të qenë njëjloj të tijtë me të një tjetri. Këtë ia thoshte gjithnjë të birit, duke i vënë në dukje se një barazim i të gjithëve që një dhembshuri më shumë nga ç'duhej.

Por Fetahu përgjigjen e kishte po të njëjlojtë: “Edhe ata fëmijë janë, o Memé”.

Dhe kur kjo ngulte këmbë akoma më shumë për t'i dhënë të birit të kuptonte se e kishte tejkaluar masën dhe se po e vazhdonte gjer në gabim këtë marrëzi, ky i shpjegonte me zë të qetë: “Nuk është mirë kur veshin rroba të mitë dhe ata të mos veshin”.

NJË LETËR PËR UDHËHEQJEN E BALLIT KOMBËTAR

Në kujtimet e tij Fetah Butka nuk thotë asnjë fjalë për një letër që ka shkruar në fund pranverë të vitit 1943, ndoshta në muajin maj ose e shumta qershor. Duhej ta kishte përmendur, sepse përbën një gjest kyç në veprimtarinë e tij të qëndresës kundër pushtimit si edhe të pozicionimit politik.

Këtë dëshmi të veçantë e ka gjetur historiania Sonila Boçi. Ndodhej në Fondin e Këshillit Nacional Çlirimtar të Qarkut të Korçës, strehuar në ndarjen për krahinën e Mokrës. Janë pesë faqe të shkruara me dorë me një kaligrafi të hijshme dhe si të ushtruar prej një intelektuali të zgjedhur dhe jo, siç qe formalisht, në dukje, njeri me katër klasë shkollë fillore të rrethinave të fshatit të vet.

Këto pesë faqe janë të vetmet dëshmi të lëna me dorën e tij, gjykim pothuaj në formën e një platforme politike. Në fletën e parë, treguesen, të shkruar prej Fondit të Këshillit Nacional Çlirimtar të Qarkut të Korçës thuhet pa ndonjë respektim drejtshkrimor, këto fjalë: “Përmbajtja: Letër e Feta Butkës komandanti i çetës zjariste dhe Ballit Kombëtar ku deponon mbi organizimin e çetave balliste në qarkun e Korçës prej tij, mbi Safet Butkën, luftën kundër okupatorit fashist e njofton se largohet nga organizata e Ballit Kombëtar kur mësoi qëllimet e saj reaksionare etj dhe bashkohet me Lëvizjen Nacionalçlirimtare. Gjithashtu njofton se komisar i kësaj çete Andrea Varfi largohet prej çetës dhe për pasojë edhe

prej Ballit Kombëtar”.

Letra, e cila për fat të keq nuk përcakton ndonjë datë të hartimit dhe deri në ditët tona nuk ka mbërritur ndonjë histori e saj, për shembull si ra në duart e komunistëve, qartësisht e adresuar për organe eprorë të Ballit Kombëtar, nis kështu: “Dyke pasur gjithnjë dhe kurdoherë përpara-sysh të mirën e kombit, i bindur se vetëm me bashkimin e plotë të forcave të popullit, pa dallim idesh, mendimesh e simpathish, drejt një ideali të përbashkët dhe një qëllimi të lartë që është shkrimi i Shqipëris prej armikut, dyke ndjekur pikërisht udhëzimet e Qendrës dhe të organit të “Ballit kombëtar si Lufta e Shkrimit Kombëtar” që thërret kurdoherë për bashkim, për vëllazërim dhe për luftë kundër armikut, për formimin e një Shqipërie jo të plogët dhe feudale, por të lirë dhe demokratike, të qeverisur jo prej dallaverexhinjsh dhe tregtarë flamujsh por se prej njerëzish të ndershëm dhe të provuar për kuxim dhe patriotizëm, unë Fetah Butka me të gjithë fuqit dhe mundësitë e mija jam përpjekur, që kurse kam dalur në ilegalitet bashkë me çetën t’ime të ve në sbatim programin e mësipërmë”.

Vijon më poshtë: “Që prej muajit Janar e gjer më sot kam vizituar dhe kam propoganduar në rrethin e Kolonjës në këto fshatëra: Shtreshovë, Selenicë, Vodicë, Bejkovë, Gostivisht, Taç, Borovë, Kagjinas, Kabash, Butkë, Kozel, Pepellash.

Në rrethin e Korçës: Floq, Kamenicë, Dvoran, Pulahë, Dërsnik, Polenë, Voskop, Goskovë e sipërme, Goskovë e poshtme, Vinçan, Porodinë, Melcan, Biranj, Kolanec, Plovësht, Zboq.

Në rrethin e Gorës: Beras, Mëmël, Qenskë, Marjan, Moçan, Gryber, Dërmirë, Çaushtli, Kakaç, Qereshnik,

Dërdushë, Velçan, Selcë, Kreshovë, Niçë, Osnat.

Në rethin e Oparit: Moglicë, Popesh, Vërpckë, Varvarë, Dushar dhe hedhur në Shënepremte të Vërçës.

Në rethin e Mokrës: Dunicë, Trebinjë, Malinë, Pleshisht, Kërshovë, Çezmë e Sipërme, Çezmë e Poshtme, Slabinjë, Velçan, Besnicë, Honlisht, Llëngë”.

Janë mbi gjashtëdhjetë fshatra në të cilat Fetah Butka deklaroi se ka vepruar për të mobilizuar popullin në zbatim të vijës së Ballit Kombëtar për bashkim dhe vëllazërim me komunistët dhe këdo tjetër të gatshëm për luftën kundër pushtimit të huaj.

Në letrën e tij platformë por edhe kredo politike, po ashtu ai shënon: “Kam formuar këto çeta: çetat e Bektash Kolanecit dhe Shevqet Goçaj nënë komandën e Pasho Kolanecit, çetët e Haxhi Këmbëthekrit dhe Seit Memlit nënë komandën e Fehim Sboqit, çetën e Rustem Osnatit, çetën e Zalo Mustafa Selcës, çetën e Mustafa Abdyl Strelcës, çetën e Musa Noshës, dhe çeta rezervë e Jakup File dhe formimin e çetave të Vërçës: çeta e Faik Mahmutit e Vançi Jorgjit, e Nuri Dajlanit, e Liko Ferkos, e Ali Ymerit. Në Mokrë: çetën e Mersin Trebinjës, çetën e Muharrem Jonuz (Çezmë e Madhe) dhe të Beher Veli Çezmës, të Dhimitër Kokoneshit, çetën e Ibrahim Trebinjës, çetën e Alush Velçanit”.

Janë pothuaj njëzetë çeta të ngritura në këmbë me nismën e Fetah Butkës dhe që të gjitha nën ndikimin e Ballit Kombëtar.

Në letrën e tij ai dëshmon njëkohësisht se “Më 20 janar 1943 kam sulmuar Post-komandën dhe Postën e Rojes së kufirit në Shtikë. Postkomandanti Myslim Qesaraku me karabinierët shqiptarë dhe milicët shqiptarë u bashkuan me çetën t’ime. Në Postën e rojes së kufirit u zunë rob

4 italianë. Pasi u çarmatosnë, u mbajt një fjalim dhe u lanë të lirë.

Tetari Avdyl Devolli u bashkua për pak dit me çetën t'onë. Dy shkodranë katolikë u çarmatosnë dhe u lanë të lirë. U zunë dy mitroloza, një i let dhe një i rëndë.

U shpërnda misër i së dhjetës në Floq, Dvoran dhe Biranj”.

Po ashtu Fetahu njofton se: “Më 20 shkurt, pas një alarmi të bërë në popull se gjoja çetat t'ona në bashkëpunim me italianët, ndiqnin çetat partizane të kryesuara nga Teki Kolaneci, nga Nexhip Vinçani dhe Zalo..., ku mundën të arinin në një marëveshje dhe të pajtonin ndonjë keqkuptim. Po atë natë, si kurorzim i bashkimit të armëve t'ona, së bashku me çetat partizane, mbasi u lajmëruam se çeta partizane e Moravës ndodhej e rethuar në Pojan, ne i shkuam në ndihmë”.

Në një fragment të letrës Fetah Butka ngul këmbë: “Ka thënë Shtypi i Ballit, Organi “Lufta e çlirimit Kombëtar”, nr. 4, shkurt 1943, faqe 12, shkruan se: Më 20 të prillit 1943 Fetah Butka çetë e Korçës sulmoj Post Komandën e Shtikës së Kolonjës. Me çetën u bashkuan 15 milicë të Komunës. Në traktin e hedhur tashti vonë me titullin krimet e reja të barbaris, kur përmend çetat e Qarkut të Korçës, shkruan: ...dhe çeta shëtitëse e kryesuar prej Fetah Butkës”.

Duke pohuar se kaq ka parë të shkruar prej gazetës direktive të Ballit dhe për pasojë rreth citimit të emrit të tij prej saj nuk di gjë tjetër më shumë, në një paragraf të letrës Fetahu shkruan me ton vërejtës: “...kur flasin për prishjen e Postës së Shtikës jo vetëm që nuk përmendet se njëkohësisht u prish edhe Posta e Rojes së kufirit, porse thotë se u bashkuan me çetën 15 milicë të komunës

(ç'janë këta milicë?) Veç këtyre çetën t'ime e quan çetë të Korçës ndërsa në traktin me titull krimet e reja të barbaris imperialiste atë e quan çetë shëtitëse”.

Për të provuar pasaktësitë e gazetës së Ballit Kombëtar, çka me sa duket e ka lënduar shumë, Fetah Butka nuk kursen as Safetin. Shkruan: “Shtypi nuk qëndron aspak në lartësin e detyrës së tij. Informatat jo vetëm që janë të çala, por shumë herë arrijnë të bëhen edhe qesharake. P.sh. po mar vetëm një faqe të hequr po të organit “Lufta e çlirimit Kombëtar” këndohet sa vijon: “Safeti i maleve gjuhet me top nga ushtria e rregullt italiane. Më 23 të prillit 1943 çeta e Safetit prej 350 vetash (ajo s'kishte as 150 veta) kalonte në fshatin Qarr të Floqit (ku ndodhet vallë ky fshat që quhet Qarr?) për të ndaluar hovin ushtrisë Italjane që t'u oshtinte në atë krahinë e që vinte me i mbyllur lëvizjen trimit të Kolonjës. Burri i pendës dhe i pushkës nuk e humb as pak luftën me okupatorin, deri sa e detyron të tërhiqet (ç'kanë thënë Floqarët dhe Korçarët vallë kur kanë kënduar këto rreshta? Ata e dinë fare bukur se po të mos ishte Pertef...që të zbraste me kokë të tij mitrolozin, Safeti i maleve u zu i gjallë me të gjithë çetnikët e tij)”.

....

TAKIMI I DYTË I MUHARREMIT ME ENVER HOXHËN

Ishte korrik 1943 kur Enver Hoxha i dërgoi lajm Muharrem Butkës të vinte për ta takuar në Vithkuq. Ky, shumë i gëzuar, në ditën e caktuar vrapoi drejt tij.

“Pasi u përqaftuam me shumë dashuri, regjistron ai në kujtimet e tij, filloi të më njoftojë: “Ti do të jesh Komandant i Qarkut të Korçës në prapavijat mbasi je invalid dhe do të kesh shokë Nuri Resnjën e Nevzat Haznetarin”. Në këtë çast ishte edhe shoku Spiro Moisiu”. Pastaj: “Në këtë rast nxori një libër të vogël që ishte shtypur apostafat për Komandat dhe për Këshillat Popullore.

Mbasi ma lexoi librin më tha: “Ti ke mundësi të na blesh grurë dhe mushka për Partinë?” “Po”, iu përgjigja. Thirrri Pandi Kriston dhe ky më solli një fishek me (50) anglezka flori. “Nga këto merr edhe për vete një kalë”, më tha.

Pasi firmosa dëftesën mora paratë, më përcolli deri në shkallë, u përqaftuam dhe më tha: “Më 15 gusht do të jesh këtu”.

Pesëmbëdhjetë gushti 1943 qe dita kur do të themelohej brigada e parë e Ushtrisë Nacionalçlirimtare. Ishte shenja që komunistët qenë hedhur në sulm jo vetëm në frontin luftarak, por edhe atë politik. Ata kishin besim se do të ishte një mësymje e shpejtë dhe vendimtare, me rezultatin që kishin planifikuar në përputhje me direktivat e Internacionales dhe të modelit që vinte nga Moska. Do të qe një Shqipëri e re marksiste-leniniste.

Bashkë të shoqen e tre djemtë i strehuan në fshatin Shtikë, Muharremi filloi të kryente porosinë që i dha personalisht Enver Hoxha: bashkë me anglezkat, qesen e florinjve prej ndihmave të Britanisë së Madhe, duhej të përfundonte blerjen e një sasive gruri. Drithin për Partinë, siç shkruan në kujtimet e veta, e mori aty ku qëndronte me familjen: në Shtikë. Pastaj, siç po ashtu shkruan, “e dërgova në kalidhet e Ndinë Janos në Malt Butkës. Dërgova mora edhe një pelë për veten time”.

Në vijim: “Duke gdhirë 14 gushti, më dy orë natë, u nisa me një djalë nga Shtika për Vithkuq, por për fat të keq një kolonë ushtarake gjermane duke shkuar për Greqi kishin vënë çadëret midis rrugës”. Pastaj: “Kur ne u afruam 3 metra çadëreve ndjemë se ishim midis gjermanëve. Me ngadalë u prasmë dhe u kthyem pa na parë”.

Përpjekjen e dytë për t’u paraqitur me detyrë të realizuar para Enver Hoxhës dhe saktësisht në datën e caktuar prej tij, Muharrem Butka e kreu të nesërmen, më 15 gusht. Detyrimisht ajo do të qe një lëvizje e vonuar, sado shpejt t’i hidhte hapat. Arriti në Vithkuq, “por ceremonia e Brigadës I-rë kishte mbaruar dhe shoku Enver me disa shokë kishte shkuar”.

E nesërmja nuk ishte aspak ditë e qetë, po ashtu qe edhe dita pasuese. Italianët, të cilët e kishin marrë vesh çfarë patën përruruar komunistët në Vithkuq, e sulmuan atë me të gjitha forcat që kishin. Këtë atmosferë e gjen të përshkruar me shumë jetë në fletët e pakta të shënimeve të Muharrem Butkës. Shkruan ai: “Më datën 17 Gusht 1943 dërgova dhe mora fëmijën në Vithkuq. Të nesërmen që pa hapur mirë mëngjesi krisi topi nga Qafa e Qarrit që i binte Vithkuqit. Unë me të shpejtë i hipa pelës dhe

shkova në Shtabin e Përgjithshëm, por kishin ikur dhe sa u ktheva në shtëpi nuk gjeta as fëmijën, as gruan, tre djemtë...” Ata, shkruan Muharremi, “kishin kyçur portën dhe të alarmuar kishin ikur në malt”.

Vazhdon të përshkruajë: “Aeroplanët qëllonin me mitrolos. Gjylet fluturonin mbi Vithkuq. Unë kërkonja fëmijën, por në fshat nuk kish asnjë familje. Kishin shkuar me kohë në kalidhet e vllahvet në grykë të malit. Pas shumë vajtjeve, fëmija më panë mua. Ishin futur në një koriye prapa fshatit. Kështu u takuam dhe shkua me gjithë familjet e partizanëve që ishin aty për në Katund”. Më pas Muharrem Butka shkruan se ka kryer këto veprime: “Të nesërmen që në mëngjes unë prapë u nisa me 5 shokë për në Vithkuq. Vajta gjer në krye të fshatit, ne çesma. Atje takova partizanë të Brigadës I-rë, po mbushnë ujë. Bashkë me ta u ngjita në majë të shkëmbit, por më këmbë, pelën ja u lashë dy partizanëve...” Më tej: “Unë sa u ktheva prapë aty, dy partizanët kishin gjetur dhe një pelë tjetër dhe kishin ikur mbasi aty ishin afruar italianët. Për fat të keq në këmbë dal nga dalë dolla, po kur më pa një aropllan më qëllloi me breshërimë plumbash. Të mos kishe zënë një pllakë shkëmbi më vranë për turp, vetëm filli, por unë e qëllova me dy karrikatore prej automatiku dhe iku aropllani”.

Përshkrimi i Muharrem Butkës, ku detajet vizatohen me stil fjalëpak, por të mbushur me atmosferë reale, vijon gurgullimën e vet rrëfimtare: “Kur vajtnë në Katund partizanët me kuajt, fëmija u tha “Ku e keni Muharremin” dhe ata nuk dinin ç’të thoshin. Shkurt fjala u bë alarm se do të jetë vranë”. Ndërkohë gjatë rrugëtimit butkalliu pesëdhjetë e tre vjeçar e gjeti vëllai i Petrit Dumes,

komandantit të batalionit “Hakmarrja”. Ai kishte me vete dy kafshë ngarkese dhe siç duket vetëm në atë çast Muharremi invalid gjeti rast të udhëtojë i hipur mbi njëren prej tyre.

Djegia e shtëpisë që kishin zënë me qira në Vithkuq, e cila u shkrumbua bashkë me çdo gjë të kishte brenda, përfshi edhe rrobat e trupit të gjithsecilit, nuk do t'i rëndonte aq shumë shpirtërisht Muharremit, sepse në fund të fundit nuk ishte i vetmi me këtë fat. Italianët, në ndëshkim që aty afër u krijua e para njësi e madhe luftarake partizane, u vunë zjarrin të gjitha banesave.

Trishtimi i tij iu bë shijehelmët kur pa se i kishin shkatërruar një simbol të madh: revolverin e të vëllait, Ganiut. Mund ta kish mbajtur përherë me vete dhe, po të kishte vepruar kështu, tani do ta kishte. Muharremi ndihej fajtor për këtë humbje të madhe. Ganiut tashmë i kishte mbetur si shenjë mbi tokë vetëm varri. Por eshtrat qëndronin vetëm nën tokë dhe nuk mund të ekspozoheshin në ndonjë muze, siç edhe kaq mirë e bënte një armë.

Këto mendonte me vete Muharremi tek bënte udhën për në Voskopojë dhe gruan bashkë me fëmijët i kishte lënë në katundin Selenicë, te Pishat. Me të mbërritur në Voskopojë ia dorëzoi llogarinë e anglezkave Pandi Kristos. Nga blerja e grurit, ku qe futur si shpenzim edhe monedha e florinjte me të cilën pati blerë pelën, Muharrem Butkës i kishin mbetur gjithsej 35 copë anglezka.

Pandi Kristo i mori dhe nuk mbajti shënim. Nuk i la as edhe ndonjë lloj dëftese dore. Por edhe Muharremi nuk i kërkoi.

E DENONCON APO E DISTANCON TË VËLLANË!

Muharremi bënte veprimtari politike në kushtet e një dhimbjeje të paduruar të plagës. Në këmbë nuk mund të ecte, prandaj qëndronte dhe udhëtonte mbi kalë. E vetmja mundësi që t'ia lehtësonte dhimbjen që një banjë me ujë të ngrohtë, por duke shkuar nga fshati në fshat një mundësi e tillë që e rrallë. Do të kishte fat vetëm një dhjetë ditësh kur ndenji tek shtëpia e kushëririt Bejkova, sepse gjatë ditës shkonte drejt fshatrave të tjerë, por në mbrëmje rikthehej tek streha ku e priste një kazan me ujë të ngrohur fort.

Në shtëpinë Bejkova, të lidhur me ballistët, të kthyer për Muharrem Butkën në një gjysmë spital, bënë shaka me këtë të fundit, duke i thënë se po mbahej me kujdes prej reaksionarëve. Muharremi dëgjonte dhe qeshte, i zbavitur singerisht prej atij humori.

Në 10 korrik 1943 ai u zgjodh në Labinot anëtar i Këshillit të Përgjithshëm Antifashist. PKSH që këmbëngulëse në objektivin e saj për të krijuar tek i biri imazhin e të atit të shquar, Sali Butkës. Kjo ishte edhe mënyra më e mirë për të baraspeshuar dhe madje kapërcyer figurën e Safet Butkës.

Është koha kur djali trashëgimtar i Sali Butkës merr përsipër, përveç detyrës së komandantit ushtarak të Lëvizjes Nacionalçlirimtare për Qarkun, edhe tre misione të tjera politike. I pari që distancimi publik nga vëllai

i tij eksponent ballist, Safeti. I dyti ishte thurja e një poeme me frymë popullore kundër Ballit Kombëtar. I treti: ngritja në fshatin Butkë, përkundruall tre kateve të banesës historike të të atit, e një shtëpie të tijën.

Ajo do të qe më shtatlartë dhe më e bukur, e ndërtuar në mënyrë të tillë që të tërhiqte vëmendje. U hapën fjalë se banesën e “Saliut të Dytë” do të kishte shenja që do ta dallonin nga shumë larg të gjithë kalimtarët. Ato do të kryheshin mbi muret e jashtme, sa më lart nga themelet, duke filluar të paktën nga kati i dytë deri tek i treti.

Shenjat e reja të asaj shtëpie, njëlloj si të qe një monument, do të ishin simbolet e komunizmit: ylli i kuq dhe një drapër e çekan.

Në fletoren e tij të kujtimeve Muharrem Butka, ndërsa për këtë projekt shtëpie nuk ka asnjë fjalë, shkruan edhe këto radhë: “Nga fundi i muajit gusht nxora këngën për demaskimin e Safetit sa ishte gjallë”.

Ky çast përkon me traktin disa faqesh të Komitetit Qarkor të PKSH-së për Korçën hartuar dhe shpërndarë në gusht 1943. Gjithnjë sipas asaj që vetë Muharremi shkruan, vargjet e krijuara kundër Safetit në fundgusht 1943 i ka dorëzuar (“...ju kujtoj se në Komitetin Qendror të Partisë është një dosje ku janë dorëzuar të gjitha vjershat e mija qysh nga burgu i Korçës 1941”).

Ai është edhe autor i një krijimi tjetër. Shkruan: “Pas një muaji nxora edhe një Dialog “Partizani dhe Ballisti” dhe ky djallogu u shtyp në shaptilograf dhe u përhap në repartet partizane”.

Më shumë se poemë ky është një dialog teatror në vargje, një mënyrë të shkruari që ndihmonte vënien në

skenë të saj nëpër shfaqje të thjeshta të luajtura nga njësi partizane mes luftëtarëve të vet apo nëpër fshatra e qyteza të çliruara. Ky tekst përbëhet nga 34 strofa. Në fund, bashkë me kohën e krijimit “Shipskë shtator 1943”, teksti ruan edhe këtë shënim: “Ky diallog është shtypur me anë të Shtabit të Përgjithshëm të ushtrisë N.Çl. dhe është përhapur në repartet e në popull me anë traktesh”.

Dialogu i tij në vargje nuk kishte ndonjë subjekt. Sigurisht as edhe ndonjë fabul. Misioni i Muharremit që të vendoste përballë dy vetë që shkëmbenin me njëri-tjetrin idetë e tyre politike. Këto gjykime të gjithsecilit bashkëbisedues ishin për atdheun dhe veçanërisht me pikëpamjet se çfarë qëndrimi do të mbanin ndaj pushtuesve fashistë. Por dialogonin edhe për të nesërmen, si do të që ajo, duke lënë për të që të dy nga një nënkuptim.

Kur në shtator 1943 Muharrem Butka e krijoi këtë grimcë teatrore që mbajtur në Labinot një konferencë e PKS-së, në të cilën u vendos zyrtarisht, që jo vetëm marrëveshja e Mukjes, si përpjekje për ta vazhduar bashkëpunimin, të grisej dhe flakej tutje, por edhe Balli Kombëtar të shkatërrohej me çdo mjet, përfshi edhe përdorimin e armëve. Duke qenë se Safet Butka u vetëvra në 19 shtator të atij viti nuk e saktësojmë dot se çast i krijimit të pjesës teatrore në vargje, me në fund shënimin e vetë Muharremit “Shpiskë Shtator 1943) ishte kur i vëllai jetonte apo jo.

Në dialogun “Partizani dhe Ballisti” tek personazhi i parë që vetë Muharremi, tek “Ballisti” as më shumë dhe as më pak, por vetë Safet Butka. Por edhe sikur të mos kishte parasysh këtë përkatësi dhe simbolikë lexuesit apo

interpretuesit i këtij bashkëbisedimi teatror të shfaqur nëpër njësitë ushtarake të Lëvizjes Nacionalçlirimtare, këta dy vëllezër do të kishin parasysh. “Ç’ke ballist, i thotë partizani që në fjalët e tij të para, për se mejtonesh? / Çvërtitesh, pse rrotullonesh? / Folë hapur, mos frikësohesh? / Mos erdhe të dorëzohesh?” Në strofën tjetër partizani (Muharrem Butka) vijon pyetjet e tij këmbëngulëse: “Folë në se je penduar? / Që neve na ke lëftuar, / fajin tënd ke kupëtuar, / Pse rri si i turpëruar?”

I kthen përgjigje Ballisti, pra në përfytyrim i vëllai, Safet Butka: “Puna jonë qe e kotë, / Ah! Vëlla s’më mbahen lotë? / A mbahet uji në shportë? / Ku lëftohet me një botë? / Me gënjeshtër e filluam, / Asgjëkundi nuk lëftuam, / Me profka kot u lëvduam, / Sa lëftuam aq fituam.../ Na muar më qaf të parët / Ministrat dhe pashallarët.../ Me pushkë ju kemi pritur, / Si armiq të babëzitur. / Ju fashizmin e lëftuat, / Trima vërtet u treguat, / I vratë, i copëtuat, / Nga atdheu ynë i dëbuar”.

Menjëherë më pas: “Dhe gjermanët po lëftoni / Po habitem qysh kuxoni? / Dhe se marr dot vesh kë doni? / Për Rusinë po lëftoni?” Këtë çast të pjesës teatrore partizani deklaron: “Ne s’lëftojmë për Rusinë, / As për serb, as për Greqinë, / Gjithë bota le ta dinë, / Ne lëftojm’ për Shqipërinë!” Pas kësaj toni i dialogut ndryshon, bëhet më i rëndë dhe luftëtari i armatosur nën udhëheqjen e PKSH-së fillon të ironizojë: “Balli more shokë Balli, / Vetën dhe shokët i talli, / Gjithë intrigat na ngjalli / Në vëllavrasje na kalli”. Më tej partizani hidhet në sulm propagandistik, por nuk e përmban edhe urrejtjen ideologjike: “Ju ballista të mallkuar, / Armiqtë s’i kini lëftuar, / Por me ta ini bashkuar, / Ku vini o të verbuar!/? / Dhe s’kini turp kur thoni: / “Për Shqipëri

po lëftoni” (!) / Ku lëftuat na kallzoni? / Cilën postë çkatërruat? / Cilën krahinë çliruat? / .../ Hëngërt byrek sa u lodhtë / U shtritë në djell, u ngrohtë / Ju hëngërt mortja, ju shoftë!”

Më tej partizani Muharrem Butka i drejtohet njeriut të Ballit Kombëtar me disa fjalë, tashmë më pak të egra, thua sikur dëshiron ta bëjë të reflektojë dhe të kthejë udhë: “Fol, shok, ç’ke për të thënë? / Qajmë hall për vendin tënë, / Që armiqtë e kanë zënë, / Dhe në luftë ju kanë vënë”.

Ballisti nuk vonon t’i thotë çfarë mendon për të gjitha ato që u akuzua. Ai nuk është agresiv dhe pëlqen të qëndrojë mënjanë sherrit politik: “Pa dëgjo, or mik i mbarë, / S’jemi veç ne për të sharë / Të dy palët kanë shkarë / Që s’bashkohen si shqiptarë. / Dhe juve gabim kini, / Po bëni sikur s’i dini / Ja yllin përse e vini? / Dhe grushtin lart përse e ngrini?”

Ia kthen sqarimin Partizani Muharrem: “S’është faj ky që tregoni, / Prandaj mos u zemëroni, / Grusht dhe yll do t’i dëgjoni, / Në triumf do t’i shikoni!”

Në vazhdim: “Gjithë bota është ngritur, / Ngrenë grusht duke bërtitur, / Për bashkim janë gatitur, / Armikët kanë goditur! / Dhe ylli shenj e bashkimit, / Na shpie drejt përparimit, / Për çlirimin e njerëzimit, / Yll’ i kuq shenj e fitimit.” Pastaj rithekson: “Të huaj të mos pranojmë, / Të bashkuar të luftojmë, / Gjithë botës t’i tregojmë, / Me gjak lirinë e fitojmë”.

Sepse ndihet i hipnotizuar prej rezëllimit demagogjik të yllit të kuq, Muharremi e përshkruan përgjigjen e Ballistit, pra të Safetit të imagjinuar, si të një njeriu të penduar prej rrugës së gabuar që deri ato çaste kishte ndjekur: “Tani mora vesh dhe unë / Që armiqtë në lak

na vunë, / Na përdornë si spiunë, / Dhe në gjak derdhje
na prunë. / Jam ballist shumë i gabuar, / Se kundra
jush kam luftuar, / Me armikët i bashkuar! / Kjo është
dramë e tmerruar! / Turp i madh i pa treguar...” Pas
këtij reflektimi teatror Partizani Muharrem i përgjigjet:
“Bravo shok që e kuptove, / Faleminderit, më gëzove,
/ Me pendimin që tregove, / Të vërtetën e zbulove. /
Tani të kam shok të çquar, / Afrohu për tu qafuar, / Të
shkojmë të vëllazëruar / Shqipërinë për ta çliruar”.

Këtu poemthi ose dialogu përfundon. Ka një mbyllje
optimiste, një lloj “happy end”. I tërë krijimi nuk ka gjuhë
të helmët vëllavrasjeje dhe duke e menduar se autori e ka
shkruar ndërsa komiteti qarkor i PKSH-së për Korçën në
të njëjtën kohë pati përpiluar dhe shpërndarë një trakt
plot thirrje të tërthorta dhe të drejtpërdrejta për ta vrarë
Safet Butkën, të ngulmon në kokë ideja se Muharremi
me vargjet e tij ka tentuar të kundërtën. Ta mbrojë të
vëllanë. Për rrjedhojë dialogu teatror ka shumë gjasë të
jetë krijuar kur Safeti qe gjallë.

VIJON LETRA E FETAH BUTKËS PËR UDHËHEQJEN E BALLIT KOMBËTAR

Pak më poshtë nga sa i paraqitëm më parë lexuesit letra-kredo e Fetahut i komunikon udhëheqjes së Ballit Kombëtar pakënaqësinë për gabime të tjera të gazetës së organizatës së tyre “Lufta e Shlirimit Kombëtar”: “çeta e Shefqet Kolanecit në Gorë, i cili hapi kosharet (hambaret) e Sestertit dhe ja shpërndau popullit”. E para: çetat që flitet ishin çeta e Pasho Kolanecit. E kurse çetë e Shevqet Goçaj nuk përmendet dhe në traktin me titull krimet e reja të barbaris imperialiste, atje ku përmenden çetat e qarkut të Korçës? E treta, ku ndodhet ky fshat që quhet Sestert?

Me që përmendëm traktin në fjalë: marim lejen të pyesim: a) Në bazë të çfarë raporti u radhitën gjithë ato çeta?...”

Qorton po ashtu Fetahu: “c) përse nuk u përmendnë shokët t’anë që u vranë po në kohën e në mes të Pulahs e Dersnikut prej patrullave italiane dhe për të cilët as që u kujdes njeri, por dhe mbetën 6 ditë mbi dhe të pavarrosur? Përse të mblohetë vajtja jonë në Gorë e në Mokrë? Cila është shëtysja? Përse të lihen të lirë persona si Behxhet Bulgareci të shijnë dhe të prashitin në emër të Ballit të shpifin dhe të mbajn gojnë në mënyrat më pakrypë, dyke i sjellë kështu dëmet më të mëdha organizatës?”

Personin e mësipërm si shpifës Fetah Butka e pati denoncuar edhe njëherë tjetër më parë, që në fillim të letrës së tij, duke e shpjeguar të lidhur kokë e këmbë me

një intrigë të shëmtuar, sikur Fetahu fshehtas që i lidhur me komunistët dhe bënte lojën e tyre: “Njëkohësisht dhe akuza ime dhe e komisarit D.r. se gjoja unë ndahem prej Ballit dhe prej gjithë shokëve të çetave dhe kaloj me komunistët dhe se Komisari i im A.V. n’udhtimin e përbashkët, prej meje dhe gjithë komandantëve Gorë, Mokrë dhe Opar paska bërë propagandë komuniste”.

Dhe pastaj Fetahu rrëfen një pjesë të ngjarjes shpifëse: “Prej një lajmi të marë nga Londra, shokët komandantë na njoftohet se duhet të kthehemi e se kemi një mbledhje në teqen e Melcanit. Në mbledhjen e teqes na u paraqit akuza e rëndë që iu bëhet Alo Vinçanit dhe Refat Goskovës se Alo në bashkëpunim me të tijtë shitet për 400 napolona gjoja kundrejt bhelas së Rusit”.

Më tej kritikon edhe më fort Fetah Butka: “Anarki në propogandim. Njëri i bije gozhdës, tjetri patkoit. Jemi të mejtimit se po nuk u ndryshua mënyra e propogandës, e cila sot-për-sot ka një karakter thjesht antikomunist, dyke shkelur krejtësisht direktivat që shprehen në programin dhe shtypin e Ballit Kombëtar (Shif f.v Lufta e shlirimit Kombëtar, Nr.4, vit I, Fruar 1943) që janë për bashkim të plotë të forcave shqiptare pa asnjë dallim ideologjie, ne në vend të një veprimi patriotik, do të harijmë pa derman në vëlla-vrasje dhe pse në tradhëtim dhe njollën më të zezë që do të përmendë historia e Shqipërisë së lirë. P.sh. në Kolonjë puna është nisur aq tepër, sa prej një dite në tjetrën mund të pëlcasë pushka në mes shqipëtarëve: Populli, sigurisht i shtyrë, ka aritur sa të mos qasë çetat! A ka veprim më antipatriot? Ne jemi të bindur se kush përçan sot, me dashje ose pa dashje, i shërben drejt-për-drejt armikut”.

Dhe pasi qorton organet eprore të Ballit Kombëtar

se “Pajimet u mungojnë krye-këput çetave dhe gjithë kërkimet dhe këmbënguljet e herë-pas-herëshme të bëra nga ana ime, qëndra nuk i ka plotësuar”, Fetah Butka bën pyetjen e tij thelbësore për gjithçka ka shkruar në atë letër pesëfaqëshe: “Si përfundim: Unë pyes dhe kërkoj përgjigje:

a) a jemi singerisht për bashkimin e popullit shqiptar në luftë kundër armikut, dhe në se jemi përse nuk ndjekim direktivat e shpallura botërisht si në program gjithashtu dhe në organin e Ballit “Lufta e Shlirimit Kombëtar”?

b) Përse nuk demaskohen me shtyp dhe përpara popullit intrigantët, njerëzit e falimentuar, kompromisaxhinjtë, dhe bashkëpuntorët e Qeveris tradhtore të Maliq Bushatit, të cilët dita ditës përçajnë popullin dhe paraqiten kudo si pjestarë të organizatës “Balli Kombëtar”?”

Menjëherë pas kësaj Fetahu deklaroi solemnisht: “Luftoj si shqipëtar dhe si bir i popullit. Po kështu luftojnë dhe shokët e mi.

Bashkë me ‘ta kemi për të luftuar pa pushim gjersa më në fund mbi tokën e shumëvuahtur të Arbërit të shkrepe rezja e lirisë dhe e drejtësisë.

Rroftë Shqipëria e lirë!

Fetah Butka

P.S

Prej komisarit të çetës Andrea Varfit jam i autorizuar të ju lajmëroj se, në bazë të urdhërave të nxirrnin prej organizatës ku bën pjesë, ay largohet prej çetës dhe për pasojë edhe prej Ballit Kombëtar”.

"NUK VRITET SHQIPTARI KËSHTU!"

Në historinë e Shqipërisë gjatë Luftës së Dytë Botërore në vjeshtë-dimër 1943, por edhe më pas, ka dy vatra shumë të përndezura të ndeshjes me armë me komunistëve dhe ballistëve: përreth Vlora dhe përreth Erseka.

Në ilustrim të këtij territori të fundit po i drejtohem një dëshmie të librit "Larg dhe pranë Shqipërisë" të Ekrem Bardhës. "Krim i shëmtuar" titullohet kapitulli prej të cilit po e shkëputim fragmentin: "Në vjeshtën e vitit 1943 një lajm i hidhur tronditi fshatin tonë të vogël. Familjen e dajë Hakiut e lajmëruan për fatkeqësinë që i kishte ndodhur krushkut të tij, Dervish Hajdar Ramollit. Djalin e tij, Xhevdetin, student në Liceun e Korçës, e kishte vrarë çeta e Petrit Dumes në mes të rrugës, afër Gërmenjit, me urdhër të Petrit Dumes dhe Josif Pashkos. Pasi ndaluan veturën me të cilën udhëtonte nga Teqeja për në Korçë, Xhevdetin e urdhëruan të zbriste. Sapo vetura u largua pak, Xhevdet Ramollin e ekzekutuan pa i dhënë asnjë shpjegim. Njerëzit u tronditën nga kjo vrasje pa kuptim".

Pak më poshtë Ekrem Bardha përshkruan: "Pamja ishte e llahtarshme. Anës rrugës pamë Xhevdetin të shtrirë, këmisha dhe xhaketa ishin mbuluar me njolla gjaku, dhe më e keqja ishte se e kishin masakruar me thikë, duke i prerë të dy veshët. E ngritëm në një vig të sajuar me degë pemësh dhe u drejtuam nga

teqeja e Tri Urave, ku jetonte dhe shërbente babai i tij. Dervish Hajdar Ramolli ishte njeri i Zotit, sepse ndiqte besnikërisht parimet e sektit Helvetian, të cilit i ishte përkushtuar dhe deklaronte botërisht se politika nuk i interesonte.

Të nesërmen, një grumbull mjaft i madh prej 300 e ca burrash, shumica anëtarë të Ballit Kombëtar, erdhi për të marrë pjesë në varrim dhe për të ngushëlluar familjen e tij. Nuk mund ta harroj atë skenë. Ndërsa trupin e Xhevdetit po e fusnin në varr, të gjithë burrat filluan të thërrisnin të indinjuar: “Hakmarrje! Hakmarrje!” Pikërisht këtë çast doli në krye të varrit Dervish Hajdar Ramolli. Ai tha: “Mos zini në gojë hakmarrje, se lëndoni Zotin dhe mua. Për djalin tim, nuk dua as t’i vejë gjak nga hundët ndonjërit, kushdo qoftë. Djalin ia kam falur Shqipërisë. E pati këtë fat im bir, por nuk dua të vriten të rinj të tjerë për shkak të tij”.

Vazhdon Ekrem Bardha rrëfimin e kësaj ngjarjeje në librin “Larg dhe pranë Shqipërisë”: “Komunistët hapën fjalë se Xhevdet Ramolli ishte fashist, prandaj e dënuan me vdekje. S’kishin ndonjë fakt për ta akuzuar Xhevdetin si fashist, aq më tepër që ai nuk kishte pranuar ta vishte këmishën e zezë dhe kjo gjë dihej prej të gjithëve”.

Pasi vë në dukje se kjo vrasje e pashpirt i ka lënë tërë jetën gjurmë të pashlyeshme hidhërimi, Ekrem Bardha shkruan më tej: “Por në ato vite ndodhën krime nga të dyja palët kundërshtare. Në mes të Ersekës u vranë dy këpucarë nga Poda, të akuzuar si komunistë. Ndërsa partizanët vranë një të ri, që rridhte nga familje nacionaliste. Të nisur nga kjo vrasje ballistët thirrën në kishën e fshatit Gostivisht nëntë prindër që i kishin djemtë partizanë, duke i pyetur nëse kishin lidhje djemtë

e tyre me vrasjen e të riut nacionalist. Edhe pse prindërit e partizanëve e mohuan këtë lidhje, ballistët, pa asnjë urdhër nga eprorët e tyre, i ekzekutuan ata brenda në kishë”.

Kjo ngjarje e fundit, masakra balliste kundër nëntë prindërve dhe pjesëmarrësve të familjeve me bij partizanë, nga më makabret në historinë e shqiptarëve gjatë luftës, ka ndodhur në Kishën e Shën Thanasit në Gostivisht. Ekziston edhe një vjershë popullore, e cila thotë “Bandë tradhtarësh, tamam bisha,/vrasin nëntë burra ata te kisha,/ I mashtrojnë, i heqin zvarrë,/ si “vëllezër” i patën marrë...”.

13 tetori 1943 që e mërkurë dhe në në Melçan, pikërisht atje ku Safet Butka i kishte dhënë fund jetës vetëdijshëm për të ndalur shpërthimin e luftës vëllavrasëse, ndodhi një ngjarje e pazakonshme. Të linte dyshimin si mjaft e qëllimtë. Këtë ditë çeta partizane e drejtuar nga Agush Gjergjevica kërkoi strehim në katundin Melçan, i cili në përzgjedhjen e vet deri atëherë që me Ballin Kombëtar.

Aty ndodhej këtë kohë edhe një çetë nacionaliste. Këta i mirëpritën partizanët, duke u liruar shumë shtëpi dhe madje duke u bërë vetë roje. Afër mezit të natës në fshat u dëgjuan dy krisma pushke, të cilave asnjëri nuk u dha rëndësi, sepse kohë lufte që. Mbas një ore Agush Gjergjevica lajmëroi shtëpi më shtëpi të gjithë partizanët që të mbledheshin, duke u thënë se do të niseshin për një destinacion, të cilin nuk e bëri të ditur.

Binte një shi i furishëm dhe çetën partizane, menduan ballistët, vetëm një mision tepër i rëndësishëm mund t’angrinte në mes të natës. Prandaj shumë nga ata edhe i përcollën luftëtarët e Nacionalçlirimtares. Ndërkohë

kishte nacionalistë që këtë sjellje e gjykuan si të një fryme mosbesuese ndaj tyre dhe madje shprehën mërzi. Partizanëve ata u kishin dhënë besë dhe asgjë nuk kishte për t'u ndodhur ndërsa bazonin aty, në Melçan.

Kur çeta e Agush Gjergjevicës ishte larguar një fshatar vendas lajmëroi komandën e nacionalistëve se kishte dëgjuar një gjë, të cilën dëshironte tua bënte të ditur. Sipas dëshmisë së tij, një shokut të vet Gjergjevica i pati thënë “Shpejt, shpejt, të ikim, se kanë për të na vrarë të gjithëve!”

Ndërsa dita po gdhihej, disa katundarë sollën në Melçan dy trupa të sakatuar tmerrshëm. Qenë pa sy, pa veshë, pa hundë, pa dhëmbë, me krahët dhe gjunjët të thyera, me organet seksuale të prera. Njerëzit që i panë u lemerisën, u zemëruan, u mbushën me urrejtje. Të masakruarit qenë dy ballistë të njohur. Quheshin Bexhet dhe Xhevdet Bulgareci. I pari ishte komandanti i çetës nacionaliste të këtij fshati dhe i dyti luftëtar i saj.

Trupat e copëtuar ballistët i lanë të ekspozuara gjithë paraditen dhe për t'i parë ftuan popull prej fshatrave të Melçanit dhe të Bulgarecit. Atyre iu tha, pa asnjë provë të sigurt, por tërësisht nëpër mllef politik, se atë vepër përdhunimi të paparë e kishin shkaktuar komunistët. Më pas varrimi i dy viktimave të mjera u krye në teqe, duke i vendosur pranë me pirgun e dheut ku prej tri javësh rrinte trupi i patretur i Safet Butkës. Kështu u bënë tre varre dhëfreskët dhe dy ngjarje shumë tronditëse.

Në 22 tetor Lëvizja Nacionalçlirimtare dhe komiteti qarkor i PKSH për qytetin e Korçës, i akuzuar tashmë nga dega lokale e Ballit Kombëtar për masakrën e Melçanit, shpërndau një trakt, në të cilin hidhte poshtë çdo pjesëmarrje të njerëzve të tij në krimin e 13 tetorit.

Ndërkohë i akuzonin dy të masakruarit Bulgareci se më parë kishin qenë spiunë aktivë të italianëve.

Në 26 tetor beteja propagandistike mes komunistëve dhe nacionalistëve për dy të masakruarit shkoi drejt kulmimit. Një trakt i Ballit me titullin “Një barbarizëm pa shembull!” denonconte për krimin njeriun e PKS-së, Agush Gjergjevicën dhe hidhte poshtë akuzën e komitetit qarkor komunist se dy pjesëtarët e saj patën qenë spiunë të italianëve. Ata vinin në dukje se para anëtarësimit me Ballin Kombëtar, Bexhet dhe Xhevdet Bulgareci “deri në fruer 1943 ata ishin pjestarë të një çete t’uej. Ata u ndanë prej jush vetëm atëhere kur ju i detyruat të vejshin mbi flamur yllin e kuq sovjetik”!

Ishte fundviti 1943 kur në Gostivisht erdhi nëpër errësirë, duke iu marrë fryma dhe krejt i rraskapitur e i tronditur, me shpirt e mendje pothuaj të shpartalluar, një banor. Pati ardhur me një frymë nga fshati Kurtez dhe gati duke shkulur flokët, thërriste ndihmë për të shpëtuar ballistët që partizanët po i vrisnin si miza. Prej thirrjeve dhe rënkimeve të tij dolën nga shtëpitë njerëz të shumtë, disa edhe të armatosur. E kuptuan gjendjen menjëherë dhe fshatarët me pushkë në krahë brenda një gjysmë ore u shumuan. U bënë njëqind. Ishin simpatizantë të ballistëve. Dëshironin t’u shkonin në ndihmë sa më shpejt atyre që po masakroheshin në Kurtez.

Por cili do ta merrte përsipër t’i printe për atje, në zonën komuniste? Atje ku partizanët qenë të fuqishëm dhe zotë të territorit?

Në Gostivisht ato çaste, për rastësi, që Fetah Butka me disa prej luftëtarëve të tij. Butkalliu ishte në komandë

të tyre dhe, siç e kishte rregullin, nuk qe pleksur në luftimet e vrullshme ku ishin përzierë ato çaste njerëzit e Partisë Komuniste me ato të Ballit Kombëtar.

Ishte natë e thellë dhe Fetahu po flinte. E zgjuan dhe i thanë çfarë po ndodhte në Kurtez. Madje njëri nga fshatarët e armatosur i thirri “O Fetah, je nipi i Sali Butkës! Prina!”

Në pak minuta ia shpjeguan se bëhej fjalë për të shpëtuar nga vdekja bashkëvendës që ishin me Ballin, të cilët partizanët e depërtuar me një sulm të shpejtë në Kurtez, po i pushkatonin. Të shpëtonin edhe shtëpitë e banorëve, të cilave komunistët po u vinin flakën njëra pas tjetrës. Fetahu ra dakord menjëherë, tamam sikur të kishte pasur një ditë kohë për të menduar dhe vendosur të kapërcente kufirin e rrezikshëm që në atë pjesë të Kolonjës ndante zonën e kontrolluar prej ballistëve me atë të komunistëve. Vullnetarët e armatosur të Gostivishtit bashkë me ndjekësit e tij qenë bërë dyqind frymë. Vështirë për t'i drejtuar nëpër terr, por gjithsesi shumë mirë që ishin në një numër të tillë, sepse mund t'i impresiononte partizanët dhe bërë që të hiqnin dorë prej masakrës ndaj bashkëkombësve.

Fetahu tha se për t'u shkuar në ndihmë nuk do të vonoheshin asnjë minutë, por do të qe mirë të krijonin më së pari një trupë pararoje, një skuadër zbulimi. Do të qe ky grup, i cili do të lëvizte në krye, duke marrë mbi vete të gjitha rreziqet. I pari që ngriti dorën, ishte ardhësi, lajmëtari i shumë tronditur, madje që kur u shfaq e bëri kushtrimin, iu duk të gjithëve se qe edhe mjaft i frikësuar. Pas tij ngritën duart shtatë vullnetarë të tjerë, mes tyre edhe shtatëmbëdhjetëvjeçari Avni Bejkova. Mbante në krahë një automatik italian me karikatore njëzetëshe.

Kështu skuadra e zbulimit filloi lëvizjen e shpejtë drejt Kurtezit. Nëpër terrin e dendur të atij dhjetori 1943 vendndodhjen e tij vetëm mund ta imagjinoje. Qe matanë rrugës, matanë edhe lumit. Atje ndodheshin shtëpitë e shkrumbuara nga zjarri dhe dergjeshin përtokë ballistët e pushkatuar. Pas skuadrës zbuluese afro dyqind vullnetarë të vetarmatosur bashkë me njerëzit e çetës së Fetah Butkës nisën marshimin e shpejtë drejt Kurtezit. Fshati ndodhej matanë lumit dhe urën e Mësiçit, bërë në kohë të Turqisë, të dyqindtët e kaluan pa rrezik. Që prej këtij çasti u gjendën në zonën e kontrolluar nga komunistët. Për të lëvizur sa më shpejt, por edhe për t'iu mënjanuar ndonjë prite, morën Grykën e Radomit dhe pasi e kapërcyen edhe atë, iu avitën Kurtezit. Pararoja e zbulimit ndërkohë pati mbledhur të dhënat e para mbi gjendjen e fshatit dhe të banorëve të tij. Kurtezi qe shkretuar. Banorët patën marrë arratinë nëpër natë.

Fetah Butka urdhëroi hyrjen në fshat dhe, me të mbërritur aty, pa kufoma njerëzish të rëna përdhe, mbushur me gjak nëpër pjesë të ndryshme të trupit. Këta qenë shtatë ballistë.

Ndau skuadrat që do të merreshin secila me nga një të vrarë. Trupat do të mbarteshin me çdo mjet të mundur, kafshë ngarkese sidomos, por në mungesë të tyre edhe me barela të thurura me degë pemësh. Do t'i shpërndanin të gjithë nëpër fshatrat ku kishin familjet. Pastaj, pothuaj tinës, Fetahu u largua nga grumbulli i luftëtarëve dhe u vërtit nëpër Kurtez. Qe shumë i turbulluar. Pamjet e të vrarëve, të cilët dukeshin qartë se nuk e kishin humbur jetën në luftime, por të zënë rob, dhe pastaj të pushkatuar, e bënë të mezi përmbante shpërthimin në ngashërim. “Nuk vritet shqiptari kështu”, gati klithi një

çast dhe shtoi pjesën tjetër të dhimbjes së tij me fjalët: “prej shqiptarit!”

Tek nëpër natë endej si i përçartur në një fushëbetejë ku bashkëkombësit qenë vrarë mes njëri-tjetrit dhe jo prej një pushtuesi të huaj, dalloi që Kurtezi nuk ishte tërësisht i braktisur. Ndoshta sepse qenë fshehur në mullarin me bar të ndonjë plevicë, në korijet jashtë fshatit apo thellë ndonjë hendeku, ai pa tre kurtezas. U takua me ta dhe e mori më të plotë të vërtetën e asaj që kishte ndodhur vetëm pak orë më parë. Mësoi se sjellja e partizanëve kishte qenë tepër e dhunshme, pa asnjë lloj mëshire njerëzore. Tek vërtiteshin shtëpi më shtëpi të atyre banorëve, të cilët ishin rreshtuar me Ballin, ndërsa shumicës fillimisht u vinin zjarrin shtëpive, vijonin më pas me pushkatimin e pjesëtarit të familjes që mbante armë në mbështetje të nacionalistëve.

Prej kësaj shkulme terrori, siç i thanë, një nëne i qe vrarë, duke luftuar partizanët, i biri ballist. Vdekja e tij pati ngjarë tek dera e shtëpisë dhe e ëma, përballë skuadrave ndëshkuese të njerëzve të Lëvizjes Nacionalçlirimtare, pyetjes “kush është ky?”, u qe përgjigjur me ngritje supesh dhe përgjigjen: “Nuk e njoh”. Mohimi i të birit ishte mënyra dhe përpjekja e vetme për t’ia dalë të shpëtonte nga djegia e sigurt shtëpinë dhe për pasojë nga të ftohtit e funddhjetorit 1943 dhe të dimrit të acartë që do të sillte janar-shkurti 1944, pjesëtarët e tjerë të familjes.

Në një rast tjetër një banor i një fshati në brinjë të Kurtezit, tek mori lajmin se këtu po derdhej gjak, u bëri thirrje edhe disa bashkëvendasve të tjerë që të shkonin për t’i ndihmuar ballistët kurtezas nga sulmi hakmarrës i partizanëve, por ata nuk e patën ndjekur. Atëherë ai, i

cili qe baba i shumë djemve, shkoi me vrap tek njëri prej bijve të martuar, me shtëpi më vete.

Ky po kulloste qetësisht dhentë. Ishte më i binduri dhe më i urti, më i miri i djemve që kish. I tha të vinte me të në Kurtez për t'i ndihmuar të shpëtonin nga rrethimi dhe vrasja banorët që nuk u shkonin pas komunistëve. I biri e la tufën menjëherë dhe, duke shtrënguar në dorë një maliher, e ndoqi nga pas. Por e humbi jetën një gjysmë ore më vonë, që në përplasjen e parë me armë me një grup partizanësh. Qëlloi ai i pari, jo komunistët. Sapo i pa me kapelat me yll të kuq u shtiri drejt për së drejti. Ata nuk vonuan ta shënjonin saktë.

Fetah Butka ishte tashmë dëshmitar se në Kurtez qe kryer një përleshje shumë e përgjakur. E ndjeu trupin t'i shndërrohej në një masë plumbi të ftohtë, kurse këmbët si të pranguara nga dy gjyle shumë të mëdha. U tendos i tëri që të lëvizte, të ikte prej atyre që po dëgjonte. Në qendër të Kurtezit u kthye si i mpirë. Të shtatë skuadrat i kishin bërë gati për rrugë të shtatë barrat me të vararët. Ikjen nga fshati e nisën në pasmesnatë.

Tani, tek shkonin drejt Gostivishtit dhe më pas për tek vendbanimet e tjera prej të cilave qenë ballistët e vararë, Fetah Butka iu dha mendimit ngulmues për ta shpjeguar atë hata që pati ndodhur në Kurtez. Përleshja vëllavrasëse dhe pushkatimet e nacionalistëve në këtë fshat e kishin fillësën pak ditë më parë, në luftën e kryer në Blush.

Beteja e Blushit ishte bërë me një intensitet që nuk të linte as të merrje frymë. Po ashtu me një tërbim të paparë të të dyja palëve, thua deri atë çast kishin jetuar vetëm për atë larje hesapesh. Luftimet mes partizanëve të paktë dhe ballistëve të shumë zgjatën gjithë ditën. U bë

çdo gjë shkrumb e hi. Qenë nacionalistët që e rrethuan Blushin me nacionalçlirimtarët brenda tij, pastaj edhe e sulmuan.

Shtysa e asaj që po ndodhte ishte plagosja e rëndë e Skënder Dumes, komandant njësie Balli. Skënderi që kushëri i parë me Petrit Dumen, i cili në krahun tjetër politik, tek komunistët, ishte komandant i batalionit “Hakmarrja”. Kjo plagosje e rëndë, e cila po e çonte drejt vdekjes Skënderin, nacionalistëve vendas iu duk si akt i hapur për luftë kundër tyre i partizanëve. Ata qenë aq shumë të revoltuar sa çdo minutë u thoshin komandantëve që t’u jepnin sa më shpejt komunistëve një përgjigje të pamëshirshme. Këta të fundit ishin në mëdyshje.

Ndërsa përvëlohej nga temperatura dhe po i afrohej pragu i rënies në agoni, Skënder Dumja u lut që të mos e shndërronin atë në shkas për të luftuar me armë komunistët. Por ballistët kolonjarë qenë ndezur dhe kërkonin gjak hakmarrës. Kështu komandantët vendosën dhe të nesërmen në mëngjes plasi lufta.

Siç u kuptua në pushkët e para, partizanët nuk e prisnin as sulmin ballist dhe as furinë e tyre. Ndërsa në prag të pasdites pritej që mes nacionalçlirimtarëve të paktë të mbetur në rrethim dhe nacionalistëve të shumtë përreth Blushit lufta të fashitej sadopak, ajo u gjallërua. Do të vazhdonte e tillë, shumë e egër, edhe nëpër tërë orët e pasdites deri në muzg e po ashtu gjatë gjithë natës, sikur të mos ndodhnin dy të papritura.

E para ishte shfaqja e gjermanëve. Ata u dukën në orën dy të pasdites në një shpinë kodre mbi fshat, andej prej ku që drejtimi i rrugës së madhe të komunikacionit nëpër të cilën ata herë pas here lëviznin lirisht, hipur mbi

mjete, duke pushuar vetëm kur binte errësira e plotë. Gjermanët nisën ta bombardojnë Blushin me të gjitha grykat e mortajave që kishin dhe predhat binin pa dallim tek partizanët dhe ballistët. Ndoshta ky qe edhe qëllimi i tyre: ta bënin të pushonte ajo luftë, e cila cënonte rendin e gjërave që ata kishin vënë në krahinë me pushtimin e tyre autoritar dhe të pakundërshtueshëm. Në fund të fundit ishte një betejë që po kryhej me kokë të vet dhe se ato çaste, duke pasur ndonjë plan tjetër, nuk ia kishin ngenë asaj kacafytjeje të brendshme mes shqiptarësh.

Në prag të muzgut edhe partizanët, në pamundësi t'i rezistonin bombardimit, qenë larguar nga Blushi, po ashtu ishin prapsur edhe ballistët.

E papritura e dytë ishte shpërthimi i një shiu me rrebesh, ca më i rëndë ky se breshëritë e plumbave mes dy palëve kundërshtare dhe nga furia e goditjes me mortaja. Rrodhën qiejt, ranë përdhe. Partizanët e paktë u tërhoqën nga Blushi pikërisht kur nisi shkulma më e madhe e shiut. Të vrarët apo edhe të plagosurit e tyre mundën t'i merrnin me vete. Në fshat mbetën trupat e pajetë të tetë ballistëve. Njëri prej tyre ishte komandant kompanie.

Nata ra e plotë dhe u bë krejt e verbër kur nacionalçlirimtarët dolën përfundimisht nga rrethimi në Blush dhe ndërkohë gjermanët ikën plotësisht nga kodra në brinjë. Në fund të fundit këta ia kishin dalë qëllimit të tyre: përleshja pa leje e shqiptarëve mes njëri-tjetrit pati pushuar. Ishte tani çasti që mes nationalistëve të merrej një vendim se si do të bënin me trupat e shokëve të vrarë dhe të mbetur në Blush. U gjykua të pritej edhe pak, sa për t'u kthjelluar situata dhe siguruar që në fshat nuk kishte asnjë partizan dhe në shpinë të kodrës asnjë

këmbë gjermani.

Ndërkohë u bë thirrje të dilnin sa më shumë vullnetarë për të shkuar nëpër atë terr përmes shfrimit të tërbuar të shiut deri në brendësi të Blushit dhe të merrnin trupat e tetë të vrarëve. Në pak minuta vullnetarët u bënë shtatëdhjetë frymë. Komandant i tyre u caktua Leme Selenica, i cili qe edhe komandant kompanie. Lemja kishte vëlla Cuten, i cili qe bashkuar me partizanët.

Të shtatëdhjetit u nisën kur furia e shiut nga qielli nisi të bjerë pak, por tashmë përbënin rrezik ujërat e shumta që rridhnin përreth në tokë dhe patën krijuar pellgje të mëdha. Kishte gjithkund edhe shumë baltë. Ishte ngjitëse, thithëse vende-vende. Bërë gjithçka llum. Mes vullnetarëve ishte edhe Avni Bejkova. Kishte hedhur mbi duar një mitraloz. Mezi e mbante ende pa nisur marshimi nëpër baltë dhe ujë deri në brez. Me gjithë zellin që kishte nuk ia mbushte dot mendjen të tjerëve se do ta hiqte me vete qoftë edhe dhjetë hapa. Për ta ndaluar të riun të shkonte në atë mision shumë të vështirë me atë masë të stërmadhe hekuri, një kushëri e qortoi ashpër, madje i bërtiti “Ku jeton ti, në qiell?” Veç shtatëmbëdhjetëvjeçari trupimët nuk iu bind. Atëherë i kushërirë ia shkuli mitralozin e rëndë nga duart dhe i vuri në to një automatik.

Kolona më në fund u nis. Që në hapat e fillimit errësira u bë më e madhe se pak minuta të parë. U shndërrua në një fund pusi të thellë. Pas një ecjeje prej një gjysmë ore të shtatëdhjetit hynë në një pyll në buzë të Blushit dhe aty papritmas u dëgjua një si klithmë tmerri. Një sekondë më pas ajo u përsërit, por këtë herë e bërë thirrme dhimbjeje, madje qe pothuaj një ngashërim. U mor vesh shpejt se ç’pati ndodhur. Kishin shkelur

padashje, nëpër terr dhe baltë, të vrarin e parë.

E ngritën me kujdes, duke i mbajtur edhe duart, të cilat rrinin aq shumë varur sa dukej sikur kërkonin të kapnin tokën dhe të mos largoheshin nga ai rrip dheu ku i zoti i tyre kishte dhënë shpirtin. E ngarkuan mbi mushkë. Ajo bëri një turfullim të ngjashme me një psherëtimë.

Në Blush trupat e tjerë i gjetën me mundim, pothuaj duke u rropatur skaj më skaj fshatit. I kërkuan pa ndezur asnjë çakmak apo fije shkrepëseje. Partizanët kishin ikur vërtet dhe asnjë prej tyre nuk duhej të ndodhej aty, por merakun se mos ndokush kokëkrisur apo thjesht i plagosur, qe fshehur në ndonjë pasdritare shtëpie apo strukur kudo ku mund të qëllonte lirisht, ishte i madh.

Erdhi çasti kur të tetë të vrarët u ngarkuan nëpër kafshë dhe trupat e tyre u lidhën mirë që të mos binin apo, duke anuar peshën, të rrezikonin prishjen e baraspeshimit të mushkës dhe ajo të rrëzohej. Kufomat ishin tërë ujë dhe baltë, sikur të qenë nxjerrë nga varri dhe jo marrë prej mbitokës.

Më në fund, duke mos u vonuar asnjë minutë, të shtatëdhjetit nisën udhën e shpejtë të kthimit. Iknin në heshtje të thellë, shumëfishuar prej zisë dhe përpjekjes për sigurinë.

E papritura u ndodhi pikërisht në çastin kur u qe krijuar bindja se masat e marra do t'u jepnin fryt. U ndeshën ballë për ballë me një skuadër prej dymbëdhjetë partizanësh. Këta po ktheheshin nga fshati Luaras. Ishin të shpenguar, me mendjen top se nëpër atë shi, baltovinë e terr, nuk kishin për të parë këmbë ballisti. Mes partizanëve ishte edhe i biri i vetë Leme Selenicës. Në krye të ballistëve Lemja qe ndër të parët që e pa grupin

e armatosur, por pa mundur të dallojë ndonjë shenjë të tyre. U kërkoi parullën. Përballë. i biri, duke parë se qenë ballistë, pa e ditur se mes tyre ishte edhe i ati, shtiu menjëherë. Plumbi që pickoi ajrin e lagësht nëpër natë, nuk e zuri Lemen, por iu fut në kofshë të birit tjetri, ai plumb që, në kundërpërgjigje, doli nga arma e të atit.

Ky incident baba-bir, i cili i hutoi të dy palët, e solli një pasojë të mirë. Ato çaste askush nuk i përdori armët më. Të dymbëdhjetë partizanët u larguan, madje duke bërë gjestin e tërheqjes. Mbase ndikoi në këtë veprim jo të zakonshëm e të pranueshëm për ideologjinë e tyre dhe shpirtin e fortë luftarak, numri i pakët përballë pothuaj gjashtëfishit të nacionalistëve. Moskacafytjen e mëtejshme e favorizoi edhe errësira e thellë.

Pas tërheqjes së partizanëve të shtatëdhjetë ballistët vijuan marshimin e shpejtuar dhe ndërsa dita nisi të zbardhë shpërndanë trupat e të varrëve nëpër familjet e tyre. Këto, mes lotësh, duke pasur parasysh edhe gjendjen e rëndë të prishjes së kufomave, i varrosën trupat e pajetë pa rënë ende muzgu.

Në fillim të janarit 1944 u përhap në Kolonjë dhe qe dridhëse një ngjarje, sipas të cilës njerëz të Lëvizjes Nacionalçlirimtare kapën në rrugë një të ri, i kërkuan xhakëtën dhe pastaj këpucët (“I paske të mira!”), duke i thënë se ai në shtëpi do të shkonte dhe atje mund të rivishej, kurse ata jetën e kishin në majë të malit.

Djaloshi ua fali rrobat e trupit dhe ndërsa nisi udhën për t’u kthyer në fshatin e vet, ata i shtinë pas shpine dhe e vranë. Por nuk e varrosën. I lanë pranë, ngulur me gozhdë në trungun e një peme, një letër, në të cilin urdhëronin dhe kërcënonin që askush të mos guxonte ta

fuste atë kufomë nën dhe.

Pati qenë një njeri i njohur i komunistëve, mbështetës i zjarrit të tyre, i cili vrasësve të të riut u kishte bërë titull i revoltuar: “T’ju vijë turp!” Kështu djaloshi i gjysmëzhveshur më në fund u varros nga familja dhe u preh nën dhe.

Në Novoselë të Kolonjës, e cila u bë vatër e ndezur luftimesh mes partizanëve dhe ballistëve, duke u marrë fshatin herë nga njëra palë dhe herë prej tjetrës, vetëm në një nga këto ndeshje të armatosura, prej partizanëve u dogjën si ndëshkim politik katërmëdhjetë banesa. Por pas disa ditësh ballistët e sulmuan Novoselën dhe ndërsa dëbuan prej andej partizanët, dogjën tetë shtëpi të përkrahësve të tyre. Kështu gjithsej brenda më pak se një jave banesat e nxira prej flakëve u bënë njëzetë e dy. Ishte më shumë se gjysma e fshatit.

Këto djegie, prej urrejtjes së ndërsjellë, nuk bëheshin vetëm në ndonjë stinë të ngrohtë, kur familja e dëmtuar rëndë mund të jetonte për pak kohë edhe nën qiellin e hapët, por në mes të dimrit, nëpër ditët më të akullta të tij, kur përreth kishte borë të trashë dhe ngricë. Në këtë rit kriminal nuk kryhej vetëm vënia e zjarrit të banesës, por edhe heqja e të gjitha mundësive ushqimore që familja kishte, edhe pse pa çati mbi kokë, për të jetuar. Kur partizanët lokalë dogjën në Psar të Zi shtëpinë e komandantit ballist vendas Qemal Burimi, përveç fasuleve apo mishit pastërma që ruante për të kapërcyer dimrin, i morën deri edhe kashtën, tagjinë për lopën dhe kalin.

REBELIMI I XHAFERRIT NËPËR DIMRIN E RËNDË

Ndërkohë në shtëpinë Butka dimri i acartë i motit 1944 bëri të shkëlqente Emineja. Ajo nuk mbante pushkë. Vazhdonte të punonte si infermiere, në çdo spital lufte që e caktonin, përherë duke mbajtur afër familjen e saj, të shoqin e plagosur që mezi ecte, si edhe tre djemtë.

Por kryente edhe misione të rrezikshme. Njëherë hyri në Korçë për të marrë ilaçe dhe ia doli t'i mbushë duart plotë me to dhe t'i sjellë në spitalin partizan. Në Korçë, qytetin ku e njihnin jo pak gra të tjera, hyri e veshur si dardhare, me kostum popullor, çfarë e bëri akoma më të bukur nga sa edhe vetë ishte e hijshme. Tërë ditët e misionit të saj ajo ndenji tek familja Myteveliu, atdhetarë të njohur vendas, por edhe shpërfillës të komunizmit.

Kur brigada partizane ku bënte pjesë familja e Muharremit, i afrohej Ersekës dhe sidomos fshatit Butkë, Emineja zbriste në mbrëmje deri tek shtëpitë e familjes atërore të të shoqit dhe, me dy apo tre partizanë në krahë, i lutej Memesë t'u bënte ndonjë byrek. Në mos nuk e kishte mundësinë për ta gatuar aty për aty, i lutej, të paktën t'u nxirrte ndonjë copë të mbetur. Memeja nuk ia prishte. Thoshte përherë se edhe shokët e saj shqiptarë qenë dhe për rrjedhojë ajo shtëpi ishte për ta e hapur kat më kat. Piqeshin jo një, por dy e tre tepsi me byrekë njëherësh.

Kur nusja e bukur dhe e shkathët e Muharrem Butkës e shqiptonte fjalën “partizan”, gjyshja e sertë

dhe që pëlqente të hidhte romuze, bënte sikur nuk e kuptonte atë emër. E thoshte fjalën enkas me shqiptimin “borozanë”. “Hajdeni shokë borozanë të hani një kafshitë bukël”, ngrinte Memeja zërin. Pastaj për t’i shkuar deri në fund ironisë së saj, për veten pohonte se që nga koka në këmbë “një koconjare”, çfarë donte të thoshte “një reaksionare”, pra një prej tyre që komunistët dhe të gjithë ata që rrinin me yll të kuq në ballë, nuk i donin.

Thuhej se ustallarët që ndërtonin shtëpinë e re të Muharremit në Butkë, përballë asaj të të atit, një ditë filluan të gdhendnin në gur një yll.

Sërish sipas të njëjtës fjalënaie, përhapur më së shumti nga mjedise ballistësh, Xhaferri, vëllai i vogël që rrinte në shtëpitë e Saliut, e pa këtë gjë dhe mbeti pa frymë. Pyeti ustallarët dhe i thanë se i kish porositur vetë Muharremi të ngrinin mbi muret e jashtme një yll të kuq dhe një drapër e çekan të madh. Këto të fundit mund t’i vizatonin me tulla.

Gjithnjë sipas fjalëve të përhapura, Xhaferri pati bërbelitur nëpër dhëmbë diçka si “babai tërë jetën luftoi për nacionalizmin, jo për Stalinin dhe komunizmin”. Pastaj ishte larguar mjaft nervoz, duke folur me vete.

Të tjerë që përbetoheshin se po thoshin vetëm e vetëm të vërtetën e kësaj ngjarjeje ngulnin këmbë se në muret e asaj shtëpie simbolet bolshevike filluan të vendoseshin në majë të katit të dytë, pra pak më lart se mezi i banesës. Dikush prej atyre që e kanë dëgjuar nga të tjerët këtë histori të çuditshme të shtëpisë-monument për komunizmin, ka shtuar se shenjat e yllit të kuq, të draprit dhe të çekanit u gdhendën, por nuk arritën të ngjiteshin lart, pra të vendoseshin në mure.

Por ajo, për të cilën të dy palët e hamendësve bien dakord, është një ndodhi befasuese: dikush filloi ta prishë banesën politike të Muharrem Butkës. Ky i fundit në atë dimër 1944 që larg, në luftë, kështu që as mund ta ndalte rrënimin e qëllimtë.

Me yll të gdhendur mbi mure apo pa të, cilët qenë shkatërruesit e shtëpisë së re nuk u muarr vesh kurrë me siguri. Gjithsesi ndonjë sy i vëmendshëm, mbase duke parë nëpër muzg apo thellë natës, është shprehur i sigurt se këtë punë e kreu pak nga pak Xhaferr Butka.

Ky moskokëçarës ndaj politikës e kishte shumë inat yllin e kuq. I ndillte ters. I dukej se prej pesë cepave të tij dilte flakë që digjte çdo gjë. Ndërkohë me Muharremin Xhaferri kishte edhe një pakënaqësi të përhershme, prej të cilës nuk i binte në prehje as shpirti dhe as mendja. I vëllai më i madh po këmbëngulte shumë t'i përqendronte armët e të atit dhe të Ganiut në duart e veta. Por të paktën pushkën e Saliut Xhaferri nuk ia dëshironte t'ia lëshonte kurrë askujt. Gjaku gjer në gju të vinte.

VRASJA E NJË GJERMANI TË VETËDORËZUAR

Një patrullë partizane pa një ditë një ushtar gjerman që vinte drejt tyre. Qe i vetëm dhe pa armë. Pa kapele. Ishte djalë i ri, me shtat mesatar, në mos pak më të ulët. Patrulla e mori të vetëdorëzuarin dhe e çoi në Shpiskë, ku qe edhe komanda nacionalçlirimtare e qarkut.

Emineja i nxori një pjatë me gjellë. Ai e hëngri tërë uri dhe pastaj një copë bukë e futi në xhep.

Djali i madh, Aliu, meqë nuk dinte gjermanisht, e pyeti “parla italiano?” Në këtë gjuhë ai dinte shumë fjalë, por edhe shprehje të tëra. Madje edhe lexonte. E pati mësuar nga pak në shkollë, por edhe me kokë të vet, si autodidakt.

Robi i vetëdorëzuar bëri tri ditë rresht të njëjtën gjë: i përgjigjej kërshërisë së Ali Butkës dhe hante një pjatë me lëng supe që ia bënte Emineja. Përherë një copë nga racioni i bukës e fuste në xhep. Duket e hante në ndonjë vakt tjetër apo e ruante për ndonjë rast pamundësie për të pasur ushqim. Fjeti të tre netët pranë familjes Butka si edhe disa të tjerëve që punonin e jetonin në komandë. Askush nuk e ngacmoi me ndonjë fjalë, me ndonjë hetim e ca më tepër ta dhunonte me ndonjë goditje me pëllëmbë apo shkelm.

Qenë tri ditë të qeta të tij. Ndihej i gëzuar. Kur binte në mendime dukej sikur një dritë e bukur e blertë i vezullonte rreth bebëzave dhe diçka thoshte me zë të ulët në gjuhën e tij. Mbase qe një poet?

Ditën e katërt gjashtë partizanë e morën me vete për ta çuar në Opar, ku ndodhej edhe një mision ushtarak britanik. Ishin këta që kishin kërkuar t'ua sillnin të vetëdorëzuarin për ta marrë në pyetje dhe siguruar prej tij të dhëna. Aliu, duke qenë edhe ai vetë, edhe pse i vogël, partizan me armë dhe yll të kuq mbi kapelë, iu lut të gjashtëve që ta merrnin me vete. U la të kuptojë se i dhimbsej ai ushtar i urtë gjerman dhe se donte ta shoqëronte edhe në kthim. Një pjatë supë në ditë nga racioni i familjes e ëma do t'ia jepte sërish pa iu dridhur dora, madje duke e parë në sy dhe duke u gëzuar kur ai hante. Emineja i thoshte në fund edhe një “Të bëftë mirë!”

Ndërsa rrugëtonin për në bazën e misionit ushtarak anglez moti shpërndante përreth dritë dielli dhe aromë pemësh. Ishte një fillim vjeshte e artë. Aliu ndeshte ujët e ndonjë burimi dhe e pyeste se si i thoshin gjermanisht. Ushtari i vetëdorëzuar përgjigjej me buzën në gaz, gati si të qe në një ëndërr magjepse. Gjithë rrugën Aliu këmbëngulte si i thoshin gjermanisht luleve, ajrit, qiellit, reve, pyllit, barit të gjelbër, gjetheve të pemëve, zogjve.

Kur mbërritën në Opar e dorëzuan në komandën partizane dhe këta që po atë ditë tek misioni britanik.

E sollën në mbrëmje vonë dhe atë natë që të tetë e kaluan aty. Kur në mëngjes morën rrugën e kthimit Aliu u bë gati ta pyeste sërish për fjalë të tjera. Madje djaloshi gjerman, me atë gjysmë uniformën e tij, e kishte gati në sy lutjen që kjo të ndodhte. Natyra përreth qe aq e bukur dhe ai do t'ia shpjegonte të riut shqiptar të gjithë gjuhën e tij plot vargje të mahnitshme të Gëtes. Por Aliu diçka parandjeu nga një hije e rëndë që i kishte rënë në fytyrë komandantit të skuadrës shoqëruese partizane.

I ngriu zemra.

Kur prej fillimit të largimit nga Opari qenë bërë diçka e përafërt me një çerek ore udhë, partizani komandant i tha Aliut “ti shko përpara!” I riu i Butkajve sa nuk klithi. E kishte të qartë çfarë do të ndodhte. Eci përpara si i mpirë, me këmbët që i dukej sikur po i hidhte në ajër.

Dëgjoi nga pas një breshëri të shkurtër automatiku.

Kur të gjashtë partizanët e arritën askush prej tyre nuk e hapi gojën. Nuk ndiheshin të gëzuar. Vrasja e ushtarit të ri gjerman, të vetëdorëzuar, që urdhër i misionit ushtarak anglez.

Ishte një spiun që bënte lojën e një dezertori apo thjesht një fatkeq që nuk gjeti momentin e duhur për t’iu larguar asaj lufte që po e mbante larg familjes së tij? Katërmbëdhjetëvjeçarit Ali Butka i qe mbledhur në fyt një gllomkë fjalësh dhe lotësh. Një ndër pyetjet e para që i pati bërë ushtarit gjerman që çfarë pjesëtarësh kishte në familjen e tij. Ai qe përgjigjur “mather” dhe sytë i qenë tejmbushur me një dritë të jashtëzakonshme. Pastaj shqiptoi “father” dhe fytyra iu mbush me krenari.

Pesë ditë më vonë nga ajo vrasje, Ali Butkës i ra rruga të kalonte përsëri nëpër udhën e bërë me ushtarin gjerman. Kishte ankth se çfarë do të kish ndodhur me trupin e tij. Më në fund arriti atje, ku breshëria e automatikut ia kishte marrë jetën.

Ishte një pamje e tmerrshme. Trupin ia kishin shqyer shpendët e egra.

FETAHU NË TIRANË: NJË KËSHILLË NGA MIT'HAT FRASHËRI...

Ndërsa në 24 maj Muharrem Butka qe delegat i Kongresit të Përmetit dhe me këtë rast zgjedhës i rëndësishëm i qeverisë së parë të përkohshme komuniste të Shqipërisë, pak javë më pas Fetah Butka u nis nga Kolonja për në Tiranë të takonte Mehdi Frashërin. Kryeministri ia kishte premtuar bisedën vetëm për vetëm me të që kur, nëpërmjet një mikut të përbashkët, butkalliu i kishte dërguar lajm.

Mehdiu e priti ngrohtësisht dhe Fetahu nuk e vonoi në shpjegimin e arsyes përse i pati kërkuar atë takim: donte armë. “Patjetër, iu përgjigj kryeministri, por duhet të marrësh një letër nga Mit’hat Frashëri”. Butkalliu nuk e priste këtë dhe menjëherë iu krijua parandjenja se të dy Frashëllinj të nuk e kishin shumë për besë dhe se dyshonin për kë po kërkoheshin ato armë. Sikur të binin në dorën e komunistëve?

“Të jap tri makina me armë, por gjithsesi për këtë dua letër të shkruar nga Mit’hati”, përsëriti Mehdiu. Fetah Butka kishte heshtur një grimë.

Para se të shkonte tek njeriu numër një i Ballit butkalliu la në mes kohë të kryente një shërbim për kushëririn e tij, Eqerem Malukën, të cilin e kishte marrë me vete gjatë udhëtimit nga Kolonja për në Tiranë. Ky kishte nevojë urgjente për një vizitë mjekësore. Kur kjo u krye, shkoi ku ndodhej Mit’hat beu dhe më në fund e gjeti strehën e tij gjysmë ilegale. Ndoshta aty ruhej prej

ndonjë atentati nga njerëzit e Frontit Nacional-Çlirimtar.

Sipas kujtimeve të shkruara të Fetahut “Shkuam tek Mitati për t’i thënë çfarë na tha Mehdiu. Mitati refuzoi, kur i thamë: “Jo Fetah, s’bëhet të derdhet gjak shqiptari. Ti mer fëmijët e të shkojmë jashtë, ti në Turqi te Qemali. Shqipëria po i mbetet rusëve, por jo për shumë kohë”.

Fetah Butka i qenka përgjigjur: “Mirë Mitat bej, këtu ka arritur puna?! Por unë s’kam vetëm fëmijët e mi, por edhe të Safetit e të jëmën e të motrën e këtij djali që i kam të dajut. Ku na mban dot Qemali?”

Pas këtij shpjgimi Mit’hati pati vazhduar: “Po atëherë shkoni në Greqi tek të njohurit tuaj vllahë, tek Pitulenjtë. Ju i kini shtëpi e ata janë në gjendje t’ju mbajnë”.

Sipas kujtimeve butkalliu menjëherë i ka kthyer përgjigjen: “Po ku e dimë si i kanë hallë edhe ata, se ata janë me Zervën”.

Mit’hat Frashëri pas kësaj shqiptoi këto fjalë: “Po fundja qëndro, o Fetah, se ti s’e ke prishur me partizanët”. Dhe ka shtuar: “Mjafton të shpëtosh kokën se nuk do zgjatë më shumë nga një vit”.

Fetah Butka ia ka kthyer: “Këtë do bëj se edhe të ikja e të lija shokët s’do qe mirë për mua e familjen tonë, por na paçi më qafë. Nuk them se s’kam përgjegjësi, por ky popull pastë më qafë veten e kombin”.

Për dialogun konkret të Fetahut me Mit’hat Frashërin kujtimet e shkruara mbyllen këtu. Në fillim të rrëfimit të tij të hollësishëm për takimin e butkallit me kryeministrin dhe kryetarin e Ballit, shpjegon se koha kur kjo ka ndodhur ka qenë fundi i qershorit apo fillimi i korrikut 1944.

AS YLLIN DHE AS SHALLIN E KUQ(!)

Në vazhdimin e kujtimeve të tij për takimin me Mehdi dhe Mit'hat Frashërin shkruhen këto fjalë prej rrëfimit të Fetah Butkës: “Të nesërmen u nisëm për Kolonjë”. Menjëherë më pas ndodhet kjo frazë: “Në shtëpi Fetahu gjeti një letër nga Beqir Balluku e Vasil Konomi, ku e thërrisnin në Dardhë për të biseduar e duke e lëvdur (si e kishin zakon) që qe sjellë mirë”.

Memeja iu lut shumë herë të birit që të mos shkonte, por ai nuk ktheu mendje dhe të nesërmen vajtën bashkë deri tek bregu në hyrje të Butkës dhe u ndalën një copë herë tek vendi i quajtur Gjolla. Kjo ishte një lëndinë e gjelbër afër lëmit të tyre. Poshtë kalonte rruga për në Ersekë.

“Mos shko, bir!” mermëriti disa herë e ëma. Kishte një parandjenjë të keqe që ia shtrëngonte pa pushim zemrën. “Pse?” e pyeti më në fund Fetahu. Memeja e zbuloi brengën e saj. Nuk e kishte fjalën për partizanët apo Beqir Ballukun, por ndeshjen në rrugë me ndonjë autokolonë gjermane. “Nuk më ndodh gjë”, tha Fetahu dhe pasi e përqafoi, bëri poshtë për të dalë në rrugën që do ta çonte në Ersekë dhe më pas drejt Korçës.

Në fletoren e tij të kujtimeve, të mbajtur nga kushëriri Eqerem Maluka, më tej thuhet: “Të nesërmen Fetahu, Faik Selenica, Abdyl Selenica (nga Selenica e Frashërit, kishte qenë kryetar komune e kish dy muaj që kishte ardhur me Fetanë) dhe 7-8 shokë të tjerë, u nisën për

në Dardhë. Fetahu me Faikun hynë për të biseduar me Beqir Ballukun e Vasil Konomin. Këtë e njihte se kishte qenë një ndër krerët e grupit të Zjarrit”.

Ndërsa Maluka, dëshmitari i vetëm dhe i drejtpërdrejtë i kësaj rrethane, saktëson se me Vasil Konomin, Fetah Butka qe takuar jo atë ditë të parë të mbërritjes në Dardhë, por të nesërmen dhe se ndërkohë për veten tregon se “u poqa me disa të rinisë së Ballit që qenë dorëzuar aty”. Pas kësaj rrjedha e ngjarjes rend edhe më tej: “Të nesërmen Fetahu mori Faik Selenicën e 4 shokë e shkuan në Devoll për Bozhigrad. Abdullait dhe ne të tjerëve na tha ta prisnim në Nikolicë. Natën vonë erdhi dhe na gjeti në Nikolicë. Vonë më tregonte bisedat që kishte bërë me Vasilë e Beqirë që Fetahu të mblidhte shokët e tij e të bashkohej me Brigadën e Dytë. Fetahu u kish kërkuar garanci për shokët e tij ose edhe për të tjerët që do të vinin me të. Se s’duhej t’i priste në besë e të quhej fajtor.

Me të ardhur në Butkë lajmëroi shumë shokë nga Starja, Kreshova, Mileci, Qafëzezi, etj. dhe me 60 vetë u nisën për në kasollet e malit të Starjes. Disa mbërritën në Starje, fjetën natën aty. Në mëngjes ata u ngjitën në kasollet e vllahëve e në darkë do të kalonin rrugën për në Bejkovë, Gostivisht e Novoselë. Unë vajta në Ersekë në drekë. Më sheh Isuf Baruti e më thërret e mbi shatërvan ulur më thotë: “Si e bëri këtë gjë Fetahu që u bashkua me partizanët?” I tregova bisedat e Fetahut në Tiranë me Mehdi Frashërin e Mit’hatin dhe letrën e Beqir Ballukut e Vasil Konomit që gjetëm në Butkë e vajtëm në Dardhë dhe garancinë që kish marrë Fetahu nga Beqiri e Vasili për shokët. Isuf Baruti vetëm më dëgjoi. Në fund hoqi revolen nga këllëfi. Unë në të vërtetë u tremba, ndonëse

kishim krushqi e ay kish respekt shumë për tim at, por gjendja që shumë e acaruar dhe për të, që ishte një antikomunist i tërbuar mund të mos e vlenin këto.

Isufi i hoqi karikatorin revoles, nxjerr në dorë fishekët, ku njeri që me vijë të kuqe dum-dum e më thotë: “Komunistët s’kanë besë. Fetahut Zoti ja nxjerrtë mbarë, por unë t’i nxora këta fishekë për të thënë se këta do t’i harxhoj kundër tyre e këtë të fundit, dum-dumin, e kam për veten”.

Më qafoj dhe u ndamë.

Në darkë u nisa përsëri për në Butkë, se në Ersekë s’isha i sigurt”.

Vijon ky rrëfim tronditës: “Pas dy ditësh erdhi Fetahu, Faik Selenica, Abdyl Selenica e Sami Butka në darkë. Vjen në shtëpi të Fetahut Ibrahim Butka dhe e pyeti Fetanë. Ky i tregon. Qenë nisur që bashkë me partizanët të godisnin gjermanët mbi Barmash o Gërmenj. Në Novoselë na ardhi një korrier me një letër nga Irakli Bozgua, zëvendës komisar i Brigadës së Dytë, që të ktheheshim për në Psar të Zi të gjithë. Zbatuam urdhrin e në mëngjes Irakliu me urdhër të shtabit tha: “Shokët e tu do të ndahen nëpër batalionet e Brigadës së Dytë, kurse ti Fetah, Faiku, Abdyl do të shkoni në Lavdar. Atje është qarku”.

I kërkova të marr Saminë me Petritin se s’kishin njeri e se “njërin e dua me vete në Lavdar”. Ay e pranoi. Mblodha shokët, u kujtova urdhrin që më ishte dhënë. Ata u çqetësuan shumë. Fillova t’i qetësoj e t’u them se “nga qarku i Korçës kjo brigadë nuk do të largohet dhe unë në Lavdar do bisedoj me qarkun, Pilo Peristerë e të tjerë si për vete edhe për ju dhe mund të vini prapë në brigadë”.

Të nesërmen në mëngjes u nisëm për Kamenicë e që andej për Lavdar. Petrit Butka u fsheh e nuk i vajti as ay, as Samiu. U nisën të tre, Fetahu, Abdyl Selenica e Faik Selenica për Lavdar. Pas disa ditësh vjen në Butkë Fejzo Dhemblani, nënkomandant i Brigadës së Dytë. Të nesërmen u nisa edhe unë me të për në Ersekë se atë natë do të hynim në Ersekë. Shkuam rrëzës Skorovot-Kreshovë-Starje. Shihnim rrugën që kalonin makina me gjermanë që herë pas here zbraznin nga makinat mitralozë. Natën kaluam në Psar e i duallëm Ersekës nga perëndimi. Qemë 5 veta me Fejzon. Në Varishtë, pjesa perëndimore e Ersekës, takuam partizanët e batalionit të dytë të Brigadës së Dytë që komandant kishin Petro Bullatin (pas disa vitesh këtë Petro Bullatin Partia e pushkatoi. Qe shumë trim dhe kur hyri në Ersekë sulmonte në këmbë me automatik).

Unë me Fejzon e 5 partizanë u nisëm për në shtëpinë time nëpër kanale. Kur iu afruam shtëpisë plasën minat që iu kishim vënë disa makinave me motor të mëdhenj “Diezel” të cilat i kishin për dritat. Erseka u bë dritë nga flakët. Populli doli jashtë nga tronditja e banesave e disa, të tmerruar, po merrnin fushat. Takova nënën e motrën. U tmerruan kur më panë. Fejzua i qetësoi. Pas plasjes së minave ra qetësi. Fejzua dërgoi dy partizanë në pjacë dhe u kthyen duke i thënë se “gjermanët e kanë boshatisur të gjithë Ersekën dhe janë larguar të ndjekur nga partizanët”. Vërtet, rrallë po dëgjohej ndonjë e shtënë automatiku.

Fejzo Dhemblani qëndroi dy ditë tek ne dhe u nis për në Korçë. Pas disa ditësh mobilizuan 10-15 djem nga Erseka. Disa u mbajtën në komandën e vendit, 3-4 të tjerët në Brigadën e Dytë e të Nëntë të Ndjekjes...

Mua s'më trazuan”.

Për ngjarjet e mësipërme mund t'i drejtohem një rrëfimi të Avni Bejkovës: “Aty vërdallë vinte Brigada e Dytë me komandant Beqir Ballukun...se si ngjau dhe e rrethuan Fetahun në mal. Ishte me disa të vetët Fetahu. U treguan shumë të mirë me të, u takuan si miq, si shokë dhe aty u muarrën vesh që Beqir Balluku, Lëvizja Nacional-Çlirimtare, kërkonte që bashkë me ballistët të luftonin gjermanët. Fetahu ndahet prej tyre dhe ulet për në Ersekë dhe bie në kontakt me njerëz që i bindeshin apo e kuptonin, sepse kishte edhe fanatikë që thoshin “vdesim e nuk dorëzohemi, nuk bashkohemi me komunistët”.

Në vijim të kësaj dëshmie: “Fetahu ndahet prej tyre dhe shkoi në Ersekë. U bëmë afro pesëdhjetë vetë dhe mbledhemi në Bezhan. Beqir Balluku qe komandant, Vasil Konomi komisar, Irakli Bozgo nënkomandant, etj. Kush i njihte të gjithë!

Takohemi me ta, ngarkohemi me luftime dhe u shkëputëm prej tyre. Secili në togën e tij dhe u bë numri dyzetë apo pesëdhjetë i krahut tonë. Qemë të pandarë, tërë grupi i Fetahut.

Mua partizanët më hidhnin dorën në qafë, më shikonin se isha më i riu. Por deshën të më merrnin me marifet automatikun, se qe armë e bukur dhe më tha një i dërguar nga Beqir Balluku “ta shkëmbejmë, të jap unë gjermanen”. Nuk e dhashë unë”.

Më tej Avni Bejkova plotëson tablonë: “U organizuam dhe u provokua një takim për bisedime të mëtejshme në Dardhë. Në Dardhë na pritën shumë mirë. Do të bënin një mbledhje me Fetanë dhe njerëzit ndihmësa të Fetahut. Ka qenë Faik Selenica, një Abdyl Selenica,

ishin edhe ata të Teki Selenicës. U futën në biseda ata me partizanët, se qe qendër komuniste ajo. Dardha ishte zonë e tyre”.

Më pas, siç tregon Avni Bejkova, ndodhi një skenë e papritur, e cila mund të prishte gjithçka nga ajo marrëveshje e Fetah Butkës me Beqir Ballukun.

“Filluan këngën e Safet Butkës”, rrëfen ai. Dhe shpjegon hollësisht: “Komunistët e këndonin, e kishin këngë të përhapur, e këndonin kudo. “O Safet, o Safet, e vrave veten në halet”. As tani nuk t’i them dot të gjitha ato vargje, mua nuk m’i merr goja.

Ata këndonin, ne u indinjuam.

Atëherë unë kam vajtur dhe u kam hapur zyrën atyre që ishin mbledhur me Beqir Ballukun dhe thirra Fetanë. Ata pushuan bisedën dhe dolën. Ata të tjerët po këndonin këngën e Safetit, përjashta, në shesh.

Dolën të gjithë nga mbledhja. Erdhi Beqir Balluku atje, u foli atyre “Të mos e dëgjoj më!” Dhe na hodhi duart në qafë. Pa një nga tanët që ishte me fizik shumë të bukur, i armatosur shumë mirë dhe i hodhi duart në qafë dhe i tha: “Edhe Skënderbeu të kishte shok, zili do të të kishte”.

Fetahu nuk tha asnjë llaf. Nuk ndërhyri. Ishte në krah të Beqirit.

Ky urdhëroi edhe njëherë tjetër të mos këndohej. Na përshëndeti, na përgëzoi, mi shtiri sytë mua. Për herë të parë që më shikonte. Qeshi dhe tha: “I vogël”. Isha edhe i pakët me shëndet unë.

Ata vazhduan mbledhjen. Në darkë dualën për të pirë ndonjë gotë. Kishte aty një dyqan të vogël, bënte kafe me raki. Fetahu në tavolinë, Abdyl Selenica, Taqi Skëndi. Më thirrën edhe mua atje, më dhanë një vezë. Nuk pija

raki unë. Faik Selenica siç duket e kishte hedhur ndonjë gotë tepër dhe i thoshte Taqit: “Rrët partia!” “Rrët” domethënë iu shkojnë shtatë nga partia, iu shpëtojnë ato nga poshtë.

“Shët, i thoshte tjetri, se do të na marrësh më qafë!”

Taqi Skëndi qe komunist i vjetër e vazhdonte të ish komunist. Se çfarë pozite kish nuk e di, por njëherë ata të Ballit të Elbasanit e kapën në krahinën e tyre. Nuk i bënë gjë. E lanë, e dorëzuan tek partizanët.

Ne po prisnim se çfarë do të bënim, të fillonim aktivitetin, të vijonim luftën. Qemë të xhindosur për luftë, edhe pse ajo të sillte vdekjen. Por as e shkonim ndërmend atë. Thua kishim jetë sa për njëmijë vite. Ndërkaq me marifet ata ja mbushën mendjen Fetahut apo ja imponuan, që të gjithë neve të na ndanin nëpër reparte të ndryshme partizane.

Në fillim nuk na kërkuan absolutisht asgjë”.

Përshkruan Avni Bejkova më tej: “Ata të Brigadës së Dytë kishin shenjë shaminë e kuqe me dy vija. Ndonjëherë as atë, por që të gjithë kishin yllin e kuq. Ne vazhdonim të mbanim shqiponjën.

Shqiponjës nuk kishin çfarë t’i bënin ata.

Komanda e brigadës donte të mbanim shallin e kuq, por Fetahu kundërshtoi”.

HYRI KOMUNIZMI: RRUGË DHE FATE TË NDRYSHME

Sipas kujtimeve të përmbledhura të vetë Muharrem Butkës, “Mbasi nuk gjeja prehje nga dhembjet e plagës u nisa edhe unë në 5 Tetor 1944 bashkë me shumë të plagosur të tjerë për në Itali.

Atje më bënë kura me anë të radiumit dhe u përmirësova shumë, mbasi nuk kisha gjumë as dit dhe as natë nga dhembjet.

Në 5 janar 1945 jemi kthyer me aropllan nga Italia në Tiranë”.

Në një fletore tjetër shënimesh, ndërsa e rrëfen jetën e vet, Muharremi po ashtu shkruan: “Nga ana e Shtabit të Përgjithshëm lajmërohem të shkoj për kurime në Itali. Ku me kalë dhe ku me kamion shkova në Himarë dhe prej andej me një vapor anglez mbrita në Taranto (në vapor ishte edhe Kahreman Ylli). Në spitalin ku më shtruan në Itali më bënë gati të më operonin. Nuk pranova dhe për pasojë më nxorën nga spitali. Prej andej shkova në legatën tonë te sh. Halim Budo, ku mbas disa konsultash bëra kura me reze dhe në 5 janar 1945 bashkë me shokë të tjerë me avion u ktheva në Tiranë”.

Për këtë periudhë të jetës së tij, trashëgimtari i parë i familjes së Sali Butkës, me gradën kapiten, ka edhe një vjershë të titulluar “Vuajtjet e invalidëve të Luftës Nacional Çlirimtare në vitin 1944 në Itali”.

Janë 15 strofa të shkruara në qytetin e Barit pa u mbyllur viti 1944: “Partizanë të plagosur, /Përmes luftës

pa mbaruar, /Natën shkuan të brengosur, /Në Itali për t'u mjekuar". Pastaj Muharrem Butka vargëzon sërish: "Rrofshin aleatët tanë, /Që na bënë mjaft shërbime, /Na fërkuan në çdo anë, /Nuk na lanë asnjë qime. /Kjo ishte ndihma e parë, /Që na rruan e na kruan, /Me dush bukur duke larë, /Edhe në spital na shtruan". Në vijim: "Unë isha porositur, /Doktor Merka më kish thënë: /Dy tri herë kish përsëritur, /Mos prano thikë në venë" /Të nesërmen që me natë, /Suall perde, më rrethuan, /Doktor engles shumë i gjatë, /Me kujdes më rrutulluan. /Pa pyetur mua fare, /Doktori me vegla erdhi, /Dragomani kok tagare, /Vegla një valixhe derdhi. /Un'u thashë pse? Ç'kërkoni? /Juve pa pyetur mua? /Nuk lejoj, mos u mundoni, /Operacion në plagë s'dua. /Njëri i zëmëruar, /Duke thirrur e bërtitur, /Mori veglatë nër duar, /Iku duke llomotitur".

Vazhdon më tej vjersha rrëfimtare e Muharrem Butkës me titullin "Vuajtjet e invalidëve të Luftës Nacional Çlirimtare në vitin 1944 në Itali": "Dita nuk kish hapur mirë, /Kur më nxuar nga spitali, /Se s'pranova me dëshirë, /Operacion që ngordh kali! /Në çadëret më dërguan, /Më dënuan për të vuar, /Me këtë rast më gëzuan, /Gjeta shokët e kërkuar. /Takova tridhjetë shqiptarë, /Në katund ishin vendosur, /U përqaftam duke qarë, /Të gjithë ishin të plagosur". Pastaj: "Që këtej në Bari shkova, /Në legatën shqiptare, /Gjithë vojtjet u tregova, /Gjesh më vunë në bare! /Në Bari u qetësova, /Bënja kura dit e natë, /Dhembjet i përmirësova, /Nëpër spitalet private".

Ja edhe dy strofat në mbyllje të vjershës: "Fest e madhe në legatë, /Kur erdhi dit e çlirimit, /Këng e valle dit e natë, /Prej haresë, prej gëzimit. /Rroft Enveri

dhe Partija, /Zjente vendi an e mbanë, /Rroftë e lirë
Shqipëria, /rrofshin trimat partizanë!”

Ndërsa në Legatën Shqiptare të Barit bëhej kjo festë shumë entuziaste, Fetah Butka që prej tetorit ndodhej në Maliq. Kishte ardhur aty prej Lavdarit, ku gjendej komanda policore e qarkut dhe kuptohej që e kishin vendosur aty në një lloj izolimi të maskuar me liri lëvizjeje vetëm brenda perimetrit të atij fshati. Nuk i kishin lënë pranë asnjë prej të paktën pesëdhjetë luftëtarëve të tij, të cilët u bashkuan vullnetarisht me partizanët. Këta i patën ndarë dy e nga dy apo tre e nga tre nëpër njësi të ndryshme pa ndonjë mundësi kontakti me njeri-tjetrin e ca më pak me komandantin e tyre.

Kur i kushëriri, Avni Bejkova, pa dalë muaji tetor shkoi në Maliq dhe bisedoi me Fetahun, qe bashkë me të motrën e këtij të fundit, Hedijen, e cila jetonte në Korçë. Madje ishte kjo e fundit që ja kishte thënë vendndodhjen e fundit të vëllait të saj. Tek ia tregonte kushëririt Avni këtë sjellje të komunistëve, e motra nuk e përmbante dot një ndjenjë të madhe ankthi dhe po ashtu alarmi për fatin e Fetahut. I dukej gjithçka si një lojë e kurdisur, si një kurth.

Avni Bejkovës të gjitha këto shqetësime të Hedijes i dukeshin të besueshme, por u përpoq ta qetësojë. I tha se në fund të fundit Fetahu, i zhveshur nga çdo fuqi komandëdhënëse për të vetët e copëtuar nëpër batalione e brigada partizane, tashmë të gjithë me shall të kuqërremtë në qafë dhe yll shumë të kuq në kasketë, ishte trajtuar mirë. Fetahun, pas përpjekjes së parë për ta detyruar, nuk e kishin shtrënguar më t’i mbante këto dy simbole të ushtrisë së komunistëve. “Nuk e sheh,

nguli këmbë një çast Avni Bejkova, armën ia kanë lënë”. Kur e takuan Fetah Butka qe vërtet me armë krahut. Kjo sikur ia fashiti ca brengën të motrës Hedije. I la të vëllait ushqime dhe pak para xhepi.

Avni Bejkova i ka rrëfyer gojarisht në 2015 autorit të këtij libri se butkalliu në Maliq ishte bashkë me dy oficerë të tjerë. Të dy qenë nga Skrapari.

Ditën e shënuar të Flamurit, më 28 nëntor, Fetahu do ta festonte në një klub të qytezës së Maliqit. Ishte me tre kolonjarë të tjerë si edhe dy oficerët nga Skrapari. Qenë të pestë prej atyre që kishin braktisur formacionet luftarake jo komuniste dhe bashkuar me partizanët.

Në klub nga gëzimi edhe kishin pirë pak, fare lehtësisht, sa për t’u përfshirë prej ngazëllimit. Kur dolën jashtë i rrahu një erë e lehtë dhe kjo i bëri të ndiheshin edhe të shpenguar. Ndërsa që të pestë ecnin dhe po bënë humor me njëri-tjetrin, përballë u ndeshën me një shok të tyre, Nesim Starovën, i cili qe bashkë me dy partizanë. Nesimi ishte prej dikur njërive jo të Lëvizjes Nacionalçlirimtare. Qenë të hipur mbi biçikleta dhe po shkonin për në Korçë. Edhe ata tre dukeshin të ngazëllyer. Me siguri festën e 28 nëntorit do ta kishin kaluar aty në Maliq tek ndonjë familje.

U përshëndetën mjaft miqësisht dhe shkëmbyen shkurt fjalë të ngrohta. Fetah Butka kur e pa Nesimin me yll të kuq në ballë vuri buzën në gaz, më shumë nga e papritura.

Sigurisht thjesht për shaka, por mbi të gjitha pa të keq, duke qeshur në mënyrë të përmbajtur, Fetah Butka i tha Nesimit: “Qënke bërë komunist!” Vijoi edhe me disa fjalë të tjera, fare të parëndësishme.

Aty për aty Nesim Starova nuk shqiptoi asnjë tingull

pakënaqësie, por kur u kthye në Korçë ia raportoi një për një ngjarjen Nevzat Haznedarit, më të ashprit eksponent komunist që kishte jo vetëm Korça dhe Kolonja, por edhe tërë vendi. Pastaj “talljen” e Fetah Butkës me yllin e kuq Nesimi ia rrëfeu edhe Pilo Peristerit.

Të nesërmen, më 29 nëntor, ditën kur u njoftua se qe çliruar edhe qyteti i Shkodrës dhe me këtë edhe tërë Shqipëria, një skuadër partizanësh u shkuan në banesë dhe i çarmatosën që të pestë.

Ishte mëngjes. Gjithçka qe llogaritur mirë. Dita ishte përpara me plot me orë të bollshme për t'i lidhur me litar dhe transportuar për në Korçë, drejtpërsëdrejti në burg.

Deri këtu kishte qenë besëlidhja e komandantit të Brigadës së Dytë Beqir Balluku dhe e komisarit Vasil Konomi me Fetah Butkën, bërë tre muaj më parë në fshatin Dardhë, ndërsa një grup prej luftëtarësh të Lëvizjes Nacionalçlirimtare ia kishin marrë këngës tallëse për vetëvrasjen tragjike të Safet Butkës. PKSH nuk kishte pritur as njëzetë e katër orë më shumë për ta shndërruar luftën për dëbimin e pushtuesve, të cilën e quante edhe “revolucion çlirimtar”, në një tjetër revolucion, i cili do të qe shoqëror dhe në thelb një përmbysje totale.

Kishte nisur periudha e Yllit të Kuq.

FILLOI DIKTATURA

Kur ndodhej në izolim, në të quajturën fazë të hetuesisë, Fetahu përpiquej të mos e lëshonte veten nën kafshimin e papeshuar të mendimeve ogurzeza se jo vetëm nuk do të dilte kurrë prej birucave, por edhe do t'i merrnin jetën. Pikëllim therës i shkaktonte edhe një rrethanë: në vitin e fundit të luftës kishte filluar ndërtimin e shtëpisë së tij, sepse deri ato çaste familja e vet qe strehuar në “shtëpinë e Plakut”, të Saliut.

Për ta kryer mirë dhe deri në fund ngritjen e këtij trekatëshi, Fetahu kishte pajtuar një nga arkitektët më të mirë të qytetit të Korçës, inxhinierin Ksenofon Xhori. Për një vit të tërë ai erdhi herë pas here në Butkë, skicoi dhe bëri pjesë të projektit, deri sa më në fund ai u plotësua me të gjitha mjediset e nevojshme, që nga dy kuzhinat dhe dhoma e ndenjes e deri tek ajo e fëmijëve. Pas kësaj nisi ndërtimi i godinës. Po bëhej me gur të skalitur, përherë nën kujdesin e inxhinierit Xhori, i cili vinte posaçërisht nga Korça për të ndjekur punën e ustallarëve. Për të përballuar shpenzimet e ndërtimit Fetahu shiti tërë bagëtinë që kishte, 200-300 krerë të imta, përfshi edhe lopët. Por kjo nuk ia rëndoi dukshëm familjes së tij nivelin e jetesës, sepse ende kishte në pronësi pak toka bujqësore dhe misrin e grurin për bukë e bënte vetë, po ashtu thekrën.

Kur ndodhej në Maliq i mënjanuar nga mundësia për të marrë pjesë në luftë, pra kur qe tetor 1944, i erdhi

lajmi se shtëpisë së re tashmë i qe hedhur edhe çatia. Atë ditë u gëzua shumë, piu pak raki dhe ia mori më vete këngës. Lufta po mbaronte dhe ditë të mira priteshin të vinin. Pranë dhe nën kujdesin e tij në shtëpinë e re do të vazhdonin të rrinin edhe familja e Safet Butkës, Hatixheja dhe katër fëmijët e saj.

Sa kishte ëndërruar!

Tani gjithçka ishte përmbysur. Gjer në qelinë, ku e patën mbyllur, vinin përditë lajme për një dallgë të madhe arrestimesh rënë mbi të gjithë ata që gjatë luftës nuk patën qenë bashkuar apo simpatizuar me Partinë Komuniste. I prangosnin kudo, jo vetëm në rrugë apo nëpër shtëpitë e tyre, duke pirë kafe në ndonjë klub apo duke lexuar gazetën, në arë duke pluguar apo në sofër, ndërsa hanin një kafshitë bukë, por edhe në rreshtat e brigadës, mes shokëve të tyre të luftës, partizanëve, që shihnin gjithçka me sy të ngrirë, mbetur të pagojë.

Patën nisur edhe sekuestrimet, taksat e jashtëzakonshme mbi fitimet, por asnjë prej këtyre të fundit nuk përhapte aq frikë dhe pasiguri se sa prangimet e mospajtuesve dhe të kundërshtarëve politikë. Po kryheshin sistematikisht, njëri pas tjetrit, edhe pushkatimet. Trupat e vrarë nuk u jepeshin familjeve dhe për ta nuk kishin varr. Hidheshin nëpër gropa të fshehta, duke u kujdesur për të mos lënë sipër ndonjë shenjë apo gjurmë që të afërmit të merrnin kufomat e të dënesnin dhimbjen e tyre mbi to.

Fetah Butka, por edhe shokët me të cilët u arrestua në Maliq, shumë të tronditur nga arrestimi dhe shpallja se do t'i nxirrnin në gjyq për t'i dënuar rëndë, i dërguan fjalë dhe letra bashkëluftëtarëve të tyre, tashmë funksionarë të rëndësishëm në pushtetin e ri, Petrit Dumes apo Taqi

Skëndos, deri edhe Baba Fajës. Këta u kthenin përgjigjen se gjithçka që një gabim dhe se e shumta pas dhjetë ditësh do t'i nxirrnin nga burgu.

Por prej atyre që i kishin në dorë nuk vinin aspak fjalë qetësuese, veç krejt e kundërta. Një ditë Fetah Butka mori vesh edhe akuzën me të cilën që privuar nga liria dhe do të dënohej: kishte vrarë pa dashje në fshatin Desnik një luftëtar të çetës së tij, bashkëfshatarin Apostol Loçi dhe pas kësaj i që fshehur përgjegjësisë.

Kjo nuk ishte e vërtetë. Ajo vetëvrasje pa dashje gjatë kontrollit rutinë të armës, nuk kishte të bënte fare me të. Kundër tij po inskenohej një gjyq për ta pushkatuar. Ndërkohë i erdhën fjalë se miq të tij po përpiqeshin të arrinin zyrën e Enver Hoxhës dhe t'i kërkonin ndihmë. Flitej se ky që i gatshëm të ndërhynte, por paralelisht me këtë lajm erdhi rrëmbyeshëm edhe një tjetër: arrestimin e ke nga Koçi Xoxe.

Kjo e bëri t'i shkonte ndër mend vetëtimthi një rrethanë. Ndërsa po udhëtonte bashkë me Ymer Dishnicën gjatë luftës për në Korçë, një çast i pati thënë: "Po këtë Koçi Xoxen si e keni ngritur kaq sipër? Kur grekët hynë në Korçë babai i tij ka firmosur në një listë për bashkimin e Shqipërisë me Greqinë".

100 LEKË ASISTENCË(!)

Sipas kujtimeve me shkrim të Muharrem Butkës, pas kurimit në Itali të plagës së rëndë të marrë në demonstratën antifashiste të 28 nëntorit 1942, “bashkë me shokë të tjerë me avion u ktheva në Tiranë. U gëzova që e gjeta Shqipërinë krejt të çliruar. Takova Koçi Xoxen, “Jam përmirësuar dhe dua të punoj”, “Shko shlodhu tek fëmijët se të lajmërojmë ne”.

Në Korçë takova familjen, por i gjeta në vështirësi ekonomike. Prita përgjigjen 1 muaj, 2 e 6 muaj dhe filloi problemi i urisë tek fëmijët.

Shita çmunda, shkova në Komitet, ju qava hallin, më dhanë 100 lekë asistencë”.

Muharremi njëkohësisht shtëpinë ia kishin zënë refugjatë të ardhur nga Leskoviku, pas djegies së tij. Shumë e vështirë në mos e pamundur t'i largoje. Kështu u strehuan në një banesë tjetër. Kur u rikthyen në shtëpinë e tyre patën kapërcyer muaj e muaj të tërë dhe se as kjo nuk do të bëhej realitet po të mos i ndihmonte një funksionar lokal dhe mik i tyre në qytet.

ORTODOKSËT KOÇI XOXE DHE ARQIMANDRITI PASHKO

Kur Fetahu ndodhej në përpjekjet për t'i shpëtuar rrezikut se gjykata mund ta dënonte me pushkatim, mes disave, për fatin e tij u mobilizuan edhe dy persona të veçantë, kurrë të menduar më parë se do të vepronin ashtu. I pari qe arkimandriti i Korçës, Paisi ose Pashko Vodica, i ati i Josif Pashkos. Në 1949 ai do të bëhej edhe kryepeshkopi i tërë Shqipërisë, sepse përveç se klerik i zoti, qe edhe fort i lidhur me autoritetet komuniste të vendit, madje edhe me Bashkimin Sovjetik.

Tjetri ishte Koçi Xoxe, numri dy i PKSH-së, por edhe ministër i Brendshëm. Këto çaste i ardhur në Korçë për punë zyrtare, ky shkoi edhe në burgun e qytetit. Mes problemeve të tjera që vëzhgoi, papritmas i pati thënë drejtorit të burgut: “Më thërrisni Fetah Butkën!”

Ky shkoi në qelinë e butkalliut dhe i komunikoi urdhrin e shefit të tij të madh. Fetahu u përgjigj se e njihte personalisht ministrin, por ndihej i sëmurë. Pas kësaj drejtori i burgut e kishte parë me një vështrim të lig dhe i pati shqiptuar fjalët shumëkuptimëshe: “Pra, nuk dëshiron ta takosh?”

“Jam sëmurë”, qe përgjigjur Fetahu. Tjetri sërish me ngulmim dashakeqës: “Nuk do që të flasësh me shokun Koçi?” “I thoni ministrit që nuk mund ta takoj sepse jam i sëmurë”. Pas këtyre fjalëve të Fetah Butkës, mbase fort i gëzuar që ngjarja po zhvillohej kështu, drejtori i burgut i ktheu shpinën dhe mori shkallët lart për në zyrën, ku

po e priste Ministri i Brendshëm.

Butkaliu nuk ndjeu pendim përse u soll në atë mënyrë, por pas pak alarmi e përfshiu të tërin. Refuzimi i takimit me Koçi Xoxen mund ta kërcënonte edhe më shumë fatin e jetës së tij, duke e bërë më të mundshme dënimin me vdekje. Ndërkohë kaluan vetëm pak ditë dhe Fetahun e sollën në burgun e Kolonjës, ku edhe do të gjykohej.

Arqimandriti Pashko prej selisë së Metropolisë shkoi drejtpërsëdrejti në burgun e Kolonjës. Kur i biri, Josifi, e pyeti përse po e merrte me aq ngut rrugën për në Ersekë, ai iu përgjigj: “Do të shkoj për Fetah Butkën”. Pastaj e kishte shpjeguar më mirë: “Po shkoj t’u them kolonjarëve të shpëtojnë Fetahun, ai nuk ka bërë gjë. As me partizanët nuk ka luftuar”. “Por ç’të duhet ty?”, pati ndërhyrë i biri. “Atë e di unë”, kishte shqiptuar prerë i ati.

Në Kolonjë arkimandriti Pashko i vizitoi një për një të pesëdhjetë e dy fshatrat e krahinës dhe kudo i mbledhi dhe i pyeti vendasit se çfarë mendonin për Fetah Butkën. “Vetëm mirë kemi për të, përgjigjeshin kolonjarët, dimë që është patriot”. Pas kësaj kryekleriku ortodoks Pashko shkoi në burg tek Fetahu. I tha si qenë shprehur njerëzit për të dhe se ai, pas kësaj, ishte plot besim se do ta lironin. Butkaliu e falënderoi nga zemra. “Nuk kam bërë asnjë faj, theksoi, por mundimi juaj për të m’u gjetur pranë, më mbush me respekt dhe mirënjohje”.

Arqimandriti u rikthye në selinë e tij në Korçë, kur çfarë kishte bërë ai me udhëtimin e vet nëpër fshatrat e Kolonjës e mori vesh Koçi Xoxe. Mbërriti në Ersekë pas njëzetë e katër orësh. Prania e papritur e ministrit të Brendshëm për Fetah Butkën ishte shenjë e qartë se

ai jo vetëm do të dënohej, por kjo do të ndodhte me një masë të rëndë.

Tashmë ndihej i sigurt se ajo çfarë i pati thënë intymisht Ymer Dishnicës për të atin e Koçi Xoxes që ishte mes njerëzve që në Korçë kishte firmosur bashkimin e Shqipërisë me Greqinë, pati shkuar deri tek veshët e ministrit të Brendshëm.

MBËSHTET QEVERINË E RE TË TIRANËS

Në gazetën “Bashkimi” të 27 janarit 1945, e shtunë, në krye dhe në krah të editorialit të Ymer Dishnicës “Balli Kombëtar, organizatë tradhëtie, krimi e terrori”, është radhitur edhe shkrimi “Ing. Qemal Butka dhe patriotë të tjerë që ndodhen jashtë Shqipërisë aderojnë në frontin Nac-Çli.”

Teksti vijon si më poshtë: “Në gushtin e kalluar, kur misioni i parë i U.N.Ç.SH ndodhej n’ Itali, u dha rasti që bota Shqipëtare e mërgimit të mirte vesh gjendjen n’Atdhe dhe hollësira mi luftën e popullit tonë kundra okupatorit e tradhëtarëve. Doemos patriotët që gjenden në mërgim dhe që ndjekin me dhimbje dhe krenari ngjarjet fitimtare të popullit t’onë e kanë çfaqur solidarizimin e tyre me letra dhe me shtypin që ata kanë në mërgim.

Këtu po botojmë një mesazh solidariteti dhe aderimi në Frontin Nacional Çlirimtar të patriotëve që gjenden në Misir. Nga çensura dhe nga kufit e largëta ky mesazh drejtuar misionit që gjendej n’Itali ka ardhur vonë. Midis këtyre patriotëve gjendet dhe ing. Qemal Butka që duke mos duruar dot shtypjen e fashizmit italian, në vjeshtën e 1939-es mori rrugën e mërgimit me shumë të tjerë. Vajti në Turqi, në Palestinë dhe më vonë në Misir”.

Pasi redaksia e “Bashkimit” nxjerr në pah se prej letërdërguesve me në krye Qemal Butkën lufta

nacionalçlirimtare e vuri Shqipërinë në prestigj dhe në “një rradhë me popujt e liridashës të botës”, paraqet përmbajtjen e mesazhit të dërguar. Sipas saj ai ka këto fjalë:

“Zotërinjve të tyre kolonelit Bedri Spahiu- Nënkolonelit Ramadan Çitaku dhe majorit Frederik Nosi, Tiranë

Të ndershëm zotërinj dhe Shokë të dashur,

Thirrjen t’uaj datë 11 gusht 1944 e muarrmë me gëzim, të çensuruar, mbas dy muajsh e ca udhëtimi.

Megjithqë, ashtu siç më thoni në letrën t’uaj, s’kemi ditur shumë hollësira mbi luftën Nacional-Çlirimtare të popullit shqiptar, kemi qënë gjithmonë shpirtërisht dhe ngushtësisht të lidhur me përpjekjen e atyre luftëtarëve që muarën pjesë në këtë lëvizje. Zëmërat t’ona rrihnin e mburreshin çdo herë që na vinin lajme, përmes Stambollit ose me rrugën e gazetave...që na tregonin vepërimet heroike të luftëtarëve Nacional-Çlirimtarë, helmoheshim e qanim çdo herë që mësonim sakrifikimin e madh por të pa-evitueshëm të gjakut të derdhur në altarin e Kombit.

Qysh prej fillimit të luftës s’kemi pasur kurrë ndërment të mos tregohemi patriotë e shokë të pandarë të atyre që mendojnë si ne dhe që, të gjithë së bashku kemi për qëllim të çporrim invazorët e huaj të urryer nga tokat t’ona mijëvjeçare të trashëguara nga stërgjyshërit e gjakut, të flakim fashizmin e jashtëm e të brendshëm, të vendosim për të ardhmen regjimin që do të zgjidhet lirisht prej popullit, të çdukim dhe të largojmë nga fuqia tradhëtarët dhe klikën demprurëse që skllavëron popullin vjete me rradhë dhe e shpuri gjer në buz’ të varrit dhe të përpiqemi për qeverimin e Kombit në baza demokratike të vërteta....”

Fjalja e fundit e letrës spikat mesazhin për “idealin tonë të përbashkët”.

Në fund ndodhet ky tekst: “Kajro, më 8 dhjetor 1944
Ju përshëndesim.

Vdekje fashizmit të jashtëm ose të brendëshëm

Liri Popullit.

Inxh. Qemal Butka

Lefter Mborja

Gjeço”.

Shkrimi i 27 janarit 1945 i “Bashkimit” shënon në vijim edhe këtë tekst: “Ja dhe një letër tjetër që vjen nga Stambolli.

I ndershmi kolonel Bedri Spahiu,

Me kënaqësi e gëzim të madhë sot e mora letrën e Juej të muejit Gusht 1944 bashkë me qarkoren mbi “Lufta Nacional Çlirimtare e Popullit Shqiptar”, për të cilën Ju falenderoj nga zemra.

Tash gjashtë vjet kemi heqë e po heqim të zezat e jetës, por vetëm veprimi i juej madhështor kundra fashizmit e nazizmit, na bëjnë që ti bëjmë më lehtë.

Përgjithësisht veprat e luftëtarëve dhe partizanëve t’onë, që prej vitit 1939 e sidomos mbas Konferencës Historike të Pezës, sa kam muejt, të gjitha ia kam ba me dijt botës mbarë.

Më 7 Tetor 1944

Juve dhe shokëve të Juej trima ju shtrëngoj dorën vllaznisht

Gjerent’ i Kryekonsulatës

Shaqir Hajrulla-Kastrataj”.

E informojmë lexuesin se Shaqir Hajrulla Kastrataj ishte që para vitit 1942 punonjës i Legatës Shqiptare të Mbretit Zog në Stamboll, një nga dy përfaqësitë

diplomatike (edhe në Egjipt), të pambyllura pas pushtimit italian të Shqipërisë prej qeverive vendase. Legata kishte drejtues Asaf Xhaxhulin, kurse Shaqiri qe konsull i ndihmuar prej kolonel Hysen Selmanit.

FETAHU SHPËTON NGA PUSHKATIMI, POR ARRATISËT XHAFERRI

Gjyqi kundër Fetah Butkës dhe të tjerëve, mes tyre edhe Sefedin Dumes, kushëririt të Petrit Dumes, u bë në fundmars 1945. Atë ditë në Ersekë sheshi i pazarit u zbraz dhe dyqanet u mbyllën. Gjatë procesit dëshmitarët në favor të tij nuk u lejuan të flisnin. E ndaluan të jepnin prova për pafajësi jo vetëm një bashkëfshatar nga Bezhani apo një këshilltar punësh bujqësore për vllahët, por edhe vetë arkimandritin e Vodicës, priftin Çelniku. U lejua të fliste vetëm motra e atij luftëtari nga Shtika, Apostol Locit, i cili qe gjatë luftës me çetën e Fetahut dhe që për vrasjen e tij akuzohej butkalliu. Fetahu, kur ndodhi kjo fatkeqësi, siç edhe kemi shkruar më parë, nuk ishte në atë vend, por qe në Polenë.

E tërë kjo histori, pra që kur ngjau vrasja butkalliu nuk ndodhej në Desnik, por në Polenë, dihej prej të gjithëve, sepse pas asaj drame, Fetahu i dërgoi familjes së bashkëluftëtarit të tij të vrarë aksidentalisht, 3-4 kuintal bereqet për ndihmë.

Ndërkaq motra e të vrarit pa dashje e mori përsipër me dëshirë të dukshme akuzimin e Fetah Butkës, sepse edhe kishte pranuar ta luante këtë rol që në fillim. Ndryshe do t'u shndërrohej në bluf arrestimi i nipit të Sali Butkës dhe sidomos si vëllai i Qemal Butkës, për të cilin, fjalë pas fjale, kishin dëgjuar se që prej Turqisë, ku pati emigruar, tregohej miqësor me qeverinë e Enver Hoxhës dhe se ky i fundit dëshironte ta bënte patjetër për vete.

Pasi e motra e të ndjerit pranoi të deklaronte në gjyq se Fetahu ishte një vrasës, hetuesit thirrën për ta shndërruar në akuzues të dytë, të vëllanë e saj, i cili quhej Zino. Ky refuzoi. Atëherë hetuesit dhe prokurori ranë dakord me gjykatësit që kundër butkalliut me biografi familjare të rëndësishme për krahinën e më tej saj, t'i bënin edhe një akuzë tjetër. Kjo do të qe politike dhe si e tillë do të ndikonte fort në masën e ndëshkimit të tij, e cila synonte pushkatimin. Ata shkruan në letër dhe e shpallën në sallën e gjyqit se Fatahu pati luftuar vërtet kundër italianëve, por kur erdhën gjermanët kishte lidhur duart dhe nuk kishte qenë aktiv. Në një farë mënyre e akuzuan se gjatë atyre muajve pati mbajtur forca, por pa i futur qëllimisht në luftë kundër nazistëve.

Kur prokurori i lëshoi të gjitha këto akuza, po aq vendosmërisht sa edhe i pati shqiptuar kërkoi dënimin e të gjithë të prangosurve. Për Fetah Butkën dhe Sefedin Dumen nguli këmbë masën e pushkatimit. Pas kësaj seance nga njerëzit e butkalliut u lajmërua menjëherë Andrea Varfi, i cili qe major në Tiranë. Iu kërkua të shpjegonte me shkrim si ishte e vërteta e vrasjes së Apostol Locit. Telegrami nga Andrea Varfi i erdhi gjykatës brenda dy orëve. Në të sqarohej hollësisht si pati ngjarë vrasja aksidentale dhe se atë ditë forcat qenë nën komandën e tij. Pohonte se Fetahu ndodhej në Polenë.

Ndërkohë erdhi edhe një telegram nga populli i Leskovikut, ku për butkalliun që tashmë ndodhej në prag të daljes përpara skuadrës së pushkatimit, vihej në dukje qëndrimi i tij i mirë gjatë luftës. Të njëjtën gjë, përkrahjen e madhe dhënë popullit të Ersekës dhe Kolonjës, kishin shkruar edhe për Sefedin Dumen.

Të dy telegramet për fat patën peshë. Kur u dha

vendimi i trupit gjyqësor për të dy të propozuarit me pushkatim, dënimi u kthye në burgim të përjetshëm. Ishte një fitore, gjithsesi. Po të kish mbetur dënimi me vrasje, plumbat nuk do të vonoheshin shumë t'u binin në gjoks, kurse tashmë, të mbetur gjallë, zgjeroheshin mundësitë për të pasur kohë të mjaftueshme dhe ankuar që masa e ndëshkimit të ulej. Përdorën për këtë avokatët. Në Ersekë ata qenë tre dhe patën bërë një kolektiv, si të thuash një “kooperativë”. I pari ishte nga familja Fundo, i dyti nga ajo Prodan dhe i treti prej derës së Qiriazëve. Dy të parët e morën përsipër mbrojtjen e Fetah Butkës pa kërkuar para, i treti menjëherë u shpreh “Unë e dua pjesën time në flori”. Kjo donte të thoshte një e treta, 13 napolona, sepse çmimi i një mbrojtjeje avokatore qe 39 napolona ar. Ia dhanë menjëherë, ndonëse ndodhi që nuk e bëri Qiriaz mbrojtjen, por pa shpërblim Fundo me Prodanin.

Në prill 1945 Fetah Butka me dënimin për burgim të përjetshëm, prej qelive të Ersekës u rikthye në burgun e Korçës. Prej andej do të caktohej të shkonte në një prej kampeve të përqendrimit, ku edhe mund të punohej. U përhapën fjalë se burgimi i tij i ri do të qe ai i Burrelit. Sidoqoftë Fetah Butka kishte ende shpresë të shpëtonte prej dënimit fatal për të mos dalë kurrë prej birucave. E mbante të gjallë këtë ndjenjë sepse në vendimin për heqjen e pushkatimit gjykata pati shkruar “I është përgjigjur thirrjes së Kongresit të Përmetit”. Kjo donte të thoshte se ia njihnin për mirë gjestin e bashkimit me partizanët në fillimvjeshtë të vitit 1944. Po ashtu nëpërmjet një të treti ishte hapur mundësia e komunikimit me të vëllanë, Qemalin, dhe në një të ardhme përpjekja e këtij të fundit për të ndërhyrë tek Enver Hoxha.

Kur pritej nga çasti në çast ky lehtësim, ndodhi krejt e kundërta: u arratis Xhaferr Butka. Nuk iku jashtë kufirit se qe kundër qeverisjes së komunistëve. U largua përtej klonit të kufirit grek sepse njerëzit e pushtetit të ri po e kërkonin për një çështje fare të thjeshtë. Pati dalë ligji i çarmatosjes dhe Xhaferr Butkës i duhej të dorëzonte dy armë që i mbante dhe i ruante me xhelozë në shtëpi. Qe koburja e Gani Butkës, por edhe pushka e të atit, Saliut.

Duke qenë se ishte Muharremi vëllai më i madh dhe ky ia pati kërkuar me kohë t'ia dorëzonte atij ato dy armë, tani që në qeveri ishin njerëzit që ai kishte përkrahur gjatë luftës, pranimi t'ia jepte Muharremi reliket i kaloi Xhaferrit për disa çaste nëpër mend, por e dëboi këtë si zgjidhje shpëtimi. Nuk kishte rrugë tjetër për ta shpëtuar atë kobure dhe pushkë veç të fshihej sa më mirë dhe sidomos të largohej për ca kohë nga Butka. Për këtë qëllim si strehë në atë fillim prill 1945 zgjodhi banesën e kushërirës, Edijes, motrës së madhe të Fetahut. Ajo qe martuar me një vendas në gjendje ekonomike shumë të mirë, të cilin e quanin Bexhet.

Në shtëpinë e kushërirës Edije, Xhaferr Butka në përpjekjen e parë për t'u gjendur aty, gjeti edhe mbesën e të zonjës së shtëpisë, Donikën e vogël. Xhaferrin ndenji vetëm një natë, edhe pse fillimisht u krijua bindja se do të qëndronte më shumë. Tek i vëllai, Muharremi, nuk shkoi, por as ky nuk erdhi ta takonte. Pasi të nesërmen hëngri drekë, papritur tha se do të ikte. Donika e pyeti: "Xhako ku do të shkosh?" Kështu, Xhako, e thërritnin në familjen Butka. "Do kthehem në fshat, në shtëpi", u përgjigj ky. "Do vij dhe unë". "Ku do vish ti?! Unë jam me kalë. Kë të tërheq me vete, atë apo ty?".

Prej aty, nga shtëpia e Edijes, e cila ndodhej në rrugën e Kolonjës, pranë Brakës, lagjes së jevgjve, deri në Butkë qenë katër-pesë orë rrugë pa u ndalur.

Donika nisi të qajë dhe Xhaferrit menjëherë i erdhi keq: “Hajde se të marr unë”. “Mos e merr!”, ndërhyri Edija “Lëre të rrijë edhe ca ditë këtu!” “Jo, do ta marr. Kjo po e derdh lotin kaq. Atje ka gjyshen. Le të rrijë me Memenë”

Sapo dolën nga dera e shtëpisë pak dhjetëra metra më tej Xhaferri dalloj dy policë dhe shau nëpër dhembë. Donika u tremb, por tjetri e shtrëngoi fort në dorë: “Hajde, të keqen xhaxhai”. Sërish Edija i tha: “Po ktheje këtë!” “Jo, jo, foli Xhaferri vendosmërisht, nuk e kthej unë çupën por lëre ti atë muhabet!” Nxituan menjëherë të iknin, me në njërin dorë kalin dhe tjetrën Donikën. U ranë vërdallë rrugëve këmbësore nëpër fushë deri sa u humbën nga sytë policëve. U qetësuan disi kur mbërritën në Turan, afër teqesë. Kur pas asaj vërdallosjeje nëpër fushën e Korçës dolën në xhade, u ndjenë më të lehtë të kapërcenin nga njëri fshat në tjetrin dhe me në fund të gjendeshin në Butkë.

Kur e rimori herën e dytë përpjekjen për t’u fshehur në qytetin e Korçës, në pritje se mos shteti hiqte dorë nga dorëzimi i armëve të Sali Butkës, qe fillimi i majit 1945.

Kështu një ditë kur sapo kishte filluar ky muaj Xhaferri Butka tridhjetë vjeçar gjeti në banesën e të kushërirës Avni Bejkovën, i cili ato kohë, herë pas here, për të ndjekur fatin e të atit të arrestuar, qëndronte aty. Ndërkaq Avniu strehohej edhe tek banesa e Muharrem Butkës dhe e bashkëshortes së tij Emine. Edhe pse i pari qe komunist i njohur dhe i lidhur fort me kauzën e Enver Hoxhës, e shoqja po ashtu partizane, kushëririn e

tyre me baba të burgosur për arsye politike, sepse kishte qenë sekretar i Ballit Kombëtar për Kolonjën, e pritnin shumë mirë. Madje dhe duke i dhënë ndonjë ndihmë nëpër zyra.

Gjatë qëndrimit të përbashkët tek Edija, Avni Bejkovës i bëri përshtypje sjellja e Xhaferrit, i cili në atë shtëpi vetëm flinte. Kur familja shtrohej në tavolinë të hante, ai nuk ulej aty, por tërhiqej i heshtur në dhomën që i kishin lëshuar për të ndenjur ose më saktë për t'u fshehur, dhe nxirrte nga poshtë shtratit të hekurt një qyp të sjellë që nga Butka. E kishte mbushur me ullinj. Disa kokrra prej tyre përtypur me pak bukë misri të blerë në treg pa rënë shumë në sy, i mjaftonin Xhaferrit të hante të tre vaktet e ditës.

Qe pesë maj kur të dy, Avniu dhe Xhaferri, ndodheshin në shtëpinë e Edijes, dhe një mëngjes butkalliu iu afrua dhe i tha mënjanë: “Unë do të iki”. Sytë e tjetrit vetëm pyetën pa fjalë: “Ku?”. “Andej”, mërmëriti Xhaferri. Pastaj shtoi: “Nuk do të vish edhe ti?” Avni Bejkova, kur kishte rënë rasti të bisedonin arratisjen jashtë vendit, pati rënë dakord, por tani që i ati i mbyllur në burg pritej të kalonte në gjyq, nuk mund ta bënte dot këtë veprim. Do të rëndonte menjëherë në masën e dënimit. Ca më tepër që edhe deri në ato çaste flitej se qëllimi i pushtetit të ri ishte ta pushkatonin.

Ia shpjegoi këtë Xhaferrit. Ky e mirëkuptoi, por iu lut që ta shoqëronte deri në buzë të kufirit. Përsëriti se po ikte nga Shqipëria sepse qe mjaft i rrezikuar. Dy armët e Sali Butkës do t'i merrte me vete.

Në të vërtetë, ndryshe nga koha kur ndodhej në Kolonjë dhe njerëzit e policisë vendase i trokitnin shpesh në derë, në Korçë, për tërë ato ditë të herës së dytë të

strehimit tek Edija, ata nuk i patën rënë më qafë. Jo vetëm nuk qenë shfaqur tek dera e shtëpisë, por as edhe i kishin dërguar ndonjë paralajmërim. Dhe njerëzit e policisë komuniste me siguri e dinin që ndodhej aty.

Qe shtatë maj 1945 kur Xhaferri dhe Avniu, nëpër një natë pa dritë hëne, ndërsa retë e kishin rënduar qiellin dhe dukeshin sikur do të shkarkonin shi me rrebesh, duke kaluar rrugë e pa rrugë, kërcyer ugaret e bahçeve të Korçës, dolën në rrugën e Kolonjës. Aty u përqaftuan dhe u ndanë. Xhaferri për disa ditë do të fshihej në një pyll në malin e Gramozit, buzë vijës kufitare, dhe në momentin më të përshtatshëm do të hidhej përtej.

Ndarjen me Xhaferin, fytyrën e tij të mallëngjyer, sytë që i bënin një dritë të çuditshme si të qe kapur nga ethe shumë të forta, duart që i dridheshin, zëri i cili iu bë si prej një jashtëtokësori, pastaj në ikje shtati i tij mesatar, por që këtë herë po i dukej i shkurtër, përherë e më shumë i zvogëluar, Avni Bejkovës nuk do t'i hiqej nga kujtesa për tërë jetën. Më vonë atyre çasteve do të merrte vesh që para se të arratisesh matanë kufirit grek Xhaferri do të rrinte në mal, tek Korija, një javë të tërë. E shoqja, Resmija, çdo natë i shkonte, duke i sjellë për të ngrënë. Policët e shtetit i vinin përditë në shtëpi dhe e pyetnin se ku ndodhej i shoqi. Ajo përherë përgjigjej: “Nuk është këtu”. Natën e arratisjes Xhaferri u rikthye në shtëpi dhe i takoi të gjithë një për një. Pastaj u tret nëpër errësirë.

Përveç gruas kishte lënë pas, në fatin e tyre, i cili do të e një ndër më tronditësit, dy fëmijët e vegjël. Vajza qe vetëm katër vjeç, kurse i biri edhe më i vogël.

Sapo kishte kapërcyer kufirin ushtarët grekë e patën arrestuar, çarmatosur dhe dërguar në postëkomandë. Këtu e kishin pyetur mbarë e prapë dhe pastaj e patën

futur në një kamp refugjatësh. Në kamp Xhaferri i qe lutur një kapiteni grek të Asfalisë që të mund ta ndihmonte për t'iu kthyer të dy armët relike të familjes. Ky qe prekur nga tërë kjo histori arratisjeje për të ruajtur nderin e familjes dhe për disa muaj rresht kishte bërë gjithçka për t'i gjetur ku ndodheshin.

Ia doli t'i zbulonte.

Përpjekja e dytë, kryesorja, për t'i tërhequr dhe dorëzuar të zotit, i dështoi. Kolegët i thanë se kjo gjë ishte fare e pamundur. Jo sepse nuk dëshironin, por i pengonte një ligj i shtetit të tyre.

Ndërsa Xhaferri kishte disa ditë që pati kryer arratisjen, Avni Bejkova u njoftua se shumë shpejt do të bëhej në Ersekë gjyqi i të atit. Nën akuzë ky do të qe bashkë me ballistë të tjerë kolonjarë. Në Ersekë si sallë gjyqi përdorej një mjedis i dikur kazermës italiane të qytetit. Pjesëmarrësit mbledheshin në mënyrë të organizuar, duke u zgjedhur një për një. Mes tyre nuk mungonte edhe një grup, i cili të prangosurve, tek hynin për t'u gjykuar, u qëllonte me vezë dhe domate të prishura. Po ashtu nuk pushonin edhe thirrësit e porositur: "Në litar, në litar!"

Veç në këtë skenë tronditëse Avniu nuk do të qe i pranishëm. E patën arrestuar një javë më parë se të niste gjykimi i të atit. Ishte 23 maj 1945.

Kur i hodhën prangat gjendej bashkë me të vëllanë më të vogël, të mbetur të dy jashtë sallës ku do të zhvillohej gjyqi për një grup tjetër nacionalistësh. Nuk i lejuan të hynin dhe pesë minuta para fillimit të seancës gjyqësore Avniut i hodhën prangat. E morën para syve të ngrirë nga tmerri të vëllait katërmbëdhjetëvjeçar dhe e çuan në

komandën e vendit. Pastaj e futën në birucë. Kaluan njëra pas tjetrës katër ditë pa i kryer asnjë hetim. Ushqimin ia sillte e ëma, edhe pse qe shtatzënë në muajin e nëntë. Ditën e pestë erdhi një kamion nga Korça me një grup ballistësh të arrestuar. Mes tyre ishte edhe i ati.

Qe ky, i cili i kërkoi komandës ta lejonin të takohej me të birin. Nëpërmjet një vrime të vogël të hapur në një derë u panë me njëri-tjetrin për vetëm tre minuta. Pothuaj nuk folën. Donin thjesht të ndiheshin afër.

Po atë ditë, me kamionin që solli babanë dhe ballistët e tjerë, bashkë me ata të cilët u gjykuan dhe riktheheshin në burgun e Korçës, shkoi edhe ai.

Gjykata fillimisht i dha dënim me vdekje, pastaj ia ndërroi me qëndrim të përjetshëm në qeli.

Në 1946 do ta dërgonin në burgun e Burrelit, ku do të mbyllej edhe Fetah Butka.

TAKIMI I TRETË I MUHARREMIT ME ENVER HOXHËN

Ndërsa Avni Bejkova ndodhej në burgun e Divizionit të Mbrojtjes në Korçë për të atin e tij, Zenelin, prokurori kërkoi dënimin me 101. Gjykatësi nguli këmbë: me pushkatim. Pas kësaj rregulli e donte që për vendimin përfundimtar të pritej miratimi ose jo nga organet e larta të Tiranës.

Edhe pse dënimi me 101 donte të thoshte të mos dilje kurrë nga burgu, në shtëpinë Bejkova bashkëshortja e të dënuarit, me barkun tek goja dhe që numëronte orët e lindjes së fëmijës, gjithsesi ndau llokume. Kur e mësoi lajmin se krahas pushkatimit të kërkuar nga gjykatësi, prokurori ngulte këmbë për mosvrasje, në burgun e Korçës edhe Avniu ndjeu pothuaj ngazëllim.

Ndërkohë për ta shpëtuar të atin nga dënimi me vdekje patën ndërhyrë menjëherë dy persona me autoritet në pushtetin e ri, miq të familjes. Njëri qe komandanti partizan me emër të spikatur, Riza Kodheli, tjetri Muharrem Butka. Po ashtu u mobilizua edhe e shoqja e këtij, Emineja. Madje të dy këta, Muharremi dhe Emineja, për të ndaluar zbatimin e vendimit të gjykatësit, patën shkuar deri edhe tek Enver Hoxha. Ky i kishte pritur mirë. Nuk u pati premtuar gjë, por lutjen e tyre e mbajti shënim, duke u thënë: “Do të interesohem”.

U bë një muaj e ca pa një përgjigje nga Tirana, por hamendjet ishin optimiste. Afati i zakonshëm në raste të tilla për të zbatuar vendimin e pushkatimit, qe kapërcyer

dukshëm. Një ditë në fshatin kolonjar, Rehovë, ku kishte djemtë e tezes, erdhi Koçi Xoxe. Disa prej banorëve ortodoksë i thanë se që një grup me ballistë që nuk po pushkatohej, sepse nuk donin t'i ndodhte ky fat bejkovarit që kishte qenë sekretar i tyre për Kolonjën. Xoxe i dëgjoi me vëmendje, por kur u rikthye në Tiranë ende nuk ndodhi gjë. Atëherë po ata tre apo katër rehovas protestues, duke e nënshkruar në fund me togfjalëshin "Në emër të popullit", i dërguan një telegram ankimi Ministrisë së Brendshme.

Kështu më në fund e vranë bashkë me tërë ballistët e tjerë.

Ishte i dyti vëlla pas Avniut, Hasani, që dëgjoi një natë të fundmajit 1945 të binin afër qytetit disa pushkë dhe një mitraloz. I theri zemra në gjoks. Patjetër ato krisma duhej t'i kishte dëgjuar edhe nëna e tij, lehonë me një fëmijë të porsalindur. Ndoshta i patën ndjerë breshëritë e shkurtra edhe dy vëllezërit dhe dy motrat që ishin fare të vegjël.

Prej një parandjenje të keqe nuk e zuri më gjumi dhe, sapo dita nisi të zbardhej, doli nga shtëpia. Shkoi duke rendur në drejtimin prej ku nëpër natë patën ardhur të shtënat e vrullshme. Vendi ku e çuan këmbët, quhej Blanjë. Ishte një lëndinë sapo hyje në Ersekë, në të majtë, nga ana e malit të Gramozit. Mbi tokë qenë shtrirë disa të vrarë. Mes tyre ishte edhe i ati. Të gjithë qenë lënë zbuluar.

Duke gëlltitur lotët që i binin çurg dhe duke lebetitur, i gjatë dhe i fortë fizikisht, Hasani u mundua ta kapë prej krahësh babanë dhe ta tërheqë për ta varrosur aty afër. Por mbërritën në çast ushtarë-policë të Mbrojtjes dhe e arrestuan. E nxorën nga burgu pas dy ditësh. Kur,

kokëkrisur siç ishte për nga natyra, rivajti tek lëndina e kobshme e Blanjës, trupat e të vrarëve nuk ishin më aty. As i ati. I kishte varrosur shteti. Në të vërtetë i pati groposur fshehurisht, sepse nuk u tha familjeve kurrë se ku ndodheshin. Por ersekasit nisën të dyshonin se trupat e të pushkatuarve politikë hidheshin nëpër kanale jo vetëm rrotull Blanjës, por sidomos në një gropë të madhe të hapur aty prej bombave të avionëve italianë gjatë luftës me Greqinë.

Avni Bejkova po rrinte tek porta e hekurt e burgut të Korçës, kur nga një kolonjar i erdhi kobi i vdekjes së të atit. E përballoi me shumë mundim dhe nuk nxori lot. Në një nga dhomat birucë, siç përherë bëhej për çdo të pushkatuar, u shtruan përdhe disa dyshekë dhe ai nisi pritjet ngushëlluese. Kur pas një jave i erdhën ushqime, mes tyre e ëma pati vënë edhe një ëmbëlsirë karakteristike: byreksheqere. Shtangu. Si kishte mundësi që nëna të kishte forcë shpirti ta gatuantë? Por e kuptoi mesazhin e saj. Jeta vazhdonte. Avniu qe djali i madh i tyre. Ishte tashmë në këmbë të të atit.

Me sytë nga ëmbëlsira, shpërtheu në lot. Më pas do të merrte vesh se para pushkatimit i ati kishte dërguar në familje letrën e njoftimit. Me laps dhe germa fare të vogla në të kishte shkruar amanetin: duhej të mbanin vetëm tri ditë zi dhe varrin t'ia bënë tek shtëpia në Goricë, banesa e dytë e tyre, e vogël, intime, me rreth e rrotull vresht dhe një pemishte. Amaneti i tretë: fëmijës së porsalindur, me që doli djalë, t'i vinin emrin Zenel.

Nga tre amanetet u vu në jetë vetëm i pari. Ai nuk e dinte se për një gjysmë shekulli do ta linin pa varr dhe se një epidemi ideologjike me emrin “lufta e klasave”, po të mbante emrin e tij i biri, do t'ia nxinte jetën. Për të u

gjet një me tingëllim të përafërt: Sazan.

Kështu e shoqja do të mbeste e vetme me gjashtë fëmijë.

Në fillim qershorit 1945, ndërsa qe pushkatuar si armik i atdheut dhe në burg ndodhej i dënuar rëndë i biri, Emineja mori rrugën për të ngushëlluar bashkëshorten Bejkova. E nxiti Muharremi ta kryente këtë gjest që mund t'i kushtonte shumë familjes së tyre apo ishte e para ajo që e shprehu këtë vullnet dhe i shoqi nuk ia kundërshtoi, ka një rëndësi të vogël në krahasim me vetë veprimin. Muharrem Butka, po të kishte qenë mosmiratues, do ta kishte frenuar dhe ndalur Eminenë.

Ajo ishte e veshur si përditë, partizane. Kishte hedhur mbi supet e lidhur në qafë shaminë e kuqe të uniformës së tyre. Në Korçë nuk kishte asnjë funksion, as punë, madje qenë ngushtë ekonomikisht dhe pa dëshirën e saj ishte shndërruar në një shtëpiake.

Para se të mbërrinte në Bejkovë shkoi në komandën e vendit në Ersekë dhe u tha për ku qe nisur. U kërkoi mendim nëse një veprim i tillë ishte i drejtë. Ia gjykuan si sjellje korrekte. Një i vdekur nderohet, një kushëri ca më shumë, respektohet. “Do të japim një kalë të shkosh deri atje, si edhe një shoqërues”, i thanë. Hipi në të dhe mori rrugën për në Bejkovë, fshat, i cili nga Erseka nuk qe larg. Kur iu afrua shtëpisë së të ndjerit rreth pesëqind metra, i zbriti kalit, ia dha kapistallin e tij shoqëruesit dhe, pasi këtij i tha të kthehej, u nis për tek kushërinjtë ku pati rënë zia.

Ndërsa më në fund u gjend para portës së madhe, para se të trokiste, e mbajti frymën prej një shtrëngimi të papritur të zemrës dhe kur pickimi në gjoks iu tret

nëpër brinjë, ndërsa një lot ia lagu qerpikët e syve, hoqi menjëherë nga qafa shaminë e kuqe. E mbështolli dhe e futi thellë çantës së dorës, ku bashkë me krehurin, një pasqyrë të vogël dhe një shami hundësh, pati futur edhe një shumë lekësh për të venë dhe gjashtë fëmijët e saj të mbetur jetimë.

Trokiti në portë. Priti. Trokiti sërish, por këtë herë më fort. Dëgjoi hapa. Kur kanata u hap përpara qe vetë kushërira e përzishme. Kjo mbeti e nemitur, si e ngrirë. As që mund ta merrte me mend që do të vinte ta ngushëllonte një partizane. Pastaj iu hodh në krahë dhe ia dha kujës. Emineja shtatlartë e mbështolli në gji dhe kështu, në dënësë që të dyja, qëndruan aq gjatë sa më në fund e veja mori të porsaardhurën prej dore dhe e drejtoi për tek dera e brendshme e shtëpisë. Ndërsa ecnin nëpër avlli, Emineja i dukej sikur lulet e mbjella rreth e rrotull, shumica të çelura, i hapnin petalet edhe më.

Ajo qëndroi tërë atë ditë, fjeti aty atë mbrëmje dhe mori rrugën e kthimit për në Ersekë dhe më pas drejt Korçës, vetëm të nesërmen. Në rrugën e kthimit shallin e kuq partizan fillimisht mendoi të mos e rivinte në qafë. Këtë herë nuk i bënin duart. Apo nuk i bënte zemra? Nuk shkoi më tej ta zbulonte cila qe e vërteta pse po nguronte dhe i çeli shteg logjikës se do të ishte më mirë ta hidhte shallin e kuq mbi supe. Njerëzit le ta shihnin se pati shkuar për ngushëllim tek kushëriri i pushkatuar nga partia e saj.

AS ME MBRETIN, AS ME "DOVLETIN"!

Sipas Emin Rizës dhe librit të tij për Qemalin: “Një ditë, në Jeruzalem, erdhi një përfaqësues i Zogut, i cili e ftoi Qemal Butkën për të drekuar së bashku, natyrisht për të biseduar për gjendjen e vendit pas pushtimit. Pas përsëritjes dhe dhënies së porosisë, përfaqësuesi e ftoi Qemalin që të qëndronte pranë Zogut, natyrisht me pagesë të përfillshme. Duke e refuzuar, ky gjeti rastin të shfaqte mendime negative ndaj sovranit. Biseda u acarua dhe Qemali u largua pa shijuar asgjë prej drekës së porositur. Ky ishte takimi i tij i fundit me përfaqësues të mbretit, për të mos pasur më vonë asnjë lidhje me të”.

Po ashtu sipas të njëjtit libër, i ndodhur në Egjipt (Kajro) kur u çlirua Shqipëria, Qemal Butka që shprehur “Ikja më ishte bërë një obsesion”. Kjo kishte si kuptim të drejtpërdrejt ikjen jo nëpër vende të tjera të huaja të kontinentit apo botës, por vetëm e vetëm drejt atdheut, rikthimin për atje. Theksohet në libër, gjithnjë si pohim i vetë Qemalit, “Malli për Shqipërinë më shtoej vazhdimisht. Të shkoj njëherë në Stamboll, mendova, e pastaj prej atje do të vazhdoj rrugën për në vendin tim”.

Dhe vijon të shkruajë Emin Riza: “Kështu ai, rreth fillimit të vitit 1945, niset prej Kajros për në Stamboll me dëshirën për t’u kthyer në atdheun e çliruar, por të rënë, pa e ditur ai, në duart e bolshevikëve të skajmë, për të cilët, atdhe, moral dhe gjithçka, ishte dogma leniniste. Këtë herë fati ishte me Qemalin. Një përfaqësues

diplomatik i qeverisë shqiptare, i cili siç dukej e njihte dhe e simpatizonte, kërkesës së tij për t'u kthyer në Shqipëri iu përgjigj negativisht. Ai ia pohoi hapur: “Nëse ke dëshirë që të të burgosin, shko! Por, të këshilloj të mos shkosh!”

“Janë të gjitha gjasat që të ketë qenë Shaqir Hajrulla Kastrataj personi që e këshilloi Qemal Butkën të mos rikthehej në Shqipëri”.

Kështu më pas, siç shkruan Riza, Qemal Butka iu rikthye punës si arkitekt në Turqi, çfarë do të thoshte bëri një rikthim në studion e shumë të njohurit Henri Prost, duke u bërë asistent i parë i tij.

TMERRET E BURRELIT, VRASJE DHE MBYTJE NË QELI

Pasmotet 1945 ishin vite arratisjesh të shumta, me qindra që vit pas viti do të bënë shifrën e disa mijërave.

Mes tyre qenë edhe dy djemtë e një kushëriri të familjes Butka në fshat. Quheshin Sami dhe Petrit. I pari ishte i martuar dhe me dy vajza të vogla. Kishin shumë ditë që rrinin në fshehur në malin e Gramozit. Një natë Samiu, i shoqëruar prej të vëllait, trokiti tek qelqi i dritares së shtëpisë së Fetah Butkës. Doli Memeja dhe i pyeti çfarë kishin. Ata i thanë se donin të iknin jashtë kufirit dhe andej mbase i ndihmonte Qemal Butka.

“Më lini rehat, ikni, u tha Memeja, e kam djalin në burg”.

Por të dy kushërinjtë nuk u tërhoqën. Ia përsëritën dëshirën, madje duke shtuar se po t’u jepte edhe njëren vajzë të Fetahut, Donikën apo Zanën, do ta nxirrnin edhe atë përtej e ta shpëtonin. Memeja u bë edhe më e rreptë: “Nuk ju jap asnjë vajzë”.

Kështu të dy kushërinjtë u larguan nëpër natë drejt thellësisë së malit të Gramozit dhe pas disa ditësh u mor vesh se qenë arratisur.

1947-ta ishte një mot që nuk linte shpresë se Shqipëria do të shpëtonte jo vetëm nga komunizmi, por as prej dominimit jugosllav. Këto çaste në burgun e ashpër të Burrelit qenë bashkë të dy kushërinjtë: Fetah Butka dhe Avni Bejkova. Ishte koha e PKSH-së dhe e sjelljes së egër

ndaj mospajtuesve politikë me të gjatë luftës dhe pas saj, por Partia Komuniste Shqiptare në vitin 1947 kishte brenda vetes edhe një kohë tjetër: atë të Koçi Xoxes. Që periudha e ferrit për të gjithë nacionalistët, të majtë e të djathtë, intelektualë dhe me vetëm dy klasë shkollë.

Fetah Butka dhe Avni Bejkova i plotësonin të gjitha kushtet për të qenë shënjestër e komunizmit xoxist.

Burgu i Burrelit kishte 26 biruca të mëdha dhe të vogla. Secila mbante nga një numër. Gjashta, shtata, teta, nënta dhe dhjeta qenë dhoma të mëdha. Në to ndodheshin nga 35 deri 40 të burgosur politikë. Biruca-dhomë me numrin 10 kishte edhe më shumë se kaq. Por që 6-ta ajo që përfshinte intelektualët e djathtë më të spikatur, po ashtu edhe ata të cilët patën qenë para vitit 1944 funksionarë me pozita të larta.

Tek dhoma-birucë me numrin gjashtë ndodhej edhe dikur kryeministri dhe kryeparlamentari i Ahmet Zogut, Koço Kota. Po ashtu edhe Qemal Vrioni, ministër finance në kohën e pushtimit italian, në vitin 1940. Ishte edhe Mihal Bellkameni, veprimtar i shqiptarisë në gjuhë dhe kulturë, pas 7 prillit 1939 i lidhur fort me fashizmin italian. Nuk mungonte edhe majori Atif Golje. Ata që të katër kishin marrë dënime të rënda, por asnjeri me vdekje.

Këto kohë në burg vijonte e përcjellë gojë më gojë fjalënaja se Qemal Butka e kishte mirë me pushtetin e ri të Shqipërisë, madje ai edhe lexonte në një radio të huaj thirrje të Enver Hoxhës. Fetahu i dëgjonte këto dhe nuk bëzante. Besonte se ato e zmadhonin në favor të tyre ndonjë dëshirë të vëllait për një Shqipëri më në fund pa pushtues të huaj. Sidoqoftë, edhe pse një Qemal që nuk ndodhej në konflikt me të fortët e Tiranës së pas

luftës, ishte një lloj shprese se ata nuk do ta shtonin shtypjen në burg ndaj vetë atij, Fetahu e shihte se kjo nuk i shtonte miq tek të dënuarit e tjerë politikë. Në rrethana të tilla dhe me dënim që shkonte deri në kufijtë e burgimit të përjetshëm, Fetah Butka kishte zgjedhur si qëndrim natyrën e tij: të mos përzihej me asnjë kundër të tjerëve.

Fetahu nuk e kishte parë, por në burgun e Burrelit flitej për një qershi që ndodhej në pjesën lindore të tij dhe ku, nëpër natë, futnin nën dhë ata që vdisnin prej shkaqesh të jetës së rëndë, por edhe të gjithë të tjerët që i torturonin dhe i vrisnin fshehurazi brenda birucave.

Ndërkohë në Butkë bashkëshortes së tij, Elma, i duhej të përballej në mbajtjen e familjes dhe të të shoqit. Duke i shkuar me një torbë ushqimesh për takim, ai udhëtim nuk ishte i lehtë. Në rast se do t'i nderje dorën ndonjë kamioni dhe të pranoje të hipje në karrocerinë e tij të hapur, shoferit duhej t'i shpjegoje se në Burrel po shkoje tek djali ushtar. Po të merrnin vesh se qe nënë, motër apo vëlla të burgosuri as të kthenin përgjigjen e mohimit, shkelnin menjëherë gazin dhe shpejtonin të largoheshin.

Familja e madhe e butkallinjve tashmë qe e shpërbërë, e goditur mes për mes. Shumica e saj cilësohej e papajtueshme me regjimin. Ai trajtonte si të vetin vetëm një degëzim të saj, Muharremin. Ndërkohë armiku më i fundit i komunistëve qe bërë Xhafer Butka. Resmija, e shoqja e këtij, pas arratisjes së të shoqit fillimisht u sistemua dhe u mor në mbrojtje prej familjes Bejkova. Por një ditë shteti e internoi në Krujë. Ajo mori me vete fëmijët, por si t'i mbante me bukë? Kështu i madhi i tyre, Qenami, edhe pse qe ende shumë i vogël, mori rrugët për të gjetur punë. Në të vërtetë iku fshehurazi nga shtëpia,

sepse e ëma, edhe pse e kishte të pamundur ta mbante me bukë, nuk do ta linte.

Qenami u fut tek një furrxhi në qytetin e Elbasanit. Kur iu paraqit nuk e tha emrin dhe mbiemrin e tij të vërtetë. Sajoi një tjetër. Në furrë punonte për të ndezur zjarrin, bënte dru, ngarkonte miell, me pak fjalë çdo hamallëk. Pas një viti e gjysmë pune pronari i furrës e mori vesh se Qenami i vogël që lodhej aq shumë duke bërë çdo punë të rëndë të bukëpjekjes, ishte stërnipi i Sali Butkës dhe nipi i Safetit. U trondit. E thirri në shtëpi dhe e qortoi përse nuk e kishte treguar se kujt familjeje i përkiste. “Ta dija, iu shpreh, se cili ishe, do të kisha mbajtur si djalin tim. Kam hyrë në gjynah me ty”.

Që prej këtij çasti të birin e Xhaferit të arratisur, pronari i furrës e trajtoi jashtëzakonisht mirë. Por më në fund Qenami, pasi kishte grumbulluar pak lekë, u kthye në familjen e tij, tek e ëma. Në Krujë Resmija e priti me mall dhe krahëhapur. Qyteti i Skënderbeut i qe shndërruar tashmë në një Butkë të dytë. Njerëzit e thjeshtë qenë shumë të sjellshëm me të dhe ia lehtësonin sadopak shpërnguljen me forcë nga vendlindja dhe gjendjen e internimit, po ashtu vështirimin e shtrembër të qeverisë.

Ishte fund vere e vitit 1947 kur të burgosurit, mes tyre edhe Fetah Butka, u bënë dëshmitarë të një krimi shtetëror të llahtarshëm. Ngjarja e tmerrshme ndodhi përpara qelisë së Avni Bejkovës. Ky, në gjendje shumë të rëndë prej tuberkulozit, ishte izoluar në birucën 24. Dera e saj në krahun tjetër të korridorit ishte pothuaj përballë qelive 17 dhe 18.

Një natë të korrikut ata sollën tek shtatëmbëdhjeta

Koço Kotën dhe Qemal Vrionin. Prania e tyre qe mjaft sekrete. Në fillim ata të burgosur që ndodheshin në atë pjesë të birucave menduan se ajo zhvendosje e tyre nga dhoma e madhe 6 për në ato qeli të vogla ishte bërë për të vazhduar ndonjë proces hetimi, por pas një jave u kuptua se nuk ishte aspak kjo. I kishin sjellë e mbyllur aty për t'i vrarë fshehtas.

Për dhjetë ditë rresht Koço Kota dhe Qemal Vrioni u torturuan. Klithmat e tyre rrëqethnin edhe vetë gurët e mureve. Shpesh ata binin në përçartje. Kur ishin në gjendje të flisnin, gardianët në korridor bënë zhurmë sa më shumë të mundnin. Pas kësaj qe shumë e vështirë të kuptohej çfarë të torturuarit thoshin. Por gjithsesi diçka prej të folurave të tyre shkonte jo vetëm tek qelia e Avni Bejkovës, por edhe pak më tej, duke u ngrirë dhe shurdhuar në bërrylin më të parë të korridorit. Në dhomat e mëdha, atje ku gjendej edhe Fetah Butka, kobi i asaj që po ndodhte mbërrinte nëpërmjet gojëve të rrëfyesve të tjerë.

Koço Kota dhe Qemal Vrioni për afro dy muaj rresht, tërë rënkime, kërkonin bukë, por atë ua jepnin shumë të kripur. Kërkonin ujë, por edhe atë ua vinin në pagure të njelmët, gati shëllirë. Kështu ata të dy nuk ngopeshin kurrë as me bukë dhe as me ujë. Torturuesit u shkaktinin absese, u futnin mikrobe, u provokonin infeksione në këmbë. Qe një mjeshtëri e padëgjuar e tyre. Pas kësaj këmba enjtej dhe bëhej gangrenë, duke paralajmëruar vdekjen e sigurt. Mishi i trupave të Koço Kotës dhe të Qemal Vrionit më në fund u kalb. Në korridor filloi të binte erë si të kishte ndonjë ngordhësirë.

Natën kur gardianët nxorën trupat e tyre të vdekur Avni Bejkova dhe të burgosurit në qelitë afër, i ndjenë. Pastaj

në korridor ra një qetësi si të kish vdekur gjithçka, edhe vetë jeta e njerëzimit. Në orët e mëpasshme nga biruca ku kishin torturuar Koço Kotën dhe Qemal Vrionin nuk u dëgjua më asnjë rënkim. Kjo shurdhëri u përsërit edhe të nesërmen, të pasnesërmen po ashtu.

Ditën e tretë në qelinë e frikshme shtatëmbëdhjetë sollën dy shokët e tjerë të porsa të vrarëve: Mihal Bellkamenin dhe Atif Goljen. Llahtari i klithmave dhe rënkimet për bukë e ujë vazhduan edhe një muaj tjetër, duke e mbushur plot me ankth edhe tetorin e vitit 1947. I pari vdiq Mihal Bellkamenit. Hedhja e kufomës së tij në një gropë poshtë qershisë në të dalë të telave me gjemba, u bë si edhe më parë për kryeministrin Koço Kota dhe ministrin Qemal bej Vrioni: nëpër natë.

I katërti i mbetur nga ajo vrasje shtetërore, majori Atif Golja, duke qenë më i ri dhe më i fuqishëm, vijoi të rezistonte. Nuk i dilte shpirti. Por mbas disa ditësh i nxorën të gjithë të burgosurit, të pesëqind, jashtë birucave, në oborr. Pa lenë asnjë brenda. Qe një boshatisje totale, e çdo qenieje të gjallë. Përveç Atifit.

Jashtë binte një vesë shi dhe u kuptua se nuk i kishin zbuar prej zgafelleve të lagështa për të marrë ndopak diell dhe çmpirë trupin. Diçka tjetër i kish shtyrë. Pak minuta pas daljes së të tërëve dhe ndërsa kjo u verifikua nëpërmjet numërimit, brenda në burg hynë një duzinë me policë. Nuk kaluan as dhjetë minuta kur u dëgjua një klithmë. Ishte një ulërime dhimbjeje si vikamë shpelle. Dukej sikur ngrihej nga nëntoka dhe shkonte drejt qiellit. Të gjithë të burgosurit e dëgjuan. Policët e kishin mbytur, por u qe djegur shpresa që vrasjen ta bënë të pazhurmshme. Prandaj edhe patën zgjedhur mbytjen. Atif Golja i kishte sfiduar edhe këtu. Shpirtin

e kish dhënë pasi pati lajmëruar shokët se po e vrisnin.

Tek porta e madhe e hekurt e burgut, në afërsi të së cilës ndodhej edhe Avni Bejkova e Fetah Butka, duke zënë radhën për të marrë një revistë dhe lexuar, qe edhe i vëllai i Atifit, Syrjai. Edhe ai kishte qenë major me akademi ushtarake, përfunduar po ashtu në Burrel. Kur u dëgjua klithma-vikamë, Syrjai u zverdh. Megjithatë nuk e dha veten. Vazhdoi të priste radhën për të marrë revistën. Kur më në fund u dha urdhri që të pesëqind të burgosurit të rifuteshin nëpër biruca, ata që kaluan në korridorin ku ndodhej qelia shtatëmbëdhjetë nuk ndjenë asnjë shenjë jete pas derës së hekurt të saj. As ato çaste, as më pas.

NGA BURGU, NË INTERNIM

Sipas Emin Rizës “Në bazë të pasaportës së vjetër, lëshuar prej konsullit të Përgjithshëm të Mbretërisë Shqiptare, Hajrulla Kastratit, ai (Qemali, shënimi ynë) merr në Stamboll në datën 8 janar 1946 pasaportën e re shqiptare, të vlefshme për një vit.

Kuptohet se më tej, me afirmimin e shtetit të ri shqiptar, kjo praktikë nuk mund të vijonte më. Siç duket në vitin 1947 ai merr shtetësinë turke”.

Në 1949 Qemal Butka pati gjetur edhe shoqen e tij të jetës. Quhej Celila, shqiptim evropian neolatin i emrit turk Xhelile. Ajo qe bijë e Mehmet Kamil Berk, mjekut personal të Mustafa Qemalit, Ataturkut. I ati i Mehmetit kishte qenë shqiptar, emigruar prej Selanikut. Celila i pati kryer studimet për arkitekturë në Universitetin Teknik të Stambollit dhe për vitet 1945-1947 kishte fituar gradën e Masterit në Institutin e Teknologjisë së Masaçusets.

Ndërkaq Xhaferr Butka, pas jetës së vështirë nëpër kampet e refugjatëve të Greqisë, me të shpërthyer zelli i Luftës së Ftohtë u përfshi tek emigrantët e gatshëm për të luftuar komunizmin në Shqipëri. Këta u pajisën me viza hyrëse për në vende të ndryshme të Perëndimit, ku do të punonin, jetonin dhe stërviteshin për veprime ushtarake ndërhyrëse. Xhaferri u sistemua në atë pjesë të Gjermanisë, e cila qe e kontrolluar prej aleatëve anglo-amerikanë. Kur në verë 1949 u krijua Komiteti Shqipëria

e Lirë, i drejtuar prej Mit'hat Frashërit, ai pëlqeu të mos largohej nga vendi, por te regjistrohej menjëherë tek e porsakrijuara “Kompania 4000”, ushtria e opozitës antikomuniste.

Ajo stërvitej prej ekspertësh amerikanë dhe për të paktën katër vite u përdor sistematikisht për rrëzimin me forcën e armëve të regjimit stalinist të Enver Hoxhës. Në këtë kompani speciale, e cila të tëra shenjat ushtarake, përfshi edhe flamurin, e kishte shqiptar, Xhaferr Butka u bë magazinier.

Megjithëse bënë gjithçka për ta shëruar, edhe pse shitën aparatën fotografik “Lajka” që u kish falur Qemal Butka në çastet e ndarjes tek po arratisesh në kufirin grek, Memeja ndërroi jetë në vitin 1952. Kjo për Fetahun që një goditje e rëndë, shumë më vuajtëse se burgimi që po përjetonte.

Por ai mot me atë humbje të nënës mbarti edhe një lajm të gëzuar: hynë në kontakt me Qemalin. Këtij iu dha leja që t’u dërgonte jo vetëm letra malli, por edhe ndonjë ndihmë ekonomike. Ndër të parat sende që solli për të vëllanë në burg politik, ishin disa ilaçe për astmën. Fetahu kishte nisur të vuante prej kësaj të keqeje. Ndërkohë, duke qenë se në burg punonte si marangoz, Qemali i solli nga Amerika edhe dy zdruktha, një të madh dhe një të vogël, shumë të mekanizuar.

Në vitin 1956, pas edhe një amnistie, Fetah Butka më në fund u lirua. Kishte qenë i mbyllur në qeli për njëmbëdhjetë vite. Para se ta nxirrnin prej thellomave të burgut të Burrelit deri edhe në një mbledhje komunistësh të një institucioni në Tiranë i njohuri i tij i viteve të luftës, Taqi Skëndi, pati shqiptuar fjalinë e guximshme: “Nuk po

e kuptoj përse e mbajnë akoma në burg Fetahun? Nuk ka bërë gjë, nuk na ka hedhur kundër asnjë pushkë”.

Kur u kthye në Tiranë në shtëpinë e Qemalit, ku edhe disa vite pati ndenjor familja e tij, në Hungari kishte ndodhur trazira e përleshjes së antikomunistëve me komunistët. Po ndërkohë edhe një ngjarje tek i vëllai. Atë mot (1956) Qemal Butkës i erdhi një telegram jo i zakonshëm. Qe nisur prej zëvendëspresidentit të Komitetit Evropë e Lirë. Sipas Emin Rizës me atë telegram “njoftohej se ishte i zgjedhur në përbërjen e një grupi të vogël shqiptarësh të thirrur në Nju Jork në një konsultë për organizatën e re të të arratisurve shqiptarë. Aty shprehej vlerësimi se bashkëpunimi i tij do të përbente një ndihmesë për kauzën e paqes në Shqipëri. Me sa dimë Qemal Butka nuk iu përgjigj kësaj ftese. Përveç irealizmit të çdo ndërhyrjeje së jashtmi, besojmë se Qemali kishte në përfillje edhe reprezaljet e mundshme ndaj të afërmeve të tij në Shqipëri...”.

Sidoqoftë në 28 gusht 1956 Qemal Butka e pati marrë një vizë hyrjeje për katër vite në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, ku më në fund do të shkelte në 21 qershor 1958.

Në mbyllje të vitit 1956 Fetahu i porsaliruar prej burgimit të rëndë politik të Burelit, të vetët i gjeti të dëbuar nga Tirana për në Shkodër. Pas kësaj banesën e tyre në kryeqytet e kishin zënë për strehim të dy motrat e tij. Me shpresë ta rikthente familjen në Tiranë Fetahu i dërgoi fjalë të vëllait të Petrit Dumes, Hilmiut, se deshte ta takonte. Miku i tij qe drejtor i Klinikës së Udhëheqësve. “I thoni të vujë!”, iu përgjigj ky njeriut ndërmjetës. Sapo u takuan Hilmiu i tha: “Fetah, shyqyr që dole, shyqyr

që shpëtove! Hoqe gjithë këtë që hoqe si e themi ne “për mustaqet e Çelos”. E pate taksirat!” “Po iku ajo, ia ktheu butkalliu, çfarë të bëj tani, ku të vete? Fëmijët i kam në Shkodër, më parë i patën çuar në Elbasan, nesër nuk e di ku tjetër do t’i hedhin”. Hilmi Dumja rrudhi vetullat një çast e megjithatë i tha: “Unë për punë do të bëj të pamundurën. Çfarë zanati ke bërë në burg?”. “Marangoz”, “Dakord, unë do të gjej një punë, por për shtëpi nuk mundem, sepse për këtë vendos këshilli i lagjes dhe Organizata e Frontit”.

Pastaj vëllai i madh i Petrit Dumes shtoi: “Për situatën që është tani, mirë është të qëndrosh në Tiranë”.

Fetah Butka filloi të punonte në Ndërmarrjen Artistike “Migjeni”, por shumë shpejt u detyrua t’i bashkohet familjes në Shkodër. Ardhja këtu nuk i solli gëzimin që priste, sepse menjëherë pas dy javësh i erdhi masa e internimit. Vendi i izolimit qe Kuçi i Vlorës. Madje skuta e internimit ishte një fshat i vogël afër Borshit. Duhej të kaloje një lumë që të mund të hyje atje. E provoi njëherë vajtjen, për t’i dhënë ushqim, njëra motër e Fetahut bashkë me të shoqin, por buzë shkumëzimit të ujit u ndalën dhe trastën me ndonjë gjë për të ngrënë ua mori një fshatar vendas. Nuk u mor vesh kurrë nëse ajo i mbërriti në dorë Fetah Butkës, sepse as letrat nuk u lejoheshin pa kaluar një procedurë të tërë.

Ndërkaq autoriteteve shtetërore Shkodra iu duk trajtim i privilegjuar për familjen e një ish-të burgosuri politik dhe urdhëruan zhvendosjen e saj. Megjithatë këtë herë u përmendën disa vendndëbime dhe u kërkuan mendim për ku dëshironin. Elmaja dhe fëmijët thanë emrin e qytetit të Beratit. Prej këtej e kishin më afër Kuçin e Vlorës, por mbi të gjitha në qytezën e Urës

Vajgurore ngjitur kishin kushëririn e tyre, djalin e tezes, Eqerem Malukën. Ky ishte mësues dhe i vështruar me sy të mirë prej pushtetit lokal. Qe pikërisht ai që i nxiti të propozojnë si vend internimi Beratin, duke u premtuar që shtëpia e tij do të ishte për ta krahëhapur.

Kështu familja e Fetah Butkës u vendos në qytetin e lashtë dhe atje u gjend një zemërmirë për të punësuar Elmanë dhe dy nga vajzat e saj në vjeljen e ullinjve. Qe një pagë e vogël sezonale, por gjithsesi shpëtimtare prej gjendjes së urisë. Zemërmiri ishte vëllai i ministrit dhe dikur partizanit të njohur Kiço Ngjela.

Fetahu në fshatin e theqafjes matanë Kuçit e në kufi të Borshit qe bashkë me dy-tre të tjerë ish-të burgosur politikë. Strehë u patën dhënë një kasolle që çfarë ndodhte jashtë e fuste të gjithën brenda, rrebesh shiu të qe, murrilan ere dimri apo përvëlim dielli vere. Për të mbijetuar të internuarve u duhej privatisht të gjenin ndonjë punë tek vendasit, dritare për të rregulluar apo ringritur mur gjysmë të shembur dhome.

Varfëria në atë fund të viteve pesëdhjetë qe e madhe, ca më tepër në atë vend të humbur prej syve të qeveritarëve, por vendasit, sidomos gjyshet e shtëpive apo nënat, kur nuk kishin ndonjë punë argati për t'ua dhënë të dënuarve politikë gjenin një mënyrë t'u ofronin një copë bukë, qepë e pak djathë. Një pjatë gjelle me fasule, kur kjo mrekulli ndodhte, ishte më shumë se një tortë.

Kjo periudhë për familjen e Fetah Butkës ishte një kohë ankthi. Pas përfundimit të kësaj gjendjeje internimi të rëndë, në fillim të viteve shtatëdhjetë ai do t'u pohonte gruas dhe vajzave se ajo që pati kaluar në "prapabotë", kishte qenë më vuajtëse se burgu.

Si të ishte pjellë e shejtanit degdisja dënuese për në përtej Kuç do të linte edhe një shenjë tjetër tmerrimi në familje. Kur shumë vonë morën vesh se Fetahu nuk ja dilte dot të kishte një copë bukë të sigurt, u nis për t'i sjellë ushqim vetë Elmaja. Bashkë me një nuse të djalit të një të syrgjynosuri tjetër, mori rrugën në të shkuar në vendinternim, por kamioni ku patën hipur u përmbys. Nusja vdiq në vend, Elmasë i doli shpatulla dhe u shtrua ne spitalin e Vlorës.

NJË BURSË PËR STUDIME NË BASHKIMIN SOVJETIK

Muharrem Butka, pas më shumë se një viti me një ndihmë sociale fare të vogël dhe banesë ende të zënë prej të shpërngulurve, gjendje jo e mirë ekonomike e cila e pati shtrënguar të shisnin edhe makinën qepëse, në 1946 u caktua anëtar i Gjyqit të Qarkut të Korçës. Këtu e lanë vetëm një mot. Ishte çasti kur e përjashtuan nga partia, frymë atëherë xoxiste, për t'u rikthyer më pas, me ndërhyrjen e Enver Hoxhës, në radhët e komunistëve. U emërua kryetar i Zyrës së Kullotave. Shumë shpejt erdhi momenti kur kjo zyrë u suprimua dhe tre muaj Muharremi mbeti pa punë. Pas kësaj u caktua referent i Drejtorisë në rreth. E hoqën prej andej dhe e dërguan shef plani tek Traktorët. Më vonë e larguan edhe prej kësaj ndërmarrjeje dhe e emëruan shef plani në NIL, një sipërmarrje tregtare prodhimesh të ndryshme. Pasi e hoqën edhe prej këtu, e caktuan nëndrejtor të ndërmarrjes së Sharrave Korçë. Pas disa muajsh e dërguan si Sekretar në Arbitrazhin e Korçës, por edhe këtu nuk e mbajtën gjatë. E emëruan drejtor të Sigurimeve Shoqërore. Pa fat qëndrimi të gjatë edhe këtu, Muharremi u dërgua me detyrën përgjegjës i Klinikës Dentare. Por ky vend shumë shpejt u shkurtua.

Pas një periudhe pa punë, më në fund u detyrua të pranojë rrogën e një faturisti në banjat popullore të qytetit. Paguhej si një punëtor i thjeshtë i komunaes, një minimale prej 4000 lekësh të kohës. Këtu do të qëndronte dhjetë vite, deri sa do të delte në pension.

Ndryshe nga atmosfera që ndeshte në Korçë, ku mes mjaft ortodoksëve Sali Butka akuzohej se ishte përgjegjësi i djegies së tretë të qytezës me traditë diturie të Voskopojës, në Tiranë mendohej ndryshe. Ndërkohë që Muharrem Butka për ndonjë hall të madh do t'i shkruante një letër Enver Hoxhës, i mbifuqishmi i Shqipërisë do të bënte gjithçka që t'ia zgjidhte. Kështu në 1958 Muharremi i bëri kërkesë për t'i dhënë një bursë studimi jashtë vendit, mundësisht në Bashkimin Sovjetik, të birit, Dragushit. Këtij i pati dalë e drejta e studimit për në Universitetin e Tiranës, por pa bursë shtetërore. Kishte mjaft dëshirë të shkollohej në Gjermaninë Lindore.

Me letrën e të atit në brendësi të xhaketës atë fund shtator butkalliu i ri shkoi në Tiranë, në ndërtesën e Komitetit Qendror dhe tek hyrja e derës kryesore tha se dëshironte të takonte, për t'ia dorëzuar atë zarf, Enver Hoxhën. Njerëzit e sigurisë në fillim u treguan indiferentë, por kur më në fund e morën vesh djalë i kujt që dërguesi, i thanë Dragushit se mund të vinte pasdite.

Prej një ndjenje që nuk e kuptoi dot, por patjetër duhej të qe mungesë shprese se mund ta merrte atë bursë të rrallë, i biri i Muharrem Butkës vendosi të rikthehej menjëherë në Korçë. Ndërsa qe bindur për ikje, befas u pendua. U rikthye në hyrje të godinës së Komitetit Qendror të PPSH. E lejuan të futej dhe Dragush Butka plot emocion shkeli më në fund mbi rrugicën e kuqe që të çonte në zyrën e Enver Hoxhës. Kur e futën brenda pa se ky ishte me rrufë dhe po pinte një çaj të ngrohtë. “Ulu këtu, ulu këtu!” i tha përzemërsisht Enveri, duke i treguar një karrige afër. “Si të quajnë?”, e pyeti me zë të butë. Dëgjoi emrin, pastaj edhe përgjigjen e pyetjes tjetër që bëri “Si shkon?” “Pa hë, shqiptoi më vonë Hoxha, si e

ke hallin?” “Babai më ka dhënë një letër”.

Enveri hapi pëllëmbën e dorës dhe e mori zarfin. E lexoi qetësisht. Shkrimi i Muharremit qe me kaligrafi të bukur. “Po vëllai yt i madh, pyeti papritur Hoxha, është i kënaqur për ty?” Dragushi i hovi fjalët e përgjigjes së shpejtë: “Vëllai im i madh, Ali Butka, është inxhinier mekanik i zoti. Ka mbaruar fakultetin dhe është shumë mirë”.

Enver Hoxha atëherë iu drejtua sekretarit të tij, Haxhi Kroi: “Merre këtë letër dhe Dragushi do të shkojë me studime!” Pastaj saktësoi: “Jo tani, sepse është vonë, vitin tjetër”. Kroi pyeti: “Në Universitetin e Tiranës?” “Jo, jo, në Bashkimin Sovjetik”, nguli këmbë Enver Hoxha.

Pas kësaj kaluan muaj dhe po afrohej fundvera tjetër, ajo e vitit 1959. Nga Tirana asnjë reagim. Letër të dytë për Enver Hoxhën Muharrem Butka nuk bëri më. Sekretar i parë në Korçë qe Ramadan Xhangolli dhe një ditë ndërsa ky u kaloi para shtëpisë, e pyeti Eminenë në qe e kënaqur. Ramadani me Muharremin qenë miq dhe i pari i qytetit e dinte historinë e premtimit të Enver Hoxhës. Emineja u përgjigj se dëshironte që fëmijët t’i kishte të gjithë me shkollë. Tjetri e kuptoi ku e pati fjalën dhe me që ato ditë në Korçë do të vinte për punë partie Liri Belishova, u zotua se do t’ia kujtonte këtë çështje.

Kështu ndodhi vërtet, por kur u rikthye në Tiranë funksionarja partiake e lartë e edukim-arsimit e harroi çfarë i thanë. Ia kujtoi një ditë i vëllai, Bardhyli, i cili ishte shok shkolle me Ali Butkën. “Diçka më ka thënë Ramandan Xhangollit” shqiptoi e merakosur Liria dhe telefonoi menjëherë ministrin e arsimit.

Dragushin e thirrën në kryeqytet dhe i njoftuan bursën për inxhinieri elektrike në Bashkimin Sovjetik. Këtu i

vijoi studimet për diçka më tepër se dy vite dhe u rikthye në Shqipëri nga që u prishën marrëdhëniet diplomatike mes dy vendeve. Ishte fillimi i motit 1961.

KRONIKË: BUTKAT, ÇEREK SHEKULLI PAS LUFTËS

Në mërgim Xhaferr Butkën, kur ishte në SHBA, e mbështeti shumë Qemali. E punësoi marangoz dhe në këtë punë merrte mirë para. Bëri ndërkaq jetë beqari idealist, pa u përzierë me asnjë femër. Nuk deshi as të rimartohej. Kur më në fund u mërzit prej qëndrimit në Amerikë, u rikthye në Gjermani, tashmë jo për t'u marrë si më parë me organizime ushtarake dhe politike si "Kompania 4000", por thjesht për të vazhduar jetën fillikate. Paratë që merrte në punë, pasi një pjesë e përdorte për nevojat normale të vetes, ia dërgonte financës së Ballit Kombëtar në Romë. Për familjen e vet kujtohej rrallë me ndonjë mesazh të shkruar apo gojor. Thoshte se nuk donte që paratë të përfundonin në xhepat e komunistëve.

Ndërkohë, sipas një delli që e kishte dera e butkallinjve, Xhaferri thurte vjersha dhe po ashtu botonte artikuj tek gazeta e Ballit Kombëtar "Flamuri".

E shoqja e tij, Resmija, bashkë me djalin e vajzën, si edhe gruan e tretë të Sali Butkës, Nazimenë, të cilën me kohë para arratisjes ai e kish mbajtur, jetonin në gjendje skamjeje në Lushnjë. Patën mbetur pa shtëpi dhe qenë strehuar në një kthinë të vogël të një xhamie. Para se institucionet fetare të prisheshin nga shteti, të katër të mbeturit prej familjes së të arratisurit politik ishin aty.

Po në varfëri të skajshme, plaka ra në agoni dhe vdiq.

E dha shpirtin në krahët e Resmijes.

Pak kohë më parë asaj i patën dhënë një pension, të cilin qeveria e kishte caktuar për familjet e patriotëve të njohur. Sipas vendimit këtë e pati merituar Gani Butka. Por Ganiu nuk e kishte nënë të vet Nazimenë, ajo qe njerka e tij.

Ishte Muharremi që pati bërë këtë saktësim dhe qeveria ia anuloi plakës pensionin.

Ndërkaq Hatixheja, gruaja e Safet Butkës, kishte pranuar kushtet që i vunë njerëzit e saj, Lubonjat, të cilët qenë lidhur fort me Partinë e Punës dhe ndonjë prej tyre zotëronte edhe funksion me autoritet. Për ta ruajtur prej ndonjë dallge goditjeje për shkak të të shoqit Xhexheja me tre djemtë dhe vajzën e saj i ndërpreu lidhjet e dukshme me Butkat e tjerë, veçanërisht familjen e Fetahut.

Këtë rrethanë të re e pranoi edhe kjo e fundit jo vetëm gjatë periudhës së burgimit e të internimit të kryefamiljarit të saj, por edhe më pas.

Fetah Butka e përfundoi periudhën e internimit dhe u vendos fillimisht në Lushnjë. Edhe këtu qe në një gjendje pothuaj të tillë. Jo i izoluar dhe i ndaluar të lëvizte, por i vëzhguar. Veç e përgjonin më kot, pothuaj për rutinë. Nuçi Tira, shoku i tij i rinisë dhe i viteve të luftës, tashmë kryetar i degës së punëve të brendshme në këtë qytet, ia kishte hequr statusin e të përndjekurit politik.

Ndërkohë Nuçi e dinte se butkalliu kishte refuzuar lutjen me përgjërime të një kushëriri të tij, i cili i pati ardhur deri në Lushnjë dhe e kishte ftuar të bashkohej me të për t'u arratisur në Shtetet e Bashkuara të

Amerikës. Sipas informatorëve të tij, Fetahu i qe përgjigjur: “I kam sjellë deri tani mjaft telashe familjes, prandaj nuk të ndjek nga pas”.

Nuçi Tira e dinte po ashtu se Fetah Butka, ashtu si të tërë të burgosurit politikë të dalë nga burgu, nuk rrëfente asgjë nga çfarë kishte përjetuar aty. Nuk i dilte nga goja asnjë fjalë e keqe, asnjë akuzë, nuk i bëhej të shprehte asnjë brengë, asnjë ankim. Madje Tira ishte në dijeni se Fetahu, nga që druhej mos pa dashje i zbërthehej goja, nuk pinte asnjë pikë raki. Në vitet e paraluftës Fetah Butka njihej si një kampion i këngës nëpër dasma dhe i pirjes raki me bardhak.

Familja po ashtu nuk e kishte parë Fetahun ta kishin lëshuar ndonjëherë nervat dhe të nëmte dikë për jetën e tij të gjatë në burg e internim. Nuk e patën parë të binte papritur në dëshpërim. Fëmijëve të vet sigurisht u shkonte nëpër mend se brenda vetes babait të tyre i ndodhte kuja, por për sytë e botës ai nuk bëzante sepse u rrezikonte jetën dhe të ardhmen. Djali, Muhameti, e kishte përfunduar pa probleme në Tiranë Politeknikumin, ish shkollën e famshme amerikane të Hari Fullcit; e bija Donika, punonte rrobaqepëse; vajza tjetër, Fetija, qe mësuese dhe ca më bukur e vogla, Zana, kish filluar punë që në vitin 1962 në estradën profesionale të porsathemeluar të Lushnjës.

Në Detroit prej shkurtit 1959 deri në të njëjtin muaj të motit pasardhës Qemal Butka punoi në firmën “Cunningham-Lampi”. Sipas Emin Rizës, ai këtu merrej me projektin e planeve të zbatimit dhe detajet e ndërtesave industriale. Në të njëjtën firmë e filloi aktivitetin e saj si arkitekthe edhe Xhelilja. Ndërkohë viti

1960 është ai i transferimit të tyre në Nju Jork.

Këtë kohë i zhvendosur në Lushnjë në një gjendje pasinternimi Fetahu u caktua të punonte si marangoz në fshatin Plug. I strehuar në një dhomë në Institutin për Studimin e Tokave, të cilin e thërritnin “Miçurin”, për çdo ditë ai shkonte e vinte atje në këmbë, duke besuar se kjo i bënte mirë shëndetit të tij, tashmë të kanosur jo vetëm prej astmës. Zana bëri kërkesë që i ati të mund të jetonte në dhomën e saj. Shoqja me të cilën ndanin përgjysmë atë strehëzë, u martua dhe kështu shtrati i dytë qe i lirë. Autoritetet ia plotësuan lutjen dhe për mbi dy vite baba e bijë jetuan bashkë. Aty Zana dalloi më mirë se si sëmundja e marrjefrymës po e sfiliste Fetahun. Dhoma e tyre ishte në katin e tretë dhe i ati shkallët i ngjiste me pushime të shpeshta dhe gulçe të kraharorit.

Bashkë ndiheshin që të dy mjaft të lumtur. Kur kohëpuna i lejonte bënin shëtitje nëpër bulevardin qendror të Lushnjës. Në çastin kur Zana për herë të parë mori pjesë në shfaqjen premierë të Estradës së posathemeluar, në qershor 1962, Fetahu qe ulur në sallë për ta ndjekur spektaklin. Çuditërisht në një ditë të asaj vere befas psherëtiu dhe i tha të bijës “Ah, ç’u bëra unë!” Zana fillimisht mbeti e pagojë dhe pastaj nga që u prek shumë bashkë me lotët i tha: “Asgjë nuk na ke bërë, babi. Jemi shumë mirë”. I ati në vijim nuk pati folur, por vetëm kish tundur kokën me ndjenjë faji.

Më në fund, kur qe duke ikur moti 1963, në Lushnjë erdhi Elmaja me fëmijët. Këtë periudhë do të punësohej si drejtues i Stacionit të Makinave dhe Traktorëve edhe djali i madh i Muharremi, Aliu. Ky do ta punësonte Fetahun si marangoz në ndërmarrjen e vet, në Savër,

fshat shumë i afërt me Lushnjën. Kështu periudha e vajtje-ardhjeve të përditshme në Plug, tek vendi i largët dhe i lagësht, do të mbyllej.

Prej Lushnjës, tani që kishte shpëtuar nga shtrëngimi i izolimit, duke mbajtur mbi kokë kasketën e tij të zakonshme, Fetahu shkonte deri në Berat për t'u vizituar tek doktor Ymer Dishnica. I internuar këtu, duke i hequr të drejtën e ushtrimit të politikës dhe lënë vetëm atë të mjekut, të dy përpiqeshin të shkëmbenin ndonjë mesazh vetëm nëpërmjet lëvizjes së syve. Dishnica kujdesej t'ia dëshmonte dashamirësinë, dukshëm duke e pritur mirë.

Ndërkohë Fetahu që nga Lushnja e merrte rrugën herë pas here edhe drejt kushëririt të tij, Eqerem Maluka, në Urën Vajguore. Marangoz me të shtatën, Fetah Butka brenda disa ditëve ia rregullonte këtij kosheret e bletëve.

Ndërkohë në këto ditë pranë njeriut të vet iu zgjua edhe dëshira të tregonte pjesë të jetës së tij. Doemos duke heshtur për pothuaj pesëmbëdhjetë vitet e burgim-internimit. Prej këtyre çasteve që ndodhnin mbrëmjeve të vona, në kujtesën e Malukës u sistemuan njëra pas tjetrës episodet e treguara prej Fetahut, djalit të hallës, të cilat shumë mot më vonë, kur rrëfyesi nuk jetonte më, ai i hodhi në letër, duke mbushur një fletore të thjeshtë shkolle.

Ndërkohë në gjysmën e dytë të viteve gjashtëdhjetë, në padijen e plotë të Fetahut, mes disa historishkruesve zyrtarë nisi të bëjë udhë teza se në Konferencën e Pezës prej Butkave pati qenë i ftuar Muharremi. Praninë reale të Fetahut më parë, asnjëherë nuk e kishin cituar, por tashmë patën shkuar më tej. Siç duket për ta larguar

përfundimisht praninë e tij reale edhe prej hamendjes më të vogël, ia kishin zënë vendin.

Në vitin 1968, pasi banesën e tyre në Korçë e zuri plani i rregullimit të qytetit, Muharrem Butka u vendos në Tiranë. Më së pari qe transferuar aty i biri, Dragushi, me të cilin jetonte. Shtëpinë në Tiranë ia dha Enver Hoxha pas një letre dhe takimi personal me të. Ishin dy dhoma e një kuzhinë në një vend të mirë, në qendër, tek pallati me numrin 24 në rrugën “Sami Frashëri”.

ZANA DHE VANGJELI, DASHURIA E BUKUR

Në gjysmën e dytë të viteve gjashtëdhjetë në familjen e Fetah Butkës u afrua një student i porsadiplomuar. Ishte myzeqar dhe quhej Vangjel Prifti. Pati rënë në dashuri me bijën e tij, Zanën. Shfaqja e Vangjelit që si një diell i vogël, që i ngrohu të gjithë.

Natyrë letrare, i shkathët të rrëfente dhe i zoti të rrëmbente këdo me mënyrën pasionante si fliste, librin për Sali Butkën të Sabri Godos e pati kënduar që kur ish në bankat e shkollës politeknike të Tiranës, të njohurës me emrin e amerikanit Fullc. Flinte në një dhomë me Muhametin, vëllanë e gruas së tij të ardhshme. Pasi kreu fakultetin e inxhinierisë mekanike në vitin 1968 e caktuan me praktikë profesionale në Lushnjë, në Stacionin e Makinave dhe të Traktorëve.

Familja e tij jetonte mirë dhe i ati, namuzlli, kish gomarin për të mbushur ujë e bërë punët e rëndomta të ditës, por edhe kalin me shalë për të dalë në pazar a shkuar tek miqtë. Qe orator i lindur dhe në odën e miqve të shtëpisë së tyre priteshin e përcilleshin mjaft njerëz që herë pas here flisnin për sërat e larta të kohëve të shkuara, familjet me emër. Asnjë në shtëpinë Prifti si edhe në rrethin e parë të afërmeve, nuk qe komunist, por me pushtetin e kohës kishin raporte të mira e të ngjizura fort. Partizanë të atij fisi patën shkuar për luftë çlirimtare deri në Jugosllavi, kurse një dajë i Vangjelit kishte rënë dëshmor në Tendën e Qypit.

Studenti i porsadiplomuar takohej me Zanën para Teatrit Popullor, kur ajo vinte në Tiranë posaçërisht për të. Bisedonin intimisht në një prej kafeve aty përreth. Zana qe me rrogë, sepse punonte në estradën e Lushnjës, ndaj edhe ndodhte që më të shumta qenë qerasjet e saj se të “kavalierit”, i cili i gëzohej vetëm një burse studentore të vogël. Ndërkaq biseda vërtitej rreth dy familjeve dhe kur ajo cekte të kaluarën e vajzës së Fetah Butkës, prej saj përmendej vazhdimisht Saliu, jo pak edhe Qemali. Për këtë të fundit vinte në theks se xhaxhai kish qenë kryetar bashkie i Tiranës, antifashist, arkitekt me emër në Turqi dhe në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Theksonte se me të kishin letërkëmbim të rregullt. Madje shteti e kish lejuar Qemalin t’u dërgonte të vetëve në Shqipëri, me kuotë të përhershme, një sasi modeste dollarësh, njëqind në muaj. Ai u sillte edhe veshje, madje nga dita në ditë prisnin edhe ndonjë aparat televizori. Sigurisht Zana nuk i rrëfeu të dashurit të saj se Qemal Butka pati qenë edhe arkitekti i Mauzoleut të Nënës Mbretëreshë, të cilën komunistët me të ardhur në pushtet e kishin hedhur në erë.

Vangjel Prifti pati dëgjuar për Safet Butkën të shpallur nga Enver Hoxha armik i Partisë së Punës dhe i Shqipërisë, por nuk dyshoi kurrë se Zana kish nga pas, drejtpërsëdrejti prej prindërve të saj, ndonjë kleçkë rëndonjëse në biografi.

Problemi do të niste kur Enver Hoxha do të fillonte botimin e serisë së veprave dhe të kujtimeve të tij.

Iku viti 1968 dhe hyri 1969-ta dhe dashuria e Vangjelit me Zanën ende nuk u regjistrua në kronikën rrjedhave të dy familjeve të tyre. Arritën ta sekretojnë. Ndërkohë tek Butkat pati ndodhur një ngjarje që do t’i trondiste.

Shtëpia historike e Sali Butkës, shtëpia mëmë e tyre, qe prishur. Më saktë ishte shembur brenda njëzetë e katër orëve.

Me të marrë lajmin, Muharremi u nis nga Tirana, por pa i shpjeguar gjë të shoqes. Emineja ishte e pafjalë kur nga Lushnja i biri, Aliu, u kthye për fundjavë. Këtij i ra në sy mosprania e të atit dhe pyeti ku ndodhej. “Në Korçë”, iu përgjigj kjo. “Apo në Butkë”, këmbënguli ky. “Ku e di unë”, belbëzoi e ëma krejt e hutuar. “Pse iku?” “Nuk e di”. Pastaj Emineja shtoi: “Më duket se do të shesë shtëpinë në Butkë”. “Si?”, klithi tjetri, që e kuptoi se bëhej fjalë për banesën e Plakut.

Aliu i hipi menjëherë motoçikletës dhe u nis për në fshat. Aty gjeti vetëm gërmadhat e shtëpisë. Ndërtesa historike qe rrafshuar, gurët e skalitur i kishin marrë të gjitha dhe tashmë po vinin dorë mbi gurët e zakonshëm. I thanë se kjo ishte bërë në emër të zgjerimit të kooperativës. Dikush i pëshpëriti se shembja ishte kryer e nxitur prej të krishterëve të Shtikës, me të cilët Butkat nuk shkonin mirë. Ata qenë mjaft të miqësuar me të krishterët e fshatit tjetër pranë, Bezhanit.

Në qershor 1970 Vangjeli mbrojti diplomën dhe drekën e kësaj feste e pagoi Zana. Më pas ai shkoi të kryente në Elbasan në një njësi artilerie periudhën e detyruar të zborit ushtarak dhe këtu një ditë i thanë se dikush e kërkonte tek porta e repartit. Qe Elmaja. U befasua dhe u gëzua shumë. Lejedalje nga komanda ato javë nuk jepnin dhe Vangjeli, pasi fshehtas u vesh civil, kapërceu murin dhe u ritakuan të dy. Elmaja e çoi në hotel-turizmin e qytetit dhe porositi për të ngrënë gjëra shumë të veçanta.

Biseda mes vjehrrës dhe dhëndrit të ardhshëm u bë për Sali Butkën, për djalin e Muharremit, Aliun, i cili qe bërë drejtor i drejtorisë mekanike në ministri. Elmaja foli edhe për Fan Nolin, adhuruesin politik të familjes së tyre, por edhe për një lidhje afërsie gjinore me Faik Konicën.

Pas atij drekimi më shumë se një orësh ajo i la në dorë Vangjelit një pesëqind lekëshe dhe ky, i prekur edhe prej këtij gjesti, e shoqëroi me ngrohtësi të shprehur deri tek stacioni hekurudhor. Treni i pasdites do ta rikthente të ëmën e Zanës në shtëpinë e vet në Lushnjë dhe ai e përshëndeti me dorë deri sa lokomotiva dhe vagonët, që i vinin pas, humbën pas kthesës më të parë të shinave. Prej takimit me Elmanë dhe bisedës mjaft thelbësore bërë me të, studenti i porsadiplomuar për inxhinier mekanik mbeti i pagojë. Vjehrra e ardhshme qe plot personalitet, natyrë njerëzore shumë karakteristike dhe speciale, vërtet “e sërës”, siç e pati përfytyruar një të tillë prej bisedave në dhomën e miqve të shtëpisë së tij prindërore.

Fejesa zyrtare mes Vangjelit dhe Zanës u bë në 1971. Dërgatës së ardhur në ceremoni prej familjes Butka, i ati i Vangjelit, Andoni, i bëri një çast surprizën: ja nisi këngës për Ganiun “Qajnë malet e Gramozit...”.

Këtë mot Zana u transferua prej estradës së Lushnjës në teatrin e Fierit, ku tashmë merrte role aktrimi dramatik. Martesa e të dyve në qytetin e madh industrial të naftës, ku Vangjeli po bënte karrierë të suksesshme në uzinën mekanike bujqësore, i dha mundësinë këtij të fundit të njihej nga afër me Fetahun. Përshtypja e parë për vjehrrin qe, se kishte të bënte me një person, i cili fliste fare pak, ishte natyrë e urtë dhe nuk duhej trazuar

me pyetje pa vend. Rrezatonte dijeni për gjërat, por nuk ta jepte këtë përshtypje në pamje të parë. Në të vërtetë Vangjeli fillimisht qe disi konfuz, sepse kur Zana i pati folur për të atin, e kishte përshkruar atë si një burrë të bukur. Duhej të kish qenë i tillë në rininë e vet ose kur ishte mesoburrë, ndoshta. Tashmë, në fillim të viteve shtatëdhjetë, Vangjelit Fetahu iu duk shumë i rrëguar, i dobësuar, gati si i shkurtuar forcërisht.

Ajo që i la më shumë mbresë ishte se i vjehrrin që tepër gojëmbyllur për temën e luftës nacionalçlirimtare, thua ajo për të nuk ekzistonte fare. Ndaj sistemit komunist i la përshtypjen se ai shfaqej dashamirës. Ngjasonte me një njeri që besonte se pati bërë një gabim mosbesimi ndaj komunizmit dhe se tashmë, i ndriçuar prej kohës, nuk kishte asnjë arsye të shprehte ndonjë pakënaqësi.

Ndërkohë 1971 ishte moti kur Egerem Malukës i erdhi nga Qemali një televizor bardhë e zi dhe ai pa si zbriti për herë të parë njeriu në Hënë.

Ndërkaq Vangjeli dhe Zana vijonin jetën e tyre të qetë bashkëshortore kur në fund të vitit 1972, me rastin e pesëdhjetëvjetorit të shpalljes së pavarësisë, erdhi në Shqipëri nga SHBA një mik i Qemal Butkës. Ky, temperament entuziast, u shfaq po ashtu edhe tepër i çiltër. Quhej Stavri. Me një kamerë të sjellë me vete ai e filmoi disa herë Fetahun dhe familjen e tij, porosi, siç tha, që ia kishte bërë vetë arkitekti i shquar. Miku shqiptaro-amerikan i siguroi, ndërkohë, se Qemali do të vinte shumë shpejt në Shqipëri. Kjo ishte vetëm punë muajsh.

Mirëpo kjo ardhje e dëshiruar nuk ndodhi. Ngjau një e papritur tjetër. Një mot më pas, në 1973, miku i dërguar për ta filmuar Fetah Butkën dhe çmallur në Nju Jork të

vëllanë, ndërroi jetë befasisht.

Qe ky vit, 1973, kur Vangjeli, pothuaj në mënyrë spontane dhe i pa shtyrë prej ndonjë parandjenje, i tha Zanës se kishte tashmë aq miq sa të mund ta rregullonte në punë si mësuese. Rroga në këtë profesion qe e mirë e mbi të gjitha orari i punës shumë lehtësonjës në krahasim me atë të aktorese që i zinte të shoqes tërë pasditet dhe fundjavat. Njëkohësisht e shpëtonte prej udhëtimeve të turneve nëpër qytete të tjera, çfarë qenë shkëputje të gjata deri edhe një muaj. Zana megjithatë nuk pranoi. Natyrë artistike, ajo në skenë kish gjetur vetveten. Ishte e bindur se e tërë jeta e saj qe dhe do të tretej atje.

Ndërkohë familja Butka ishte lejuar të vendosej në Durrës, duke u rikujtuar prej autoriteteve se për rikthim në Tiranë tani për tani nuk bëhej fjalë. Këtu, në qytetin port, i cili gjithsesi, plot diell dhe det, ishte shumë i këndshëm për t'u banuar, u dhanë një apartament dhomë e kuzhinë dhe të shtatë pjesëtarët doemos jetonin ngushtë. Nipi i Zanës, djali i motrës së madhe Donika, Iliri, flinte në depon e druve, duke vënë si shtrat një fije kompensatë dhe pastaj mbi të çdo mbrëmje hapej dysheku.

Atë vit 1973 nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës një letër e ardhur prej Qemalit thoshte se ai priste të pensionohej. Nëpër rreshtat e saj mund të kuptoje se bashkë me Xhelilen e tij butkalliu i shumënjohur ndihej krejt i qetë. Xhelilja dhe Qemali ishin ato çaste në një kulmim të gëzueshëm krijimtarie. E shoqja në vitin 1951 pati shkruar e botuar librin “Shtëpitë e Konies”, kurse përgjatë motit 1973 kishte nisur paralelisht hartimin e katër librave të tjerë: “Profili i një mjeku turk”, kushtuar të atit, “Qilimat orientale në përgjithësi dhe ata turq në

veçanti”, “Pajisjet e kuzhinës turke, zakonet e të ngrënit dhe jeta shoqërore” si edhe “Gratë turke gjatë historisë”.

Familja e Fetahut vuri re se ai, ndërsa kishte nisur nëpër Myzeqe ndërtimi i hekurudhës për të shkuar në Fier dhe në të ardhmen drejt Vlorës, përherë e më shumë ndihej i pasionuar pas saj. Madje dukej si i rënë në dashuri. Kur përfundoi dhe nisi lëvizja e trenave Fetah Butka u bë më i ndjeshëm ndaj kësaj rruge moderne komunikacioni. Elmaja prej kësaj prirjeje të tij ndihej e gëzuar, sepse kështu të shoqit i rritej më shumë shpresa për të jetuar sa më gjatë. Këtë emocion të Fetahut ndaj shinave hekurudhore dhe vrapimit mbi to të trenave e shpjegonte me mbresat e forta që i kish lënë dhoma e madhe e Sali Butkës, ajo që kishte pikturën sa një faqe muri të Shqipërisë së ëndërruar me vaporë në det dhe trena nëpër fushë.

Ishte shtator 1974 kur me regji të Drita Agollit të ardhur posaçërisht nga Tirana, në trupën e aktorëve të teatrit profesionist të Fierit nisi të vihej në skenë një pjesë e autorit shqiptar Minush Jero. Në të Zana kishte një rol të ndjeshëm. Ishte një periudhë e ngarkuar me pasveprim ndëshkues të një plenumi PPSH-je, i cili kishte numrin katër dhe orientonte qëndrime të ashpra kundër atyre politikanëve dhe artistëve që në krijimtari patën pëlqyer stilin perëndimor. Një ditë, kur shfaqjet e para të pjesës kishin nisur dhe kontakti me spektatorin shkonte mirë, Drita Agolli u shfaq e shqetësuar dhe me sy të përbotur u komunikoi aktorëve se do të ndërpriteshin të gjitha shfaqjet. Autori Minush Jero që futur në burg.

Pas kësaj për Zanën, por edhe për një libretist të talentuar të trupës, nisi trysnia politike e akuzës se qenë

të papërshtatshëm me metodën e realizmit socialist. Mbi të gjitha, siç fillimisht lanë të kuptohej, u rëndonte biografia familjare. Sidoqoftë çfarë po ndodhte përditë e më kanosëse ndaj saj Zana nuk e rrëfeu tek Vangjeli. Kishte shpresë që rreziku të kalonte. Familja e saj ishte mësuar me ciklin ulje-ngritje të luftës së klasave.

Gjithsesi ajo po dobësohej çdo ditë e më tepër dhe kjo nuk mund të kalonte pa i rënë në sy të shoqit. Ky merakut të tij nuk i hapi udhë. Priti. Kështu erdhi çasti i një mbledhjeje të kolektivit, e cila do të zgjaste dy ditë. Në orët e para të saj nga presidiumi nuk u përmend për t'u ndëshkuar asnjë emër njeriu, veç duke e vërtitur gjuhën me tufa fjalësh përsëritej thirrja “kujdes nga armiku i popullit”.

Në ditën e dytë të mbledhjes u kërkua prej një të deleguari të partisë si edhe nga drejtori i teatrit që Zana të largohej nga puna. “Ke pasur babanë në burg”, i kujtuan akuzuesit. I thanë po ashtu: “Mamaja tënde është greke” si edhe “Je mbesë e Faik Konicës”. Kjo lidhje fisnore e para tre brezave me këtë të fundit nuk i qe përmendur më parë asnjëherë familjes së saj. “Pse kaq keq kundër Faik Konicës, i pati thënë Zana mënjanë instruktorit të partisë që mbulonte kulturën, lexon ti histori apo jo?” Konica vërtet nuk shihej me sy të mirë prej pushtetit komunist, por sidoqoftë studiohej në shkolla e veçanërisht në Universitetin e Tiranës. “Ik moj, pati nxjerrë një zë të çjerrë nga zemërimi instruktori, do të më mësosh ti mua!?”

Më në fund mbledhja e zgjatur, në të cilën kolektivi nuk u shpreh i një mendjeje me drejtuesit, u mbyll. Zanën e thirrën dhe e njoftuan se qe e larguar nga teatri dramatik i Fierit dhe për punësim të mëtejshëm duhej të shkonte në

komitetin ekzekutiv të rrethit. Atë pasdite Zana, ndryshe nga herët e tjera, e priti të shoqin para uzinës mekanike bujqësore. Pas fjalëve të para të përshëndoshjes ajo ia tha të vërtetën e asaj dite: qe thirrur zyrtarisht për t'u larguar nga teatri. "Arsyet që më komunikuan, mëshoi, qenë politike". "Punë e madhe!", iu përgjigj Vangjeli dhe i vuri krahun. Pasi pinë një kafe në një bar që ndodhej afër, u kthyen në shtëpi. Të nesërmen gdhui për të dy një ditë që u duk se ishte mbushur tej për tej vetëm me helm.

Tek Elmaja dhe Fetahu kishte rënë pikëllimi, prej familjes së Vangjelit ndërkohë asnjë fjalë për tashmë rrethanat e një martese me një të deklasuar. Katër vite kishin Vangjeli e Zana që patën lidhur kurorë dhe një mendje e dëshirë e ligë kaq pak bashkëjetesë mund ta gjente si rrethanë lehtësuese për një divorc. Ndërkohë erdhi lajmi se kryetari i komitetit ekzekutiv e pati bllokuar propozimin e bërë nga teatri. Kjo gjendje zgjati një muaj dhe Zana këtë kohë iku bashkë me trupën në një turne në qytetet e Gjirokastrës dhe Korçës. Ishte pjesa "Vite të paharruara", me temë luftën nacionalçlirimtare. Zana luante rolin e një nëne antifashiste.

Ajo nuk e dinte se tashmë mbi kryetarin e Komitetit Ekzekutiv, i cili quhej Ligor Çifliku, presioni për ta hequr nga teatri po bëhej përditë dhe më këmbëngulës. Më në fund propozuesit për largim ia sollën për të dytën herë me shkrim kryetarit. Ky i tha Zanës: "Më vjen keq shumë, por nuk kam fuqi për më tej".

Në zyrën e punës ish-aktorese i ofruan pastruese lulishteje, por e refuzoi. E punësuan si dekoratore dhe e pranoi, por pas pak javësh largimi nga detyra e kryetarit të komitetit ekzekutiv i Ligor Çiflikut, tentuan që ta hiqnin.

Me fillimin e vitit 1975 qe e papunë krejtësisht.

"DUA TI BËJ NJË LETËR ENVER HOXHËS"

Kështu i tha një ditë Fetahu vajzës së tij, Donikës. Ishte shumë i lënduar nga ajo që i kish ngjarë Zanës. "Çfarë do t'i thuash?", e pyeti e bija. "T'i them kush jam, çfarë kanë me familjen time". "Letrën do ta shkruaj për t'i kërkuar një takim", vijoi Fetahu. "Mirë, iu përgjigj Donika, shkruaja letrën!"

Ai u ul mbi tryezë dhe nderi përpara një fije karte. Po atë ditë e mbaroi së shkruari dhe e hodhi në postë. Në ditët që pasuan, Donika e pyeti çfarë i pati shkruar Enver Hoxhës. I ati i rreshtoi fjalët e thelbit të saj: "Jam i pafajshëm, nuk e kuptoj përse hyra në burg dhe përse dola, pse u internova. Dua ta di çfarë kam bërë. Ma thuaj se je i pari i shtetit!"

Më në fund, kur nuk pritej se do të vinte ndonjëherë, erdhi përgjigja: të vish në Tiranë se të kërkojnë në Komitetin Qendror! Fetahu u gëzua: "Do të më presë shoku Enver!"

Mori Donikën me vete dhe nga Durrësi në Tiranë udhëtimi me tren zgjati sa një marrje fryme. Në godinën e Komitetit Qendror dezurni e pyeti: "Kush je ti?" "Fetah Butka jam". Pastaj sqaroi: "I kam dërguar një letër shokut Enver dhe më ka ardhur përgjigje për t'u takuar". "Po shkoj lart të pyes, tha pas pak tjetri dhe ngjiti me të shpejtë shkallët. Erdhi pa u vonuar. Qe bashkë me një njeri tjetër. Ky ishte një ortodoks nga krahina e Korçë-Kolonjës. Njiheshin. Ai u prezantua si sekretar.

“Hë, Fetah Butka, çfarë do?”, shqiptoi tjetri si me qesëndisje. “E kam thënë në letër, nisi të shpjegojë butkalliu, dua të takoj shokun Enver”. “Po për çfarë e do?”, nguli këmbë bashkëvendësi i tij. “Për çfarë e dua!”, ngriti zërin Fetahu dhe pastaj u përgjigj vetë: “Nuk mund t’ua them të tërëve këtu në Komitetin Qendror. Do t’ia them atij që i jam drejtuar”.

Sekretari ngriti shpatullat dhe po ashtu i uli. E bëri këtë gjest dy herë dhe pa folur ringjiti shkallët. U vonua, por më në fund doli në krye të tyre dhe zbriti deri tek rrinte në pritje të ankthshme Fetahu me të bijën.

“Nuk mund ta takosh shokun Enver”, shqiptoi prerë. “Po pse nuk mund ta takoj? Atëherë përse ma dërguat atë përgjigje “Hajde”?

“Kaq po të them”, foli sekretari.

“Po ma thuaj tamam, kërciti fjalët Fetahu, më thuaj pse më thirre dhe pse nuk më takon shoku Enver?”

“Kë të takojë?”, shpotiti kolonjari i Komitetit Qendror. “Fetah Butkën të takojë”, nguli këmbë butkalliu. “Butkën e Ballit, Butkën e Zjarrit?”, ironizoi tjetri. “Butkën e Sali Butkës, e buçiti zërin Fetahu, Butkën e partisë”.

Sekretari që e kuptoi se nipi i Sali Butkës po i fliste të nënkuptonte edhe Muharremin, një çast nuk i gjeti dot fjalët e duhura. “Po ta them se nuk mund ta takosh shokun Enver”, shqiptoi më në fund. Pastaj ktheu shpinën dhe nisi të ringjisë shkallët e Komitetit Qendror.

Tepër i shqetësuar, ndërsa trupi i dridhej, Fetahu kapi përkrahu të bijën dhe të dy u gjendën jashtë godinës, në bulevard. “Ku do të ulemi pak?”, tha. Donika tregoi një lulishte të vogël që ndodhej pranë. U ulën atje e megjithatë Fetahu e kish të vështirë të qetësohej. “Çfarë ke, i tha e bija, punë e madhe që nuk të priti!” “Jo, nuk

kam ndonjë gjë, mërmëriti i ati, kam vuajtur dhe jam mësuar edhe me të liga e të mira, por është puna përse më sollën deri këtu. Të më kthente përgjigje se nuk të takoj. Më thanë gjithë ato fjalë “Butkë e Ballit”, “Butkë e Zjarrit”. Pastaj shfryu për kolonjarin që e kishte refuzuar t’i gjente një zgjidhje të sinqertë ngjitjes së tij deri të paktën në një zyrë të Komitetit Qendror, ku ta shprehte marazin që kishte. “Ku na doli përpara edhe ai jezit!”, shqiptoi furtunshëm.

Pasi më në fund e mblodhi veten, Fetahu u ngrit nga stoli vetmitar i lulishtes dhe bashkë me Donikën shkoi tek njëra motër. “Ç’bëre?”, e pyeti kjo e merakosur prej pamjes së të vëllait. “Nuk bëra gjë, iu përgjigj Fetahu, më thirri Enver Hoxha për ta takuar dhe nuk më priti”. “Lëre mos e shty më tej këtë punë!”, ia ktheu ajo. I shtroi përpara diçka për të ngrënë, por që mbeti e tëra mbi tavolinë. Pas pak u ngritën dhe baba e bijë shkuan në stacionin hekurudhor, prej ku treni i mori dhe i shkarkoi në Durrës.

Patën kaluar gjashtë muaj nga heqja prej teatrit profesionist të Zanës, kur Vangjelin e thirrën në zyrën e kuadrit të uzinës dhe i thanë se ishte koha të bënte një shtesë në biografinë e tij si kryeinxhinier. Duhej të plotësonte informacionin me çfarë i pati ndodhur të shoqes. Kjo ishte një praktikë e zakonshme dhe Vangjeli nuk e priti me shqetësim, por me vete gjithsesi tha “Filloi avazi”. “Nuk duhet patjetër që nesër, saktësoi punonjësi kuadrovik, ke kohë për t’u menduar mirë dhe për të mbledhur të dhënat e nevojshme”.

Doemos që ky veprim plotësimi biografik nuk kishte të bënte me ndonjë projekt për ta ulur Vangjelin në

detyrë apo transferuar diku tjetër. Uzina me katërqind mekanikët dhe 26 inxhinierët e saj që e nderuar jo vetëm në Fier dhe tërë Myzeqenë, por e vlerësuar pozitivisht në rang vendi.

Për çfarë i komunikuan Zanës nuk i tha asgjë, ndryshe do ta shqetësonte. Duke mos i marrë dot të dhënat prej saj dhe po ashtu as nga familja Butka, gjeti të udhës një mënyrë tjetër: të takohej veç e veç me ata bashkëkohës të rezistencës kundër fashizmit dhe pushtimit që e kishin njohur nga afër Fetahun. Më i dëgjuari prej tyre që Andrea Varfi, i cili edhe ishte strehuar disa muaj tek shtëpia në Butkë. Ai banonte në Tiranë, në një apartament mbi kafenenë e njohur “Flora”, kati i dytë.

Kur u nis nga Fieri dhe mbërriti në kryeqytet që një ditë e ftohtë dhe e lagur tej për tej nga shiu. Vangjeli i ra ziles tek dera dhe kur ajo u hap e dalloi Andrean që po ngrohej në një reflektor me korrent. Pasi tjetri i bëri shenjë të hynte dhe i dëgjoi prezantimin (jam myzeqar, kryeinxhinier i Uzinës Mekanike Bujqësore të Fierit, i lidhur me Partinë e Punës, familje dëshmori, kam për grua një vajzë të Fetah Butkës), e pyeti: “Dakord, por përse ke ardhur?” Vangjeli menjëherë iu lut: “Më kërkojnë shtesë biografie, por çfarë të shkruaj për vjehrrin tim, çfarë ka bërë ai?”

“Si more qenke dhëndër atje!”, shqiptoi Andrea Varfi. “Është e vërtetë që kam qëndruar tre muaj në shtëpinë e tyre gjatë Luftës”, tha. Pastaj vijoi: “Fetahu kishte ideale për komunizmin. Butkallinjë janë fshatarë të zgjedhur, plot humanizëm, dhe jo bejlerë. Në Maliq Fetahu tha një llaf më tepër dhe u dyshua si i futur nga Balli, por ai nuk ka qenë asnjëherë me ta. Ishte me Grupin e Zjarrit. Sipas meje, Fetahut iu bë një intrigë nga grupe progreke.

Butkallinjtë gjithnjë janë akuzuar si antigrekë dhe helenët kokënxehtë nuk i janë tutur çdo përpjekjeje për t'i luftuar. Kjo qe arsyeja e vërtetë përse e futën në burg”.

Pastaj, ndërsa e vështroi Vangjelin në bebëz të syrit, paralajmëroi: “Dëgjo, nuk ke ti fuqi për ta rehabilituar Fetahun, nuk e bën dot”. “Nuk kam ndërmend të bëj këtë”, sqaroi tjetri. Andrea Varfi psherëtiu dhe më në fund tha: “Është personalitet Fetahu, ta dish!”

Për të njohurin tjetër të vjehrrit të tij, Apostol Locin, Vangjeli kish dëgjuar tek familja e Zanës dhe e pati fiksuar se ku jetonte: në Tiranë. Punonte si shëf i transportit urban të linjës drejt Kombinatit të Tekstileve. Kur pyeti në zyrat e ndërmarrjes i thanë se Apostoli kish tre muaj që, pas një operacioni, kurohej në shtëpi. Banesa e tij, e ndërtuar me plisa dheu dhe kallama, ndodhej në qendër të Tiranës, pikërisht atje ku më pas do të ngrihej hoteli pesëmbëdhjetë katësh. Apostol Loci, me kokë të shogët dhe shtrirë në shtrat, iu shfaq sapo derën e hapi e shoqja. Në fillim nuk deshë ta fuste brenda, por kur Vangjeli i tha “nuk jam agresiv”, i bëri shenjë bashkëshortes ta lejonte.

Pasi dëgjoi panoramën politike të vetvetes nga i porsaardhuri dhe pastaj deklarantën “Jam bërë dhëndër tek Fetah Butka”, Apostoli lëshoi fjalët “Mos ke marrë atë pikaloshen?” “Vajzën e mesme kam për grua, por nuk është me pika në fytyrë”. “Epo ajo ka qenë qukëse!”, këmbënguli tjetri. Pastaj u hodh menjëherë në temë: “Gjithnjë një njeri duhet parë në kohën e vet. Fetahu ishte personalitet, qe atëherë njeri shumë i kompletuar”. “Në ç’kuptim?”, pyeti kurioz Vangjeli. “Sikur të kishte një të mesme mund të bëhej mbase edhe kandidat apo anëtar i Byrosë Politike. Ai ka qenë në Konferencën e Pezës”.

Vangjel Prifti për herë të parë e dëgjonte një fakt të tillë. Duket Apostol Loci e dalloj këtë hutim të tij dhe shtoi: “Fetahu u mor më qafë nga disa që thanë “hidhemi nga krahuri tjetër”. “Megjithatë, vijoi, sado i mirë dhe i zoti të jesh, nuk e rehabiliton dot”.

I treti emër, prej të cilit mund të sigurate një opinion, që personi me emrin Behar Koçibelli. Banonte në Korçë. Kur shkoi ta takonte, ky e pyeti enkas: “Ke dëgjuar atëherë çfarë ka thënë “Zëri i Amerikës” për Fetah Butkën? Komentoi në një mbledhje se në burgjet komuniste të Shqipërisë dergjat edhe nacionalisti Fetah Butka”.

I katërti person, prej të cilit ishte i sigurt se mund të merrte të dhëna të qarta, që Nuçi Tira. Vangjel Prifti familja Butka i pati treguar se ky i njohur i Fetahut edhe kur ishte kryetar i degës së Punëve të Brendshme në Lushnjë, që sjellë me dashamirësi. U informua se në vitin 1975, kur po ndodhin ngjarjet që i kemi në rrëfim e sipër, Nuçi Tira kishte dalë në pension dhe banonte në Pogradec. Kur Vangjeli mbërriti në këtë qytet, nisur posaçërisht për ta takuar, tek porta e shtëpisë së ndodhur para ndërtesës së hotel-turizmit të vjetër, doli një grua dhe i tha se Nuçi po flinte. Gjithsesi ajo pyeti përse kërkonte i porsaardhuri të takohej me të shoqin dhe pasi dëgjoi shpjegimet, i tha ta priste se pas një gjysmë ore ai do të shkonte për kafe tek turizmi.

Nuçi Tira, me një borsalinë në kokë, erdhi fiks pas tridhjetë minutash dhe pasi porositi kafe pyeti drejtpërsëdrejti: “Kush je ti?” “Jam nga Fieri, jam njeri i besuar, kryeinxhinier, kam dajën dëshmor të vranë në Tendën e Qypit...” “Çfarë do ti?”, e trashi edhe me shumë zërin Tira. “Kam marrë një nga vajzat e Fetah Butkës”.

“Dhëndër tek Fetah Butka!”, sa nuk shkuli flokët e veta tjetri. “Po ti je i yni i tëri, more?”, vijoi me zë sikur të qante nga një goditje e dhënë në çaçkë të kokës. “Ke bërë gabim të rëndë, mëshoi fjalët, ata nuk janë tanët. Kanë pasur tërë malin e Gramozit”. “Isha djalë i ri, shoku Nuçi, e mora kur qe në punë, aktore profesioniste, jo në ndonjë kamp internimi. Mendoja se ajo histori biografie ishte mbyllur”. “Si u mbyllkan kështu!? Ja këto janë gabimet e partisë. Është shumë zemërbute. Ajo çupë, mor djalë, ka edhe një xhaxha në Amerikë. Ndërton Amerikën ai, imperializmin! Përse nuk vjen këtu të kontribuojë?” Pastaj përsëriti nervoz: “Ke gabuar rëndë me atë martesë. Ata nuk janë tanët, janë armiqtë tanë!”

Këtë çast, kur edhe kamerieri sapo kish sjellë dy kafet, Nuçi Tira u ngrit nga tavolina dhe iku. Vangjeli i pagoi të dy filxhanët pa pirë as të vetën.

Kur kuadroviku i Uzinës Mekanike Bujqësore i kërkoj Vangjel Priftit të bënte shtesën në biografi patën kaluar gjashtë muaj nga largimi prej punës i Zanës. Ai vërtet i dha leje të mos ngutej, sepse nuk qe çështje ditësh, por kryeinxhinieri e mori me tepër qetësi. Atëherë një ditë e thirri Vangjelin vetë sekretarja e parë, Naunka Bozgo. “Po nuk e solle, i tha ajo gjysmë me shaka dhe gjysmë me të vërtetë, do të dalësh para punëtorëve”.

Ndërkohë kjo mbledhje nuk vonoi. Mbi katërqind mekanikët dhe inxhinierët, pas lajmërimit paraprak se kryeinxhinieri do të vinte në dijeni kolektivin për një shtesë biografike, u mbledhën në korpusin kryesor të uzinës, një hapësirë njëqind metra e gjatë dhe njëzetë e pesë e gjerë. Në presidium zunë vend drejtori, sekretari i partisë dhe shefi i kuadrit. “Ta dëgjojmë tani kryeinxhinierin”,

u tërhoqi vëmendjen kryekuvadriviku qindra njerëzve që rrinin në këmbë mes tornove dhe frezave.

Pasi e shpjegoi çfarë i kish ndodhur në familje, fjalët e fundit të Vangjelit qenë: “Shokë punëtorë, unë do të punoj siç i ka hije klasës time”. Pas kësaj e mbytën me duartrokitje. Ndërkaq shtesën biografike, pothuaj pesë faqe, ai e hartoi dhe e dorëzoi pas një jave.

VIJNË NJË PAS NJË VDEKJET

Muhametit e shoqja i lindi një vajzë dhe ata i propozuan Qemal Butkës t'ia vendoste ai emrin. “Ju e dini cilin emër kam më të shtrenjtin”, u përgjigj ky dhe e vogla u quajt Fatime.

Ndërkohë Fetah Butka ndërroi jetë në 8 prill 1978. Kishte pothuaj mbushur 75 mote. Në funeralin e tij në varrezat e Durrësit u bënë afro njëqind e pesëdhjetë vetë: fisi, miqësia dhe shoqëria. Ranë në sy për të mos u druajtur me praninë e tyre në atë ceremoni mortore disa skraparllinj, të cilët kishin poste të larta në qytet dhe tërë kohës qenë sjellë mirë dhe e patën mbrojtur familjen e Fetahut. Gjithsesi nga Fronti Demokratik, siç zakonisht në përmortje qe rregulli politik të ishin e të mbanin një fjalë zyrtare, nuk u duk njeri.

Muharrem Butka u nda nga kjo jetë kur mbushi 95 mote. I linduri në 1890 dhe i mbetur jetim nga nëna kur qe vetëm nëntë vjeç, u përcoll për në varreza në 1985, vit kur do të pushonte edhe zemra e Enver Hoxhës. Ky qe ende gjallë kur u nda nga jeta komunisti dhe partizani që kishte dalë në luftë bashkë me tërë familjen. Me rastin e vdekjes së Muharrem Butkës “Zëri i Popullit” botoi në një faqe nekrologjinë e tij të shoqëruar me foto. Qe e firmosur, me në krye Enver Hoxhën, nga tërë Byroja Politike. Nexhmije Hoxha i erdhi për ngushëllim në shtëpi.

Vitet e fundit të Muharrem Butkës, përherë trupdrejtë

dhe i veshur me kostum dhe në kokë ngjeshur një borsalinë, kaluan duke pirë kafe me mikun e tij të quajtur Stefa, i cili qe me biografi të mosbesuari politik. Përditshëm kur kthehej në shtëpi Muharremi pinte një gjysmë gotë raki me djathë, dhe në orën 20.00 shihte lajmet e TVSH-së. Menjëherë pas këtij gjysmëorëshi mbyllej në dhomë. “Mos flisni, mos më krijoni telashe!”, ishte porosia e tij e vetme për djemtë dhe të shoqen, të cilët herë pas here e ngacmonin për mungesën e ushqimeve në treg.

Kur ndërroi jetë e bija e Mahmut Zaloshnjës dhe gruaja e Muharremit, patën kaluar disa vite nga ikja e këtij të fundit, por kur Emineja qe gjallë dhe e dergjur në shtrat për të mos u ngritur dot më, kërkoi me ngulm të takonte Donikën. Kjo e mori vesh dhe e emocionuar vrapoi tek Emineja. “E kam dashur Fetahun jo si kunat, por si vëlla”, i tha me zë tashmë të lodhur. Pastaj e kapi pas duarsh, ia shtrëngoi si në një lamtumirë.

Në mes të këtyre vdekjeve, të cilat porsarrëfyem, është edhe ajo e Xheliles së Qemal Butkës. Ndodhi në Nju Jork, në spitalin Roosvelt të Manhatanit, në orën 6.30 të 6 marsit 1984. Cecilia ishte 69 vjeçe. Shkaku i mortjes së parakohshme pati qenë kanceri i gjirit. E kishte diktuar të keqen vetëm në vitin 1980, kur sëmundja kish përparuar.

Xhelilja ndërroi jetë si shtetase turke. Trupi i saj u dogj në krematorium në 8 mars. La amanet varrosjen pranë të atit në Stamboll, çfarë Qemali e plotësoi menjëherë, edhe pse u pikëllua shumë nga ajo ndarje dhe që trupi i saj iku larg. Qemali vuri në jetë edhe amanetin tjetër të shoqes së tij të jetës: një vilë që ia kishte dhënë Cecilians i jati në Stamboll t'i dhurohej një qendre për luftën kundër

kancerit. Profesor Emin Riza në librin e tij për arkitekt Butkën vë në dukje se, në nderim të talentit të Xheliles, “Vetë Qemali në një kartpostale dërguar të afërmve, më 1988, shkruante mes të tjerash: “Në ndërtimin e dy bina “çift” të kësaj karte ka pasur pjesë zyrtare si arkitekte e shquar Cecilja...” Kështu Qemal Butka i dha fund njëherë e përgjithmonë fjalëve të përhapura në Shqipëri se kishte qenë ai një ndër konstruktorët e dy kullave binjake të “Word Trade Center”. Ishte e shoqja.

1985-ta qe moti kur më në fund Qemali u nda nga puna e përditshme, duke dalë në pension. Ishte edhe viti kur mori shtetësinë amerikane. Qe edhe çasti kur u bë më këmbëngulës për të bërë një vizitë në Shqipëri.

QEMAL BUTKA RISHEH SHQIPËRINË DHE NJË KOINCIDENCË, NDËRRON JETË ATY, DITËN E FLAMURIT

Kishte dy vite që miku i tij Perlat Çaushti, pas vdekjes me vetëvrasje të Mehmet Shehut i liruar nga detyra e drejtuesit të zbulimit politik të vendit, vetëm në fund të vitit 1985 nisi të ndihej i parrezikuar prej ndonjë ndëshkimi nga lart. Tashmë Dragush Butka e kuptoi se mund t'i kërkonte ndihmë të miratohej ardhja për vizitë në atdhe e Qemal Butkës.

Tjetri ra dakord, pa i premtuar zgjidhjen fatlume. Shkoi në sektorin që drejtonte vet, të vendosur në katin e katërt të Ministrisë së Punëve të Jashtme. Njëri nga të ngarkuarit me diasporën ekonomike u tregua shumë i gatshëm dhe i dha në dorë dosjen. Tha se ishte pozitive, po ashtu shtoi se “Qemali është njeri i nderuar”.

Perlati, megjithatë, nuk e hapi fashikullin për ta parë. Të nesërmen i bëri një letër fare të shkurtër, gjithsej gjashtë rreshta, ministrit të Brendshëm, Hekuran Isai, me të cilin pati punuar tetë muaj. Ky, për çfarë i parashtroi me shkrim Çaushti, e priti menjëherë pas dy ditësh. E dëgjoi qetësisht përshkrimin që i bëri personalitetit të Qemal Butkës dhe në fund tha prerë: “E kam dëgjuar. Intelktual i mirë, shkencëtar. Ta sjellim”.

Pastaj shtoi: “Nuk ka nevojë që procedura e tij të kalojë nëpër rregullin e përgjithshëm, që nis me propozimin e drejtorisë përkatëse e kështu me radhë. Do të vijë drejtpërsëdrejti”. La të kuptohej se për atë lejeardhje

bëhej garant vetë ai.

Perlat Çausi e falënderoi ministrin, por u rezervua në thënien e një të dhëne, të cilën njerëzit e tij e kishin siguruar kur ai drejtonte sektorin e zbulimit politik me jashtë. Ato çaste nuk ishte në gjendje të kujtonte burimin e informacionit konfidencial, por, sipas tij, në SHBA Qemal Butka hynte në listën e njerëzve që, si personalitete të veçanta të Amerikës, ruheshin nga FBI.

Arkitekti erdhi në Shqipëri siç edhe Hekuran Isai pati deklaruar: pa iu kërkuar ndonjë mendim jo vetëm ambasadorit shqiptar në Misionin e Përhershëm të Shqipërisë në Organizatën e Kombeve të Bashkuara në Nju Jork, por as diplomatëve që këtu kryenin edhe detyrën e zbulimit politik. Për njërin prej tyre, drejtues i këtij sektori në fund të viteve tetëdhjetë, në listën që Përfaqësia përdorte dekadën e fundit për më të afërtit e saj, të cilët edhe i ftonte zyrtarisht në festimet e 28-29 nëntorit, mes 250 miqve të përzgjedhur nga grupi i emigrantëve ekonomikë, emri i Qemal Butkës mungonte. Diplomati i mësipërm, E.G., pohon se konsiderohej i mënjanuar në punën e vet, por gjithsesi figurë e pastër dhe e papërzierë me veprime kundër vendit të tij.

Qemal Butka zbriti në aeroportin e Rinasit në 4 qershor 1987, saktësisht siç më parë e kish lajmëruar. Duke e ditur me kohë këtë datë u lehtësua familja e të vëllait, Fetahut, për ta shtyrë ditëdasmën e nipit, Ilirit, nga 21 maji në 21 qershor. Dëshironin ta kishin të ftuar në gëzimin e tyre xhaxhanë e çmuar. Ndërkaq në aeroport grupi që e priste, i kalonte të pesëdhjetët, të tërë të derës Butka. Ndodhej edhe i biri i Safetit, Urani. Por nuk merrte pjesë asnjë autoritet i lartë apo thjesht

qoftë edhe një nëpunës i ultë i shtetit. Në pallatin e lartë të pushtetit politik atë vizitë formalisht e konsideronin thjesht private.

Qemal Butka më në fund po zbriste në tokën amë pas pothuaj një gjysmë shekulli. Ishte shumë i emocionuar, dukej qartë. U takua një për një me të gjithë dhe prej ndonjë fotoje që kish parë apo hamendjeje, disave u thoshte edhe emrin: “Mos je filani?” Kur e hipën në makinë dhe prisnin nëse do të zgjidhte banesën e të vëllait që nuk jetonte më apo të motrës, e cila ishte në jetë, tha pa mëdyshje se do të shkonte të qëndronte tek shtëpia e kësaj të fundit, bashkëshorte e profesor Selman Rizës. Ajo ndodhej në banesën që kishte projektuar vetë në fund të viteve tridhjetë në Tiranë: Rruga Fortuzi.

Në ditët e qëndrimit të parën gjë që kërkoi, ishte të shkonte tek varri i të ëmës, Memesë. Mbi pllakën e mermertë ra si ta kish këputur në mes një forcë më e madhe se ajo e tërheqjes së tërë globit. Nisi të qajë me ngashërim. Të gjithë që e panë këtë skenë, u shqetësuan mos i pushonte zemra. Në fund të fundit që një plak shtatëdhjetë e nëntë vjeçar, me fizik të brishtë.

Varrin e dytë për ta nderuar Qemal Butka zgjodhi atë të vëllait, në Durrës. Sërish ra mbi pllakën e mermertë dhe shpërtheu në dënesë. Ata që i ndodheshin pranë, ato çaste veçanërisht i biri i Fetahut, Muhameti, e lanë pak dhe e kapën butë nga krahët. E ngritën me kujdes: “Boll xhaxha se po dëmton shëndetin!” “Memeja dhe Fetahu janë dy njerëzit e mi më të dashur”, mërmëriti pa fuqi Qemali dhe shtoi: “Kanë bërë shumë për mua e unë s’munda tua laj e t’u isha pranë”. “Ke bërë, i thanë, edhe kur ishe pranë edhe kur ishe larg”. “Jo,

jo!”, këmbëngulte ai. U duk sikur u qetësua pak vetëm kur u gjend në shtëpinë e Fetahut, por edhe atje e pyeti nipin e vet, Ilirin: “Po ti e di ku ka qenë varri i babait tim, Selmanit?” “Po, e di, u përgjigj ky, është në mes të Shtikës dhe Butkës. Vendi quhet edhe tani “Varri i Selmanit”. Ndërkohë i shpjegoi se “tani zor ta gjesh sepse në atë vend do të jenë hapur toka buke nga kooperativa”.

Gjatë pothuaj katër javëve të qëndrimit në Shqipëri, Qemal Butkës i propozuan dy herë për të shkuar deri në Butkë, por tha se nuk e dëshironte këtë rikthim në vendlindje. Qe tepër vonë. Shpjegoi: “Një vend nuk mbetet në kujtesë siç e ruan fëmija, aq të bukur, aq fantastik. Dua ta ruaj ashtu, si dikur. Do të dëshpërohesha të shihja se ndonjë gjë është prishur”.

Ndërsa prania e tij në Tiranë nuk kishte zgjuar kureshtjen e shtypit të urdhëruar nga lart ose mbase e tillë që porosia zyrtare, Qemal Butka gjithsesi u bëri vizitë shokëve të tij të dikurshëm në periudhën e studimeve në Vjenë: Aleks Buda, Eqerem Çabej, Shaban Demiraj. Shkoi edhe në Institutin e Projekttimeve, ku e priti në një bisedë profesionale dhëndëri i Enver Hoxhës, Klement Kolaneci. I ndihmuar prej Dragush Butkës, i cili me këtë rast siguroi për lëvizje një makinë “Fiat”, Qemali pa ekspozitën “Shqipëria sot”. Ajo i bëri shumë përshtypje të mirë. Ndërkaq një ditë ndërsa bisedonte me të nipin, arkitektin Emin Riza, ky i tha se pati parë dy objekte të tij në qytetin e Beratit, njëri prej të cilëve ndodhej në rrugën e kalasë dhe e kishte befasuar përdorimi i hekurit në ato dy ndërtime. “E keni futur ju për herë të parë këtë element në Shqipëri, tha Emini. “Në Shqipëri hekurin në ndërtime e ka futur koha, jo

unë, këmbënguli qetësisht Qemal Butka dhe shtoi, po të mos isha unë, do të ishte një tjetër”.

E tillë, fare e singertë, qe përgjigja e tij kur njëri nga nipërit e pyeti: “Xhaxha, si ka mundësi ta ruash një shqipe kaq të pastër. Duhet të jeni shoqëruar shumë me shqiptarët e Amerikës?": “Jo, nuk kam ndenjur shumë me shqiptarët. E para, se kam qenë gjithmonë i zënë me punë. E dyta, kam pasur edhe merakun tuaj. Kur je nëpër tavolina fjalët nuk janë më të tuat, por të kujtdo”.

Ndërkohë Vangel Prifti gjatë një bisede intime me të e dëgjoji të thoshte se konsulli shqiptar në Stamboll, i cili e kishte paralajmëruar të mos kthehej në Shqipëri, pati vepruar ashtu sipas një porosie që ia kishte dhënë Mehmet Shehu personalisht për Qemalin.

Në fund të qershorit ai u bë gati të ikte dhe i prekur prej stërmbesës me emrin e të ëmës, Memesë, bijë e Muhametit, por që thirrej Emi, i premtoi asaj një piano. Pati vënë re se vajza kishte prirje për muzikë. Ndërkaq që bëhej gati për t’u larguar tek të gjithë njerëzit që vizitoi do të mbesnin të pashlyeshme veçanërisht përshtypjet rreth të folurit të tij me një shqipe mjaft të kulluar, pa asnjë fjalë të huaj. Po ashtu veshja e hollë, regjimi i të ngrënit mjaft puritan, pastërtidashja deri në mani, brenga e madhe për Xhelilen, aftësia e dukshme e Qemal Butkës për të qenë mjek i vetes. Njëkohësisht prej gatimeve të ndryshme, një pjatë peshku e la pa mend në drekën që i shtroi Rajmonda Daja, mbesë e tij dhe arkitekte në profesion.

Megjithatë mania e kërkesave të kushërinjve të vet për t’u sjellë çamçakëza që nga Amerika, e hutoi krejt. Nuk e kuptonte dot çfarë u pëlqente prej atyre gomave

që vërtiteshin nëpër gojë. Sidoqoftë nuk ua prishi. U premtoi se do t'u sillte herë pas here, por prej atyre me sa më pak sheqer.

Kur iku në aeroportin e Rinasit doganierët i kërkuan të plotësonte edhe një formular mbi shumën e parave që kish sjellë dhe shpenzuar në Shqipëri. “Çfarë thotë kjo?”, u bë nervoz ai, duke treguar fijen e letrës, ku duhej të dëshmonte me shkrim. “Hiçgjë, thanë butkallinjtë që e shoqëronin dhe njëri prej tyre menjëherë shënoi mbi formular shifrën 3000 dollarë. Iku, por do të rikthehej në Shqipëri në fillim të tetorit 1991, këtë herë me misionin e sjelljes së eshtrave të mikut të tij, atdhetar nga Kavaja emigruar në Austri, doktor Demir Carës.

I tronditur, por edhe i lodhur, në 5 tetor humbi drejtpeshimin e trupit në mes të Tiranës, në bulevardin “Dëshmorët e Kombit” dhe u shemb mbi trotuar. Theu pesë brinjë, dëshmon Emin Riza në librin e tij për të. Rugën e rikthimit për në Nju Jork, pas disa ditësh, Qemal Butka e mori i fashuar në gjoks.

Motet 1992-1993 qenë të mbushura me vetmi të tij në Nju Jork dhe me dëshirë përherë e më të fortë për t'u rikthyer në Shqipëri dhe vdekur atje. Sipas Rizës, Qemali “shprehej se “Ky është amaneti i nënës, i cili asnjëherë nuk më është hequr nga mendja. Atdheu është shpirti, zjarri, ëndrra, dashuria, kënga dhe loti im”.

Përherë sipas profesor Emin Rizës, “Në këto vite ai afrohet edhe më shumë me familjen Tasimi, shqiptarë të vendosur në shtetin e Konektikatit në veri të Nju Jorkut”. Dy djemtë dhe bashkëshortet e tyre i “qëndruan pranë Qemalit me një përkushtim shembullor”.

Në janar 1993 gazeta “Ilyria” e shqiptaro-amerikanëve në SHBA botoi një shkrim të gjatë për një vizite që dy gazetarë i patën bërë në, siç e përshkruajnë, “një nga grataçielat e shumtë të Manhatanit” me dritaret e apartamentit që shihnin nga Central Park. Në këtë shkrim autorët vunë në dukje se arkitekti ndodhej me një gjendje shpirtërore të dërmuar prej vdekjes para shtatë vitesh të shoqes së tij të jetës. Po ashtu nxorën në pah se ai po bëhej gati të rikthehej në atdheun e vet. Nga vizita e parë dhe e dyta Qemal Butka u qe shprehur: “Ishte e lodhur dhe e drobitur Shqipëria, kur e pashë. M’u duk kockë e lëkurë. Por unë kam shpresë se ajo do të bëhet”.

Në shtator 1995 stërnipi i tij, Ilir Zhilla, drejtor i Agjencisë Telegrafike Shqiptare, bashkë me Sokol Olldashin, gazetar politikan i Partisë Demokratike, në shoqërim të presidentit të vendit Sali Berisha për t’u takuar në Uashington me Bill Clinton, qëndruan tre ditë në apartamentin e Qemal Butkës, në katin e njëzetë të qiellgërvishtësit. Vunë re se ai ende mbahej me shëndet, por fuqia për t’i përballuar nevojat e jetës së përditshme e kishte lënë. Në apartamentin dy dhoma e një kuzhinë tashmë kishte konfuzion. Dy të porsaardhurit iu vunë pastrimit të shtëpisë, po ashtu dolën disa herë shëtitje me të, vizituan qendra tregtare, bënë edhe një foto të përbashkët tek Statuja e Lirisë.

Dy njerëzit e shtypit u nisën për në Uashington, në shoqërim nga afër të vizitës së presidentit shqiptar dhe kur u rikthyen në Tiranë, Zhilla u tha të vetëve se ishte tepër e nevojshme ardhja përfundimtare e Qemal Butkës në Tiranë. Këtu kujdesi për jetën e tij do të qe më i drejtpërdrejtë. Veç për këtë udhëtim rikthimi në

Shqipëri duhej patjetër një leje mjekësore, sepse siç ndërkohë i informonin me letra e telefon dy djemtë dhe dy nuset e familjes Tasimi në Konektikat, gjendja e tij shëndetësore po përkeqësohej me shpejtësi. Po humbte aftësinë për të komanduar trupin.

Ja pse u nevojiti kohë për këtë veprim dhe më në fund Emin Riza dhe Muhamet Aliçka shkuan dhe, pasi për dy javë u kurua prej një mjeku të specializuar në fizioterapi mendore, leja u dha nga doktori i bashkisë së Nju Jorkut. Kështu e sollën Qemalin në Shqipëri. Qe janar 1997, fillimi i vitit më të vështirë të shqiptarëve pas Luftës së Dytë Botërore. Por prej moshës dhe sëmundjes së kujtesës së humbur dhe përgjithësisht pamundësisë fizike (nuk komandonte dot as hapjen e gojës për të ngrënë) këtë mot të tmerrshëm nuk e ndjeu fare si u zhvillua. Jetoj vetëm tre muaj dhe në katër-pesë javët e fundit u vendos tek banesa e vajzës së të vëllait, Fetahut, tek Donika Aliçkaj, ku mundësia e shërbimit ditë-natë që më e madhe, duke nisur nga nusja e shtëpisë, Sofi, bashkëshortja e Ilirit. Po ashtu edhe hapësira e banimit ishte e gjerë.

Mbi të gjitha Qemalin e gëzonin fëmijët që bënin çmos t'i qëndronin sa më afër dhe ai, në mungesë të tyre tërë jetën, nuk ndjente asnjë bezdi. I dëshironte si ajri. Qenë tre krijesa plot gjallëri, nga 5 deri 9 vjeç: Arbi, Dea, Erti.

U shua në 27 nëntor 1997, ndaj të gdhirë. U varros të nesërmen, më 28 nëntor, ditë me në qiell re të rënda. Qe, për rastësi apo për një mrekulli hyjnore, Dita e Flamurit. Të afërm dhe miq kish plot, por asnjë autoritet. Privatist në funeral ishte ish-kryetari i bashkisë së Tiranës, Albert Brojka. Ilir Zhilla telefonoi tek një koleg

i tij në Televizionin Shqiptar për të mundësuar dhënien e një lajmi të shkurtër. U premtua fillimisht, të paktën në edicionin më pak të ndjekur të informacionit, atij të orës 16.30, por nuk ndodhi asgjë.

Të nesërmen as gazetat nuk botuan ndonjë rresht.

Pasi në fillim e varrosën veças, më pas, sipas amanetit që kish lënë, trupi i Qemal Butkës u vendos pranë të ëmës, Memesë së tij.

GJENERATAT NË VAZHDIM

Në fillim të korrikut 1990 një stërnip i Sali Butkës dhe nipi i djalit të madh të Muharremit, Aliut, me emrin e dëshmorit kombëtar të familjes, Ganiut, u bë pjesëmarrës në “hyrjen tek ambasadat”. Qe në kamionin e famshëm që në fundqershor 1990 shpërtheu portën e Ambasadës Italiane, duke u bërë ndër të parët refugjatët kryengritës ndaj regjimit.

Ndërkaq Dragushi, biri tjetër i Muharrem Butkës, në fillim të vitit 1991 u bashkua me opozitën antikomuniste dhe u bë deri kryetar bashkie e njërit prej rajoneve kryesore të Tiranës.

Në të njëjtën kohë filloi të shquhej si veprimtar politik i opozitës edhe i biri i Safetit, Urani. Ky u aktivizua dukshëm në publicistikë dhe më në fund, shumë shpejt, u bë njëri prej historianëve më të spikatur të së djathtës shqiptare kundërkomuniste. Sapo kapërceu viti 1993, Uran Butka nxiti qeverinë dhe Partinë Demokratike për të shvendosur eshtrat e të atit prej Teqesë së Melçanit dhe vendosur në varrezat e Tiranës. Ndërsa këtij po i mblidhnin vetëm një grusht eshtrash të mbetura, i gjetën në gisht unazën martesore. Në varrezat publike jug-perëndimore të kryeqytetit streha e fundit e Safet Butkës qe, për një rastësi, pranë asaj të bashkëshortes së Ramiz Alisë, Semiramisit.

Një lloj çudie ngjau me eshtrat e themeluesit të familjes Butka, Saliut. Para se në Ersekë të bëheshin varrezat

e dëshmorëve, trupi i tij dhe i Ganiut qenë përballë shtëpisë, tek luadhet e tyre, ku shumë më parë pati qenë një kishë, dy-tre shekujt e fundit e prishur nga që fshati u bë krejt mysliman. Të dy varret qenë të rrethuara me mur. Kur u ngritën varrezat e dëshmorëve të Ersekës i hoqën prej aty, por ndërsa eshtrat e Ganiut u vendosën tek ato të të rënëve për atdhe, të Saliut u sistemuan në ato të qytetit, madje në një pozicion shumë të mangët edhe për një vdekatar të zakonshëm.

Ndërkohë gjatë vitit 1993 mbesa e Fetah Butkës, bija e Muhametit, Fatimeja e thirrur Emi, e pajisur prej Qemalit me piano shtëpie dhe e pasionuar pas muzikës, shkoi për studime në Austri. Mundësinë për konkurs në Vjenë ia siguroi Harri, një vendas, i cili e donte shumë Shqipërinë edhe sepse dekada më herët i ati pati jetuar për disa kohë këtu. Memeja e re u përball dhe e fitoi garën, bashkë me të edhe një bursë katërvjeçare për muzikologji, më tej edhe për menaxhim dhe psikologji arti. Ajo më pas u martua me njërin nga dy djemtë e Harrit.

Elmaja jetoj gjatë. Ndërroi jetë në të njëjtin muaj, kur qe ndarë edhe Fetahu, prill. Gjashtë e këtij muaji në motin 1998 qe ikja e saj.

Ndërkohë prej Durrësit eshtrat e Fetah Butkës u sollën në Tiranë dhe të dy bashkëshortët u vendosën pranë njëri-tjetrit.

I ikuri në Gjermani, Xhaferr Butka, vdiq shumë kohë pa rënë diktatura, por trupi i tij për disa kohë mbeti në morg. Nuk kish të afërm ta varroste. Më në fund e prehu nën dhe një mik i tij kolonjar, Bajram Meçe. Kaluan shumë e shumë mote deri sa më në fund lajmi i ndërrimit jetë të tij kaloi censurën e regjimit shqiptar

dhe hyri për të shkuar deri tek Resmija e dy fëmijët e saj. Kur kushëriri i parë i Butkave, Avni Bejkova, në vitin 1995 shkoi për të gjetur dhe nderuar eshtrat e të vëllait të arratisur gjatë diktaturës, bëri edhe mirësinë e vajtjes deri tek varri i Xhaferrit, i cili që në një qytet tepër larg. Nuk e gjeti. Eshtrat e kishin mbushur afatin prej 25 vitesh dhe gropën, pasi e patën zbrazur prej shqiptarit, në vend të tij kishin varrosur një tjetër, gjerman.

Dhjetë vite më pas nga kjo ngjarje pikëlluese, ndërsa u organizua në kryeqytet shfaqja e një dokumentari për familjen Butka, erdhën në veprimtari edhe Resmija me djalin dhe vajzën. Qe një pamje befasuese, shumë tronditëse. Ishin mjaft të shkatërruar fizikisht prej vuajtjes së gjatë. Nëna e tyre, në moshë të re pothuaj më e bukura nuse e Kolonjës, që tashmë vetëm një grumbull rrudhash. Salla përreth ishte e tëra veshur me kostume, këmisha jakëngrira dhe kravata lëbyrëse. Vende-vende shpërndante erë parfum.

Tani në Tiranë, kur po e mbyllim këtë libër, pra në fund shkurt 2018, stërnipi i Myftarit, njërit vëlla të Sali Butkës, Ylljet Aliçka, përveç se për disa kohë ambasador i Shqipërisë në Francë, ka fituar me talent edhe prestigjin e një shkrimtari të pëlqyer brenda dhe jashtë vendit. Jetmir Aliçka, një kapacitet i vërtetë pedagogjik, drejtoi për disa kohë sistemin shumë kompleks arsimor të kryeqytetit. Stërnipi i Saliut, Ilir Butka, pas mjaft vitesh organizator veprimtarish kinematografike, që prej disa motesh është drejtor i Qendrës Kombëtare të Kinematografisë. Stërnipi i tretë, ai i vëllait tjetër të Sali Butkës, Selmanit, Ilir Zhilla, pas punës si drejtor i Agjencisë Telegrafike Shqiptare që për shumë mote edhe në krye të Dhomës së Biznesit Shqiptar. Pasardhës të

tjerë të familjes Butka po ecin në rrugët e karakteristikës të derës së tyre: me flamurin kombëtar në krye.

Ndërkaq shenjat e kësaj familjeje po nguliten nëpër vende publike. Tashmë në Tiranë ka një rrugë me emrin e Sali Butkës dhe një e dytë mban atë të Muharremit. Të dyja u vunë pas rënies së regjimit të para nëntëdhjetës.

Me një vendim të këshillit bashkiak të kryeqytetit të 21 prill 2000 një rrugë të tretë iu vu emri i Qemal Butkës.

Tiranë, më 24 shkurt 2018

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Polovina, Ylli

Historia e Shqipërisë kalon edhe nga Butka / Ylli Polovina ;
red. Zylyftar Hoxha - Tiranë : Botart, 2018

368 f. ; 14.8x21cm.

ISBN 978-9928-219-71-8

I.Butka, familje për atë

1.Historia 2.Sundimi komunist 3.Balli Kombëtar
4.Butka, Safet

94(496.5) .09

929.52(496.5) [Butka, familje]